

ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

м. ЧУГУЇВ
І ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»

**ЗВІД
ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
УКРАЇНИ:
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ**

**М. ЧУГУЇВ
І ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН**

ХАРКІВ 2019

ЗВІД

ПАМ'ЯТОК

ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

УКРАЇНИ

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАННЯ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Валерій СМОЛІЙ

Сергій КОТ (заступник головного редактора)

Геннадій БОРЯК

Віктор ДАНИЛЕНКО

Микола ДЬОМІН

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ

Ярослав ІСАЄВИЧ

Юрій ЛЕВЕНЕЦЬ

Володимир ЛИТВИН

Володимир МИХЕЄВ

Віктор МИЦ

Олексій ОНИЩЕНКО

Олександр РЕЄНТ

Ганна СКРИПНИК

Лариса ФЕДОРОВА (відповідальний секретар)

Петро ТОЛОЧКО (заступник головного редактора)

ЗВІД

ПАМ'ЯТОК

ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

м. Чугуїв
і Чугуївський район

ОБЛАСНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

НАУКОВА РОБОЧА ГРУПА

ОБЛАСНОЇ РЕДКОЛЕГІЇ

Олег ЯЦИНА (співголова)
Михайло РАБІНОВИЧ (співголова)
Олександр КОСТІН (заступник співголови)
Світлана БОЯРЧУК (заступник співголови)
Лариса КОЛЕСНИКОВА (відповідальний секретар)
Ольга ГНЕЗДІЛО
Віктор ДІДИК
Сергій КОТ
Сергій КУДЕЛКО
Наталя МАРХАЙЧУК
Валентина МИЗГІНА
Віталій ОКАТЕНКО
Євгенія ПЕТРЕНКО
Надія ПОЛЯНСЬКА
Олександр САВЧУК
Олександр ТРИТИННИК
Михайло ХАРЛАМОВ
Вікторія ЧЕРКАСКО
Наталія ШОСТКО
Вячеслав ШУЛІКА

Лариса КОЛЕСНИКОВА (керівник)
Ярослав ЛІХОЛЕТОВ
Єлизавета СУХОВЕРША
Анатолій ТРОЯН

*Друкується за рішенням науково-методичної ради
Центру краєзнавства ім. П. Т. Тронька
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
(протокол № 8 від 20 жовтня 2019 р.).*

Наукові рецензенти: доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди О. М. Богдашина;

керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук С. І. Кот;

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Г. Г. Денисенко

Звід пам'яток історії та культури України: Харківська область.
3-43 м. Чугуїв і Чугуївський район. Енциклопедичне видання / Упоряд.
Л. М. Колесникова, Я. В. Ліхолетов. — Х. : Видавництво «Точка»,
2019. — 224 с.
ISBN 978-617-7845-05-7

Книга є другою із серії енциклопедичних видань запланованих обласною редакційною колегією Харківського тому «Звід пам'яток історії та культури України».

Автори статей — історики, археологи, архітектори, краєзнавці, музеєзнавці–пам'яткознавці та інші фахівці. Для науковців, працівників музеїв, вчителів, студентів гуманітарного профілю, краєзнавців, усіх тих, хто цікавиться минулим та сьогоденням Харківщини.

УДК 908:719(477.54-22)

ПЕРЕДМОВА

«Звід пам'яток історії та культури України» – загальнодержавний проект із підготовки багатотомного енциклопедичного видання про нерухомі пам'ятки археології, історії, монументального мистецтва, архітектури та містобудування було започатковано у 1980-х рр.

За сприяння Головної редакційної колегії Зводу (м. Київ) та оновленої в 2014 році обласної редколегії було прийнято рішення видавати матеріали повного Харківського тому Зводу частинами.

Так, 2018 року було видано першу частину «Звід пам'яток історії та культури: Харківська область. м. Куп'янськ і Куп'янський район».

Наразі підготовлено наступну частину. Вона містить бл. 300 статей про пам'ятки історії та культури м. Чугуєва і Чугуївського району.

Історія цього краю унікальна тим, що на його теренах й до сьогодні збережено єдиний на території Слобідської України ансамбль забудови центру військових поселень 19 ст., що є цінним підґрунтям для вивчення цього періоду в історії України у цілому.

Наукова робоча група із співробітників відділу зводу пам'яток та облікової документації після опрацювання матеріалів, написаних у попередні роки, доповнила їх оновленою та розширеною інформацією, яка є відомою на теперішній час.

Авторським складом підготовлено окремо нариси про м. Чугуїв та Чугуївський район, в яких простежується не тільки історичний розвиток краю від найдавніших часів й до сьогодення, але й проводиться аналіз появи та збереження об'єктів культурної спадщини Чугуївщини.

Сподіваюсь, що це енциклопедичне видання буде затребувано широким колом читачів, поціновувачів історії рідного краю.

*Начальник Управління культури
і туризму Харківської обласної
державної адміністрації*

О. А. Яцина

Герб м. Чугуєва

НАРИС ПРО М. ЧУГУЇВ

Чугуїв — адміністративний центр Чугуївського району, місто обласного значення Харківської області (з 1979), до міської ради якого входять села Клутино-Башкирівка та Василів Хутір.

Розташоване у 28 км від м. Харкова та на відстані 480 км від столиці України м. Києва. Загальна площа міста складає — 12,77 кв. км. Чисельність населення станом на січ. 2018 становить 33104 чол.

Місто знаходиться у межах так званої Сіверсько-Донецької регіональної рекреаційної системи, зокрема, Чугуївської рекреаційної зони, загальною площею 22,4 тис. га, що охоплює долину р. Сіверський Донець і р. Чуговка (права прит. Сіверського Дінця) з дібровними лісами на правому березі, заплавами луками та сосновими борами на піщаних борових терасах.

Чугуїв є значним транспортним вузлом, його територією пролягає автомобільна магістраль міжнародного й державного значення Київ—Харків—Довжанський, загальною довжиною 856,1 км, і проходить територією Київської, Полтавської, Харківської, Луганської та Донецької областей. Ця автомобільна магістраль збігається з частиною європейського автомобільного маршруту. Місто має також залізничну станцію, військовий аеродром.

З 2001 м. Чугуїв перебуває в списку історичних населених місць України.

Існують різні версії походження назви «Чугуїв». Одна з них розглядає назву як похідну від татарського слова «чуга» — вузький каптан з короткими рукавами, тобто тут жили люди, які носили чугу. Друга — від слова «чугуне», в перекладі з тюркської означає «кордон», «прикордонна земля». Але сучасні дослідники схиляються до притаманного даній території традиційного варіанту походження топонімів від назв річок, а саме від назви р. Чуговки (прит. р. Сіверського Дінця).

Історико-етнографічні дослідження на прилеглих до міста територіях розпочинаються ще у 1840-х рр. з розвідок В. Пассека. Початок археологічного дослідження на території м. Чугуєва слід віднести до

40-х рр. 20 ст. Першим відомим археологом на теренах міста став І. Костюченко. Він дослідив 2 об'єкти, перший з яких — поселення 4 ст., під час дослідження якого було знайдено римські динарії, вістря стріл, кераміку. Також він виявив селище (15—12 ст. до н. е.), фрагменти знахідок якого можна віднести до зрубної культури.

Після півстолітньої перерви у 1996 під час археологічної експедиції, дослідження на території Чугуївського городища проводив науковий співробітник ХІМ Л. Бабенко.

Чугуївське городище. Аерозйомка. Сучасний вигляд.

Фрагменти ранньосередньовічних амфор.

З 2004—09 локальні дослідження на території міста розпочав науковий співробітник ХММ І. Ю. Репіна Г. Свистун. За результатами його розвідок та, часто з шурфуванням та розкопками, було відкрито декілька нових поселень, та досліджено декілька вже відомих по науковим звітам, а також Чугуївське городище.

Пізньосередньовічні кахлі з Чугуївського городища.

Макітра 17 ст. Чугуївське городище.

У 2008 на окремих археологічних об'єктах співробітниками ХНУ ім. В. Н. Каразіна та ДП ОАСУ «САС» були проведені наукові експертизи.

На території, яка безпосередньо прилягає до сучасного м. Чугуєва, поява людини фіксується за неолітичної доби. На навколишній території, зокрема, фіксуються поселення бронзового та раннього залізного віку, черняхівської та пеньківської археологічних культур. Перші відомості щодо заселення безпосередньо території м. Чугуєва, згідно археологічних даних, відносяться до доби раннього середньовіччя, а саме до кін. 7 ст., коли частина племен

кайсахів (касахів/касогів) з Північно-Західного Кавказу мігрує в лісостеповий регіон долини р. Сіверський Донець.

В серед. 8 ст. на цю територію прийшло строкате населення салтово-маяцької культури, яке проживало тут до 10 ст. Найімовірнішою версією приходу салтово-маяцького населення до лісостепу є господарська: тяжіння до збагачених рудою та доступних для розробки в ранньому середньовіччі покладів, достатні ресурси палива (ліси) та родючі сірі лісові ґрунти.

На території міста виникла низка поселень, центром яких стало Чугуївське городище, яке разом з іншими салтово-маяцькими городищами контролювали переправи через водні артерії в місцях бродів, тим самим забезпечуючи правобережні поселення від нападу зі сторони степу. Ця культура ототожнюється з епохою існування на цих теренах Хозарського каганату.

Після його розгрому, цей край відіграв роль кордону між Київською Руссю та кочівниками. До 13 ст. місцевість майбутнього міста належала давньоруському Переяславському та Чернігівському князівствам, давнім населенням яких був східнослов'янський племінний союз сіверян. Тепер це городище міститься в історичному центрі міста у районі пл. Соборної на високому мисі (вис. 60—80 м) правого берега р. Сіверський Донець як пам'ятка археології. Монголо-татарська навала знищила давньоруське місто, яке знаходилось на місці сучасного Чугуєва, проте пам'ять про нього зберігалася.

В московських документах 16 ст. згадується Чугуївське або Чугуєве городище як пам'ятка міста, яке існувало ще за домонгольського періоду. До 16 ст. на Чугуївському городищі археологами простежується період запустіння. А вже з кінця цього ж століття, починаються спроби відновити укріплення Чугуївського городища, яке мало стратегічне значення для контролю прилеглої до Белгородської засічної лінії території.

Перша згадка про городище 1596, яке було обстежене московськими дослідниками І. Лодиженським, Т. Якушкіним і Н. Спиридоновим, котрі доповідали в Розрядний приказ, що городище «некрепко и неудобно». 1617 на цьому місці засновано перше поселення українців. Також воно згадується в ролі вже існуючого міста, — в новій редакції «Книги Большому Чертежу» (1627). Згідно із пізнішим «Екстрактом о слободских полках» (1734) Чугуївський острог побудований за наказом царя

Михайла Федоровича за один сезон у 1638. Офіційною датою виникнення міста вважається 10 серп. 1638, коли після придушення повстання в Речі Посполитій, звідти в м. Белгород прибув тисячний загін козаків на чолі з гетьманом Яковом Остряницею (Острянином).

Яків Іскра-Острянин (Остряниця) (?—1641).

Белгородський воевода оселив їх у Чугуєві з метою захисту південних кордонів Московської держави від набігів кочових племен. 1639 силами цього загону, підсиленого московськими служилими людьми, збудовано дерев'яно-земляну, прямокутну в плані фортецю на місці ранньосередньовічного городища. Нова фортеця мала 8 башт, 2 з яких були проїзними. По периметру захисні споруди мали довжину близько 1,0 км. Для спорудження стіни використовувався дуб з місцевих лісів — стіна мала конструкцію стоячого острога з обламами. У 1639 служиве населення Чугуєва складало 929 чол.: 300 козаків, 140 дітей боярських, 50 станичних голів і їздців, 200 стрільців, 200 переселенців з інших міст, 30 гармашів, 6 ворітників, 2 ковалі, 1 тесляр. Разом з сім'ями перших поселенців було близько 3 тис. чол.

1641 внаслідок внутрішніх розладів гетьман був убитий, а більша частина переселенців покинула

Чугуїв і повернулася в Гетьманщину. Після цього, у 1642 Михайло Федорович повелів «черкаські двори в Чугуївському острозі з усякими пожитками» віддати стрільцям, які забажають оселитися там назавжди.

У 1658 Чугуїв увійшов до складу сформованого Белгородського полку Белгородського розряду. Чугуївці, як військовий підрозділ, вперше використовуються у війнах на іншій території. В 1678 в списках служилих людей в Чугуєві значилися 502 чол., які несли дійсну службу, 6 відставних дітей боярських, 21 чол. адміністративного управління, 469 чол. з числа дітей та родичів як резерв для поповнення гарнізону.

У 2-й пол. 17 ст. чугуївці продовжують охороняти свої землі від частих нападів татар. У 1679 ногайці напали на Чугуїв та навколишні села. Харківський полковник Г. Захаржевський розбив їхні загоны та звільнив навколишні поселення. За цей успішний похід він отримав прізвисько — «Донець».

Основними факторами залюднення городища у 17 ст. стає можливість постійного контролю за пересуванням супротивників по цій території, нагляд за водними та сухопутними шляхами, економічна привабливість вільних земель та угідь, вигідний у фортифікаційному відношенні рельєф.

В Писцовій книзі м. Чугуєва (1647—48) існувало 4 церкви: Соборна Преображенська, 2 церкви Миколая Чудотворця та Різдва Богородиці. За переписом 1710—12 ще існували Різдва Христового та Успенська.

В місті існував дерев'яний храм на честь Преображення Господнього, побудований бл. 1639, згорів у берез. 1644 і тоді ж відразу відбудований з дуба за старим зразком. Існував до 1824, коли був розібраний у зв'язку з переплануванням міста. Замість старої церкви, у 1826 заснована нова трьохпридільна соборна церква Покрови Пресвятої Богородиці.

В слободі Нікольській був храм Миколая Чудотворця. У 1824 було перенесено на кладовище, замість соборної Преображенської церкви та переосвячено на честь Преображення Господнього.

Преображенське кладовище (яке збереглося й дотепер), на якому ховали місцевих жителів, серед них: священнослужителі, титулярні радники та корнети. З 2-ї пол. 20 ст. — Герої Радянського Союзу, льотчики, які загинули під час виконання службових обов'язків, почесні громадяни Чугуєва.

За р. Чугуївкою, станом на 1647, існувала Миколаївська церква, яка у 1717 згоріла та через рік була побудована нова.

Церква Різдва Богородиці по Писцовій книзі 1647 знаходилась в острозі, за переписом 1712, через тісноту в фортеці, було перенесено за міський вал. В деяких документах та у згадках, церква також називалась Георгіївською, через те, що мала освячений приділ на честь свт. вмч. Георгія Переможця. У 1725 було перенесено у слободу Осинівку, 1774 — перебудовано, коли втрачено — невідомо.

Церква Різдва Христового, вірогідно побудована у 1650—1709-х рр. У 1717 згоріла та перебудована у 1774. Церква — дерев'яна. У 1835 перенесена до Коробочкиного, де освячена на честь Успіння Богородиці, а іконостас було перенесено до храму слободи Малинової (тепер смт Малинівка).

Церква Успіння Богородиці згадується між 1710 та 1712. Згоріла у 1731, одразу було перебудовано, у 1824 закрито. Також, був інший Успенський храм, який був при монастирі (Підгірний храм), який після закриття монастиря був парафіяльним храмом Підгірної слободи.

Чугуївців називали «зведенцями», тобто людьми, яких зібрали з різних місць. Вже у 18 ст. існувало окреме Чугуївське воеводство, а українські козаки підпорядковувалися Харківському козацькому полку. За свою службу мешканці міста плати не отримували. Їх наділяли земельними ділянками, дозволяли займатися дрібним ремеслом, будувати вітряки, вести безмитну торгівлю. Населення займалося землеробством, скотарством, рибальством, бортництвом. На 5 дес. (5,5 га) був закладений «государів виноградний сад». Культура вирощування винограду була започаткована українськими старолітніми монахами з Києва, які 1664 завезли виноградну лозу.

Поблизу Чугуєва на той час були також шовковичні плантації. Тонкий шовк, витканий на фабриках з шовкових ниток чугуївських коконів, поставляли царському двору. В Москву везли також мед та віск з державних пасік, де працювали чугуївські козаки. Недалеко від Чугуєва, у Печенігах (тепер районний центр), було організовано царські мисливські угіддя — «государеві лови», в яких водилися олені, косулі, дикі кабани, ведмеді. Користувалися попитом у Москві та в Петербурзі вироби чугуївських майстрів: фаєтони, коляски, дροжки.

Чугуївський полк був учасником всіх війн та військових походів Росії 17—20 ст. У 1698 цар Московії Петро I наказав скасувати всі помісні війська, зробивши виняток для чугуївських козаків. 1696 сюди переселили 1,5 тис. калмиків. Також тут селили

засланих, каторжан та взятих у полон воїнів Пруссії під час Семирічної війни (1756—63).

В результаті губернської реформи 1708 за Чугуєвом закріплюється статус центра адміністративно-територіальної одиниці Чугуївського повіту Белгородської провінції Азовської губернії, а з 1719 — Київської губернії. 19 жовт. 1732 у «Ведомости о городских рассылщиках» Чугуїв показано як населений пункт, що належить до Белгородської губернії. Згодом, 11 жовт. 1764 в «Роспись городам Белгородской губернии» міста Чугуїв, Вольний, Олешня, Хотмижськ, Салтов були об'єднані в одну воеводську канцелярію. У відомстві воеводської канцелярії були сконцентровані як військова, так і цивільна влади. Населення міста у 1730 складало 4235 чол.

У 18 ст. Чугуїв став відігравати помітну роль в економічному житті краю, чому сприяло розташування міста на великій водній артерії — Сіверському Дінцю. З метою збору мита з іноземних товарів, що надходили з території України та Слобідських полків в Белгород та навпаки, в Чугуєві за наказом Сенату від 5 трав. 1749 створюється прикордонна митна застава.

З 1740 відставним козакам призначили пенсію. Це був крок до перетворення чугуївців в першу та єдину на той час в Росії регулярну козацьку частину. Чугуївці вигідно відрізнялися від інших козацьких частин своєю дисципліною. Із найкращих військових сформовано «Придворну Чугуївську козацьку команду», яка склала конвойну команду при імператорському дворі та стала родоначальником елітної військової частини, яка існувала до 1917.

Середньовічні слободи на початку століття увійшли у склад міста, але у просторіччі зберігають свої історичні назви: Успенка, Зачуговка, Осинівка, Преображенка.

Чугуїв був центром безпопівського напрямку старообрядництва у Східній Україні.

З 1660 по 1727 в місті існував Успенський чоловічий монастир, що знаходився в Підгорній слободі. 26 жовт. 1662 було закінчено спорудження монастирського храму Успіння Пресвятої Богородиці. У 1724 за приховування «розкольників» Успенський монастир був скасований. Монастирський Успенський храм після цього перетворено було у парафіяльний і називався Підгорним.

1760 засновано Чугуївський старообрядницький монастир ченцями Поморської згоди без попівського напряму старообрядництва Данилом, Герасимом

та Германом. Майже одразу після заснування обитель стала приваблювати місцевих жителів (старообрядництво розповсюджувалося у Чугуєві ще з кін. 17 ст.). 1770, після смерті Данила, монастир став повністю жіночим. 1806 закритий владою. У 1820 в місті знову існують і чоловіча і жіноча старообрядницькі каплиці. 1825 був відновлений монастир та названий на честь Тихвинської ікони Божої Матері. 1856 монастир був закритий, все майно продане. Старообрядці влаштовували свої служби в пристосованих молитовнях.

У 1816 перед утворенням військового поселення у Чугуєві проживали представники 2 старообрядницьких згод: Поморської та Ветківської. У ветківців Чугуєва була своя каплиця, розташована у будинку міщанина Заморцева. Після ліквідації військових поселень, коли чимало старообрядців, які раніше приховували свою віру, почали відкрито заявляти про неї, у матеріалах адміністративно-поліцейського та місіонерського обліку всі старовіри Чугуєва характеризуються як поморці.

У 1826 було видано наказ про заборону старообрядцям будувати нові культові споруди та ремонтувати ті будівлі, що побудовані до 17 верес. 1826.

У 1841 височайшим повелінням було наказано вжити певні заходи щодо «розкольників», що знаходилися у військових поселеннях для звернення їх до православ'я. У 1845 до м. Чугуїв із с. Добрянки (нині Пермський край, РФ) за наказом Миколи І, було переселено заарештовану общину старообрядців через те, що перші відмовилися прийняти єдиновірвання. Впродовж 1850-х рр. старообрядницькі каплиці в місті було закрито, але діяльність не припинилась. У 1862 в будинку штабс-капітанши Є. Павлової, без дозволів, було відкрито молитовню, а у 1864 в будинку П. Черкашина відкрито вже каплицю.

Гоніння на старообрядців продовжила й радянська влада. У 1920-х рр. всі районні виконавчі комітети зобов'язані були подавати відомості про сектантські громади в районні виконкоми. 1944 будівлі молитовень Тихвинської обители передають Чугуївському обозному заводу, а чорниць перевозять в інше виділене приміщення. 1951 на засіданні виконавчого комітету Харківської обласної ради робочих депутатів затвердили зняття з реєстрації старообрядницької релігійної громади беспоповців в Чугуєві як такої, що розпалася. Проте старообрядці жили в Чугуєві ще в кін. 90-х рр. 20 ст. і лише 1994, після смерті останньої чорниці, старообрядництво в Чугуєві припинило своє існування.

У квіт. 1780 було затверджено створення Харківського намісництва з 15 округів — повітів, у тому числі Чугуївського. Чугуїв офіційно одержав статус повітового міста. У 1781 був затверджений герб міста, який за малюнком повторював герб Чугуївського козачого полку (1752).

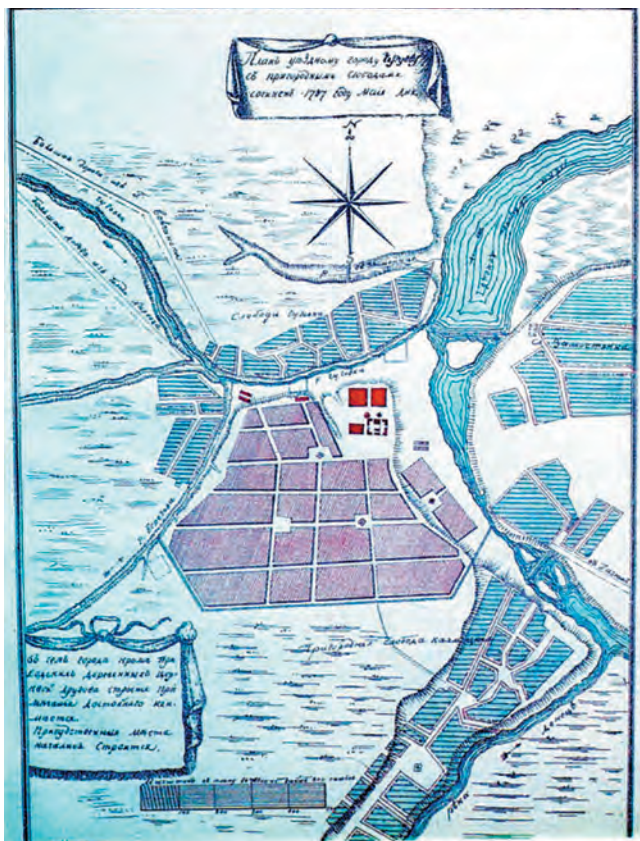
Герб міста Чугуїв станом на 1781.

У 1788 у Чугуєві була створена шестиголосна дума та 3 ремісницькі управи. 20 квіт. 1786 Катерина II затвердила новий план Чугуєва. Але при відновленні Слобідсько-Української губернії в трав. 1797 Чугуїв був перетворений у заштатне місто Зміївського повіту.

Наприкін. 18 ст. в Чугуєві проживало 4460 чол. чоловічої статі. Заняття населення та устрій життя майже не змінювалися. Проведені Г. Потьомкіним реформи збільшили кількість полку. Для комплектування полку до міста додавалось ще декілька сіл та слобод. Чугуїв продовжував бути штабним містом Чугуївського козачого кінного полку.

План міста Чугуїв. 1786.

План міста Чугуїв. 1787.

У 1803 полк відновили у колишній кількості 1467 чинів. З 7646 душ, які проживали у місті та відносились до округу його комплектування, кожний 5-й та 6-й поступав на службу. Виправляти все необхідне для них повинно було товариство. Для полегшення тягаря поселенцям був пожалований винний дохід з міста, надано кредит у 30 000 руб. та дозволено орати пожаловані у 17 ст. косовиці та сіяти хліб.

Чугуївський полк (з 1808) отримав статус регулярного уланського полку. У 1813 полк вперше був укомплектований рекрутами загального набору.

19 груд. 1817 було видано наказ про поселення Чугуївського уланського полку. Для поселення кожного полку призначався певний територіальний округ державних земель з усіма місцевими жителями. Округ повністю виключався з цивільного відомства та поступав до безпосереднього військового управління, стаючи адміністративно та економічно закритою системою. Окрім Чугуївського були поселені також Таганрогський, Борисоглібський та Серпухівський уланські полки. Чугуїв стає полковою та дивізійною, а згодом й корпусною штаб-квартирою військового поселення кавалерії у Слобідсько-Українській (з 1835 — Харківській) губернії.

Головним начальником усіх військових поселень у масштабах імперії призначено військового міністра О. Аракчеєва.

До складу поселеного кавалерійського полку входило 3 поселених, 3 резервних та 6 діючих ескадронів. Поселені ескадрони формувалися частково з солдат полку та переважно з корінних мешканців віком до 45 років з розряду державних селян або козаків. Розподіл поселенців між категоріями поселених господарів, резервних та діючих залежав від майнового становища. До числа господарів зараховувались поселенці віком до 45 років, які мали будинок та не менше двох пар волів. До резервних зараховували тих, хто мав будинок та одну пару волів. Всі поселенці поступали до складу поселених та резервних ескадронів разом із всім своїм господарством — будинками, тягловою худобою, ділянкою землі, знаряддями праці. Діти, починаючи з 8-річного віку, складали батальйони кантоністів.

Розширення обов'язків державних селян (будівельні роботи, наряди з транспортування, догляд за казенними конями, військова підготовка та ін.), невдоволеність селян зростанням навантаження призвели у черв. 1819 до повстання. Воно розпочалося в Чугуєві, а вже у серп. цього ж року охопило територію найближчих округів. Приводом до повстання була непосильна для поселенців вимога військового начальства заготовити 103 тис. пудів сіна для казенних коней. Поселенці відмовилися виконувати це розпорядження. На їх придушення уряд направив війська з артилерією чисельністю понад двох дивізій. Всього за справою про повстання було заарештовано 2 тис. чол. 275 з них військовий суд присудив смертну кару, яку було замінено на 12 тис. ударів шпіцрутенами кожному, що було рівноцінно смерті. Поселенці мали можливість просити помилування, але майже не використали його. Розправа над повсталими тривала 10 днів. Усього за цей час було покарано шпіцрутенами понад 40 чол. Частина засуджених була вислана на вічне поселення в Сибір. Події повстання військових поселенців у сучасному м. Чугуєві пам'ятками не відзначена.

У 1821—25 поселення отримує 2-а кірасирська дивізія у складі Катеринославського, Глухівського, Астраханського, Псковського полків на території Куп'янського, Старобільського, Ізюмського повітів. Реформа 1827 збільшила територію поселення за рахунок приєднання додаткових земель у Зміївському та Старобільському повітах.

План м. Чугуєва у 1834.

У 1829 поселені 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізії об'єднали у 2-й кавалерійський корпус. Чугуїв продовжував відігравати роль центру всієї території поселення, яка за звітом 1845 складала 758 444 дес., що становило 15,7 % площі Харківської губернії. Тут були зосереджені штаби діючих частин різних рівнів, та органи управління 8 поселеними (сільськогосподарськими) округами, які утворилися у 1836 після розділення діючої та поселеної частини. З 1836 поселення отримало назву Українського військового поселення. Перші 4 округи складали території 4 полків кірасирської дивізії, з 5 по 8 округи, куди входив Чугуїв та прилеглі території, 4 полків уланської дивізії. Після реформи 1827 та від'єднання управління поселеної частини від діючого населення отримало більше можливостей щодо ведення власного господарства.

Чугуїв продовжує бути значним військовим центром Російської імперії до 1857. Регулярні огляди і лінійні навчання дивізій і полків проводились у всіх військових поселеннях, приписаних до чугуївського штабу.

За час існування військових поселень (1817—57) місто набуло нового планування та забудови, яка виконана за зразковим проектом, який був розроблений в Центральному управлінні військових

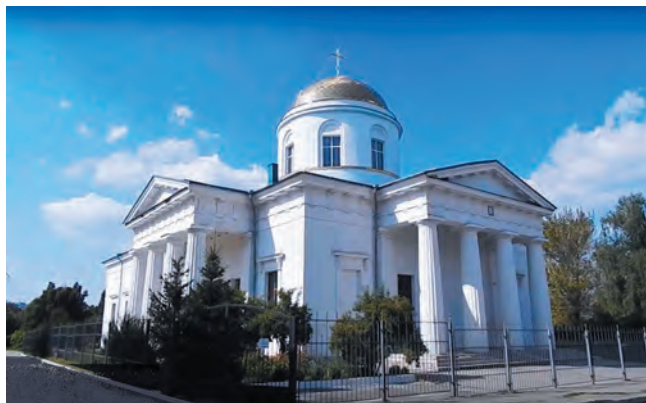
поселень в Петербурзі під керівництвом В. Стасова, котрий очолював архітектурну комісію.

На місці мазанок будувалися офіцерські садиби, склади, школа кантоністів. З'являлися одноповерхові кам'яні будинки військових поселенців з 3 вікнами на вулицю та трикутним фронтоном. Будинки (кожен окремо — пункт оборони) з'єднувалися між собою цегляними парканами з нішами внизу, які могли слугувати бійницями.

Нині Чугуїв — чи єдине в країні місто, де збереглися планування, окремі будівлі й цілі ансамблі центру військових поселень. Архітектурний ансамбль центральної площі (тепер Соборна) формувався у 1820—30-х рр. і включає в себе 4 пам'ятки архітектури національного значення: будівлю Штабів військових поселень, Свято-Покровський собор, Торгові ряди, Міська дума (раніше Школа з ескадронним комітетом). Серед будівель, що збереглися на старовинних вулицях міста, — житлові будинки для офіцерів та військових поселенців, ескадронні лавки, будинки для непоселених офіцерів.

Покровський собор. Фото поч. 20 ст.

Покровський собор.
Сучасний вигляд із західного боку.

Ансамбль історичного центру Чугуєва, представлений різноманітними за типологією будинками періоду військового поселення, являє собою унікальну пам'ятку класицизму поч. 19 ст.

Загальний вигляд на центральну площу міста. Фото поч. 20 ст.

Забудова вул. Харківської. Фото поч. 20 ст.

У 1844 у родині солдата Чугуївського уланського полку народився видатний художник І. Рєпін. Його першими вчителями були художники І. Бунаков і Л. Персанов. Художників, різьбярів, позолотників, альфрейників об'єднував казенний «Діловий двір» — господарська організація управління військових поселень. Твори чугуївських майстрів представлені у розписах церков в Україні, Воронезькій і Курській губерніях. Ікони і портрети, які були написані художниками І. Бунаковим, Є. Крайненком, І. Шамановим, Л. Персановим, Я. Пихтеревим, відзначалися великою живописною свободою, свіжістю і життєвістю. На полотнах і фресках чугуївських художників відчувався вплив українського народного мистецтва. У Харківському художньому музеї експонується портрет З. Шаверневої, мешканки Чугуєва, виконаний І. Бунаковим, декілька підписних ікон місцевих художників. Твори чугуївських майстрів зберігаються як в інших музеях нашої країни, так і за кордоном.

Реальна дійсність, художнє середовище визначили характер пошуків юного художника: він писав ікони, портрети родичів і знайомих, робив ескізи

Перспектива на вул. Гвардійську. Фото кін. 19 ст.

з натури. У 15 років І. Рєпін разом з артільми іконописців і ремісників розписував сільські церкви. Такі поїздки привчали майбутнього генія до систематичної і серйозної роботи, давали масу цікавих вражень та дозволили заробити певний капітал для від'їзду до м. Санкт-Петербург та вступу до Академії мистецтв.

4 лип. 1857 за умов зростання невдоволення селян Олександр II видав указ про скасування військових поселень. Їхня відміна значно змінила життя міста у 2-й пол. 19 ст. У перехідний період (до 1860) місто було підпорядковане Управлінню Південних військових поселень. Керував містом начальник 2-го округу Харківського військового поселення.

8 черв. 1860 в Чугуєві утворено міську думу, словесний суд, поліцію. Для формування міського капіталу думі були передані 18 торгових лавок, що знаходились на міській землі, та 3 водяних млина. Населення міста складало 8176 чол. Територія міста дорівнювала 521 дес. (568 га). В 1864 у місті нараховувалося 2575 дворів, 8930 чол. населення, 5 православних церков, поштова станція, 3 салотопних заводи.

19 груд. 1860 Чугуїв разом з прилеглими слободами Зачуговка та Осинівка, які увійшли у планову межу міста, був переданий до управління Міністерства внутрішніх справ.

Чугуївський уланський полк (з 1878) отримує інші квартири у м. Дубно (тепер Рівненська обл.). У 1860—70-і рр. у місті розміщені на квартири полки 5-ї кавалерійської дивізії (пізніше 10-ї кавалерійської дивізії), артилерійські бригади. Тут же знаходився штаб дивізії. З 1876 у місті квартирував Інгерманландський гусарський полк. На території храму ікони Божої Матері «Усіх Скорботних радість» міститься пам'ятник київським гусарам, які загинули 1866—76.

У 1865 у будівлі Штабів військових поселень відкривається Чугуївське юнкерське піхотне училище (з 1910 — військове), яке проіснувало до 1918. Училище набуло неабиякої слави як один з найкращих військових учбових закладів того часу. Неофіційно його називали «Гніздо орлів».

За 50 років існування з його стін вийшло багато військових та громадських діячів, що залишили слід як у історії України, так і у історії інших країн. 1943—47 приміщення будинку використовувалися для Харківського Суворівського училища, яке пізніше було переведено до Києва.

Після ліквідації військових поселень Чугуїв перетворився на позаштатне місто Зміївського повіту Харківської губернії. Колишні військові поселенці переведені в розряд державних селян. Після реформ 60—70-х рр. 19 ст. у місті активно почали розвиватись капіталістичні приватні малі підприємства, зводились приватні будинки, викупувались колишні казенні будинки.

Протягом 2-ї пол. 19 — поч. 20 ст. у Чугуєві в різний час працювали 4 цегляні заводи, паровий мукмельний млин, макаронна фабрика, лісопильний завод з паркетною фабрикою Компанійця, миловарний, шкіряний, ковбасний, декілька пивоварних та горілчаних заводів, м'ясобійні, магазини, аптека. Діяли 9 навчальних закладів. Колонія глухонімих, що давала освіту та ремісницькі навички у роботі по дереву хворим дітям, працювала у слободі Клуґино-Башкирівка.

Певне уявлення про розвиток торгівлі в Чугуєві станом на 1887 дає кількість виданих торговельних

документів по повітовим та позаштатним містам Харківської губернії. З 16 міст першим був Харків, друге та третє місце посідали — Старобільськ та Суми. Чугуїв посідав лише 12 місце. Таке відставання пояснювалося відповідною структурою населення.

У 1895 м. Чугуїв мешкало 11792 особи. З них основну масу населення складали колишні державні селяни та поселенці у кількості 7390 осіб. Друге місце за чисельністю посідали військові та їх сім'ї — 3027 осіб. Займатися торгівлею могли лише ті особи, які мали на це право — купці. Навіть після прийняття нового Торговельного статуту 1887, який зняв більшість обмежень у торгівлі, наприклад, військові, особисто не мали права вести будь-яку торговельну діяльність.

Однією з основних подій економічного життя міста — побудова залізниці в кін. 19 ст. До вокзалу проклали бруківку, яка з'єднала вул. Харківську з під'їзним шляхом до вокзалу.

1 трав. 1905 робітники чугуївських промислових підприємств організували першу маївку в дачному містечку — Фігурівка, на березі р. Сіверський Донець. У листоп. 1905 в Чугуєві повстав розквартирований тут 201-й Лебединський піхотний полк.

У 1914 в Чугуєві було відзначено 70-річний ювілей І. Репіна. На міському вигоні за вул. Гвардійською художнику було виділено декілька гектарів землі під побудову художніх майстерень «Діловий двір». За кошти Репіна тут був пробитий артезіанський колодезь, але здійснити цей грандіозний проєкт не дозволила війна.

Чугуївське юнкерське піхотне училище. Фото поч. 20 ст.

Під час Першої світової війни (1914—18) з Прибалтики до Чугуєва евакуйовані промислові підприємства оборонного значення, зокрема у 1916 на технічній базі фабрики було розміщено колесо-механічний завод акціонерного товариства Л. Борковського. Завод випускав санітарні та обозні повозки та санітарні носилки. На заводі працювало 1,5 тис. чол.

Після Лютневої революції 1917 у Петрограді (тепер м. Санкт-Петербург (РФ)) 28 лют. 1917 у будівлі міської думи створено Чугуївську Раду робочих, селянських та солдатських депутатів, яка була легалізована, як одна з громадських організацій. Спроби перебрати на себе владу від Чугуївської міської думи після подій 25—26 жовт. 1917 у Петрограді рада здійснити не змогла у зв'язку з активною протидією думи та юнкерів Чугуївського військового училища. В результаті місто декілька разів переходило «з рук у руки».

Забудова вул. Харківської. Фото поч. 20 ст.

7(20) листоп. 1917 Третім універсалом було утворено незалежну УНР, до складу якої було включено Харківську губернію. 15 груд. 1917 до Чугуєва прибув із Харкова великий військовий ешелон, який складався з двох бронеплощадок, платформи з батареєю 3-дюймових гармат і вагонів. На станції ешелон зустріли робітники заводу Борковського. Взявши контроль над вокзалом, командування зведеного загону розпочало переговори з міською думою та генералом начальником юнкерського училища Враським про здачу Чугуєва. Проте пропозицію було відхилено.

Після незначних сутичок, через кількісну перевагу революційних військ, училище було роззброєне. Один батальйон не здався і пішов Печенізкою дорогою на станцію Шипувате, а звідти — до генерала, військового отамана Дону О. Каледіна. Зі складів юнкерського училища було вивезено до Харкова зброю та обмундирування.

На поч. берез. 1918 армія УНР проходила по містах України намагаючись звільнити її від більшовицьких окупантів і просувалася до Харкова та Донбасу. Назустріч їм виступили кавалерійський ескадрон і 1-й соціалістичний батальйон Чугуєва. Та сили були нерівні, і чугуївські загони змушені були відійти до Валуйків та Луганська, де влилися до регулярних частин РСЧА. 8 квіт. 1918 війська гетьмана П. Скоропадського, розміщення яких тривало до 20 груд. 2018, зайняли місто.

У груд. 1918 повстанські загони Марії Никифорової (анархістка Маруся), Нестора Махна та ін., які періодично діяли на Чугуївщині, всіма можливими силами чинили супротив встановленню більшовицької влади.

До 22 черв. 1919 у місті були війська Денікіна, з 16 груд. 1919 року до січ. 1920 — ревком, який був змінений повітовим виконкомом.

В 1920 місто стало центром Чугуївського повіту, який у 1923 був перейменований у район.

Одним з головніших питань у післяреволюційні роки стала націоналізація домоволодінь та підприємств. На 25 січ. 1923 було націоналізовано 90 приватних будинків та підприємств. Неспроможність влади дати раду новому надбаному майну зумовила денационалізацію та повернення 25 будинків власниками за умови ремонту.

Налагоджувалося культурне життя міста. У лип. 1920 в Чугуєві почали працювати волосна школа, де навчалося 140 дітей, 2 трудові школи другого ступеня, в яких набували знань 675 дітей і вища початкова школа на 40 чол. Було відкрито дитячий садок на 77 місць.

На поч. 1920-х рр. до 1923 в Чугуєві був розквартирований 67-й стрілецький Куп'янський Червоноармійський полк 23-ї стрілецької дивізії. Тоді ж у місті стояла 23-я Харківська Червонопрапорна стрілецька дивізія, яка брала участь у будівництві ХТЗ, складанні тракторів.

Наприкін. 1920-х рр. зростає кількість соціальних та культурних закладів. У 1926 відкрито тубдиспансер, побудовані гарнізонні лазні.

Поступово відновлювалась робота промислових підприємств. У 1921 на заводі «Древометал» (кол. обозно-механічний) виготовляли повозки та сільськогосподарську техніку, працювало бл. 400 чол. Наприкін. 1920-х рр. завод перейменували у «Змичка», робочих стало більше у 2 рази, випускали повозки на залізному ході, жниварки. Почали випускати продукцію ліжкова фабрика, шкіряний завод, відкрились

типографія, магазини. Почали діяти водогін, телефонна станція, паромна переправа, міська електростанція.

У 1928 Чугуївське кооперативне товариство побудувало хлібопекарню, а у 1939 — з'явився м'ясокомбінат.

У груд. 1928 в межу міста було включено села Преображенка, Зачуговка, Осинівка.

Колективізація у місті привела до створення колгоспів. Через неготовність селян об'єднуватися у колективні господарства, було створено штучний голод, спричинений вивезенням хліба та чистками етнічного населення, створений верхівкою радянської Росії. Голодомор 1932—33 — акт геноциду проти українського народу, один із найбільших злочинів у 20 ст.

Трактор «BTZ-Універсал». У внутрішньому дворі ХММ І. Ю. Рєпіна. Фото 2017.

Голодомор (1932—33) зачепив м. Чугуїв не так вражаюче, як села району, але за статистикою міського відділу ЗАГС у 1933 (архів за 1932 втрачений) кількість померлих мешканців міста у 3 рази перевищувала кількість народжених. У 2008, до 75-ї річниці вшанування пам'яті жертв Голодомору, відповідно до Закону України «Про Голодомор 1932—33 років в Україні» від 28 листоп. 2006, біля Покровського собору м. Чугуєва було встановлено пам'ятний хрест.

У 1933—34 організовано МТС, введено у дію завод з виробництва побутових виробів, створено промартілі «Червоний швейник» та «Червоний шкірник», артілі художньої вишивки.

З 1930 для забезпечення ХТЗ будівничими матеріалами стали розробляти кам'яні кар'єри за залізничним вокзалом.

1938 відкрито Чугуївське військове авіаційне училище льотчиків-винищувачів (з 1941 Чугуївська військова

школа пілотів), яке закінчив тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб та багато інших відомих льотчиків.

У 1930-х рр. було закрито всі міські церкви крім ікони Божої матері «Усіх Скорботних Радість».

Під час Другої світової війни (1939—45) місто зазнало значних руйнувань. Нацистський окупаційний режим тривав з жовт. 1941 до серп. 1943. Проводилася тотальна реквізиція провіанту, внаслідок чого серед населення розпочався голод, масове вигнання мешканців на роботи, формування ешелонів з остарбайтерами для відправки в Німеччину, розстріли патріотів і єврейських сімей, які залишилися в окупованому Чугуєві. Під час другої окупації Чугуєва нацисти продовжували знущання і розправи над міським населенням. 30 берез. 1943 нацисти зігнали всіх працездатних чоловіків і оголосили їх військовополоненими. Через переховування частини населення, німці оголосили перереєстрацію паспортів мешканців Чугуєва. Частину людей було зібрано біля воріт відправного пункту. Їх повели на вокзал та відправили на роботу до Німеччини. За неповними даними 1310 чол. німці вивезли з міста. За непокору 20 чол. було розстріляно.

Під час окупації в місті працювали приватні підприємства і сільгоспартілі, з осені 1942 — школи, в яких надавали лише початкову освіту, тоді ж завод «Змичка» розпочав виготовляти підводи. Відновилися служба в усіх церквах. Перше звільнення м. Чугуєва від окупантів розпочалося 10 лют. 1943. 10-й танковій бригаді надійшов наказ — до 9-ї год., перейшовши по фігуровському мосту, обійти місто із заходу і захопити аеродром. Коли бригада вийшла на трасу Чугуїв—Есхар, командир, у зв'язку з великим снігом, перепланував шлях просування війська не через хут. Василів, а через Чугуїв, і, пройшовши крізь місто, бригада знищила німецький аеродром. На вечір 10 лют. силами 12-го танкового корпусу генерал-майора М. Зінковича та 62-ї гвардійської стрілецької дивізії генерал-майора Г. Зайцева, які входили до 3-ї танкової армії Воронезького фронту, Чугуїв був звільнений, але 11 берез. 1943 радянські війська були змушені залишити місто і окупація нацистами продовжилася до серп. 1943.

Частина жителів міста приєдналась до партизанських загонів. У листоп. 1941 чугуївський партизанський загін одержав подяку від вищого командування за оборону с. Неєлове (тепер відсутнє). 3 груд. 1941 і до черв. 1942 в місті діяла партизанська розвідувальна група Г. Нагорного в складі 42 чол. Вона виконувала спеціальне завдання штабу 30-ї армії. 6 груд. 1941

група зробила наліт на штаб німецької дивізії і ліквідувала понад 70 німецьких солдатів і офіцерів.

Друге і остаточне звільнення міста від нацистської окупації відбулося 11 серп. 1943 силами 41-ї гвардійської стрілецької дивізії підполковника К. Цветкова, яка входила до складу 57-ї армії генерал-лейтенанта М. Гагена Степового фронту. Тільки у 122-му стрілецькому полку в боях за місто відзначилося 188 чол. На честь 41-ї гвардійської стрілецької дивізії найменовано вулицю міста — Гвардійська.

Бл. 6 тис. чугуївців пішли на фронт, з них бл. 4 тис. загинули в боях.

Серед відомих чугуївців був і лікар М. Кононенко, організатор і керівник антинацистського підпілля у Ебельсбахському госпіталі Хаммельсбурзького табору військовополонених. Закатований до смерті нацистами 7 жовт. 1944 у концтаборі Маутхаузен (Австрія).

Сотні чугуївців були нагороджені орденами та медалями. Першим Героєм Радянського Союзу серед жителів Чугуєва став В. Музикін, який був удостоєний цього високого звання за подвиги в боях на поч. Другої світової війни (1939). Самовіддано боролися з нацистськими окупантами Герої Радянського Союзу: Я. Ачкасов, П. Панежда, В. Балакін, О. Зінченко, В. Комендат, В. Литвинов, М. М'який та ін. М. Зозуля, В. Міщенко, М. Фурсов стали повними кавалерами ордена Слави.

У воєнні часи було повністю зруйновано 697 будинків. Значно постраждали районна лікарня, вокзал, хлібозавод, МТС, театр. У процесі відбудови залізничної станції і колій було задіяне майже все доросле працездатне населення. Це дало змогу налагодити прямий рух поїздів на дільниці Куп'янськ—Харків через 7 днів після визволення Харкова.

Почали відновлювати колгоспи. З 1946—50 відбудовано залізничний вокзал, електростанцію, м'ясокомбінат, хлібозавод, харчокомбінат, промкомбінат.

1950—51 працювали 2 середні, 5 неповних середніх, 3 початкові школи. У 1951 збудовані майстерні капітального ремонту машин, які пізніше були реорганізовані в завод тракторних деталей, який у 1974 перетворений у завод прецизійного обладнання. 1967 обозний завод реконструйовано в меблевий комбінат. Артіль художньої вишивки в цех художньої вишивки фабрики «Україна».

1 верес. 1964 було організовано радгосп «Чугуївський», що містився на території міста. Господарство мало близько 5 тис. га земельних угідь, з них 2220 га орної землі. Це овочево-молочне господарство, яке

виробляло щорічно 46,5 ц м'яса і 325 ц молока на 100 га сільськогосподарських угідь, 30 тис. ц зерна.

На поч. 1959 було зведено дво-триповерхові багатоквартирні житлові будинки на центральних вулицях міста. 1955 на місті зруйнованого манежу зведено Будинок культури, перед яким 4 лип. 1956 встановлено пам'ятник І. Ю. Репіну (ск. М. Манізер), розбито сквер та організовано дитячу художню школу ім. Репіна.

У 1969 відкрито Художньо-меморіальний музей І. Ю. Репіна. На місці, де знаходився дім, в якому народився художник, у 1944 встановлено стелу. Ділянка, що відводилась під будівництво Ділового двору була засаджена деревами (тепер парк ім. І. Ю. Репіна).

ХММ І. Ю. Репіна м. Чугуїв. Фото 2018.

1958 засновано Чугуївський авіаційно-технологічний завод (з 1993 завод — структурний підрозділ Харківського державного авіаційного виробничого підприємства).

У 1970 запрацював завод «Гідрозалізобетон», який поставляв конструкції для будівництва Харківського метрополітену, який почали будувати у 1968. У 1974 розпочав роботу Чугуївський завод паливної апаратури, відкриття якого впливало на містобудівний процес.

У 1960—85-і рр. активізується нове висотне будівництво.

З 1990-і рр. у зв'язку із погіршенням економічної ситуації містобудівні процеси уповільнюються. Підприємства закриваються, військові частини розформовуються. Але після проголошення незалежності, кін. 1990-х — поч. 2000-х рр., економічний сектор поступово стабілізується.

На сьогоднішній день у місті функціонують промислові об'єкти, які спеціалізуються на виготовленні різної апаратури, продуктів харчування,

деталей до господарської та військової техніки, та іншими малими та середніми підприємствами (БАТ «Чугуївський завод паливної апаратури», Авіаційний ремонтний завод, Авіаційний технологічний завод, ТОВ «Чугуївський м'ясокомбінат», БАТ «Чугуївський хлібозавод», БАТ «Чугуївський молокозавод», ПП «Укрростехніка», ТОВ «Дуан-К» та ін.).

У місті функціонує 9 дошкільних навчальних закладів, 7 — ДНЗ, 2 — НВК, з яких 8 закладів комунальної та 1 заклад державної власності (Міністерство оборони України), які відвідують 1200 дітей. 8 закладів загальної середньої освіти, з них 2 — НВК. В останні роки велика увага приділяється освіті для дітей з особливими потребами. В закладах дошкільної та середньої освіти, збільшується кількість інклюзивних груп.

Також у місті налічуються: Чугуївський професійний аграрний ліцей, Чугуївський професійний ліцей, дитяча музична школа, дитяча художня школа ім. І. Ю. Рєпіна, культурний центр «Імідж», Будинок дитячої та юнацької творчості, дитячо-юнацька спортивна школа, Центр туризму та краєзнавства, туристично-інформаційний центр.

20 лип. 1995 рішенням Чугуївської міської ради були затверджені герб та прапор Чугуєва, а 28 лют. 2014 — гімн «Чугуївський вальс».

Серед уродженців м. Чугуєва є ряд визначних особистостей: С. Волков (1973 р. н.) — російський льотчик і космонавт. Син космонавта Олександра Олександровича Волкова. Перший у світі космонавт у другому поколінні; І. Дорофєєва (1965 р. н.) — українська артистка балету, художній керівник балету Харківського національного академічного театру опери та балету ім. М. В. Лисенка (з 2016), Народна артистка України (1997); Є. Лавренко (1900—87) — радянський геоботанік і ботаніко-географ, академік АН СРСР (1968, член-кореспондент 1946); І. Рашевський (1849—1921) — український художник, скульптор, критик, колекціонер і музикознавець; О. Рубець (1837—1913) — український фольклорист, хоровий диригент, педагог, музикознавець; М. Юнаків (1871—1931) — український військовий та громадський діяч, генерал-полковник, один з найвищих рангом генералів української армії.

На честь І. Рєпіна (1844—1930) в місті встановлено 2 пам'ятники. На місцях будинків, в яких він народився та провів дитячі роки, встановлено стели. На місцевому кладовищі зберігається могила матері живописця Т. Рєпіної (пам'ятник встановлено 1880 за ескізом І. Рєпіна). З 2000 у м. Чугуїв проводиться

міжнародний Рєпінський пленер за участю художників-реалістів.

На поч. вул. Леонова, названої на честь двічі Героя Радянського Союзу льотчика-космонавта, почесного громадянина міста, випускника Чугуївського військового авіаційного училища льотчиків О. Леонова, розташований сквер Слави. У ньому розміщено — меморіальний комплекс на честь визволителів міста та воїнів-чугуївців, загиблих на різних фронтах Другої світової війни. У 2014 розпочалася військова агресія та інтервенція російських військ на територію України, що є наразі окупованою територією, де проводиться АТО (з 2018 — ООС). Багато жителів та уродженців міста взяли участь у військових подіях на сході України, тому місцевою громадою було прийнято рішення на території меморіального комплексу встановити дошку присвячену загиблим воїнам — захисникам України. Також у місті планується встановлення пам'ятного знаку. На поч. 21 ст. встановлено пам'ятні знаки загиблим ліквідаторам на ЧАЕС, воїнам-афганцям.

Всього у Чугуєві налічується 42 пам'ятки. З них — 4 пам'ятки архітектури національного значення та 38 пам'яток місцевого значення (5 пам'яток археології, 12 пам'яток історії, 19 архітектури та 2 монументального мистецтва). З них 2 комплексні (історія та архітектура). Щойно виявлених об'єктів 57 (з них 52 об'єкта історії та 5 об'єктів археології).

За своїми особливостями м. Чугуїв можна вважати дещо унікальним. Матеріали, які присвячені певним особистостям, подіям, містять в собі досить досліджену та вивчену інформацію. Виявлення або поява нових об'єктів у подальшому може стати своєрідним підґрунтям до більш широких та нових досліджень.

*Світлана Бучаста,
Ніна Касьян,
Лариса Колесникова,
Сергій Куделко,
Ярослав Ліхолєтов,
Тетяна Марченко,
Анатолій Троян,
Олег Яцина.*

1. АНСАМБЛЬ СОБОРНОЇ ПЛОЩІ 17—19 ст. (архіт., містобуд.). На території городища Чугуєва 17—18 ст.

Первісна назва площі з 30-х рр. 19 ст. — Двірцева, тепер перейменована у Соборну.

Пам'ятки містобудування, історії та архітектури, що формують ансамбль площі поч. 19 ст., відносяться до рідкісного для України типу будівель в стилі класицизму. Це будинки різноманітного призначення, які характерні для військових поселень: адміністративні, житлові, господарчі для різних категорій службовців військових установ. З 1817—57 м. Чугуїв — центр 8 поселених округів 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій, сьогодні це єдине місто на території Слобідської України, де зберігся комплекс забудови часів військових поселень.

У період класицизму при проектуванні як міст, так і військових поселень, особливе значення надавалося забудові центральної площі, яка на той час виступала активним вузлом міської структури. Цей вузол організовував міський рух, був зв'язаний вулицями з іншими площами у єдину систему міського простору. Формоутворюючим елементом площі військових поселень був прямокутний плац, обрамований офіційними будівлями культового, військового та цивільного призначення.

План Чугуєва у 1824 складався у відповідності до основних принципів тогочасної державної політики містобудування, заснованої на ідеї регулярності. Нове планування міста частково було прив'язане до існуючого. План складався з 3 частин: центральної, північної (За-чужовка) і південної (слобода Осинівка та Калмицька). В основу плану покладено «регулярне» прямокутне планування окремих частин міста.

Простір для забудови частково організовувався на місці старих площ — центрів слобод. В межах старих фортечних укріплень, в центральній частині Чугуєва була утворена велика площа (2,8 га), периметр якої з півночі повинен був зайняти кам'яний триповерховий будинок для проживання навчального ескадрону військових кантоністів старшого віку, із заходу — соборна церква, зі сходу і півдня — існуючі дерев'яні будинки для приїзду начальників, будинок для дивізійного командира, дивізійного чергування, готель. Також центр м. Чугуєва визначався 4 головними вулицями: Харківською, Дворянською, Миколаївською і Нікітінською.

Тепер ансамбль Соборної площі, сформованої у 1831—47, складається з 6 будівель: Будинку бригадного командира з надвірною будівлею; Будинку корпусного командира, в якому перебував Шаляпін Ф. І.; Шляховий палац; Штаби військових поселень 1831, Чугуївське піхотне юнкерське училище, 1865; Торгові ряди та Покровський собор, при цьому 3 останні є об'єктами культурної спадщини національного значення, де архітектурні ознаки пам'яток відіграють першорядну роль. Будівлі виконані за канонами класичного стилю вирізняються монументальністю, лаконічним рішенням фасадів, суворою геометричністю.

1. Фрагмент плану м. Чугуєва, 1786.

1. План частини м. Чугуєва, забудованої за затвердженим планом. 1826—27.

1. План розташування будівель ансамблю центральної площі м. Чугуєва, 17—19 ст.

1. Фрагмент північної частини площі з будівлею Штабів військових поселень. Фото кін. 19 — поч. 20 ст.

1. Покровський собор кін. 19 — поч. 20 ст.

1. Торгові ряди кін. 19 — поч. 20 ст.

1. Фрагмент вул. Нікітінської з Будинком бригадного командира, Торговими рядами і Будинком корпусного командира кін. 19 — поч. 20 ст.

1. Загальний вигляд Покровського собору. Фото 2017.

1. Загальний вигляд будівлі Штабів військових поселень. Фото кін. 2010-х рр.

1. Фрагмент центральної частини головного фасаду будівлі Штабів військових поселень. Фото 2017.

1. Загальний вигляд будівлі Торгових рядів. Фото 2017.

1. Головний фасад Шляхового палацу. Фото 2017.

1. Головний фасад Будинку корпусного командира, в якому перебував Шаляпін Ф. І. Фото 2017.

1. Головний фасад Будинку бригадного командира. Фото 2013.

У період створення ансамблю Соборної площі в місті проводилися масштабні будівельні роботи з повною трансформацією історично складеної планувальної системи у відповідності до затверджених планів. Розроблені інженерами та архітекторами Слобідсько-Українського військового поселення (з 1836 — Українське військове поселення) плани погоджувалися у Санкт-Петербурзі на засіданнях загальної присутності Департаменту військових поселень, куди увійшли таємний радник О. Персидський, архітектори О. Штауберт, В. Стасов та інженер-полковник кн. Вадбольский. Дещо пізніше до його складу були введені: директор Санкт-Петербурзького Олександрівського заводу обер-берг-гауптман 4-го класу М. Кларк, професори архітектури К. Тон та О. Брюллов, артилерії генерал-майор М. Амосов і деякі інші. Директором Департаменту був призначений П. Клейнмихель.

Місто розглядалося як єдина цілісно-просторова композиція, планування мало бути регулярним, забудова — лише вздовж червоних ліній вулиць і площ. Архітектурне рішення фасадів будівель, спорудження яких планувалося по периметру площі, повинно було мати спільні риси, які б створювали цілісність ансамблю. Це й відображалось у забудові Соборної площі: фасади Торгових рядів та Покровського собору виконані з використанням доричного ордеру; висотний акцент дзвіниці собору підтримував домінуючий шпиль бельведеру Штабів військових поселень. Утворено гармонію простору разом з горизонталлю аркади Торгових рядів свідчить про безумовний талант творців — архітекторів та інженерів. У проектуванні й будівництві споруд Чугуєва брали участь такі видатні майстри, як В. Стасов, Л. Дюбу, брати Рерберги та ін.

Ансамбль центральної площі міста обмежений із заходу — яром; з півночі — підніжжям схилу, до якого примикає вул. Ростовська; зі сходу — підніжжям схилу, р. Сіверський Донець; з півдня межа проходить вздовж візків вулиць Музейної та Гвардійської.

Хронологія спорудження ансамблю виглядає так:

1819—26 — зведення дерев'яних будівель на східному боці площі (будинки для приїзду начальників і будинки для проживання дивізійного начальника), утворення на схилах Сіверського Дінця терас для парку у англійському стилі під назвою «Царський сад»;

1826—34 — будівництво з північного боку площі триповерхової будівлі Штабів військових поселень (1831), будинку для проживання окружного командира (1833), будинку для проживання полкового командира (1834); будівництво Покровського собору із західного боку площі та композиційне обрамування його регулярними скверами;

1835—50 — симетрична забудова із південного боку площі Торговими рядами (1835), будинками для проживання бригадного командира (1839) та корпусного командира (1850); оновлення забудова дерев'яних будівель на східному боці площі (Шляховий палац (1839), будинки для приїзду начальників (1831, 1836)).

Шляховий палац, 1819, 1839 (пл. Соборна, 2-а). У східній частині площі, над р. Сіверський Донець. Одноповерхова дерев'яна будівля, позбавлена будь-якого оздоблення — дорожній палац на випадок приїзду царя. Належить до периметральної забудови головної площі міста.

Будівництво розпочалося у 1819. 1 січ. 1820 за особистим бажанням О. Аракчеєва було наказано: «щоб споруджувати в Чугуєві два будинки, звані тепер один палацом, а інший будинком для головного над військовими поселеннями начальника надалі були при всякому випадку звані: «будинки для начальників на час їх приїзду». Шляховий палац розташовувався у високій центральній частині міста в межах колишніх фортечних укріплень 17—18 ст. З цього будівництва розпочалась забудова східного периметру площі, до якого примикав великий масив приватних фруктових садів у заплавної частині р. Сіверський Донець. У 1830-х рр. лінію палацових будівель з півночі на південь складали: фахверковий флігель, дерев'яний шляховий палац імператора, дерев'яний будинок для

приїзду осіб, які мали високі чини (кол. будинок корпусного командира) з кам'яним гротом, дерев'яна кухня, кам'яний льох, дерев'яний будинок для комори і льодовні, дерев'яний будинок для приїзду начальницьких осіб. У заплавної північній частині парку, розташовувались три кам'яні оранжереї, дерев'яна теплиця, кам'яний льох, кам'яна баня, фахверкова казарма, сарай, льодовня.

Архітектурне рішення одноповерхового, прямокутного в плані Шляхового палацу є типовим для споруд дерев'яного класицизму. У ньому 6 кімнат, стіни та стеля яких були вкриті розписами, підлога — паркетом; кімнати облаштовані меблями з червоного дерева та дуба, із різьбленням, позолотою, освітлювалися люстрами і канделябрами. Територія з боку дворового фасаду пам'ятки терасами спускалася до Дінця. Саме на них проводилися роботи по утворенню масштабного англійського парку під наглядом інженера і садівника.

Палац із частково збереженим інтер'єром зберігся дотепер. На сьогодні входить до складу ХММ І. Ю. Рєпіна та використовується в якості виставкової зали. Інші будинки, що розташовувались поряд, втрачені.

Шляховий палац є рідкісним об'єктом культурної спадщини військових поселень м. Чугуєва 1-ї пол. 19 ст., який пов'язаний з ім'ям представників російської імператорської родини, відомих воєначальників. Об'єкт зберіг роль у міській забудові, автентичні матеріально-технічну структуру та розпланувально-просторову композицію.

Одним з видів споруд, які зводили в округах Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії, є адміністративні будівлі, що призначалися для розміщення штабів, комітетів та канцелярій.

Штаби військових поселень, 1831, Чугуївське піхотне юнкерське училище, 1865 (пл. Соборна, 2). По центральній осі ансамблю вздовж північної межі площі. У плані П-подібна, архітектурне рішення аскетичне. Фронтальна композиція посилена симетрично розташованими вздовж лінії забудови двоповерховими

корпусами, призначеними для проживання командирів військових поселень. Суворі симетрія, гладка поверхня стін, проста форма віконних прорізів характерні для часу забудови площі і стилю. Центральна частина головного фасаду акцентована двоюрисною баштою, увінчана високим шпилем, який є головною висотною домінантою ансамблю забудови площі. На пам'ятку спрямована видова вісь, що проходить у північному напрямку вздовж центральної вулиці міста — Гвардійської, яка веде до пл. Соборної.

Після ліквідації у 1857 військово-поселенної системи будівля Штабів була переобладнана для потреб Чугуївського піхотного юнкерського училища. Сьогодні тут розташовується один з відділів ХММ І. Ю. Рєпіна.

У містобудівному середовищі пам'ятка виконує провідну композиційну роль. Як і всі будівлі ансамблю забудови площі, є унікальним за типологією об'єктом культурної спадщини України періоду класицизму та вважається одним з кращих зразків архітектури 1-ї пол. 19 ст.

На площі за головним корпусом і на вулицях, що примикають до неї, розміщувалися дерев'яні та кам'яні будинки для штаб- і обер-офіцерів. Вони були зведені: у 1831 — дерев'яний будинок зі службами для корпусного командира; 1833 — кам'яний будинок для командира округи; 1834 — кам'яний будинок для полкового командира; 1839 — кам'яний будинок для бригадного командира; 1850 — кам'яний будинок для корпусного командира. Чиновники штабів проживали як у самій будівлі Штабів, так і в будинках, зведених у 1833—35 на вул. Дворянській.

У 1854—57 у будівлі штабів військових поселень навчався майбутній художник І. Рєпін.

Обов'язковим елементом забудови центральної площі виступала церква.

Покровський собор 1826—34 (вул. Фортечний узвіз, 5). По центру західної межі площі. Фасади виконані в стилі класицизму з використанням доричного ордеру. У первісному вигляді собор становив собою квадратну в плані споруду, із західного

боку якої була окремо зведена триюрсна дзвіниця висотою 38,8 м (не збереглася). Храм із дзвіницею поєднувала відкрита 16-колонна галерея, перебудована пізніше у теплу церкву.

Архітектура Покровського собору відрізнялася художньою досконалістю, про що свідчать класичні пропорції антаблементу з тригліфами на фризі, віконні сандрики, канелюри та капітелі колон. В результаті перебудови в 1872 зникла колонада. За радянських часів у будівлі розташовувалися різноманітні господарські організації, що призвело до значних втрат як зовнішнього, так і внутрішнього оздоблення храму: зруйновано барабан з куполом, шатро дзвіниці, а також втрачені внутрішні розписи. У 1972 виконана реконструкція собору з відновленням північного та південного портиків, декору фасадів, перекриття притвору, склепіння. З 1984 до 2009 в будівлі розташовувалася картинна галерея робіт лауреатів премії І. Рєпіна. Потім храм було передано релігійній громаді Харківської єпархії, у зв'язку з чим почалися роботи з реконструкції споруди, метою яких є відновлення первісного вигляду Покровського собору.

У 19 ст. був головним храмом міста. Дотепер займає важливе місце в ансамблі забудови центральної площі, є ключовою домінантою історичного ландшафту м. Чугуєва.

Активна будівельна діяльність у Чугуєві, результатом якої було створення великого ансамблю забудови центру військових поселень, продовжувалася у 1830-і рр.

Торгові ряди, 1835 (вул. Музейна, 28). На південній межі площі. Займають наріжну ділянку кварталу, який обмежений вулицями Музейною та Гвардійською. Монументальний одноповерховий об'єм прямокутного обрису в плані зведений у стилі класицизму.

Будівля була призначена для торгівлі бакалійними, парфумерними, галантерейними товарами. Належить до типу стовбових рядів, які мали назву «корпус лавок». Цей архітектурний тип утворювався чергуванням простих стовпів та арок і обмежувався широкими портиками. Видовжені фасади становлять

собою 19-пролітну аркаду, торці прикрашені двоколонними портиками доричного ордеру. Тривалий час будівля використовувалася в якості військових складів, що призвело до значних змін в архітектурному вигляді пам'ятки. Частково проведені на поч. 21 ст. реставраційні роботи не призвели до повного відновлення об'єкта культурної спадщини. Торгові ряди належать до рідкісних з числа збережених на Україні типів пам'яток громадсько-торговельного призначення періоду класицизму. У оточуючій забудові (по лінії вулиці) пам'ятка відіграє домінуючу роль.

Будинок корпусного командира 1847—50, в якому перебував Шаляпін Ф. І. (вул. Гвардійська, 1). На південній межі центральної площі. Фасади вирішені у суворих формах пізнього класицизму із застосуванням простих архітектурних деталей, характерних для житлових будівель Чугуєва. Близькими за архітектурним рішенням є: Шляховий палац, Будинок бригадного командира, житлові будинки офіцерів, побудовані на першому етапі створення ансамблю центру. Стилистичні особливості, висотність відповідають рисам громадських будівель поч. 19 ст., що складають як ансамбль площі, так і забудову вул. Гвардійської. Як елемент забудови південної межі площі пам'ятка має історико-художню та містобудівну цінність.

Будинок бригадного командира з надвірною будівлею, 1839 (вул. Музейна, 24). На південній межі забудови площі, з правого боку від Торгових рядів. З 1885 в будинку розміщувалися квартири офіцерів юнкерського училища та літня квартира командира корпусу. Двоповерховий кам'яний житловий будинок виконаний в стилі класицизму за зразком, який слугує основою для будівництва інших житлових об'єктів Чугуївського округу.

Дві останні споруди в ансамблі центральної площі військового поселення зберігають єдині пропорції: членування поздовжніх фасадів будівель на 7 осей, бічних — на 5, та формують південний фронт забудови.

З 1860 місто передане у відомство Міністерства внутрішніх справ.

Будови, які використовувалися військовими частинами, обслуговувалися спеціальною інженерною дистанцією.

Розвиток забудови Чугуєва в до-радянський та радянський періоди йшов в напрямку ущільнення житлових кварталів центральної частини міста. Але просторове рішення головної площі залишилося в межах периметральної забудови, що склалася впродовж 1-й пол. 19 ст. Споруди по східній межі були розібрані після німецько-радянської війни (1941—45). Уздовж західної межі в 1975 за типовими проектами побудовані 2 двоповерхові дисгармонуючі будинки. На території площі перед головним фасадом Штабів та вздовж східного схилу р. Сіверський Донець висаджено щільні зелені насадження листяних порід, що значно змінило візуальне сприйняття ансамблю забудови. У 1972 по осі Покровського собору було встановлено пам'ятник В. Леніну, який демонтовано у квіт. 2016 у зв'язку із низкою законів про «декомунізацію».

На сьогодні цілком збереглося історичне планування центральної площі м. Чугуєва, забудова якої відбувалася в 1820—50-х рр. в стилі класицизму. Хоча ансамбль складається з різних за призначенням та архітектурним рішенням будівель, площа має завершений вигляд, що досягається за рахунок використання в оздобленні споруд об'єднуючих архітектурних елементів. Ансамбль належить до рідкісного типу пам'яток містобудування та архітектури періоду класицизму в Україні.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

1.1. Будинок бригадного командира з надвірною будівлею, 1839 (архт.). Вул. Музейна, 24. На червоній лінії забудови. В історичному середмісті, праворуч від Торгових рядів. Входить до ансамблю споруд центральної частини міста та поряд з іншими громадськими будівлями формує південний фронт забудови головної площі. Перебуває на обліку як пам'ятка архітектури місцевого значення.

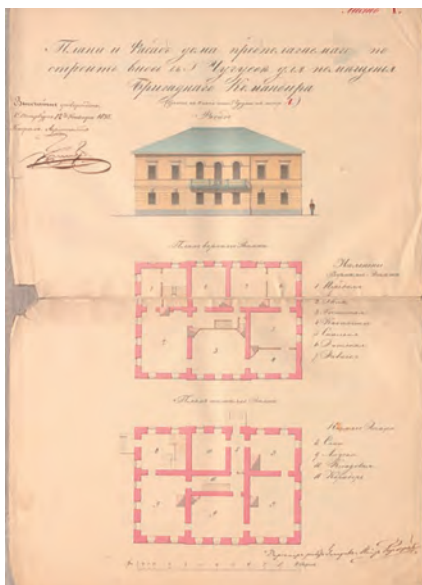
Будівля цегляна, двоповерхова, прямокутна у плані. Зведена у стилі класицизму за зразком, взятим за

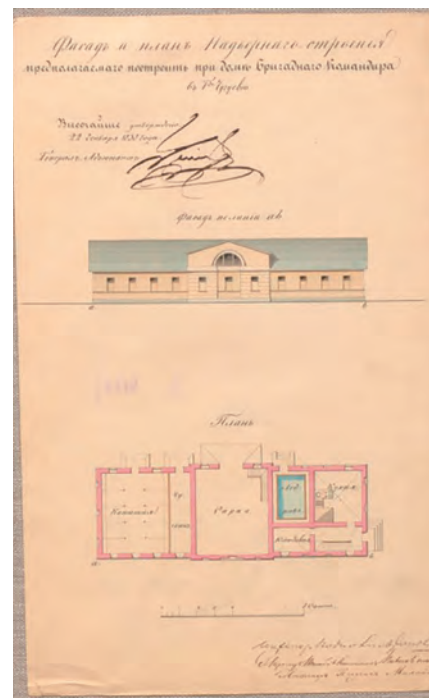
1.1. Нікітінська вул. Поч. 20 ст. Архівне фото.

основу для житлових об'єктів військових поселень. На теперішній час має коридорну систему планування з двостороннім розміщенням приміщень. Кубоподібний об'єм з непарною кількістю вікон на фасадах симетричний за композицією. Вісь симетрії головного і дворового фасадів підкреслена невеликими виступаючими ризалітами на 3 віконних прорізи. Поверхня стіни невисокого першого поверху рустована. По горизонталі головний і бічні фасади розділені 2 профільованими карнізами. Вікна прямокутні, на рівні другого поверху прикрашені лиштвом із сандриками.

Малюнок фасадів зараз сильно змінений. У первісному його вигляді

1.1. План і фасад будинку бригадного командира, 1838.

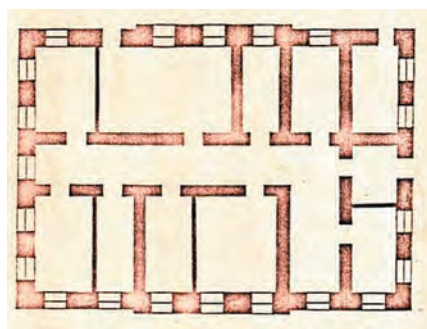
1.1. План і фасад надвірної будівлі, 1835.

арочні вікна вітальні на другому поверсі в центрі фасаду виходили на балкон, виконаний з ажурної арматури. Замкові камені рустів над вікнами першого поверху прикрашали маскарони — скульптурні прикраси у формі голови людини анфас.

У 1840 бригадним командиром 1-ї бригади 1-ї уланської дивізії був генерал-майор О'Рурк Володимир Єгорович — представник одного з найдавніших ірландських родів, нащадки якого перейшли на російську службу ще в 17 ст.

1.1. Головний фасад. Фото 2013.

1.1. Вул. Музейна, 24.
Схематичний план 1-го поверху.

1.1. Дворовий фасад. Фото 2007.

1.1. Загальний вигляд кол. службового корпусу. Фото 2007.

Після скасування військових поселень до 1917 в будинку розташовувалося управління Чугуївської

1.1. Фрагмент головного фасаду кол. службового корпусу. Фото 2016.

інженерної дистанції Головного інженерного управління Військового міністерства і квартира начальника цієї дистанції.

У 1960—70-х рр. у кол. будинку бригадного командира розташовувався військовий шпиталь. На теперішній час будівля перебуває на балансі Міністерства оборони України, але тривалий час не використовується.

У внутрішньому дворі пам'ятки збереглася надвірна будова для господарських приміщень з характерним для класицизму симетричним рішенням композиції об'єму: одноповерхова, теж прямокутна у плані, витягнута вглиб кварталу. Середня частина прикрашена високим фронтоном з великим арочним вікном над карнизом основного об'єму.

Будинок бригадного командира належить до цінних пам'яток архітектури періоду класицизму. Є рідкісною за типологією спорудою військового поселення 19 ст.

На сьогоднішній день будинок не використовується.

Світлана Бучаста,
Любов Качемцева,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

1.2. Будинок корпусного командира 1847—50, в якому перебував Шаляпін Ф. І. (архіт., іст.). Вул. Гвардійська, 1.

Входить до ансамблю забудови головної площі м. Чугуєва як центру військового поселення кавалерії. Розташований вздовж південної межі площі в наріжній частині кварталу. Фіксує початок вул. Гвардійської.

Об'ємно-просторова структура та архітектурний вигляд об'єкта характерні для будівель періоду класицизму.

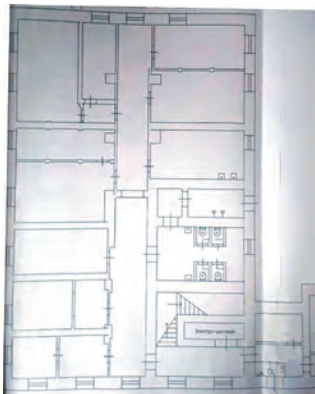
Двоповерховий, цегляний, з вальмовим дахом, у плані — прямокутний. Вхід нині улаштований у прибудованому тамбурі з боку вул. Гвардійської. По поздовжній осі розташований вузький коридор, який первісно з'єднував парадний вестибюль з великою залом. Двомаршові сходи ведуть на другий поверх, який повністю повторює планування першого. Вестибюль, нижній марш сходів і коридор у середній частині об'єму на першому поверсі перекриті зімкненими склепіннями.

Композиція зверненого до площі головного фасаду будівлі — симетрична, має чітке горизонтальне та вертикальне членування. Перший поверх відділений від другого простим карнизом. Центральний ризаліт на 3 віконні осі розмежований пілястрами та завершений парапетом. Кути об'єму на головному фасаді закріплені рустованими пілястрами. Поле стіни на рівні першого поверху рустоване, віконні прорізи обрамовані лиштвом із прямокутними сандриками. Вікна другого поверху центрального ризаліту прикрашені сандриками трикутної форми. На гладкому полі стіни другого поверху над сандриками вікон — підкарнизний пояс, який імітує фриз.

Інші фасади виконані у більш спрощених формах.

Будівлю увінчує простий карниз невеликого виносу.

Будинок є унікальним за типологією архітектурних пам'яток серед 19 ст., належить до числа об'єктів інфраструктури військових поселень 1-ї пол. 19 ст., які були організовані на території України.

1.2. Вул. Гвардійська, 1.
План 1-го поверху.

За проектом об'єкт був розпочатий будівництвом у 1847 як готель на місці першого дерев'яного готелю для шляхетних відвідувачів Чугуєва. Він був споруджений ще у 1820 для потреб розміщення імператора та його свити, які приїхали з інспекцією.

1.2. Вул. Гоголя. Поштова картка кін. 19 — поч. 20 ст. Архівне фото.

1.2. Вид на м. Чугуїв. Поштова картка кін. 19 — поч. 20 ст. Архівне фото.

Плани поверхів були підписані архітекторами Департаменту військових поселень А. Фарафонтєвим

і О. Мельниковим та подані на розгляд у Загальну присутність Департаменту військових поселень, в якому працювали провідні інженери та архітектори країни.

1.2. Дерев'яний павільйон з боку східного фасаду. Фото 1904.

1.2. Загальний вигляд. Фото 2007.

1.2. Головний фасад.
Фото 2013.

1.2. Пам'ятна дошка на фасаді будинку.

Готель, побудований начорно, вже у 1849 зазнав значної перебудови під житловий будинок для командира 1-го

Резервного кавалерійського корпусу генерал-лейтенанта Ф. Оффенберга.

У 1850—54 будинок слугував квартирою для командирів 1-го та 2-го Резервних кавалерійських корпусів, посади яких у різний час займали військові діячі — генерал-лейтенанти: Є. Гельфрейх та І. Шабельський.

Після відміни військових поселень у 1857 будинок залишився у відомстві Військового міністерства та використовувався для потреб Харківського, а пізніше Київського військових округів.

З 1875 у Чугуєві квартирував 10-й гусарський Інгерманландський полк. Після 1885 в будинку розташовувалося офіцерське зібрання цього полку. 1882 імператор Олександр III реформував усі гусарські та уланські полки в драгунські й дав їм загальну нумерацію. З цього часу полк став називатися 30-м драгунським Інгерманландським. 1907 імператор Микола II повернув полку колишнє найменування. 1914 інгерманландські гусари відбули із Чугуєва на фронт.

Влітку 1903 в цьому будинку перебував Шаляпін Федір Іванович (1873—1938) — російський оперний співак (бас) і драматичний актор. Під час гостювання в Харкові приїхав на бігунках в Чугуїв до кавалерійського полку, де йшов ремонт коней (поповнення списаних коней у військах) для придбання коня за дешевою ціною. Отримав запрошення дати концерт від офіцерів полку, які його впізнали. Незапланований концерт відбувся у залі полкового зібрання.

Для святкових ювілейних заходів до 200-річчя полку в 1904 з боку східного фасаду будівлі зведено дерев'яний павільйон, а в одній з кімнат цього будинку відкрито полковий музей, т. зв. «гусарська кімната», яка існувала до 1917.

Інтер'єр музейної кімнати в будівлі полкового офіцерського зібрання було оформлено інгерманландцями в дусі «старих гусарських часів» з використанням елементів гусарської форми, зброї, амуніції і т. ін. Меблі — крісла, пуфики і дивани — були обшиті на манер гусарських ментиків та доломанів, люстра зроблена за ескізом одного з офіцерів із шпор і підків, карнизи — із гусарських пік. У музеї зберігалися полкові реліквії,

стародавні штандарти, документи, уніформа, пам'ятні світлини, зокрема шефські подарунки великих герцогів полку, що були привезені з Веймара — срібний посуд, портрети, картини, а також повний парадний драгунський однострій Карла-Олександра Августа Іоанна (1818—1901), шефа полку (1840—1901), прусського генерал-полковника та ін. експонати, які стосувалися історії полку.

Будинок постраждав від пожежі під час Другої світової війни. У 1987 проведено часткове перепланування приміщень для гуртожитку.

У груд. 2006 на західному фасаді будівлі встановлено пам'ятну дошку про офіцерське зібрання, яке містилося тут. Посередині дошки з чорного граніту (0,4 × 0,6 м) зображений полковий знак 10-го гусарського Інгерманландського полку.

Світлана Бучаста,

Олена Конакова,

Валентина Мар'юнкін,

Катерина Черкасова.

1.3. Покровський собор 1826—34 (архит., іст.). Вул. Фортечний узвіз, 5. На західному боці головної площі міста — пл. Соборної. В історичному центрі міста.

Разом з будівлями військового училища та торговими рядами входив до ансамблю головних побудов військового поселення, центром якого був м. Чугуїв. На сьогодні являє собою пам'ятку культурної спадщини України національного значення.

Собор зведений у стилі класицизму. Автора проекту не встановлено. Але Г. Лукомський на поч. 20 ст. приписував авторство відомому архітектору класицизму В. Стасову.

Первісно (1834) Покровський собор був кубічним цегляним об'ємом, увінчаним барабаном та банею, з 4 чотириколонними портиками. Після зведення дзвіниці (1842) поєднувався 16-колонною (4,0 × 4,0 м) відкритою галереєю з триярусною дзвіницею вис. 38,8 м в західній частині. Дзвіниця мала шатрове завершення.

1866 задовольнили прохання про збільшення об'єму храму. Після реконструкції 1872, коли галерею замінила тепла церква і об'єм храму збільшився вдвічі, силует змінився,

а план став хрестоподібним із дзвіницею над бабинцем. У результаті перестройки загальний вигляд втратив свою імпазантність, але й після цього храм являвся однією з самих цікавих споруд міста.

У 1896 в підвальному приміщенні встановлені печі для обігріву основної частини собору. Церква мала три приділи: центральний — на честь Покрови Пресвятої Богородиці, правий — в ім'я святого Андрія Первозваного, лівий — в ім'я святого Олександра Невського. Приміщення освітлювали 20 вікон з подвійними прорізами. Зовні стіни були покриті вапняним розчином на клею; купол та хрест виконані з міді (вис. 2,5 м); покрівля — з листового заліза, пофарбована мідяною олією. Інтер'єри церкви прикрашали ліпні деталі, карнизи, настінні розписи, виконані клейовими фарбами.

На теперішній час архітектура собору характеризується простою і суворою міцністю. Відноситься до типу однокупольних чотирьохстовпних храмів. Центральний об'єм будинку прямокутний у плані. На всю площу будівлі в рівні цокольного поверху розміщується тепла церква, перекриття якої виконані у вигляді напівциркульних склепінь, що спираються на 6 стовпів та стіни. Плоскі перекриття притвору (проліт 19 м) спираються на 4 цегляні стовпи та стіни. Осі їх не збігаються з осями внутрішніх опор основного об'єму будівлі.

Північний, південний та східний фасади прикрашені доричними чотириколонними портиками, що надає загальному плану хрестоподібної форми. Канельовані колони портиків виконані у вишуканому пестумському стилі, капітелі оформлені іоніками. Колони не мають баз та встановлені на площадку портика як на загальний постамент. По периметру будівля прикрашена антаблементом з фризом із тригліфів та метою, увінчана профільованим карнизом на кронштейнах. Оздоблення віконних прорізів виконане у вигляді порталів, завершених масивними профільованими полицями на кронштейнах.

Завдяки використанню доричного ордеру, канельованих колон,

класичним пропорціям антаблементу, трикутним фронтонам з вільними полями тимпанів, чіткій проробці деталей декору будівля виглядає величною і масштабною. Відрізняється монументальністю, класичними пропорціями, майстерно проробленими архітектурними деталями, що дозволяє віднести пам'ятку до кращих зразків класицизму в Україні.

Покровський собор був штабним храмом Чугуївського уланського полку. В давні часи головним храмом Чугуєва вважався дерев'яний, побудований в межах території колишньої Чугуївської фортеці Преображенський храм. У 1824 за височайше затвердженим проектом його було скасовано, начиння і ризниця передані до церкви Різдва Богородиці, а іконостас — до Сороківської Успенської церкви (с. Сороківка біля Харкова); метрики з 1794 по 1824 зберігались у Чугуївській Миколаївській церкві.

4 лип. 1826 було освячено місце і закладка нового кам'яного храму Покрови Пресвятої Богородиці. Будівництво велося з 1826 по 1834. У 1830 командир Чугуївського Уланського полку полковник і кавалер Микола Ізюмов доповідав: «У Височайше довіреному мені Чугуївському Уланському полку замість ветхого від довготривалого використання полкової похідної церкви на честь Покрови Пресвятої Богородиці побудована нова цього ж найменування церква».

Проект соборної церкви був затверджений 1824. Директор робіт — генерал-майор Воронов, потім Є. Рерберг. Собор зводився під керівництвом архітекторів військових поселень. Починав будівництво арх. Смолюков, продовжив Торопов. Креслення дзвіниці підписано військовим інженером генерал-майором Рербергом, який протягом 10 років працював над реалізацією задумок В. Стасова у військових поселеннях. На завершальному етапі проектування працював архітекторський помічник 7-го військово-робочого батальйону прусський підданий вільно практикуючий архітектор і механік Є. Шрейдер. Він виконав креслення карнизу в доричному ордері і завершення дзвіниці та доповідав у листі до царя: «...головний карниз улаштований за

точними правилами архітектури для доричного ордера».

З 1829—45-х рр. Є. Шрейдер керував будівництвом 67 об'єктів у Чугуєві, зокрема Покровського собору та дзвіниці. Провідну роль у будівництві собору відіграв і корпусний інженер К. Детлов, який згадується як «будівельник чугуївської церкви».

Будували собор солдати 7-го військово-робочого батальйону, при якому працював Є. Шрейдер. З ним працювали каменяр Л. Репкін, ліпник А. Григор'єв. Хрест та шар робили майстри військово-робочого батальйону Г. Акульцин та позолотник К. Никифоров. Кам'яні плити добувались в копальнях Бахмутського пов. біля с. Луганського. Підрядник — казенний поселенець Д. Згурський. Було заготовлено 2600 шт. квадратно-аршинних лещадних плит (0,7 × 0,7 м) і 78 кам'яних блоків для сходів довжиною 3 аршина (2,13 м), шириною 8—10 вершків (0,44 м), товщиною 2 вершки (0,09 м). Кам'яна підлога з плінтусами та піднята для іконостасу на 3 сходинки. Якісне листове золото для позолотних робіт закуповували в Москві на фабриці С. Старикова. Залізний дах фарбувався у зелений колір (яр-мідяною).

Основні роботи по зведенню будівлі були закінчені до кін. лип. 1832. Кошторисна вартість будівництва Покровського собору склала 25 320 руб. 06 коп.

Оздоблення храму та постачання церковного начиння і ризниці тривало ще біля двох років.

Монументальні розписи та мозаїки (фрески, розпис внутрішніх стін собору по тиньку) виконував італійський художник П. Розетті (допомагали йому місцеві майстри), іконописні роботи (38 ікон олією для іконостасу) — харківський худ. І. Куликовський — вчитель малювання Харківської губернської гімназії, колезький секретар. Розписи по вологову тиньку виконав кріпосний поміщика Хорвата — Г. Таранов.

28 верес. 1833 був складений контракт з Іваном Куликовським, учителем малювання Харківської губернської гімназії на написання образів для 3 іконостасів і на створення цих іконостасів з позолотною, малярною

та столярною роботою. На допомогу майстрам з солдатського складу виділялись 2 різьбяр, 2 столяр, 2 маляр, 2 позолотника. Над створенням іконостасу також працювали вільно-відпущений поміщика Шидловського різьбяр А. Говорущенко та його робочий зі слободи Перекоп.

В соборі було улаштовано 3 іконостаси: головний — коринфського ордера, з 7 іконами на світло-блакитному полі та золоченим різьбленням. Царські ворота також були оздоблені різьбленням, позолотою і зображенням олійними фарбами сцени Благовіщення та 4 євангелістів. Вище, у золотистому сьйві — Нерукотворний образ. Увінчував іконостас хрест з сьйвом та із зображенням розп'яття. На стінах: праворуч — храмова ікона Покрова Богородиці в срібній ризі, подарована 1849 харківським купцем С. Морозовим (в 500 руб. сріб.). Бокові іконостаси — іонійського ордера, зі світло-блакитним полем, золоченим різьбленням та пілястрами; на першому ярусі — 4 ікони; у верхніх частинах іконостасу — Новий та Старий завіти.

Простінки між вікнами, купол та півциркульні фрагменти стін були оздоблені мозаїкою. Храм прикрашали 105 ліпних медальйонів з алебастру. Ліплення виконував А. Григор'єв — казенний майстер військово-робочого батальйону № 5, рядовий.

На тинькування та ліпне оздоблення храму було витрачено 1805 пудів алебастру, роботи виконувалися 731 казенними майстрами, 10 різьбярками.

В куполі було зображено 4 євангелістів; у простінках між вікнами світлового барабану над карнизом — зображення 8 апостолів.

Культове начиння — внутрішнє оздоблення, свічки, ризниця та ін. (252 предмети) закуплене військовим міністерством у Санкт-Петербурзі, але багато чого з замовленого згодом було передано до церкви в с. Малинівка, тому що харківські купці не шкодуючи коштів купували за свої гроші необхідні для церкви речі.

У подальшому доброчинність храму робилася різними особами. М. Котляров, почесний громадянин Харкова, купець 1-ї гільдії 4 груд. 1838

замовив для улаштування у куполі храму металеву золочену решітку з 56 шандалами для свічок (вартістю понад 10 тис. руб.). Комерційним радником К. Кузіним пожертвувано дзвін у 218 пудів; його сином, поручиком О. Кузіним, пожертвувано другий дзвін у 101 пуд. Харківський купець І. Рижов виписав з Москви панікадила та мідні посріблені свічники, лампади, 3 пуди свічок, люстри: велику в 2 ряди шандалів, з позолотою, та 2 — в 1 ряд шандалів. 1949 інспектором Резервної кавалерії графом О. Нікітіним подарована ікона Володимирської Божої Матері у срібній золоченій ризі військовим поселенням, які пожертвували її у Соборну церкву. Також ними було придбано 3 дзвін у 66 пудів та плащаниця на малиновому оксамиті, шита золотом, вартістю 800 руб. асигнаціями.

Великим благодіянням для храмів округів військових поселень послужило розпорядження графа Нікітіна про відновлення в храмах ветхих та встановлення нових іконостасів; про засівання землі при кожній парафії пшеницею, «а отримані за неї кошти використовувати на прикрасу храмів. Завести в кожному приході хор півчих — 15—20 чол. з військово-поселенських дітей (чого раніше не було). При кожній волості округа завести бджолині пасіки, кошти за них долучати до церковного капіталу, з якого духовництво отримувало платню». О. Нікітін також наказав «щоб військово-поселенські діти обов'язково знали молитву Господню, Символ віри та ін. короткі молитви, а старші за 10 років — заповіді Божі. Священники повинні за списками перевіряти їх знання — для доповіді інспектору при кожному огляді округів».

Храм був освячений: 22 листоп. 1834 — придільний престол Андрія Первозваного, 23 листоп. — Олександра Невського, а 30 листоп. — основний престол Покрови Пресвятої Богородиці преосвященним Інокентієм, єпископом Слобідсько-Українським. Він склав список ікон (загалом 78 образів) з позначенням їх місця розташування, а також правила прикраси іконостаса.

10 лют. 1834 імператором був затверджений проект дзвіниці

і колонади. Будівництво велося з каменю і цегли декількох сортів. Для підйому будматеріалів використовувалася лебідка, виготовлена за кресленнями Шрейдера. 5 трав. 1838 корпусний командир генерал Нікітін наказував в основному закінчити будівництво до осені того ж року. Але дзвіниця була збудована лише до літа 1840, після цього протягом двох з половиною років велися оздоблювальні роботи.

Передбачалося, забезпечити дзвіницю годинником з чавунними або мідними колесами і гучним боєм. На цей рахунок велося листування з ймовірним підрядником — Тульським збройовим заводом. Однак, від ідеї установки годинника відмовилися.

У 1835—41 була зведена дзвіниця. Квадратна в плані, увінчана шатровим верхом. В ній знаходилося 4 круглих приміщення напроти сходів, одне з них використовувалося для зберігання свічок. Дзвіниця з'єднувалася з собором колонадою з 16 колон, подібних до тих, що прикрашають будівлю тепер. Кулю, шпиль для дзвіниці, гвинти, сполучення, кроквяні бретнали робили на діловому дворі 5-го робочого батальйону. Для підняття цегли був виготовлений підйомний блок. Ліс купували у поміщика Девієра, але він виявився неякісним.

У 1872 колонада замінюється прямокутною в плані прибудовою, яка опалювалася, — теплою церквою. Стіни її були гладко потиньковані, на кожній знаходилось по три прямокутних віконних прорізи з лиштвою та сандриками. Теплу церкву завершував фриз з тригліфами та гіпсовими медальйонами, карниз та двоскатна покрівля. Весь об'єм будівлі збільшився більш ніж у 2 рази.

Парафія Соборної церкви складалася по більшості з людей, що мали відношення до військової служби. У 17—18 ст. це були козаки і мешканці міста, приписані до округу Чугуївського козачого полку, у 1-й пол. 19 ст. — поселенці 6-го кавалерійського округу Українського військового поселення. В той час Покровський собор став штабною церквою Чугуївського уланського полку.

У храмі зберігалось 20 знамен, пожалуваних у 1793 двом чугуївським

козачим регулярним полкам, знамено Уфимського козачого полку, яке поступило в 1845 після розформування полку. Парафія собору складалася з 4 тис. чол. До неї відносились: Чугуївська цвинтарна церква в ім'я Скорботної Божої Матері (з 1854), Гергіївська шпитальна церква (з 1837) і похідна Покровська церква Чугуївського уланського полку. У 1891 при храмі існували: публічна бібліотека, богодільня і піклувальна рада. Священнослужителі обиралися до Чугуївської міської Думи, брали активну участь у громадському житті міста.

В 40-х рр. 20 ст. будівлі нанесено значної шкоди: зруйновані барабан з банею та верхні поверхи, шатро дзвіниці. В 1930-х рр. собор закрито, зняті хрести, настінний живопис в 3 рази покрито олійною фарбою. В результаті цього фарба розшарувалася, розписи були втрачені. Під час німецько-радянської війни (1941—45) — зруйновано купол та дзвіницю. У храмі розмістився табір для військовополонених. 1945—47 будівля використовувалася як житло для військовополонених, що будували міст через р. Сіверський Донець, пізніше в храмі містилися різні господарські установи. Будівля тривалий час не використовувалася, потім пристосована під овочесховище.

У 1970-х рр. загальний вигляд будівлі, змінений до невпізнанності, частково відновлено в ході реставраційних робіт. У 1972 проведено першу чергу реставрації споруди. Відновлено північний та південний портики, декор фасадів, перекриття притвору, склепіння. В середині добудовано другий поверх, зроблено вхід з боку

східного фасаду. До 1984 тут розташовувалася будівельна організація ПМК-40. У 1984—2010 тут містився відділ музею І. Ю. Рєпіна — картинна галерея «Лауреати премії імені І. Ю. Рєпіна».

Наступний проект реставрації з пристосуванням будівлі під Художній музей лауреатів премії ім. І. Рєпіна був виконаний Українським спеціальним науково-реставраційним інститутом у 1988. Але цей проект не був реалізований.

По осі східного фасаду був пробитий парадний вхід з оформленням, яке аналогічно оформленню дверних прорізів північного і південного фасадів. Він вів в просторий вестибюль, розташований в центральній початковій частині будівлі.

При реконструкції підлог цієї частини будівлі ліквідовані вівтарні підвищення, а підлога вимощена світло-сірою плиткою (0,5 × 0,5 м).

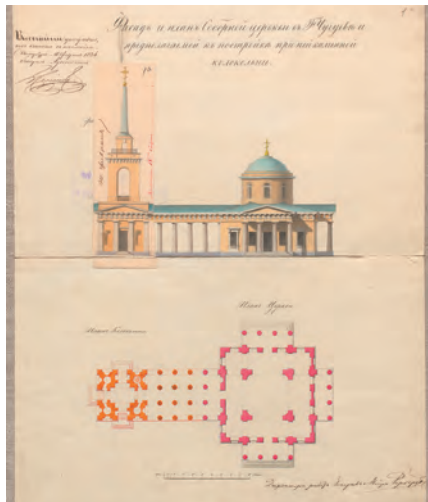
За допомогою міжповерхових залізобетонних перекриттів створена галерея другого поверху з огорожею, що складалася з перил на фігурних балаясінах.

За вестибюлем в об'ємі колишньої теплої церкви знаходився просторий експозиційний зал першого поверху. По обидва боки від входу в нього були розташовані сходи, що вели в експозиційний зал другого поверху. Площа його підлоги була утворена залізобетонними перекриттями, встановленими в ході реконструкції. Підлога експозиційних залів була покрита паркетом з ялинковим малюнком, стіни затоновані, стелі білі. Освітлення всіх приміщень проводилося лампами денного світла, а опалення за допомогою батарей радіаторного

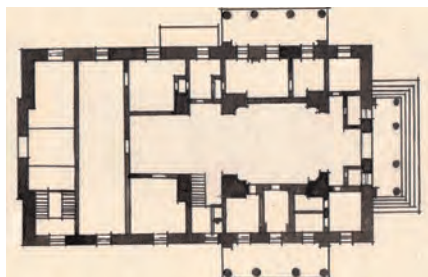

1.3. Загальний вигляд на поч. 20 ст.

типу, які забезпечені декоративними кожухами з дубових дощок і планок. Підвальне приміщення було пристосоване під виставковий зал.

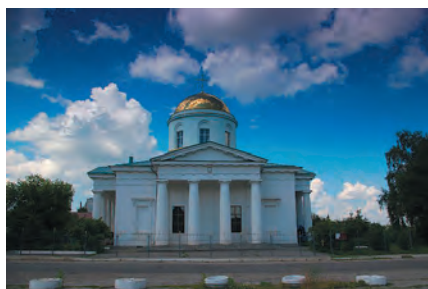
1.3. Проект та план дзвіниці Покровського Собору. 1834.

1.3. Вул. Фортешний узвіз, 5. Схематичний план будівлі (з 1984 до 2010).

1.3. Головний (східний) фасад. Фото 2009.

1.3. Головний фасад з відновленим куполом. Фото 2017.

1.3. Дзвони Покровського собору. Фото 2009.

1.3. Купол собору. Фото 2017.

1.3.1. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

2003 розпорядженням Харківської облдержадміністрації Покровський релігійний громаді Чугуєва було передано нижній храм Покровського

собору. 9 серп. 2009 інша частина будівлі храму передана віруючим. Коштом меценатів демонтовані перекриття, які ділили собор на 2 поверхи. Релігійною громадою проведені відновлювально-реставраційні роботи. П'ятирусний іконостас ручної роботи було замовлено та виконано західноукраїнськими майстрами. Місцевий художник В. Прогнимак займався розписом стін, стелі у класичному стилі.

Свято-Покровський собор належить Ізюмсько-Куп'янській єпархії УПЦ (МП).

Будівля Покровського собору має історичне і меморіальне значення. Священнослужителями храму, починаючи з 1-ї пол. 19 ст., були випускники Харківських колегіуму та духовної семінарії, які займалися просвітницькою діяльністю серед місцевого населення. Вони одночасно викладали курс богословських і світських наук в місцевих народних і спеціальних військових школах. Особливу популярність серед багатьох поколінь священнослужителів мав диякон І. Уланов, який прослужив у Покровському соборі більше 40 років, починаючи з 1835, та став прототипом для написання відомого полотна художника І. Рєпіна «Прото-диякон». У 1891 при храмі існували: публічна бібліотека, богодільня і піклувальна рада. Священнослужителі обиралися до Чугуївської міської Думи, брали активну участь у громадському житті міста.

Світлана Бучаста,
Ніна Касьян,
Олена Конакова,
Ольга Шевченко, Катерина Черкасова.

1.3.1. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33, 2008 (іст.).
Вул. Фортешний узвіз, 5.

В історичному центрі міста, праворуч від входу до Покровського собору. Встановлений 17 лист. 2008 з приводу 75-річчя Голодомору 1932—33, з метою вшанування пам'яті померлих мешканців Чугуєва. Остаточну кількість загиблих у м. Чугуєві не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді чотирикінцевого хреста (2,5 × 1,6 × 0,04 м) з чорного металу, який прикрашений

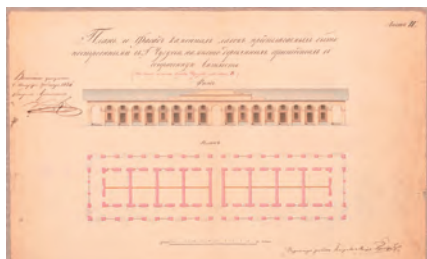
декоративними кованими елементами. У нижній частині хреста — металева дошка овальної форми з релігійним написом.

Лариса Колесникова.

1.4. Торгові ряди, 1835 (архт.).

Вул. Музейна, 28. В історичному середмісті, на південній межі головної міської площі. Пам'ятка національного значення. Є невід'ємною частиною комплексу казенних споруд Чугуєва часів військового поселення.

Автора проекту будівлі не встановлено.

1.4. План (проект) і фасад кам'яних лавок, 1834.

1.4. Загальний вигляд.
Архівні фото поч. 20 ст.

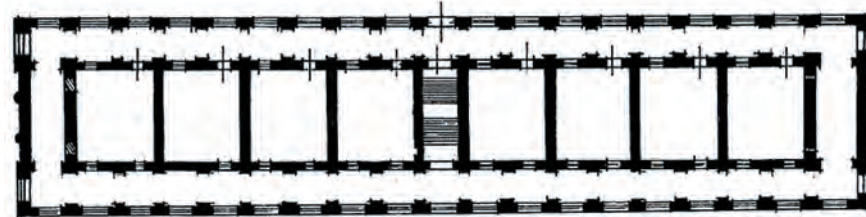
Будівля одноповерхова, з підвалом, цегляна, виконана в класичному стилі. У плані — прямокутна, оточена галереєю (довж. бл. 70 м), витягнута вздовж вулиці. Композиція плану має дві основні осі симетрії: поздовжню — схід-захід і поперечну — північ-південь. Об'єм поділений на окремі секції, які є функціональними

торговими одиницями. Кожна з них має вихід на 2 поздовжні галереї. Вхід до просторого підвалу, який займає половину будівлі, розміщено із західного боку. Перекриття підвальних приміщень цегляні, виконані у вигляді дзеркальних склепінь.

Композиції всіх фасадів симетричні, мають чітке вертикальне членування. Основний об'єм оточений по периметру крытою галереєю. Головний і дворовий фасади виконані у вигляді аркади (по 19 прорізів) з циркульним звершенням, котрі створюють розмірений ритм широких прорізів масивних опор з карнизними тягами, на які спираються 5 архівольтів. Арки прикрашені сандриками. Торцеві фасади по осі симетрії мають прямокутні прорізи з колонами тосканського ордеру. Декоративне оздоблення виконано у вигляді карнизних тяг. По периметру будівлі проходить рельєфний поясок. Завершують композицію трикутні фронтони. Первісна покрівля двоскатного даху була залізною.

На теперішній час поверхня стін тинькована і пофарбована. З боку дворового і торцевого фасадів існують прибудови — входи до підвальних приміщень будівлі. Також проводилося внутрішнє перепланування.

1-а пол. 19 ст. характерна будівництвом гостинних дворів. Причиною цього будівельного явища став розклад натурального господарства, розвиток мануфактур, збільшення імпорту, що знаменувало собою явище інтенсивного впровадження ринкової економіки. Торгові ряди (лавки) не входили до переліку об'єктів будівництва у військових поселеннях на початковому («аракчєєвському») етапі їх існування. Поява такого об'єкту була обумовлена реформуванням системи поселень у 1826—30, в результаті якої населенню повернули право займатися ремеслами і торгівлею. Поруч з традиційною

1.4. Вул. Музейна, 28. Схематичний план будівлі.

1.4. Фрагмент північного фасаду.
Фото 2017.

1.4. Фрагмент східного і північного фасадів. Фото 2017.

1.4. Вигляд з боку двору. Фото 2007.

1.4. Фрагмент головного фасаду.
Вхід до приміщень. Фото 2017.

ярмарковою торгівлею розвивався постійно діючий ринок збуту, який потребував не тимчасових, а монументальних комплексів торгових та складських приміщень. Таке

1.4. Фрагмент дворового (південного) фасаду. Фото 2017.

1.4. Галерея північного фасаду. Фото 2017.

1.4. Фрагмент підвального приміщення. Фото 2017.

будівництво брав на себе уряд, видаючи субсидії та залучаючи зодчих. Втім, активно використовувалися і громадські кошти.

Забудова південного периметру пл. Двірцевої (нині — Соборна) розпочалася 1833 зі зведення кам'яних лавок. Ділянка, відведена під забудову, до того часу була зайнята дерев'яними лавками. Наявність залишків цих споруд підтверджено результатами археологічних розвідок 2007 та великою кількістю знайдених мідних монет випуску до 1823.

Ймовірно, що проект Торгових рядів було складено з використанням типових проектів громадської архітектури — торгових або гостинних рядів, за участі корпусного інженера 1-го резервного кавалерійського корпусу К. Детлова. Безпосереднім керівником будівельних робіт був архітекторський помічник 7-го військово-робочого батальйону прусський підданий вільнопрактикуючий архітектор і механік Є. Шрейдер.

Розташування нового об'єкта закріпило червону лінію забудови вул. Музейної, вирівнявши її та утворивши прямий кут з вул. Гвардійською. Кошторисна вартість будівництва склала 8 815 руб. 71 коп. У звіті за 1841 «Про число споруд, які повинні бути за положенням, і які з них побудовані та розміщуються в округах» зазначені «лавки для торгуючих в Чугуєві різним промисловцям, — кам'яні, побудовані у 1835, при них будови для дрібного товару — 1836».

Ряди — торгівля дрібними речами або частіше — оптова, але завжди товарами грубими — дьогтем, прядивом, борошном, рогожею, олією. Гостинні двори — це бакалійні, галантерейні та парфумерні магазини. В Торгових рядах Чугуєва містилися лавки найбільш успішних торговців міста. Ці товари вважалися «благородними» і тому у серед. 19 ст. лавки називали «червоними». У 1850-х рр. до магазину купця Павлова, що торгував бакалією і посудом, юний І. Рєпін приносив свої пасхальні писанки, які мали великий попит.

З 1840-х рр. в лавках було 16 магазинів, які торгували бакалією, м'ясом, фруктовою горілкою, мукою, посудом, милом, свічками і різним дріб'язком. Лавки рахувалися від вул. Гоголя (тепер Гвардійської) по периметру будівлі. У 1913 функціонували лише 9 лавок.

Назва «кам'яні лавки» зберігалася до поч. 20 ст. У 1915—18-і рр. будівлю називали «гостинним двором» або «рядом».

За встановленими у військово-му поселенні нормами основним будівельним матеріалом була цегла казенних заводів. Матеріалом для підлоги Торгових рядів також слугувала цегла, встановлена «в ялинку»,

лещадна плита. З 1850-х рр. покриття покрівлі було виконане з листового заліза, пофарбованого сумішшю білил і мідянки на олійній основі.

До 1860 Торгові ряди були у підпорядкуванні військових поселень. За своїм призначенням використовувалися до 1917. Відомості про використання будівлі з 1918 по 1944 відсутні. Під час німецько-радянської війни (1941—45) будівля була сильно пошкоджена: згоріли перекриття і конструкції покрівлі. На поч. 1950-х рр. в Торгових рядах було влаштовано військовий склад. У 1952 галереї по периметру будівлі були засклені, колони торцевих фасадів поєднані стінами. У 1970-і рр. будівля використовувалася в/ч 24537 і Чугуївською КЕЧ, яка в 1971—72 провела ремонт. В результаті пожежі 1990 було знищено частину даху із західного боку. В груд. 1990 Київський військовий округ передав будівлю Чугуївському міськвиконкому для розміщення в ньому виставкового, концертного і лекційного залів ХХМ І. Ю. Рєпіна. Проект пристосування Торгових рядів під виставкову залу та фондосховище було виконано в 2 етапи, але внаслідок відсутності фінансування частково проведені: ремонт і заміна покрівлі, підлоги, бетонні роботи та тинькування. 1994—2005 частина приміщень будівлі пристосована під комерційні заклади: кафе, магазини, склади.

Тепер у будівлі використовується лише частина приміщень.

Світлана Бучаста,

Ніна Касьян,

Олена Конакова,

Лариса Фісун,

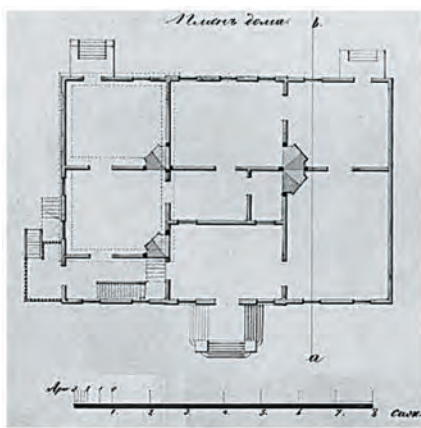
Катерина Черкасова.

1.5. Шляховий палац, 1819, 1839 (архт., іст.). Пл. Соборна, 2-а. На східному боці центральної площі міста.

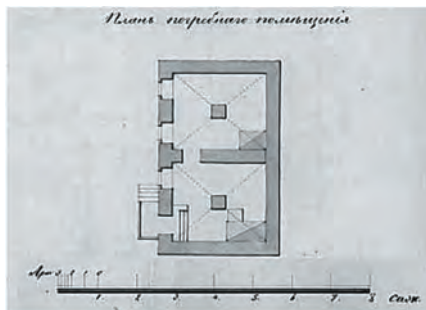
За функціональним призначенням — житловий будинок для тимчасового перебування імператора Російської імперії.

Відноситься до периметральної забудови центральної площі Чугуєва, яка сформувалася 1819—47 у період будівництва міста як центру військового поселення (скасоване 1857). Шляховий палац розміщений

у високій центральній частині міста в межах колишніх фортечних укріплення 17—18 ст., яка за новим регулярним плануванням військового поселення була призначена під улаштування центральної площі. З будівництва дерев'яного палацу розпочалася забудова східного периметру площі, до якого примикав великий масив приватних фруктових садів у заплаві р. Сіверського Дінця. Сади надійшли у казну після введення військового поселення та отримали назву «Казенний сад».

1.5. Пл. Соборна, 2-а. План будинку.

1.5. План цокольного поверху.

1.5. Креслення головного фасаду.

Будівництво розпочато 1819, завершено у наступному році. Тому що вже 1 січ. 1820 за особистим бажанням О. Аракчеєва було наказано: «щоб споруджувати в Чугуєві два будинки, звані тепер один палацом,

1.5. Загальний вигляд. Фото 2006.

1.5. Фрагмент декоративного оздоблення інтер'єру. Фото 2006.

1.5. Фрагмент інтер'єру. Фото 2011.

а інший будинком для головного над військовими поселеннями начальника, надалі були при всякому випадку звані: будинки для начальників на

1.5. Розпис стелі. Фото 2015.

час їх приїзду». До 1824 поряд збудовано дім для дивізійного начальника (пізніше — корпусного командира).

В 1830-і рр. проводилося оновлення забудови комплексу т. зв. «палацових» будівель. Провідну роль у цих роботах відіграв корпусний інженер К. Детлов. До «палацових» відносились побудований в 1819 будинок для приїзду імператора (вірогідно в 1839 під керівництвом Детлова був перебудований), будинок корпусного командира (1831) і будинок для приїзду начальства (1836), також зведені уроки роботи К. Детлова. Також активну участь у будівельних роботах брав архітекторський помічник 7-го військово-робочого батальйону прусський підданий вільно практикуючий архітектор і механік Є. Шрейдер.

Новий дерев'яний дім для корпусного командира був збудований у 1831 на місці будинку дивізійного начальника. У 1836 на лінії забудови з'явився ще один дерев'яний будинок з мезоніном для приїзду начальників. Будинок для приїзду імператора був перебудований або побудований

1.5. Головний фасад. Фото 2007.

заново на тому ж самому місці у 1839. Під час подорожі цесаревича Олександра Миколайовича у 1837 план будинку для імператора готувався йому на огляд. Точні відомості про характер робіт відсутні. Тоді ж були перебудовані господарчі приміщення, кухні, огорожа.

Дерев'яний, одноповерховий, на високому цоколі. В плані — майже правильний прямокутник. У північній частині розташований підвал. Палац мав 6 кімнат, які розміщувалися навколо однієї внутрішньої кімнати. На східному фасаді влаштовано 2 виходи зі сходами у парк, на північному — службовий вхід з ганком.

Архітектурне рішення будинку є типовим для палацових споруд «дерев'яного класицизму». Фасади виконані у витриманих простих формах. По осі симетрії головного фасаду влаштований ризаліт з парадним входом і ганком. По периметру будівля прикрашена широким фризом простої форми, який на фасадному ризаліті був прикрашений тригліфами. Фасади мають метричний ряд прорізів (7 по поздовжнім фасадам і 5 по торцевим). Дерев'яний карниз прикрашений «сухариками». Дах двоскатний. Стіни будівлі зрублені з дерева, тиньковані ззовні та всередині. Садовий фасад розкритий на природне доквілля долини Сіверського Дінця.

У верес. 1852 були проведені ремонтні роботи в палацовому будинку та дерев'яному флігелі при палаці: виправлений ганок, пофарбовані внутрішні стіни, розписані стелі, перетерте зовнішнє тинькування.

1857 у зв'язку з ліквідацією військових поселень частина майна поселень була передана місту, а частина виставлена на продаж з торгів. Але у 1858 продаж майна «шляхового імператорського палацу» було призупинено у зв'язку з приїздом імператора Олександра II. В 1859 Управління головного начальника південних поселень звернулося до начальника Харківського військового поселення з пропозицією пристосувати будівлю під казенне приміщення або приміщення для потреб «майбутніх міських управ». 5 трав. 1859 прийшла відповідь, що шляховий палац в Чугуєві, сад та ін. будівлі при ньому не продавати,

а залишити у підпорядкуванні Управління Південних поселень. В цих документах будівля вперше називається «шляховим палацом».

Саме до цього часу відносяться фіксаційні плани палацу та парку, які надають детальну інформацію про сформований на цей час комплекс. Лінію палацових будівель з півночі на південь складали: фахверковий флігель, дерев'яний шляховий палац імператора, дерев'яний будинок для приїзду Височайших осіб (колишній будинок корпусного командира) з кам'яним гротом, дерев'яна кухня, кам'яний льох, дерев'яний будинок для комори і льодовика, дерев'яний будинок для приїзду начальницьких осіб. У заплавної північній частині парку розташовувались три кам'яні оранжереї, дерев'яна теплиця, кам'яний льох, кам'яна баня, фахверкова казарма, сарай, дерев'яний льодовик.

У 1916 (за спогадами курсового офіцера училища Б. Сирцова) «неподалік від будівлі юнкерського училища знаходилися невеликі одноповерхові будиночки, призначені для начальника училища, інспектора класів і старших офіцерів училища». Тобто, палацові будівлі до 1917 використовувались як службові та житлові приміщення училища.

У трав. 1917 Шляховий палац було вирішено пристосувати під казарму, але на захист історично цінної будівлі став голова Харківського історико-філологічного товариства відомий історик та етнограф, професор Харківського університету М. Сумцов. Командуючий Московським військовим округом наказав обстежити «Шляховий палац зі старовинним внутрішнім орнаментним розписом (за наявними відомостями виконаним італійськими майстрами)» за участю членів Археологічної комісії. У черв. 1917 будівлю з метою пристосування під музей було обстежено, зокрема однією із засновниць музейної справи на Харківщині О. Нікольською. Начальник Харківського відділу з квартирних забезпечення військ підтримав прохання М. Сумцова передати палац разом з внутрішнім облаштуванням Харківському університету для улаштування у ньому місцевого музею.

У січ. 1918 рішенням Чугуївської міської думи будівля палацу була передана у розпорядження культурно-просвітницької комісії тієї ж думи для облаштування у ньому музею, але здійсненню планів завадили події Української революції (1917—21).

Відомості про використання будівлі в 1917—41 відсутні. Невідомо коли були зруйновані інші будівлі комплексу, але кадри німецької аерофотозйомки свідчать про їх руйнування у період до початку 1940-х рр.

Під час боїв по звільненню міста від нацистських окупантів у 1943 були зруйновані всі будівлі східної лінії площі, крім палацу. Царський сад був вирубаний на дрова під час визвольних змагань (1917—22) та німецько-радянської війни (1941—45).

Після війни будинок продовжував використовуватися військовими. Тут були квартири вищого військового керівництва частин, що квартирували в місті.

У 1980-і рр. перебудований парадний вхід, закладений вихід до саду, проведено внутрішнє перепланування кімнат за допомогою перегородок, втрачене внутрішнє оздоблення (ліпнина), старовинні розписи зафарбовані. Проведена перебудова південного фронтона, дах перекритий сучасним шифером. Втрачені господарські будівлі. Зруйнована стара система опалення. Підлога перекладена та укріплена за допомогою зварних конструкцій з арматури та швелерів.

Територія навколо будівлі не перепланувалася. Просліджуються залишки терас, де був сад, до якого вели дерев'яні сходи, які збереглися.

Палац використовувався для тимчасового перебування імператора Миколи I на час проведення Височайших оглядів та навчань військ у 1832, 1835, 1842, 1845, 1850 і 1852. У 1832, 1842 у Чугуєві відбулися військові огляди за участі імператора Миколи I, у 1845 разом з ним прибуває цесаревич, майбутній цар Олександр II.

До Чугуєва неодноразово приїжджали сини імператора, здійснюючи свої освітні подорожі Росією за планом, який власноруч склав імператор. У серед. жовт. 1837 до міста завітав цесаревич Олександр у супроводі свого вчителя, поета В. Жуковського,

та зробив ретельний огляд господарства військового поселення. У 1850 Великі Князі Микола та Михайло під керівництвом генерала Філософова здійснюють першу свою поїздку. У 1-й пол. вересня вони прибули до Чугуєва, де зустрілися з батьком — імператором та продовжили поїздку. 1852 вони були присутні на «Височайших» зборах у присутності імператора. Будинок для приїзду царя став використовуватися за призначенням. У верес. 1852 тут зупинявся Микола І. Згідно з картографічними даними 1832—47 імператор у ці роки зупиняється саме у цьому будинку.

Палац в різні часи був місцем важливих подій.

У 1820—21 у будинку з родиною жив Юзефович Дмитро Михайлович (1777—1821) — генерал-майор, герой Вітчизняної війни 1812. Під час війни в званні полковника був шефом Харківського драгунського полку. У складі 4-го резервного кавалерійського корпусу 2-ї Західної армії при відступі до Смоленська прикривав її правий фланг. Після з'єднання армій у Смоленську вступив з полком до загону генерала Д. Неверовського і вчинив з ним «лезовий відступ» від Червоного. Брав участь у Смоленській битві, потім, діючи в ар'єргарді, прикривав відступ до Бородіна. Відзначився у Бородинській битві, потім був в ар'єргардних і авангардних боях, бився при Тарутині і Малоярославці. Під Вязмою рішучими діями вивів свій полк з оточення. 26 груд. 1812 проведений в генерал-майори із старшинством від 26 серп. 1812. Надалі командував авангардом корпусу генерала І. Васильчикова. Кампанію закінчив взяттям Белостока. В 1813 діяв у загоні генерала М. Мілорадовича. За хоробрість, проявлену в боях на території Німеччини, одержав орден Св. Георгія 3-го кл. У 1814 його загін блокував фортецю Мец. Після капітуляції Парижу призначений комендантом Нансі. Його парадний портрет роботи худ. Д. Доу розміщений у Військовій галереї Зимового палацу в Санкт-Петербурзі (РФ). У 1821 був призначений начальником 2-ї уланської дивізії.

Також бував його племінник, Юзефович Михайло Володимирович

(1802—89) — поет, археолог. Трав. 1821 — верес. 1826 служив у Чугуєві. Спочатку юнкером Чугуївського уланського полку, з 1824 — офіцером. Товаришував із розжалуваним у солдати Р. Дороховим, який був другом М. Лермонтова. У романі «Війна та мир» Л. Толстого Р. Дорохов став прототипом образу Долохова. У 1828—29 М. Юзефович брав участь у російсько-турецькій війні. Його бойовим товаришем був брат О. Пушкіна — Лев. У Закавказзі відбулася зустріч М. Юзефовича з О. Пушкіним, про яку він згадує у «Подорожі в Арзрум». 1832—37 М. Юзефович служить у Чугуєві. Товаришує з побратимом Т. Шевченка, поетом, офіцером Белгородського полка Яковом де Бальменом.

М. Юзефович був членом літературного гуртка, до якого входили А. Раєвський (1794—1822) — поет, прозаїк, перекладач, ад'ютант генерала, учасник Вітчизняної війни 1812, рідний брат «першого» декабриста В. Раєвського; Н. Флавицький — чиновник Особливої канцелярії, автор поеми «Ліхтар чарівний» (1825). Учасники літературних вечорів співчували декабристським ідеям, публікували свої поетичні твори в «Украинском журнале» (Харків, 1824—25).

29—31 лип. 1820 у будинку, де тоді жив Д. Юзефович, вперше зупинився імператор Олександр І. 13 верес. 1825 вдруге зупинився тут по дорозі у Таганрог. Через декілька днів (19—20 верес.) також проїздом до Таганрогу тут зупинялася дружина імператора — Єлизавета Олексіївна.

Восени 1852 тут відбулась зустріч великого князя Михайла Миколайовича з офіцерами Кінбурнського драгунського полку, шефом якого він був щойно призначений.

15 верес. 1859 у Чугуєві відбулась історична зустріч імператора з полоненим імамом Чечні та Дагестану Шамілем.

Останній раз Шляховий палац готували для прийому царських осіб влітку 1861. Імператор Олександр Миколайович та імператриця Марія Олександрівна разом з 2 дітьми, подорожуючи в серп. до придбаної нещодавно Лівадії, заїхали до

Святогорська та Чугуєва. На той час процес ліквідації військових поселень увійшов в останній третій період. Нерухомість військових поселень у більшості була вже продана з торгів, або передана до військового та цивільного управління. Палацові будинки були передані для потреб Чугуївського училища Військового відомства. Тому для прийому імператорської родини у палацових будівлях та у парковому гроті був проведений ремонт, виправлені меблі та придбана англійська сантехніка.

Імператор Олександр ІІ приїздив також у 1874 та 1880.

При проведенні поточних ремонтних робіт (2009) у другій та третій кімнатах з правого боку від парадного входу були виявлені розписи стелі. Більш ранній шар розписів, можливо 1830-х рр., являє собою клейовий поліхромний малюнок у вигляді квітково-рослинних гірлянд, підвішених на жердинах по периметру кімнати, що був типовим для декору інтер'єрів класицизму. Кутові перетини жердин оформлені візерунком та зображенням імператорської корони російських імператорів і стрічками з обрізом під «ластівчин хвіст». Пізній шар виконаний у техніці трафаретного розпису одним кольором з використанням стилізованого рослинного орнаменту. Авторство не встановлено, але виходячи з архівних даних про ймовірну участь італійських майстрів та факту виконання у 1833—34-і рр. розписів у Покровському соборі в Чугуєві живописцем П. Розетті, така версія може бути переконливою.

3 2009 у Шляховому палаці влаштовано виставковий зал ХХМ І. Ю. Рєпіна.

*Світлана Бучаста,
Катерина Черкасова.*

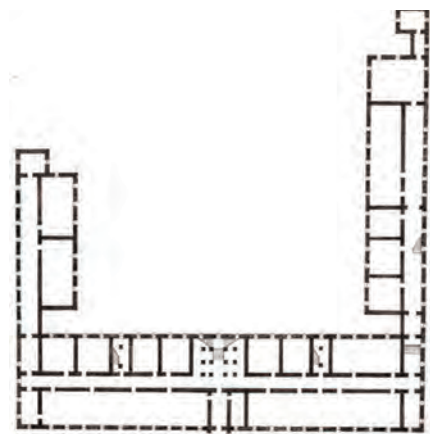
1.6. Штаби військових поселень, 1831, Чугуївське піхотне юнкерське училище, 1865 (архит., іст., містобуд.). Пл. Соборна, 2. В історичному центрі міста, у північній частині кол. Чугуївського городища. Пам'ятка архітектури національного значення.

Належить до ансамблю забудови пл. Соборної, що сформувалася (1831—47) як центр військового поселення і є головним композиційним та

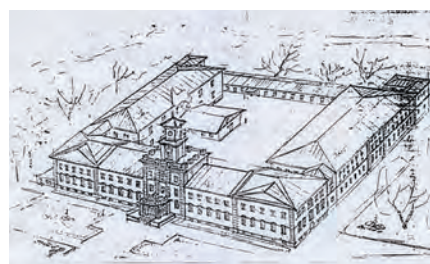
планувальним вузлом м. Чугуєва. Будівля розташована по центральній осі ансамблю, вздовж північної межі майдану. На пам'ятку спрямована видова вісь, що проходить у північному напрямку вздовж центральної вулиці міста — Гвардійської, яка веде до пл. Соборної.

У містобудівному середовищі пам'ятка виконує композиційну роль домінанти.

Зводилась у 2 етапи. Спочатку — центральний двоповерховий об'єм (1826—31), головним фасадом звернений до площі, потім перпендикулярно зі сходу і заходу прибудовано 2 триповерхові корпуси (70-і рр. 19 ст.). На карті м. Чугуєва 1834 будівля має прямокутну форму.

1.6. Штаби військових поселень.
Пл. Соборна, 2. План 2-го поверху.

1.6. Аксонометрична проекція
комплексу будівель військового
училища.

1.6. Головний фасад. м. Чугуїв.
Військове училище.
Фото поч. 20 ст.

1.6. Фрагмент головного фасаду.
Фото 1990-х рр.

1.6. Центральна частина головного
фасаду. Фото 2017.

1.6. Верхній ярус башти. Фото 2017.

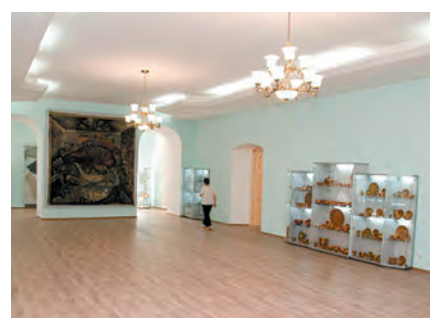
1.6. Бічний (східний) фасад.
Фото 2007.

1.6. Фрагмент дворових фасадів.
Фото 2007.

1.6. Фрагмент інтер'єру
виставкового приміщення 1-го
поверху відділу ХХМ І. Репіна.
Фото 2017.

1.6. Фрагмент інтер'єру
виставкового залу 1-го поверху
відділу ХММ І. Репіна. Фото 2017.

Фасади Штабів військових поселень виконані у стилі пізнього класицизму, автор проекту відомий російський архітектор В. Стасов. Об'ємно-просторова композиція характерна для навчальних закладів періоду класицизму. У плані будівля витягнута в широтному напрямку вздовж північної межі площі з розміром сторін (98 × 22 м). Двоповерхова, на високому цоколі, цегляна, має коридорну систему планування з двостороннім розміщенням залів, влаштовані 3 клітки сходів: парадні тримаршові з 2 входами — з боку головного (південного) і дворового

(північного) фасадів, і 2 клітки двомаршових сходів з боку дворового фасаду. Входи — на рівні проміжних майданчиків між цокольним і першим поверхами. Навпроти бічних сходів, які розташовані симетрично від головної осі, — вузькі підсобні приміщення. Між ними розміщуються просторі зали — по 4 з боку поздовжніх фасадів. Всього в будівлі 24 зали, кожна площею бл. 128 кв. м. Планувальний і просторовий модуль заданий осередком хрестового зводу перекриття залів цокольного поверху, з розмірами сторін у зводі бл. 3,40 м. Таке співвідношення розмірів конструкцій перекриття цокольного поверху визначає і пропорції приміщень верхніх ярусів. Логічна раціональна структура об'ємно-просторового рішення головного корпусу визначає ритм віконних прорізів.

Протяжний головний фасад будівлі вирішений з використанням класицистичних деталей: центральна вісь симетричного об'єму виявлена рустованими лопатками, завершена бельведером з вежею і шпилем. Бічні ризаліти, які дещо виступають з площини стіни, завершуються трикутними фронтонами. Пластика фасаду посилена кутовими лопатками, карункою, горизонтальною тягою простого профілю на рівні вікон першого поверху, рустуванням пілястр, профільованою лиштвою арочних вікон.

Дворовий (північний) фасад виконаний суворіше. У рішенні фасадної композиції відсутні бічні фронтони. З входи до будинку розташовані симетрично. Бічні фасади мають яскраво виражену центральну вісь у вигляді великих арочних вікон, які висвітлюють простір протяжних коридорів будівлі. Арки вікон першого поверху оформлені лиштвою. Збережені дерев'яні заповнення віконних прорізів класицистичного профілю — типові для будівель кін. 18 — поч. 19 ст.

У серед. 19 ст. після ліквідації військових поселень до будівлі були прибудовані триповерхові крила навчальних корпусів, фасади яких мають єдиний характер стилістичного рішення з основним корпусом. У цих прибудовах розмістилося піхотне юнкерське училище.

У 1854—56 по осі симетрії головного корпусу будівлі надбудована двоярусна башта з годинником (нині втрачений), увінчана високим шпилем, який в даний час є головною висотною домінантою ансамблю за будови площі. Рішення фасадів вежі і тамбура відрізняються від загальної архітектурно-стилістичної композиції головного корпусу подрібненими деталями декоративного оздоблення. На башті влаштований видовий майданчик, з якого відкривалася панорама міста і околиць. Яруси башти завершені карнизами на видовжених кронштейнах. Стіни першого ярусу прикрашені накладними деталями у вигляді арок з вписаними в них геометричними колами. Первісно з боку головного фасаду був встановлений баштовий годинник з боєм. Щодня о 12 год. в башті відкривалися дверцята з одного боку і виходили фігури, котрі зображували кірасира, гусара, улана, драгуна та солдатів з ін. родів військ, які марширували і виходили в інші дверцята. Втім годинник часто не працював внаслідок поломок.

У 1870-і рр. був прибудований тамбур парадного входу у стилістиці головного фасаду.

Окрім головного корпусу, зведеного в 1831, до комплексу входили: кам'яні надвірні будівлі (стайні), розташовані по осі з боку двору; екіпажні сараї, льодовики, інші господарські споруди у глибині території (не збереглися); двоповерховий кам'яний будинок із кам'яним флігелем для полкового командира (нині будівлі суду) із заходу; кам'яні будинки окружного командира та служби зі сходу (не збереглися).

Стіни і цоколь будівлі Штабів виконані з цегли, тиньковані, пофарбовані.

Тепер Штаби військових поселень становлять собою складну в плані споруду, що складається з центральної частини та двох Г-подібних бокових крил, які утворюють просторий, незамкнений внутрішній двір. Одноповерховий службовий корпус господарчого призначення приєднаний до східного крила.

Заг. площа — 11983,1 кв. м, площа за будови — 4500,0 кв. м. Довжина головного корпусу бл. 100 м, довжина східного корпусу — 100 м, західного — 65 м.

Будівля Штабів військових поселень, як і весь ансамбль забудови центральної площі, є унікальним за типологією об'єктом культурної спадщини України періоду класицизму.

Процес будівництва цієї пам'ятки має тривалу історію. Керівництво розбудовою міста у 30-х рр. 19 ст. здійснювалось у Департаменті військових поселень, з яким співпрацював арх. В. Стасов. За затвердженнями у 1819 планами в складі будівель, встановлених для полкового міста поселеного кавалерійського полку, був корпус для проживання військових кантоністів старшого віку, які входили до навчального ескадрону.

Першим зведено центральний корпус. В ході реформування військових поселень з початку царювання Миколи I ескадрони кантоністів було скасовано. Побудовану до половини висоти стін будівлю у 1827 намагалися перепроєктувати під квартири офіцерів. Розквартирування в Слобідсько-Українській губернії кавалерійського корпусу прискорило будівництво. Будівлю завершено 24 верес. 1831 і пристосовано для розміщення штабів 2-го резервного корпусу, 2-ї уланської дивізії, комітету полкового управління Чугуївського полку, а також для проживання 10 офіцерів, писарів і служителів. У подальшому на території двору побудовано кам'яний одноповерховий прямокутний в плані будинок господарських служб і стайні. До серед. 50-х рр. 19 ст. у будівлі розміщувалися штаби 8 округів військових поселень сформованого (1836) Українського військового поселення.

З 1845 в корпусі розміщувалася літографічна майстерня. У корпусному штабі була своя типографія. Частина приміщень будівлі на поч. 50-х рр. 19 ст. використовувалися для навчання військових топографів у системі імперського Корпусу військових топографів Російської імперії. При штабі працювали топографічна майстерня і школа корпусу військових топографів, де після навчального курсу учні отримували високий рівень освіти та професійних вмінь.

В головному корпусі (1854—57) майбутній художник І. Репін (1844—1930) навчався кресленню тушшю,

малюванню аквареллю у топографу унтер-офіцера Ф. Бондарева. Батьки І. Репіна, побачивши захоплення хлопчика малюванням, влаштували його на навчання до корпусу топографів. Перша акварель Репіна «Вид на школу військових топографів в Чугуєві» (1857) зберігається в Третьяковській галереї (м. Москва, РФ). Після ліквідації військових поселень корпус розформовано.

У 60-і рр. 19 ст., після скасування кріпосного права, Українське військове поселення припинило своє існування, а будівлю пристосовано для розміщення Чугуївського піхотного юнкерського училища (1865—1918), яке 1910 отримало статус військового училища.

Після Кримської війни (1853—56) імператор Росії Олександр II здійснив військову реформу, яка впроваджувала загальну військову повинність і створення офіцерського корпусу на принципах всестановості. Для цього створювалися військові юнкерські училища. Чугуївське піхотне юнкерське училище засноване для підготовки середнього командного складу військ Харківського військового округу. Цей заклад надавав військову освіту юнакам всіх категорій і всіх соціальних станів. Для вступу до нього потрібно було прослужити в унтер-офіцерському званні не менше трьох місяців, отримати згоду командирів і скласти вступні іспити. Курс складався із 2 класів: молодшого загального і старшого спеціального. Після закінчення училища випускникам присвоювалося звання, яке займало проміжне місце в чинно-військовій ієрархії — між унтер-офіцерським і офіцерським (підпрапорщик, естандарт-юнкер, підхорунжий), і поверталися у свій полк, в якому мали змогу отримати офіцерські звання за наявності вакансій і згодою військових начальників. Під час російсько-турецької війни (1877—78) начальник Чугуївського піхотного юнкерського училища вніс пропозицію про створення комітету Товариства піклування над пораненими і хворими за безпосередньої участі службовців і офіцерів училища, яке розпочало свою діяльність у трав. 1877. У 1888 військовий навчальний

заклад переформовано з двосотенного в чотирисотенний склад: 4 роти, 400 штатних і 44 позаштатних юнкерів. 1901 за ініціативи начальника навчальної частини училища І. Зибіна і створення внаслідок цієї ініціативи комісії з військової реформи, було зрівняно юнкерські і військові училища, юнкери отримали власну форму і запропоновано впровадити нагрудний знак (являв собою форму ордена Святого Георгія Переможця) замість училищних жетонів, нову навчальну програму, розраховану на 3-річний термін навчання і присвоєння випускникам офіцерського звання. Юнкери носили ясно-червоні погони з білою опушкою. 27 січ. 1903 училищу надано простий прапор взірця 1900. Облямівка — червона, шиття — золоте. Верхів'я держална взірця 1857 (гвардійське). Зображення на прапорі — образ Спаса Нерукотворного. Освячення прапора відбулося 29 черв. 1905. 4 жовт. 1913 ухвалено нагрудний знак Чугуївського військового училища — Мальтійський хрест у червоній емалі з білим обідком. У його середині — емалевий кружок із золотим обідком, на якому зображено білу фігуру св. Георгія Переможця. Автор проекту знака — молодший офіцер училища, штабс-капітан М. Булюбаш.

У 1870-х рр. до головного корпусу з тильного боку було прибудовано 2 крила, які обмежили незамкнений внутрішній двір.

На першому поверсі містилися класні кімнати, зала для зборів, кімната для чергових, канцелярія, околог, бібліотека з читальною і чайною залами. На другому поверсі розташовувалися ротні приміщення — спальні (камери), кімнати для умивання. У підвальному поверсі — столова кімната з кухнею, цейхгаузи, склади, музей і деякі майстерні.

З чолового боку будинку училища вимощено великий плац (тепер пл. Соборна), на якому проходили навчання зі стрийової підготовки, а також стрийові огляди не тільки юнкерів, а й підрозділів військових частин, які були розквартировані в м. Чугуєві. Часто стрийові огляди на цьому плаці приймали російські царі та вищі військові начальники Російської

імперії. Польові навчання проводилися в літніх таборах біля с. Малинівка, за 5 км від м. Чугуєва. Високому рівню військової підготовки юнкерів сприяло тісне сусідство з частинами інших родів військ, які дислокувалися в м. Чугуєві, — Інгерманландський гусарський полк і 2 Донські козацькі артилерійські батареї, котрі забезпечували практичне ознайомлення юнкерів з побутом і озброєнням кінноти й артилерії. Спільні маневри формували у піхотинців навички проведення бойових дій у взаємодії з іншими родами військ.

Харчування юнкерів покладалося почергово на роти з постачання, командир яких ніс безпосередню відповідальність за харчове забезпечення. Від роти призначався артільник — зазвичай портупей-юнкер, який слідкував за купівлею і прийманням продуктів, а також спостерігав за правильністю їх розкладки, меню, кухонною коморою та ін. Для безпосереднього нагляду за приготуванням їжі (правильна вага м'ясного пайка, хліба та ін.) і порядком на кухні та столової призначався черговий із юнкерів старшого класу, на допомогу йому були приставлені днювальні із юнкерів молодших класів. На харчування одного юнкера витрачалося 25 коп. на день.

Первісно святом Чугуївського юнкерського училища був «Юріїв день весняний» — 23 квіт. До цього дня у юнкерів закінчувався навчальний рік і одразу ж після свята розпочиналися іспити. Після реформи 1901, відколи курс наук розширився і навчальний рік продовжили на місяць, училищне свято було перенесено на 26 лист. У попередній день, увечері у Збірній залі або в Покровському соборі відправлялася всеношна і панахида за всіма вбитими і померлими вихованцями та офіцерами училища. Вранці відправлялися обідня і молебень св. Георгію. На відправленні служби, окрім юнкерів і училищного персоналу, були присутні чини Чугуївського гарнізону (офіцери Інгерманландського полку 17-ї кінно-артилерійської батареї, з 3-х Донських козацьких артилерійських батарей), а також гості. У цей день проводився урочистий парад, на якому приймали

присягу новобранці. Після параду для юнкерів, офіцерів і гостей влаштовувався великий бал до ранку. Училищною іконою була ікона Св. Георгія Переможця.

Дозвілля юнкерів заповнювалося різноманітними заходами: декілька разів на рік відбувалися бали, ставилися спектаклі на самодіяльній сцені, влаштовувалися літературні читання, проходили спортивні змагання та ін.

1910 юнкерське училище одержало статус військового училища. 1911 в Чугуївському навчальному військовому закладі розпочало свою діяльність відділення Санкт-Петербурзького «Товариства ревнителів військових знань», на якому читалися лекції і доповіді з аналізом бойових дій і обговорювалися новини з військової справи.

Після російсько-японської війни (1904—05) у Збірній залі училища за аналогією з Георгіївською залогою Великого Кремлівського Палацу, з'явилися спеціальні білі мармурові дошки, на яких закарбовувалися імена георгіївських кавалерів — випускників училища. Поряд, на чорних мармурових дошках були написані імена чугуївців, які загинули смертю хоробрих. Окрім того, на стінах Збірної зали також вивішувалися портрети георгіївських кавалерів.

Основною маршовою піснею училища була пісня «Ой, на горі та й жінці жнуть» про гетьмана Сагайдачного, чим підтверджувалася козацько-українська традиція військової справи. Підсилювалася ця традиція і викладачем (1905—14) училища генералом О. Астаф'євим, який послідовно сповідував українську національну ідею.

З початком Першої світової війни (1914) дворічний курс навчання був замінений на 4-місячний, внаслідок чого відбулося збільшення штату до 1200 юнкерів. Всього за роки війни училище підготувало понад 7 тис. офіцерів. З відправкою 10-го Інгерманландського полку російської армії на фронт частину казарм зайняли юнкери, 2-а рота розміщувалася в будинку чоловічої гімназії.

У переддень святкування 50-річчя Чугуївського училища (1915) начальник закладу, генерал-майор

І. Враський, звернувся з клопотанням до царя Миколи II про перейменування Чугуївського військового училища у «Військове ордену Св. Георгія Переможця училище», мотивуючи потребу в перейменуванні тим, що серед випускників училища найбільший відсоток Георгіївських кавалерів, а також бажанням поріднитися з імператорським родом через отримання шефства від царя, що було узвичаєно в інших військових училищах.

Радянську владу колектив Чугуївського військового училища не сприйняв. Особовий склад закладу брав участь у роззброєнні полків, які чинили заколоти, та міліції робітників Чугуєва; розпустив створену місцевими більшовиками раду робітничих, солдатських і селянських депутатів, взявши владу в свої руки, і приготувався до подальших подій. Жовтневі (1917) бої в м. Москві відгукнулися в середовищі офіцерів і юнкерів Чугуївського училища одностайним бажанням виїхати на допомогу московському Олександрівському військовому училищу, але харківські і чугуївські залізничники запобігли цій спробі, розібравши рейки поблизу Чугуєва. Розташовані поблизу Чугуєва піхотні та артилерійські частини обіцяли училищу свою повну підтримку в разі нападу більшовиків. 14 груд. 1917 озброєні юнкери вирушили до Харкова, але, зустрівши підготовлені до оборони укріплені околиці міста, повернулися назад. 15 груд. 1917 до Чугуєва із Харкова прибуло декілька військових ешелонів, очолювані балтійськими матросами Н. Ховріним та А. Железняковим. В ешелони входили дві бронеплощини, платформи з батареєю 3-дюймових гармат і вагони з революційними солдатами, матросами та озброєними робітниками з харківських заводів. Роти юнкерів були підняті по тривозі і вийшли на околиці міста. Зав'язався бій із застосуванням більшовицької артилерії. Враховуючи те, що училище самотійно не змогло б зайняти всі околиці міста і утримувати їх, були послані офіцери у найближчі військові частини для залучення додаткової військової підтримки в обороні міста.

В цих частинах відбулися мітинги, за резолюціями яких було оголошено повний нейтралітет військових підрозділів. Начальника училища генерал-майора І. Враського викликано в міську думу, в якій велися переговори з уповноваженими зведеного загону про здачу міста. Генерал-майор І. Враський категорично відмовився від пропозиції уповноважених. Вночі 3 матроси на чолі з А. Железняковим висунули ультиматум міській думі про здачу міста, погрожуючи відкрити артилерійський вогонь по місту. Генерал І. Враський, об'єктивно враховуючи нерівність сил, ультиматум прийняв за умови гарантії недоторканості офіцерів і юнкерів, і о 2 год. ночі більшість вихованців закладу, не отримавши підтримки ні з боку військ Центральної Ради, ні з боку військ Каледіна, склали зброю. Третина особового складу училища виїхала до Полтави з метою вступити до будь-якої української військової частини, значна група юнкерів подалася на ст. Шипувате для відправки залізницею на Дон, інші (150—180 осіб), які залишилися в училищі, представник більшовиків Н. Ховрін відправив до Харкова і Москви і подальша доля їх, здебільшого, невідома. Вранці зі складів військового училища було вивезено до Харкова 1500 гвинтівок, 15 кулеметів, 1000 револьверів системи «Кольт», обмундирування, посуд, білизна та ін. Розпочався мародерський грабунок училища і міста, після чого червоногвардійський загін М. Ховріна зазнав остаточного морального розкладу і В. Антонов-Овсієнко поступово його розформував.

3 квіт. по груд. 1918 спроби відновити Чугуївське військове училище почергово здійснювалися гетьманом П. Скоропадським, генералом А. Денікіним, отаманом військ УНР С. Петлюрою, під командуванням яких служила більшість училищних викладачів-офіцерів, але жодна влада відновити діяльність цього військово-навчального закладу не встигла.

За час існування Чугуївського піхотного юнкерського (з 1910 — військового) училища ним керували:

1865—75 — полковник О. Хамін;
1882 — 88 — полковник М. Зоммер;

1901—04 — полковник Е. Зейн; 1904—14 — підполковник Я. Фок (з 06.12.1904 — полковник, з 06.12.1910 — генерал-майор); 1914—17, 1918 — генерал-майор І. Враський; 1918 — генерал-майор Т. Протозанов.

З-поміж викладачів Чугуївського піхотного юнкерського училища були:

1914—17, 1918 викладав і очолював училище Враський (Фенстер) Ієремія Якович (1968—1944) — генерал-майор.

На військовій службі з 1888 вільнонайманцем, 1891 закінчив військове училище і Академію Генерального штабу. Брав участь у придушенні «боксерського повстання» (1901) в Китаї, в російсько-японській війні (1904—05). Влітку 1914, будучи командиром 33-го Сибірського стрілецького полку, отримав звання генерал-майора і був призначений начальником Чугуївського військового училища. В роки Першої світової війни змінив своє німецьке прізвище — Фенстер на російське — Враський. Взимку 1916 отримав повідомлення про зарахування кандидатом на фронтного командувача дивізії, але 1917 розпочали розгортатися революційні події і генерал-майор замість фронту залишився в училищі. Після боїв у м. Чугуєві (15 груд. 1917) і здачі училища більшовикам був призначений (1918) гетьманом П. Скоропадським начальником закладу на деякий час, 1 груд. 1918 вступив на службу в Донську армію. 3 січ. 1919 перебував у резерві офіцерського складу при штабі Головнокомандувача ЗСПР. 3 22 січ. 1919 переведений в резерв офіцерського складу при штабі Кавказької Добровольчої армії (командир — генерал-лейтенант П. Врангель). 1 квіт. 1919 призначений помічником начальника частини військово-навчальних закладів Військового управління ЗСПР. У Руській Армії генерал-лейтенанта П. Врангеля служив начальником військово-навчальних закладів у Криму. Після евакуації Руської Армії проживав у Югославії, де 1922—29 викладав у Кримському кадетському корпусі РЗВС, 1929—32 — у Першому російському кадетському корпусі. Педагогічну діяльність закінчив у Франції,

на посаді директора корпусу-ліцею ім. Імператора Миколи II у Версалі.

?—1917, 1918 викладав Зибін Інокентій Андрійович (1862—1942) — генерал-майор, інспектор класів Чугуївського військового училища.

На військовій службі з 1879, офіцер з 1881. Викладав у Чугуївському військовому училищі геодезію і топографію. Після боїв у Чугуєві (15 груд. 1917) вивезений більшовиками в Москву. 1918 служив у армії Української Держави. 3 7 січ. 1918 при відновленні училища гетьманом П. Скоропадським призначений на попередню посаду. 3 жовт. 1919 перебував у резерві офіцерського складу при штабі Головнокомандувача ЗСПР. 11 груд. 1919 обійняв посаду інспектора класів Одеського військового училища. 3 трав. 1920 перебував у Югославії, де видав декілька книг з топографії та геодезії, зокрема «Записки з нижчої геодезії для Межових курсів при Генеральній Дирекції Кадастру» (1921). Організував Об'єднання Чугуївського військового училища і був його головою з 1931. У цій організації створено касу взаємодопомоги і засновано «Посмертний фонд» для страхування життя своїх членів. Головною місією Об'єднання було збирання матеріалів з історії Чугуївського училища. Під час Другої світової війни служив у Російському корпусі. Помер (1942) у Белграді. Перед смертю передав зібрані матеріали з історії Чугуївського військового училища в РЗІА у Празі, котрі через декілька років були захоплені радянськими військами і вивезені в СРСР.

1878—96, 1898—? викладав Малиновський Євгеній Андрійович (1851—?) — генерал-майор, філолог, винахідник.

Освіту здобув у Варшавській класичній гімназії, Павловському військовому училищі в Санкт-Петербурзі. Служив в артилерійському полку Харківського військового округу. 1878 капітан Є. Малиновський призначений діловодом навчальної частини. На позакласних читаннях з російської словесності використовував «туманні картинки» — образ сучасного діaproектора. Відзначивши методичну ефективність використання технічних засобів

у навчанні, захопився винахідництвом і розпочав (з 1895) конструювати ліхтар нового типу. 1896 вийшов у відставку й увесь свій час присвятив роботі над винаходом. 1898 вдосконалений прототип ліхтаря був готовий і Є. Малиновський повернувся до служби в училищі. Сутність винаходу полягала в тому, що його ліхтар, за допомогою двох гасових ламп із дзеркалами, давав можливість використовувати для показу не прозорі й дорогі картини, а звичайні. Декілька таких ліхтарів закупило Чернігівське земство. Згодом «чарівний ліхтар системи полковника Малиновського» був запатентований, відзначений дипломом Всеросійської виставки і набув широкої популярності. Влаштовано випуск копійчастих картинок до ліхтаря Є. Малиновського — і невдовзі у бібліотеках багатьох земств з'явилися великі зібрання таких картинок.

1909—10 — інспектор класів Ташкентського кадетського корпусу.

Автор декількох підручників з граматики і правопису російської мови. Збирав матеріал для написання історії Чугуївського військового навчального закладу.

Випускниками училища у різні роки були відомі військові, суспільно-політичні діячі, представники церковних рухів, артисти, вчені. Так, генерал-лейтенант, поліцейський адміністратор О. Герасимов увійшов в історію криміналістики подією його співробітництва з Є. Азефом, завдяки якій вдалося попередити терористичні акти революціонерів проти Миколи II, великого князя Миколи Миколайовича, міністра І. Щегловитова, прем'єр-міністра П. Столипіна. В. Болдирев — фізіолог, гастроентеролог, який відзначився здобутками у медицині: отримав (1904) премію ім. Покровського за роботу з дифтерії і стрептококовим захворюванням та премію ім. І. П. Павлова Товариства російських лікарів (1905) за дослідження «Психічні подразнення слинних залоз».

Під час Української революції (1917—21) та визвольних змагань, які мотивувались розпадом Російської імперії і утворенням нових держав (УНР, РСФРР та ін.), вплинуло

на подальші військові кар'єри офіцерів — випускників Чугуївського військового училища. Так, до лав РСЧА влилися В. Баданов, О. Воротніков, А. Корк, М. Шумілов та ін.; до т. зв. Білого військового руху приєдналися І. Калмиков, В. Макаренко, В. Пронін, М. Скоблін та ін. У розбудові української армії і військовому захисті УНР брали участь офіцери:

Базилевський Гаврило Макарович (1880—1937) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1905) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Офіцер Уманського, 175-го Батуринського (м. Глухів) піхотних полків. Брав участь у Першій світовій війні у складі 258-го піхотного Кишинівського полку (командир) на Румунському фронті. 1917 в українізованому 25-му армійському корпусі сформував дивізію і через Румунію, Бессарабію, Буковину вивів її до Кам'янця-Подільського. За гетьманату командував 42-м піхотним Сумським полком в Полтаві, був начальником 2-ї пішої дивізії. Командир (1919) 8-ї дивізії Запорізького корпусу у наступі на Київ, в боях під Проскурівом і Вінницею, на денікінському фронті, учасник Першого Зимового походу. Командир (1920) запасними бригадами Армії УНР, командир 1-ї Запорізької дивізії Лівій групи Армії УНР у наступі на Вапнярку і Жмеринку, Лютичів, Літин.

Блоха (Здобудь-Воля) Костянтин Якович (1875—1923) — полковник, повстанський отаман, письменник.

Закінчив Чугуївське юнкерське училище. Брав участь у Першій світовій війні (командир батальйону), перебував (1915—18) у німецькому полоні, в якому організував український рух серед полонених воїнів, ініціював створення українського гуртка. Організатор та командир 1-ї Синьої дивізії із місцем дислокації в с. Голуби біля м. Ковеля. 27 квіт. 1918 Синя дивізія була роззброєна і розпущена Центральною Радою і німецькими військами. У трав. 1918 гетьман П. Скоропадський призначив полковника К. Блоху командиром Окремого Чорноморського коша, який дислокувався в м. Бердичеві. У листоп. 1918, після скасування гетьманства, повернувся до своєї рідної станиці на Кубані, де відбуваються

сутички між «самостійниками» під проводом голови Кубанської крайової ради М. Рябовола та армією ЗСПР. Після втечі до Польщі служив у сформованому поляками підрозділі УГА, який у листоп. 1919 був підпорядкований військам генерала А. Денікіна, а невдовзі опинився у складі РСЧА. Пізніше полковника переведено до штабу Південно-Західного фронту на посаду «інспектор для доручень». Зустрічався особисто з головою Раднаркому Х. Раковським, який згодом відправив його в галузь народної освіти. Переїхавши до м. Харкова, займався літературною працею, співпрацював із засновником українського футуризму М. Семенком, уклав український буквар. З 1921 проживав у Миколаївському повіті, працював інструктором позашкільної освіти, розпочав цікавитися національним повстанським рухом. У верес. 1921 брав участь в Установчих зборах українського повстанського руху, 1922 став начальником штабу повстанського загону, створив підпільну організацію в м. Одесі. 29 верес. 1922 чекісти інспірували фальшивий з'їзд повстанських отаманів у Звенигородці, на якому заарештували К. Блоху. 2 лют. 1923 засуджено до страти. 9 лют. підняв повстання в Лук'янівській в'язниці м. Києва. Загинув у бою.

Болбочан Петро Федорович (1883—1919) — полковник.

Закінчив (1909) Чугуївське піхотне юнкерське училище, в якому організував гурток з поширення української мови. Під час Першої світової війни — офіцер 38-го піхотного Тобольського полку. Будучи начальником постачання 5-го армійського корпусу у званні підполковника, отримав (4 лист. 1917) від Генерального Секретаріату військових справ ЦР дозвіл на формування 1-го Республіканського пішого полку чисельністю до 500 чол. і організував полк Української республіки, з яким увійшов до складу Другої сердюцької дивізії в Києві. В складі цієї дивізії брав участь у боях з більшовицькими військами Муравйова. З берез. 1918 — командир 2-го Запорізького кінного полку в Запорізькій дивізії. Фактично керував військовою бригадою під

час наступального походу на Харків (увійшла до міста 8 квіт. 1918), 11 квіт. Запорізька дивізія під його командуванням вирушила на південь і 16 квіт. переможно увійшла в Сімферополь. З 5 листоп. 1918 — полковник армії Української держави. Під час антигетьманського повстання очолив Запорізьку дивізію, командував Лівобережною групою армій УНР. Після відступу з Лівобережжя був відсторонений від командування корпусом. У черв. 1919 спробував самостійно обійти керівництво цим корпусом, внаслідок чого був заарештований і за рішенням військово-польового суду страчений (розстріл) на ст. Баллан (тепер Дунаєвський р-н, Хмельницька обл.).

Бронський В'ячеслав Михайлович (1876—?) — генерал-майор.

Закінчив (1897) Чугуївське піхотне юнкерське училище, академію Генерального штабу (1907). Учасник російсько-японської війни (1904—05). Старший ад'ютант штабу 17-ї піхотної дивізії, помічник старшого ад'ютанта штабу Казанського військового округу. Брав участь у Першій світовій війні старшим ад'ютантом штабу 4-ї армії, командував 164-м піхотним Варшавським полком. За Гетьманату обіймав (1918) посаду голови Військово-наукового комітету Генерального штабу. 1919 — помічник начальника Генерального штабу Армії УНР.

Нагороджений Золотою Георгіївською зброєю.

Бурківський Олександр Оттович (1874—1921) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1896) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Під час Першої світової війни командував 465-м піхотним Урумським полком. В українській армії з 1917: комендант м. Умані, командир 32-го Сумського полку. За Гетьманату — офіцер штабу корпусу. З 1919 — начальник озброєння, помічник командувача Запорізької дивізії, командир 4-ї піхотної Хомської дивізії Армії УНР. Учасник боїв на більшовицькому і денікінському фронтах. 1920 командував 8-ю стрілецькою бригадою 3-ї Запорізької дивізії, 1-ю кулеметною дивізією, був помічником командувача Правій групи Армії УНР.

Нагороджений Золотою Георгіївською зброєю.

Вишнівський Олександр Володимирович (1890—1975) — генерал-поручик.

Закінчив (1911) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Воював на фронті Першої світової війни. Перебував німецький полон. 1917 — командир куреня української Синьої дивізії. В Армії УНР служив (1918) командиром полку «Синьожупанників» у групі М. Шаповала, командиром 7-го стрілецького Синього полку 3-ї Залізної дивізії. Пізніше призначений заступником голови військової делегації УНР на переговорах з представниками Галицької армії у Вінниці щодо об'єднання українських збройних сил. Командував 3-м Окремим кінним полком у Першому Зимовому поході. 1920 у складі Окремої кінної дивізії полковника І. Омеляновича-Павленка. З 1920 у таборах інтернованих українських частин у Вдовицях і Щипиорно. Після ліквідації таборів у Польщі, виїхав у США, брав участь у діяльності ветеранських організацій, автор книги «Історія 3-ї Залізної дивізії».

Вовкобой Петро Романович (1859—?) — генерал-лейтенант.

Закінчив (1884) Чугуївське піхотне юнкерське училище, академію Генштабу. Офіцер 130-го Херсонського, 131-го Тираспольського (м. Київ) піхотних полків, командир батальйону 21-го піхотного Східносибірського полку в російсько-японській війні (1904—05). Під час Першої світової війни командував полком 3-ї піхотної Фінляндської дивізії Особливої армії на Південно-Західному фронті. В українській армії з 1918. За Гетьманату командував 7-м Харківським армійським корпусом.

Нагороджений Золотою Георгіївською зброєю.

Гончаренко Аверкій Матвійович (1890—1980) — полковник.

Закінчив Чугуївське військово-училище (1912) з відзнакою. Учасник Першої світової війни, командував батальйоном, георгіївський кавалер. 1917 викладав військову тактику в Київській школі прапорщиків. У січ. 1918 — командир 1-го куреня юнацької школи ім. Богдана

Хмельницького, керівник оборони Бахмача та станції Крут від більшовицького війська. 1918 — військовий комендант Подільської губернії, 1919 — начальник канцелярії Головного отамана С. Петлюри. У 1943—45 — старшина української дивізії УНА при дивізії СС «Галичина».

Гудима Віталій Оксентійович (1861—1929) — генерал-хорунжий, начальник мобілізаційного управління Військового міністерства УНР.

Закінчив (1881) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Фрідріхштадський повітовий військовий начальник. Член товариства «Просвіта» у Полтаві та Ніжині. Брав участь у боях на фронтах Першої світової війни. В українській армії з 1917. Командир стрілецького полку Сірої дивізії в боях з більшовицькими військами при обороні північних кордонів України під Конотопом і Бахмачем. Брав участь (1919) у боях за Житомир, Бердичів і Проскурів, у наступі (1920) на Київ.

Євтимович Варфоломій Пимонович (1888—?) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1914) Чугуївське військово-училище. Під час Першої світової війни командував піхотною ротою, після повернення (1915) служив у м. Полтаві. Учасник українізації російських військових частин, Всеукраїнських Військових з'їздів (1917), член Військового Генерального Комітету, начальник курсу 1-ї Української школи прапорщиків, старшина для доручень при Шкільній управі Військового Генерального секретаріату. За Гетьманату — старшина інспекторату військових шкіл, старшина для доручень. З 1919 — начальник 2-ї Юнацької школи у м. Кам'янці-Подільському, старшина управи Генштабу Армії УНР, старшина для доручень штабу Запорізької групи. Старшина дивізії СС «Галичина» (1943), 1-ї дивізії УНА, заступник начальника старшинської школи у Празі (Чехословаччина).

Заболотний Аркадій Мойсейович (1870—1928) — генерал-майор.

Закінчив (1894) Чугуївське піхотне юнкерське училище, академію Генерального штабу (1904). Помічник старшого ад'ютанта штабу 3-ї Маньчжурської армії в роки

російсько-японської війни (1904—05), викладач Чугуївського військового училища, старший ад'ютант штабу Київського військового округу. Під час Першої світової війни командував 7-м стрілецьким полком. За Гетьманату служив начальником штабу 4-го Київського армійського корпусу. 1919 — в лавах ЗСПР.

Крамаренко Петро Павлович (1873—1944) — генерал-майор.

Закінчив (1893) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Учасник російсько-японської війни (1904—05), оборони Порт-Артура. Командир батальйону 27-го Східносибірського стрілецького полку в Іркутську, де потрапив у японський полон. Згодом командував батальйоном 280-го піхотного Балаклійського полку. Під час Першої світової війни командував 223-м Оіх-Одоївським полком, бригадою. Начальник 153-ї піхотної дивізії. В українській армії 1917—18. Служив начальником штабу 1-го Українського корпусу. З 1919 — в лавах Білої армії. Начальник Омської Добровольчої дивізії Східного фронту, Добровольчої артилерійської бригади, 3-ї Іркутської дивізії Далекосхідної армії. Георгіївський кавалер.

Крат Михайло Миколайович (1892—1979) — генерал-поручик.

Закінчив (1913) Чугуївське військово-училище. Під час Першої світової війни командував 93-м піхотним полком. З 1917 — в українському війську: заступник начальника оперативного відділу Київського військового округу, член Українського генерального військового штабу, заступник командира Запорізької дивізії, командир 8-го Чорноморського полку 3-ї Запорізької дивізії. У Першому Зимовому поході Армії УНР виконував обов'язки начальника штабу 1-ї Запорізької дивізії. 1920 — командир гарматного дивізіону, заступник командувача Окремої кінно-гарматної бригади. Служив у Польській армії, учасник німецько-польської війни, перебував німецькому полоні. 1941 — член Українського Національного Комітету у Варшаві, учасник формування УНА, начальник штабу 1-ї Української дивізії. Після Другої світової війни очолював табори українських

старшин у м. Шпітталі у Німеччині та Белларії-Ріміні в Італії.

Автор спогадів у журналах «Табір» і «За державність», а також книги про історію 3-ї Залізної дивізії Армії УНР.

Мішковський Євген Васильович (1882—1920) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1905) Чугуївське піхотне юнкерське училище та академію Генерального штабу (1912). Під час Першої світової війни служив начальником штабу 12-ї Сибірської стрілецької дивізії, штаб-офіцер для особливих доручень штабу 32-го армійського корпусу, начальник служби зв'язку 2-ї армії у Ченстохові, начальник штабу 105-ї піхотної дивізії в Одесі, Туркестанської дивізії в Луцьку. З 1918 — представник Армії УНР при штабі німецького піхотного корпусу. За Гетьманату — член української делегації на переговорах з більшовицькою Росією щодо демаркації українсько-російського кордону, начальник оперативного відділу Генштабу. З груд. 1918 — начальник штабу Галицької армії. В українсько-польській війні керував реорганізацією армії, формуванням корпусів і бригад. З берез. 1919 — начальник штабу Волинської групи Східного фронту. 1920 — генерал-квартирмейстер.

Мошинський Євген Іванович (1881—1925) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1906) Чугуївське піхотне юнкерське училище та Військово-юридичну академію (1914). Під час Першої світової війни служив помічником військового прокурора 11-ї армії Південно-Західного фронту. Учасник 1-го і 2-го Всеукраїнських військових з'їздів, член Українського Генерального Військового Комітету, начальник судової управи Генерального Секретаріату. 1818 — начальник відділу Головної військової судової управи. Головний військовий прокурор, начальник судової управи Київщини, член Повстансько-партизанського штабу Другого Зимового походу (1921).

Никонів Наум Архипович (1873—1925) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1895) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Під час Першої світової війни командував піхотним полком 104-ї піхотної дивізії

34-го армійського корпусу генерала П. Скоропадського на Південно-Західному фронті. 1917 — організатор українізації частин 34-го армійського корпусу, командир 715-го піхотного Бахмутського полку, 1-ї Української піхотної дивізії у м. Бердичеві. Брав участь у боях із збільшуваними частинами 2-го гвардійського корпусу. За Гетьманату служив у Запорізькій дивізії. 1919 командував 2-ю піхотною і 1-ю Волинською дивізіями Холмсько-Волинської групи Армії УНР на більшовицькому фронті. Під час Першого Зимового походу Армії УНР — заступник командувача групи резервних військ армії. 1920 — представник Військового міністерства в таборах інтернованих українських військ у Польщі (м. Ланцут, м. Щипйорно), засновник Союзу інвалідів Армії УНР, громадсько-освітніх табірних організацій, Спілки захисту рідної мови, Агрономічного товариства.

Пересада-Суходольський Михайло Степанович (1883—1938) — генерал-хорунжий.

Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище й академію Генерального штабу (1913). Учасник російсько-японської війни (1904—05). Під час Першої світової війни брав участь у боях на Південно-Західному фронті. З 1817 — в українській армії: начальник штабів резервної бригади, командир 4-ї Київської стрілецької дивізії, квартирмейстер Київської групи Армії УНР на більшовицькому і денікінському фронтах. У кампанії 1920 — начальник штабу 6-ї Запасної дивізії, оперативного відділення 1-го генерал-квартирмейстерства Генерального штабу, начальник штабу 3-ї Залізної стрілецької дивізії. Після інтернування Армії УНР у Польщі начальник відділу Повстансько-партизанського штабу у Львові, штабі Ю. Тютюнника у Другому Зимовому поході (весна 1921). Член управи Львівської філії Українського Центрального Комітету.

Нагороджений орденами Святого Георгія 4-го ст. (1916), Святої Анни 3-го ст. і Леніна.

Савченко Володимир Павлович (1882—1957) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1905) Чугуївське піхотне юнкерське училище й академію Генерального штабу (1918). Учасник

російсько-японської війни (1904—05), старший ад'ютант штабів 18-ї та 136-ї піхотних дивізій. Під час Першої світової війни командував піхотним батальйоном 242-го Лепельського піхотного полку на Північному фронті. З 1918 — в українській армії: начальник стрілецького відділу 7-ї пішої дивізії, старшина штабу Броварської групи, начальник оперативного відділу штабів Східного фронту, Запорізької групи, 6-ї і 8-ї Запорізьких дивізій. 1920 — начальник відділу Головного управління Генерального штабу, генерал-квартирмейстер Запорізької групи. Член Українського воєнно-історичного товариства, автор статей з історії визвольних змагань 1917—20 на сторінках річника «За державність», журналу «Табір», у щорічниках календарях-альманахах «Дніпро», газетах «Діло», «Краківські вісті», «Львівські вісті», українських часописах «Свобода» (США), «Новий шлях» (Канада).

Суходольський В'ячеслав Володимирович (1877—1939) — генерал-майор Російської армії, бригадний генерал Війська Польського.

Закінчив (1896) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Викладач Одеського піхотного юнкерського училища. В українській армії з 1918: член Комісії із заснування постійних військових шкіл та академій Української держави. 1921 отримав звання бригадного генерала запасу Війська Польського.

Удовиченко Микола Іванович (1885—1937) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1907) Чугуївське піхотне юнкерське училище та топографічне відділення академії Генерального штабу. Під час Першої світової війни командував ротою 129-го піхотного Бессарабського полку, офіцер штабу Південно-Західного фронту. 1917 — делегат II Всеукраїнського військового з'їзду, член Українського Генерального Військового комітету, комісар ЦР у штабі Південно-Західного фронту. Командир українських загонів в обороні м. Києва, начальник персональної управи Військового міністерства УНР, на цій посаді залишався за Гетьманату і Директорії. Співпрацював з Товариством колишніх вояків Армії УНР, українських ветеранів Першої світової війни,

Українським військово-історичним товариством.

Удовиченко Олександр Іванович (1887—1975) — генерал-полковник.

Закінчив (1908) Чугуївське піхотне юнкерське училище та академію Генерального штабу (1916). Під час Першої світової війни служив у офіцерському званні в штабах 21-ї піхотної дивізії 3-го Кавказького корпусу Південно-Західного фронту, командував 129-м піхотним Бессарабським полком. 1917 брав участь у Всеукраїнських військових з'їздах, організував українізацію 3-го Кавказького корпусу, виконував обов'язки начальника штабу Гайдамацького Коша Слобідської України, один з керівників оборони м. Києва. У січ. 1918 призначений старшиною відділу формування військ Генерального штабу Армії УНР. За Гетьманату служив старшиною Генерального штабу. Восени 1918 — командир 2-ї дивізії Окремого корпусу Січових Стрільців Армії УНР, генерал-квартирмейстер групи військ Південно-Західного фронту, командир 3-ї Залізної дивізії у боях з військами РСЧА. У серп. 1919 командував групою українських військ (9-а Залізна, 9-а стрілецька дивізії, 11-а бригада УГА) в боях проти Південної групи більшовицької 12-ї армії. 1920 — командир 3-ї Залізної дивізії, спільно з польськими військами визволяв м. Київ. Після інтернування в Польщі — генеральний інспектор Армії УНР, командувач табору в Каліші. 1924 емігрував до Франції, де очолив Товариство вояків УНР, Європейську Федерацію українських військових організацій, став віце-президентом УНР в екзилі.

Филонович Василь Захарович (1890—1987) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1914) Чугуївське військове училище. Воював на фронтах Першої світової війни. Брав активну участь в українізації військових частин російської армії. 1917 — військовий комендант Сумщини, сформував кінний полк, кілька стрілецьких сотень. Під час наступу більшовицьких російських військ на м. Київ (1918) очолював відтинок фронту Ворожба—Суми—Гайворон. За Директорії організував і очолив Сумський окремих курінь

(1500 багнетів) і приєднався до 4-го полку Окремого корпусу Січових Стрільців. 1919 — старшина для окремих доручень про Ставці Головного Отамана. Влітку і восени 1919 брав участь у боях на більшовицькому і денікінському фронтах. Потрапив у полон, вивезений денікінцями в м. Одесу, звідки, вчинивши втечу, прибув на Кубань. 1920 на чолі загону відступив у Грузію, був включений в українську військову місію і зайняв посаду віце-консула у м. Поті, повернувся до Армії УНР у Польщу. Призначений військовим аташе в Болгарію. 1921 виїхав у Чехословаччину, закінчив військово-технічну школу. 1939 — начальник штабу Карпатської Січі в боях з угорською армією. Обирався головою Союзу Українських ветеранів у США, Товаристві прихильників України.

Шаповал Микола Юхимович (1886—1948) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1909) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Під час Першої світової війни командував піхотними ротою і батальйоном. 1915 потрапив у полон, перебував у таборі військовополонених Раштат, комендант таборової «Січі», член Союзу Визволення України. 1917 з військовополонених українців сформував 1-й Запорізький полк ім. Т. Шевченка («Синьожупаники»), очолював Українську Громаду та Шкільну Раду для організації українського шкільництва на Підляшші, співзасновник першого українського часопису на Підляшші «Рідне Слово». Наприкінці 1917 командував Стародубським полком у боях з більшовицькими російськими військами Муравйова. 1918 брав участь у делегації УНР на переговорах у Брест-Литовську, представляв ЦР при штабі 45-ї німецької дивізії, командував 1-м полком ім. Т. Шевченка Синьої дивізії у Ковелі, 7-ю пішою дивізією Подільської групи Армії УНР на більшовицькому фронті, був начальником Спільної Юнацької школи у Кам'янець-Подільському.

Янчевський Микола Миколайович (1875—1934) — генерал-хорунжий.

Закінчив (1898) Чугуївське піхотне юнкерське училище. Під час Першої світової війни командував батальйоном піхотного полку.

1917 — співзасновник Одеської Гайдамацької дивізії. 1918 — старшина Міністерства військових справ, командир куреня, командир 3-го піхотного полку Сердюцької дивізії. Під час правління Директорії — начальник інспекторського відділу штабу 6-ї Січової дивізії у боях на більшовицькому фронті. Старшина для доручень інспекторського відділу Генерального штабу, керівник просвітницьких товариств, зокрема Братства Кирила і Мефодія, голова Комісії з розробки статутів Дієвої Армії УНР.

15 груд. 1918 училище було розформоване і в його будівлі розмістилися частини РСЧА.

Під час німецької окупації міста (1941—43) споруда зазнала значних ушкоджень — прямим влученням снарядів була зруйнована покрівля західного і східного корпусів. 1943—47 приміщення будинку використовувалися для Харківського Суворівського училища, яке пізніше було передислоковано до Києва (тепер — Київський військовий лицей ім. Івана Богуня). За радянського періоду будівля належала Міністерству оборони УРСР. Останніми військовими власниками будинку штабів військових поселень були українські прикордонники.

На сьогодні частково виконано ремонтно-реставраційні роботи (2001 замінено покрівлю споруди) і у частині приміщень першого поверху розміщено відділ ХММ І. Ю. Рєпіна — галерея робіт художників, які удостоєні Державної премії ім. Іллі Рєпіна.

1.6. Меморіальна дошка.

На фасаді встановлено меморіальну дошку про Чугуївське військо-ве училище.

Світлана Бучаста,
Ніна Касьян,
Олена Конакова,
Анатолій Троян.

2. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 (іст.). Пл. Соборна, у сквері.

Поховано 6 воїнів зі складу окремого батальйону зв'язку 3-ї танкової армії Південно-Західного фронту. Загинули під час нальоту нацистської авіації на вузол зв'язку 14 берез. 1943. Відомі всі імена воїнів, які поховані на місці загибелі.

2. Братська могила радянських воїнів.

1969 на могилі встановлено надгробну плиту (0,7 × 1,8 × 0,25 м) з чорного лабрадориту з мармуровою дошкою (0,4 × 0,6 м) із присвятним написом.

*Сергій Кот,
Сергій Куделко.*

3. БРАТСЬКІ МОГИЛИ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943—44, 1983 (іст.). с. Клугино-Башкирівка. Вул. Зінченка, біля будівель пошти і магазину.

У 2 братських могилах поховано 46 воїнів РСЧА зі складу 126-ї та 41-ї гвардійських дивізій (Південно-Західний фронт), які вели бої в районі с. Клугино-Башкирівка з 6 берез. по 10 серп. 1943.

Батальйон 126-ї гвардійської стрілецької дивізії відбив дві спроби ворога форсувати Сіверський Донець для захоплення плацдарму на його лівому березі, а 11 серп. успішно форсував річку, визволивши від нацистських окупантів м. Чугуїв та с. Клугино-Башкирівка.

Загиблих воїнів поховали на західній околиці села. У 1944 відбулося перепоховання в братську могилу, яку розмістили в центрі села. 1983 здійснено додаткове поховання. Відомі 45 прізвищ полеглих воїнів.

1957 замість тимчасового обеліска на могилі (2,0 × 0,8 м)

3. Братські могили радянських воїнів.

в центрі двосходиноквого стилобату (1,86 × 1,58 × 1,58 м) на цегляному високому квадратному постаменті (2,7 × 1,3 × 1,3 м) встановлено типову залізобетонну скульптуру «Офіцер з вінком» (вис. 3,0 м). З чолового боку постаменту — мармурова дошка з іменами загиблих (згодом замінена на металеву).

Територія навколо братської могили впорядкована, розбито клумбу (10,8 × 8,6 м).

*Світлана Кондрашова,
Яна Пересьолкова.*

4. БУДИНОК, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ БУРЦЕВ А. О. (іст.). Вул. Литвинова, 34.

Одноповерховий, цегляний, прямокутний у плані, на невисокому цоколі. Фасади виконані у простих формах, які характерні для будинків невеликих містечок та сіл східної частини України. Декоративне оздоблення у вигляді надвіконних прямих спрощених сандриків. Карниз у вигляді профільованої тяги. Вальмовий дах покритий листовим шифером. Стіни пофарбовані бежевим кольором, декоративні деталі — білим.

З 1951—91 у цьому будинку проживав з родиною Бурцев Андрій Олександрович (1918—91) — заслужений лікар УРСР, Почесний член Пироговського т-ва, кандидат медичних наук. Практикуючий хірург, головний лікар Чугуївської центральної

4. Вул. Литвинова, 34. Фото головного фасаду.

4. Меморіальна дошка Бурцеву А. О.

районної лікарні. Провів понад 30 тис. операцій. На базі районної лікарні створив школу практичної хірургії, де робилися дуже складні операції, в т. ч. і на серці. Його унікальний досвід роботи поширився далеко за межі Чугуївщини. За видатні заслуги у галузі медицини А. Бурцеву присвоєно (26 черв. 1976) звання Заслуженого лікаря УРСР. Виховав 2 синів, які продовжили родинну династію і стали хірургами.

15 черв. 2007 на фасаді будинку відкрито меморіальну дошку А. Бурцеву із сірого граніту (0,3 × 0,4 м) з викарбуваним фото та присвятним текстом.

Зараз будівля не використовується за своїм призначенням.

*Ярослав Ліхолоєтов,
Валентина Марьонкіна.*

5. БУДИНОК 1824—25, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ РЕПІН І. Ю. З РОДИНОЮ, ГОСТЮВАВ МУРАШКО М. І. (архт., іст.). Вул. Музейна, 8.

Планування і забудова м. Чугуєва розроблялися в Штабі

окремого корпусу військових поселень у м. Санкт-Петербурзі за участю арх. В. Стасова. Архітектурне рішення будівель підпорядковувалося загальному задуму і характеру житлової забудови військових поселень. Кам'яні будинки поселенців призначалися для проживання поселенців-господарів та резервних (помічники господарів). Будинки групувалися «зв'язками» або «гніздами» по 2 і мали 1 двір, в якому розміщувалися господарчі будівлі — дерев'яні кухні та стайні. У кожному будинку була окрема половина для проживання постояльца — солдата діючих ескадронів. У 1857 військові поселенців були ліквідовані, а будинки поселенців перейшли у власність приватних осіб.

Одноповерхова, цегляна будівля по вул. Музейній, 8, на червоній лінії забудови, має симетричну композицію фасаду, зверненого у бік вулиці. Побудована за типовим проектом. Високий фронтон з напівкруглим вікном, поміщеним у пласку нішу, відділений від стіни карнизом простого профілю. Двоскатний дах, низький цоколь, простий профіль карниза є типовими для «лінійних» будинків військового поселення. Планування трикімнатного будинку асиметричне, з цегляною піччю. Садина відокремлена від вулиці кам'яним парканом, який відновлено за зразком, що зберігся на малюнку І. Рєпіна та графічними архівними матеріалами.

З боку двору на території садина розміщувався «залінійний» дерев'яний будинок, який був використаний для облаштування майстерні художника. Будівля була прямокутною у плані, виконана у простих формах, мала різьблену лиштву на вікнах, кутові лопатки, чотирихилу покрівлю. Майстерня не збереглася, але на ділянці існує будівля відновлена у 1980-х рр.

Стіни обох споруд тиньковані, покриті фарбою білого кольору.

Будинки військових поселенців є одними із найстаріших на території міста та являють собою рідкісний для України зразок регулярної забудови військових поселень. Мають значну історико-культурну, архітектурно-художню та містобудівну цінність.

Перші документальні відомості про проживання тут батьків І. Рєпіна — Юхима Васильовича (1804—94) та Тетяни Степанівни (1812—80) відносяться до 1874.

Поч. жовт. 1876 — поч. верес. 1877 в цьому будинку проживав художник Рєпін Ілля Юхимович (1844—1930) разом з дружиною Вірою Олексіївною (дівоч. Шевцова) (1855—1919), доньками Вірою (1872—1948) та Надією (1874—1931). Приїжджав на батьківщину, перервавши 6-річну закордонну пенсіонерську поїздку випускника Петербурзької Академії мистецтв (отримав першу золоту медаль за програмну роботу). 29 берез. 1877 у цьому помешканні народився його син Юрій (1877—1954).

Майстерня художника містилась у 2 кімнатах дерев'яного флігеля поряд з будинком. Там він працював, зазвичай, у першій половині дня. В цій майстерні були написані картини: «Повернення з війни», «У волосному правлінні», «Під конвоем», «Протодиякон» (портрет чугуївського соборного диякона Івана Уланова); відомі портрети: «Мужичок із боязких», «Мужик з дурним оком», ескізи до картини «Хресний хід», портрети рідних та знайомих, пейзажі. Відчуваючи у Чугуєві великий творчий підйом та натхнення, І. Рєпін одночасно працював над кількома задумами. Тут були вперше осмислені теми таких більш пізніх робіт, як «Клич

Мініна Нижньому Новгороду», «Вечорниці», «Проводи новобранця».

Будинок, майстерня та садина зображені на картині І. Рєпіна «Повернення в батьківський дім», етюдах та малюнках «Дім Рєпінів в Чугуєві».

25—29 берез. 1877 у І. Рєпіна гостював його друг, з яким навчався у Академії мистецтв, київський художник та педагог Мурашко Микола Іванович (1844—1909), з якого теж був написаний портрет. М. Мурашко — автор одного з портретів Ю. Рєпіна.

Восени 1877 І. Рєпін разом з родиною переїхав до Москви.

В 1-й пол. трав. 1879 художник перебував у будинку у зв'язку з хворобою матері Т. Рєпіної (уродж. Бочарова), зробив її портрет олівцем. Останній раз І. Рєпін був у цьому будинку проїздом, в серед. трав. 1880, спізнившись на похорон матері на тиждень. Зробив олівцем портрет батька. З часом І. Рєпін забрав батька до Санкт-Петербургу, а потім до свого маєтку в Здравн'ово Вітебської губ. (тепер Білорусь). В будинку деякий час жила його тітка, сестра матері А. Бочарова.

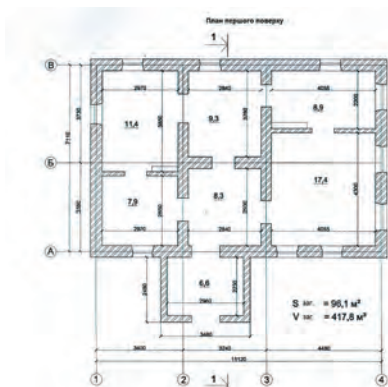
На поч. жовт. 1907 І. Рєпін з дружиною Нордман-Северовою Наталією Борисівною (1863—1914) відвідав Чугуїв. Вона фотографувала його у найдорожчих для спогадів художника місцях рідного міста, в тому числі і біля цього будинку.

5. Північний фасад будинку. Фото 2016.

5. Західний (дворовий) фасад будинку. Фото 2016.

5. Вул. Музейна, 8. План першого поверху до реставрації.

5. Скульптурне зображення І. Рєпіна. Скульптор М. Манізер. Фото 2007.

5. Кам'яна брила. Фото 2007.

5. Експонат музею «Жук-служба» для зняття взуття». Фото 2007.

Вигляд будинку та садиби з часу перебування в ньому художника змінився: не збереглися надвірні пло-тові будови та дерев'яний флігель, в якому працював І. Рєпін, черепична покрівля була змінена на залізну. До відкриття музею 1969 відремонтовано покрівлю, добудовано вхідний тамбур, перебудовано цегляний паркан, встановлено ворота. Ремонтні роботи проводилися до 1969. Садибу

розширено для організації рекреаційної та господарчої зони музею за рахунок сусідніх ділянок.

З 3 серп. 1969 в 6 кімнатах будинку перебуває експозиція ХММ І. Ю. Рєпіна, яка розкриває зв'язки художника з його рідним містом та Україною. В експозиції представлені особисті речі художника — білий жилет, «жук-служба» для зняття взуття, яка виконана за його малюнком, робочий синій бархатний берет живописця. На стінах у старовинних рамах прикріплено 2 світлини: І. Рєпін з матір'ю і братом Василем в Чугуєві у 1867, Рєпін з родиною на поч. 80-х рр. 19 ст. Світлицю прикрашає ікона художника «Богомати з немовлям», написана до вступу в Академію мистецтв за традиціями чугуївського іконопису — з великою увагою до кожної деталі. В експозиції також представлені оригінали його робіт — «Портрет Є. В. Сапожникової» (1880), родички художника В. Полєнова, «Жіночий портрет» (1888), учениці художника М. Верьовкіної, малюнок «Козак» та ін. У вітрині коридору майстерні зберігаються особисті пензлі художника та посмертний зліпок його правиці з атрофованим м'язом між великим і вказівним пальцями.

1989, до 145-річчя з дня народження І. Рєпіна, відбудовано приміщення на місці майстерні художника, де розташувалася експозиція, присвячена чугуївському періоду творчості І. Рєпіна.

1984 навпроти вуличного фасаду встановлено кам'яну брилу, на верхньому боці якої закріплено поліровану сіру гранітну плиту (0,65×1,01×1,49 м) з написом про перебування художника в будинку.

2014—17 у будинку проведено реставрацію, після якої будинок набув вигляду притаманного часу перебування в ньому художника.

Галина Андрусенко,
Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

5.1. Пам'ятник Рєпіну І. Ю., 1990 (іст., мист.). Вул. Музейна, 8. На території ХММ І. Ю. Рєпіна, у внутрішньому дворі музею.

Автори — ск. М. Єсипенко, арх. А. Ігнащенко. Вис. пам'ятника — 1,30 м, вис. постаменту — 1,95 м. Відкрито 22 серп. 1990.

Репін Ілля Юхимович (1844—1930) — український та російський художник, член Товариства пересувних художніх виставок (з 1878), академік, професор Петербурзької Академії мистецтв (1893—1907), ректор (1898—99). Його творчість відзначена реалістичним та гостросоціальним характером, різноманітністю та багатобарвністю.

Народився в родині військового поселенця, рядового солдата Чугуївського уланського полку Ю. Репіна. Тут, у Чугуєві, він розпочав навчатися у Топографічному корпусі у А. Бондарева і працювати в іконописних артілях (1856 вступив до майстерні І. Бунакова). 1864 вступив до Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Під час навчання і після закінчення Академії неодноразово приїздив на батьківщину (останній раз у 1914), де плідно працював. Тут було написано цілий ряд портретів, серед яких «Протодиякон» — портрет чугуївського соборного диякона Івана Уланова; чисельні сюжетні твори: «У волосному правлінні» (1877), «Повернення з війни» (1877), «Під конвою» (1877), перший варіант «Хресного ходу» (1880) та ін.

Найвідоміші твори: «Бурлаки на Волзі» (1870—73), «Хресний хід у Курській губернії» (1880—83), «Відмова від сповіді» (1879—85), «Арешт пропагандиста» (1880—82), «Не чекали» (1884—86), «Іван Грозний і син його Іван» (1885), «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1878—91); портрети — М. Мусоргського (1881), П. Стрепетової (1882), Т. Шевченка (1888), Л. Толстого (1891), В. Стасова (1905) та ін.

Після смерті матері І. Репін не був у рідному місті 27 років. Знову І. Репін побував у Чугуєві в 1907. Із-за туги за батьківщиною написав спогади дитинства «Далеке близьке».

Після Української революції (1917—21) І. Репін оселився в маєтку «Пенати» у с. Куоккала (Фінляндія, тепер с-ще Репіно м. Санкт-Петербург, РФ). Там же, в цьому маєтку, помер і похований в саду «Пенатів», під гіркою, яку він називав Чугуївською.

5.1. Пам'ятник Репіну І. Ю.

Бронзова напівфігура молодого художника встановлена на високому циліндричному постаменті з чавуну. Репін зображений в момент творчого натхнення: у лівій руці художника — палітра з пензлями, в опущеній правіці — пензель. Постава митця впевнена, одяг традиційний. Голова розвернута праворуч, вираз обличчя спокійний і уважний, погляд пронизливий. Образне рішення відзначається узагальненістю, але при цьому відчутна увага до відтворення портретних рис митця. Зачіска пишна і охайна, пухнасті вуса та

доглянута борода, виразна лінія губ, ледь прищурені очі. Скульптура не позбавлена внутрішнього руху.

Встановлено на клумбі саду, біля доріжки, що веде до будинку та розраховано на фронтальний та боковий огляд.

Наталя Мархайчук,
Леся Шульга.

6. БУДИНОК ЦЕРКОВНО-ПАРАФІАЛЬНОГО УЧИЛИЩА, 1873 (архит. іст.). Вул. Осинівська, 48. У південній частині міста, в межах території кол. церкви Різдва Богородиці (не збереглася).

1873 при церкві Різдва Богородиці (закрита у 1961) було засноване церковно-парафіальне училище. Містилось в окремому будинку неподалік церкви. Автора будівлі не встановлено.

Одноповерхова, цегляна, Е-подібна у плані, на високому цоколі. Складається з 3 об'ємів. Фасади виконані у простих формах, характерних для закладів громадського призначення невеликих містечок сходу України. Парадний вхід улаштований у зверненому до вулиці об'ємі, з боку торцевого (північного) фасаду, вирішеного асиметрично. Віконні прорізи об'єму — лучкового завершення, прикрашені простими сандриками і профільованими карнизами; підвіконня акцентовані фільонками,

6. Вул. Осинівська, 48. Загальний вигляд. Фото 2007.

розділеними стовпчиками з фігурної цегли. Кути виділені рустованими лопатками з пристінками біля покрівлі. Увінчує цю частину будівлі

6. Вул. Осинівська, 48. Загальний вигляд. Фото 2007.

6. Меморіальна дошка І. Рєпіну. Фото 2007.

6. Меморіальні дошки Варєці О. А., Карманову О. О.

6. Фрагмент віконних прорізів.

профільований карниз з сухариками. Стіни пофарбовані у зелений колір з виділенням білим декоративних деталей.

Інші 2 об'єми мають вікна прямокутної форми з надвіконними карнизами і підвіконними полицями; профільований увінчувальний карниз. Центральний об'єм завершений високим трикутним фронтоном. Фасади покриті фарбою білого кольору.

Освіта була чотирикласна, тому тут навчали читанню і письму. Священик викладав Закон Божий. Художник І. Рєпін жив у Осинівці, тому його біографія пов'язана з цією школою у якій перебувала його мати.

Диякон Василій (Яровицький) викладав математику І. Рєпіну. Диякон Лука (Наседкін) вів бесіди на богословські теми з Т. Рєпіною — матір'ю художника І. Рєпіна. Також мати І. Рєпіна проводила додаткові заняття для дітей у своєму будинку і було це за 30 років до відкриття Осинівської.

З 1917 — загальноосвітня восьмирічна школа № 3. У зв'язку із зростанням кількості учнів, у 1958 була добудована ще одна одноповерхова цегляна будівля, в якій навчались старші учні. Тепер залишилася 2 будівлі школи і невелика сторожка зруйнованої у 1961 церкви Різдва Богородиці.

З 1962 при єдиній україномовній школі в місті працював гурток «Земляки І. Ю. Рєпіна». У 1963 за ініціативою історика-краєзнавця Н. Явникової при школі було засновано музей І. Рєпіна. 1998 до сторожки було перенесено всі експонати. Тепер окремі експонати музею зберігаються в краєзнавчому відділі ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чутув).

25 квіт. 1996 перейменована в ЗОШ І-ІІІ ст. № 3, 29 серп. 2011 — в ЗОШ І-ІІ ст. № 3. У квіт. 2013 реорганізована в Чугувському ЗОШ І ст. № 3. В черв. 2014 заклад перейменований в Чугувський НВК № 3 Чугувської міської ради Харківської обл. В лип. 2015 заклад змінив тип на Чугувський ДНЗ (ясла-садок) № 2 Чугувської міської ради Харківської обл.

У жовт. 2003 школа святкувала 130-річний ювілей. У школі навчався 151 учень. Серед випускників школи є відомі постаті:

у 1930-х рр. навчався Кравцов Микола Микитович (1921—44) — Герой Радянського Союзу (1945). З дитячих років проживав у Чугуєві. 1940 закінчив Харківське військово-медичне училище. лейтенант медичної служби РСЧА, фельдшер батареї управління 42-ї окремої винищувально-протитанкової артилерійської бригади РГК (3-й Український фронт). Брав участь у німецько-радянській війні (1941—45), кілька разів отримав поранення, ходив у розвідку, воював, нагороджений орденом Червоної Зірки, медаллю «За бойові заслуги». Загинув при звільненні Белграда, закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзоту. Похований у братській могилі м. Белграда (Сербія).

1943(?)—45(?) навчалася актриса Валентина Пугачова (1935—2008), яка знялася у фільмах «Весна на Зарічній вулиці» (1956), «Висота» (1957), «Снігурочка» (1968) та ін.

Воїни-афганці:

1969 закінчив 8 класів Варєца Олександр Анатолійович (1953—84) — прапорщик ЗС СРСР. Під час навчання проявляв організаторські здібності. Займався художньою самодіяльністю, танцями. Був членом рєпінського гуртка та брав активну участь у зборі матеріалів про діяльність молодіжних спілок 1930-х рр. Працював на меблевій фабриці. Строкову службу проходив в Прибалтиці. Під час служби в Афганістані, в бою під обстрілом, рятував пошкоджений бронетранспортер і був смертельно поранений. Нагороджений орденом Червона Зірка (посмертно). Похований на Преображенському кладовищі. У школі його подвигу було присвячено «Куточок бойової слави».

1977 закінчив 8 класів Карманов Олександр Олексійович (1963—87) — прапорщик ЗС СРСР. Навчався в Чугуєво-Бабчанському лісовому технікуму на відділення механізації. З 1982 служив водієм у гарнізоні в Південній групі військ (Угорщина). В 1986 брав участь у ліквідації Чорнобильської аварії. Загинув з бронегрупкою у бою при контролі дільниці дороги біля кишлаку Сарбатан в Афганістані. Нагороджений у 1988 орденом Червона Зірка (посмертно).

На центральному фасаді будинку, ліворуч від входу, міститься

меморіальна дошка про те, що тут перебував І. Репін. На дошці, яка з 3 боків оточена гілкою лавра (ліпнина), влаштовано барельєф художника з меморіальним написом. Праворуч від входу центрального фасаду будинку було встановлено коштом Української спілки ветеранів Афганістану 2 чорні металеві меморіальні дошки загиблим воїнам-афганцям — О. Варечи і О. Карманову, які навчались в цій школі. На дошках білими літерами набрано присвятний текст, угорі по боках зображено логотипи меценатів. На сьогодні ці дошки містяться всередині будівлі.

Тепер тут розташований дитячий садок.

*Олена Конакова,
Валентина Марьонкіна.*

7. ГВАРДІЙСЬКА ВУЛИЦЯ, поч. 19 ст. (архит., іст., містобуд.). У центральній частині міста. Веде до головної площі — Соборної. Орієнтована по вісі північ-південь.

Вул. Гвардійська — одна з основних радіальних осей міського планування — виникла у 17 ст. як дорога з укріпленого острогу (від воріт проїзної Пречистенської башти фортеці) до нагірної слободи Нікольської (Нікольського храму). Пізніше була продовжена до підгірних південних слобід Осинівки та Калмицької. Так як на поч. 19 ст. на вулиці знаходився будинок полкового комітету Чугуївського уланського полку, називалася Комітетською; з 1820 до 1840-х рр. — Велика Офіцерська, потім до 1909 — Дворянська, з 1909 — Гоголя, з 1970 — Гвардійська, перейменована на честь 41-ї гвардійської стрілецької дивізії, яка звільнила Чугуїв в серп. 1943.

На планах міста 1781 та 1786 напрямок вулиці вже простежувався. Введення у 1817 військових поселень у державі стало відправною точкою кардинальних змін перепланування Чугуєва, в результаті чого місто було майже повністю перебудовано.

У «Проекті установи про військоове поселення регулярної кавалерії» від 1817 обумовлювалося будівництво за рахунок державної скарбниці житлових будинків для поселенців-господарів, в яких квартирували і солдати діючого складу, стаєнь для

власної худоби і заводських коней, екзерциргаузів для навчання військ, спеціальних будинків для навчання ескадрону кантоністів, заводів для ремонту кінського складу, запасних хлібних магазинів для зберігання продовольчого ресурсу.

23 квіт. 1824 Чугуїв отримав Вишочайше затверджений план з визначенням нового планування та забудови, згідно з яким вулиця мала бути забудована житловими будинками для офіцерського складу та штабними будівлями. Більш докладно перелік об'єктів інфраструктури населених пунктів військового поселення кавалерії був визначений у 1821 положенням про кількість, поділ поселених ескадронах унтер-офіцерів і рядових на взводи і десятки та їх розташування.

Трасування вулиці було випрямлене та подовжене у південному напрямку. Містобудівна задумка всього міського ансамблю, закладена в генеральний план Чугуєва 1824, була реалізована в архітектурі будівель різної типології та відповідно до регламенту забудови військового поселення. За планом вул. Велика Офіцерська (тепер Гвардійська) відводилася під забудову житловими будинками для офіцерського складу та штабними будівлями, що знайшло своє відображення у її назві.

У 1825—26 на ділянці вулиці між площами Двірцевою та Манежною були побудовані 15 дерев'яних будинків, з яких 10 — малого розміру, 5 — великого для проживання чиновників (офіцерів), школа кантоністів старшого віку та казарма для них. На перетині вулиці з утвореною пл. Манежною звели кам'яну казарму з майстернею для 16 непоселених унтер та віце-офіцерів (2 будівлі) і кам'яного будинку для ескадронних лавок з пожежною командою, конюшнею, під'їзним сараєм (2 будівлі).

В подальшому на вулиці у стислий проміжок часу продовжувалося інтенсивне будівництво в основному житлових та господарських будівель. Спочатку частина з них була зведена з деревини. У 1840–50-х рр. житлові будівлі поступово замінялися на кам'яні півтора-двоповерхові, орієнтовані торцевими фасадами на червону лінію забудови, за проектом затвердженим у 1844. Будинки мали

7. Фрагмент плану м. Чугуєва, 1786.

7. План м. Чугуєва (проект), 1824.

7. Фрагмент плану частини м. Чугуєва, забудованої за затвердженим планом, 1826—27.

7. Фрагмент плану м. Чугуєва, 1845.

7. Перспектива вул. Гвардійської у південному напрямку. Фото кін. 19 — поч. 20 ст.

7. Фрагмент забудови західного боку вул. Гвардійської у північному напрямку. Поштова картка кін. 19 — поч. 20 ст.

7. Вигляд забудови вул. Гвардійської від пл. Манежної. Поштова картка кін. 19 — поч. 20 ст.

7. Перспектива вул. Гвардійської у південному напрямку. Сучасне фото.

7. Сучасний вигляд забудови північної частини вулиці. Фото 2017.

7. Вул. Гвардійська, 9. Кол. господарча будівля. Фото 2007.

7. Вул. Гвардійська, 11. Будинок для ескадронних лавок та пожежної команди, (1826). Фото 2017.

7. Вул. Гвардійська, 38. Головний фасад житлового будинку для обер-офіцерів (1838). Фото 2017.

7. Вул. Гвардійська, 52. Головний фасад кол. особняка Дилевських. Фото 2007.

раціональне планування, обумовлене характером забудови військового поселення. Прямокутні в плані, витягнуті углибину ділянок, зі входами з боку дворів, оточених огорожею. Декоративне оздоблення — лаконічне, виконане у вигляді сандриків над вікнами, нескладних профільованих карнизів. На фронтонах торцевих фасадів улаштовувалось арочне вікно.

Найбільшу архітектурно-художню цінність мають збережені на північній ділянці (від центральної до кол. Манежної пл.) двоповерхові кам'яні будівлі в стилі класицизму, зведені у 1840-х рр.: будинки для проживання офіцерів, будинки для офіцерського складу військового поселення по вул. Гвардійській, 4, 7, 8, 10, побудовані за схожими проектами, ескадронні лавки з пожежною командою, вул. Гвардійська, 11 та ін.

Частину вулиці від пл. Манежної до виїзду на сл. Осинівку забудували пізніше кам'яними одноповерховими будинками для офіцерів (вул. Гвардійська, 33, 37, 41). Тут же, на східному боці вулиці у 1845 знаходились дерев'яні будинки: поштові контора та станція, казарма для кантоністів, будинок начальника округу.

На перетині з нинішньою вул. Лєонова було зведено будинки для 2 одружених та 4 неодружених обер-офіцерів з господарчими підсобними будівлями (вул. Гвардійська, 38, 42). З 1840-х рр. будівля № 38

використовувалась під житло для бригадного командира 6-ї легкої кавалерійської дивізії та обер-офіцерів. У надвірній будівлі № 42 були екіпажні сараї, конюшня та льодовики при житловому будинку.

Плани міста та окремих будівель були розроблені членами Межової Комісії, інженерами та архітекторами Слобідсько-Українського військового поселення (з 1836 — Українське військове поселення) з урахуванням вимог класицистичного стилю. Плани погоджувалися у Санкт-Петербурзі спеціальною архітектурною комісією на засіданнях загальної присутності Департаменту військових поселень, куди входили архітектори О. Штауберт, В. Стасов і інженер-полковник кн. Вадбольський. Дещо пізніше до його складу були введені: директор Санкт-Петербурзького Олександрівського заводу обер-берг-гауптман 4-го класу М. Кларк, професори архітектури К. Тон та О. Брюллов, артилерії генерал-майор М. Амосов і деякі інші. Директором Департаменту був призначений П. Клейнмихель.

Наприкін. 19 ст. в забудові вулиці з'являються приватні особняки, частина з яких нині втрачена. Наприклад, в описі 1923 вказано про будинок за адресою: вул. Гвардійська, 6, що являв собою двоповерхову цегляну будівлю під залізним дахом, з балконом на вуличному фасаді. Будинок мав 17 кімнат, клозет, водопровід, декілька пічок, комин, терасу, руську піч. За будинком у дворі, до якого вели ворота під цегляною аркою, знаходився фонтан, далі — надвірні споруди. Сад при особняку займав площу 324 кв. м. Будинок був зруйнований у 1943. На його місці у 1970-і рр. був зведений чотириповерховий житловий будинок.

Південніше, на розі вулиць Гвардійської та Давній вал, розташований збережений будинок Дилевських (вул. Гвардійська, 52), що є прикладом замських будинків кін. 19 — поч. 20 ст.

Тоді ж розпочинається забудова схилу між нагірною частиною міста та Осинівкою (нині частина вул. Гвардійської від районної лікарні до ЗОШ № 3). У 1890 за дозволом міської управи було збудовано 11 житлових

дерев'яних будинків (3 — критих залізом, 8 — околотом), 5 нежитлових дерев'яних будинків.

До 1909 була забудована частина вільних ділянок вулиці спорудами житлового та громадського призначення. У 1930-і рр. на місці кількох дерев'яних житлових будинків військових поселенців зведено будівлю середньої школи № 1. У післявоєнний час з'являються казарма, магазин, 3 багатоповерхових житлових будинки, майстерні КЕЧ, приватні одноповерхові будинки між кам'яними одноповерховими будинками для офіцерів на частині садиб останніх.

Вул. Гвардійська має значення провідної композиційної вісі ансамблю історичного центру міста, яка просторово закріплена будівлею Штабів військових поселень на північному боці центральної площі — Соборної. Будівлі міста, що з 1817 до 1857 було центром 8 поселених округів 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій та є єдиним на території Слобідської України, де збереглися подібні об'єкти культурної спадщини, які і донині формують забудову однієї з головних вулиць Чугуєва поч. 19 ст.

Олена Конакова,
Світлана Бучаста.

7.1. Будинок для 2 одружених та 4 неодружених обер-офіцерів з надвірною будівлею 1842—43 (архит.). Вул. Гвардійська, 38, 42.

Займають ділянку на розі з вул. Леонова, на червоній лінії забудови вулиць. Утворюють фронт забудови північно-східного рогу кварталу. Побудовані за «сразковим» проектом для військового поселення. Мають суворий архітектурний вигляд, який притаманний спорудам періоду класицизму.

Прямокутні, різної довжини, тиньковані, з дерев'яним перекриттям. Виконані з обпаленої цегли. Видовжені об'єми вирішені симетрично. Будівля № 38 має коридорну систему планування з двостороннім розміщенням кімнат. Будівля № 40 у більш пізні періоди експлуатації була розділена на ряд квартир з окремими входами.

Архітектурне рішення будинків лаконічне. Протяжні фасади прорізані прямокутними віконними

7.1. Схематичний план будівлі по вул. Гвардійській, 38.

7.1. Загальний вигляд будівлі по вул. Гвардійській, 38. Фото 2016.

7.1. Торцевий фасад будівлі № 38. Фото 2017.

7.1. Фрагмент торцевого фасаду будівлі по вул. Гвардійській, 42.

отворами без лиштви. Входи розташовані на торцевих та дворовому фасадах. В трикутних фронтонах торців розміщені півциркульні вікна; увінчувальний карниз — спрощеного профілю, що є характерним для споруд центрів військових поселень.

У назві цих будинків закріплено їх призначення для проживання молодшої групи офіцерів, що мали звання до ротмістра. З 1840-х рр. будівля № 38 використовувалась як житло для бригадного командира та обер-офіцерів. У 1850 квартиру займав бригадний командир 6-ї легкої кавалерійської дивізії, кавалер ордена Св. Георгія IV, генерал-майор А. Сволинський. У 1870 у будівлях був розміщений військовий околдовий лазарет на 12 ліжок, де хворі, які одужують або слабкі, значаться не в лазареті, а при полку, на околиці. Вони звільнялись від служби, кожен день відвідували лікаря, але на них не витрачали лікарняних харчів.

У надвірній будівлі № 42 були розміщення екіпажних сараїв, конюшня та льодовики при житловому будинку (вул. Гвардійська, 38). Простір двору замикався кам'яним парканом.

Тепер у будівлі № 38 розміщується КП «Чугуївський комунальний комплекс», у № 42 — приватні квартири.

Пам'ятки являють собою типові побудови для військових поселень 2-ї чв. 19 ст. Незважаючи на типовість композиційної схеми, архітектурного рішення і лаконічність декору, всі представлені в забудові вулиці житлові споруди відрізняються індивідуальністю та монументальністю форм, обумовленою значним прольотом будівель.

*Світлана Бучаста,
Любов Качемцева,
Олена Конакова,
Тетяна Марченко,
Катерина Черкасова.*

7.2. Будинки для офіцерського складу військового поселення 1844—48 (архіт.). Вул. Гвардійська, 8, 10.

Розміщені в історичній частині міста з розпланувальною системою регулярного характеру. На червоній лінії у рядовій забудові центральної вулиці міста. Виконують композиційну роль рядових об'єктів.

Побудовані за зразковим проектом для офіцерського складу військових поселень у стилі класицизму. Ділянки домоволодінь в первісному стані були відділені від вулиці цегляними парканами з характерними для житлової забудови 1-ї пол. 19 ст. півциркульними арками.

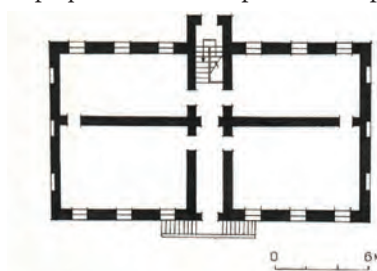
У 1825—26 вул. Велика Офіцерська (тепер Гвардійська) була забудована 15 дерев'яними будинками, які за знов затвердженням проектом з 1844—56 поступово замінювалися на цегляні. У 1844—46 був зведений будинок за сучасною адресою вул. Гвардійська, 8, у 1847—48 — № 10.

Ці будівлі за плануванням та зовнішнім виглядом схожі між собою. Одноповерхові, на високому цоколі, з чотирискатними покрівлями; в плані — прямокутної конфігурації. Планувальна схема — симетрична. Симетричність рішення планів обумовлена розміщенням в будинках двох однакових квартир. По центру розташовані сіни та наскрізний коридор, обмежені 2 поперечними несучими стінами. Коридори розділяють будівлі на дві рівні за розміром половини, кожна з яких складається з 2 кімнат. Наявні 2 входи: парадний і службовий.

В цокольному поверсі розташовувались господарчі приміщення.

Стіни виконані з цегли, перекриття — дерев'яні, тиньковані по дранці.

Композиції головних фасадів побудовані за симетричною схемою з розташуванням по центральній осі порталів входів з ганками. Цоколі головних і торцевих фасадів виділені рустуванням. Віконні прорізи перших поверхів прямокутні, обрамовані лиштвом з профільованими карнизами. Арочні

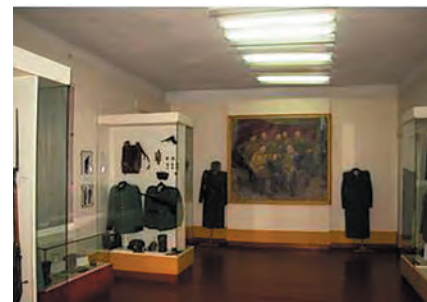
7.2. Вул. Гвардійська, 10. Схематичний план 1-го поверху будівлі.

7.2. Вул. Гвардійська, 8. Загальний вигляд будинку. Фото 2013.

7.2. Вул. Гвардійська, 10. Загальний вигляд будинку. Фото 2007.

7.2. Інтер'єр приміщення краєзнавчого відділу ХХМ І. Ю. Рєпіна по вул. Гвардійській, 10. Фото 2007.

слухові вікна з полочками розташовані у полі портиків входів з боку двору. Увінчує будинки профільований карниз по всьому периметру.

Дворові фасади вирішені стриманіше: по центральній осі виступає ризаліт з прорізом службового входу; площина стіни — гладкий тиньк, віконні прорізи першого поверху — прямокутної конфігурації.

Верхній поверх первісно було розділено на 2 квартири з декількох кімнат кожна. В архівних планах аналогічних офіцерських будинків зустрічаються такі назви, як сіни, передпокій або передня, зал, вітальня, кабінет, спальня, дівоча, коридор, буфет, камердинерська. Спільними залишалися вхідні сходи з двору і втрачені нині внутрішні міжповерхові сходи.

На нижньому поверсі розташовувались кімнати для прислуги (людські) і кухні для кожної квартири окремі. Вхід для господарів і прислуги в кожен квартиру був організований окремо з парадних і допоміжних сходів. Для входу прислуги з вулиці призначалася вхідні сходи на нижній поверх.

Протягом часу існування відбувалися деякі перетворення первісного вигляду будинків.

Будівлі є характерними прикладами казенних житлових будівель для військових поселень.

У 1984 будинок № 10 був пристосований під музей. Тепер тут розташований краєзнавчий відділ ХХМ І. Ю. Репіна.

*Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Тетяна Марченко,
Катерина Черкасова.*

7.3. Будинок для проживання 2 одружених офіцерів 1854—55 (архит., іст.). Вул. Гвардійська, 4.

В історичному середмісті з розпланувальною системою регулярного характеру. На червоній лінії у рядовій забудові центральної вулиці м. Чугуєва.

Одноповерховий, цегляний, на високому цоколі, прямокутний у плані. Покрівля двоскатна. По осі симетричного об'єму з боку дворового фасаду розташований вхідний вестибюль з дерев'яними сходами, які з'єднують цокольний та верхній поверхи. Вирішений у стилі класицизму.

Головний вуличний фасад, вирішений симетрично, розділений на 3 частини і має чітке вертикальне та горизонтальне членування. Цокольний поверх, розшитий рустом, відділений від верхнього виразною карункою. Віконні прорізи прикрашені замковими каменями. Центральна частина об'єму виділена на рівні першого поверху пілястрами з «дзеркалами», продовженими до верху рустованими лопатками. Вікна середньої частини будівлі прямокутні, прикрашені полиціями та профільованими карнизами. Бічні частини верхнього поверху акцентовані стилізованими порталами, у полі яких розташовані згруповані по двоє вікна з циркульними завершеннями. Портали обмежені пілястрами і профільованими карунками, підвіконня прикрашені «картинами». На торцевих фасадах у окремих стилізованих порталах розміщено по 3 віконні прорізи циркульного завершення, прикрашені пілястрами. У полі фронтонів — слухові арочні вікна, обмежені полиціями. Стіни будинку тиньковані, пофарбовані.

У містобудівному середовищі виконує композиційну роль рядового об'єкту.

Регулярним плануванням військового поселення 1824 вул. Велика Офіцерська була відведена під забудову житловими будинками для офіцерського складу та штабними будівлями. Ця назва визначала функціональну спрямованість вуличної забудови.

Розміщення офіцерів у призначених для них будинках обумовлювалося особливим положенням. У полковому штабі налічувалося понад 40 офіцерів. Житлова забудова для офіцерів вирізнялася не тільки за плануванням та розмірами, але й за технологією будівництва та ступенем капітальності. Черговість розташування будинків на вулиці від центру до периферії визначалася значимістю офіцерського звання та посади квартиранта.

У 1825—26 на ділянці вул. Великої Офіцерської між головною Двірцевою та Манежною площами були побудовані дерев'яні будинки «великого та малого розміру» для проживання чиновників (офіцерів), школа кантоністів та казарма для них.

У переліку штабних будівель зазначалося декілька різновидів житлових будинків для офіцерів. З поч. 1830-х рр. в округах починають відбудовувати житлові будинки для декількох сімей одружених офіцерів у різних варіаціях. Для вищого командного складу будувалися персональні будинки. Від вагомості чину залежала житлова площа будинку. Якщо одружені обер-офіцери могли розраховувати лише на 2—4 кімнати,

то штаб-офіцер отримував будинок із 7 кімнатами. Родина командира полку мешкала у 9 приміщеннях. При будівництві житла для вищих офіцерів намагались застосовувати більш прогресивні технології з використанням таких матеріалів, як цегла та черепиця. Фасади оздоблювались більш парадно. До будинку прибудовувались великі ганки чи балкони.

Приміщення верхнього поверху в офіцерських будинках були розділені на 2 квартири, площею з декількох кімнат кожна. В архівних планах аналогічних офіцерських будинків зустрічаються такі назви, як сіни, передпокій, зала, вітальня, кабінет, спальня, дівоча, коридор, буфет, камердинерська. Спільними залишалися вхідні сходи з боку двору і втрачені нині внутрішні міжповерхові сходи.

На нижньому поверсі розташовувалися кімнати для прислуги (людські) і кухні, які для кожної квартири влаштовувалися окремі. Також окремо (з парадних і допоміжних сходів) організовувався вхід до кожної квартири для господарів і прислуги. Для входу прислуги з вулиці призначалася вхідні сходи до нижнього поверху.

У 1840—50-х рр. дерев'яні будинки поступово замінювалися на кам'яні півтора-двоповерхові для штаб-і обер-офіцерів. За новим зміненням проектом, затвердженим у 1847, зведення будинку за сучасною адресою вул. Гвардійська, 4, було заплановано на 1855.

7.3. Загальний вигляд будинку у забудові вул. Гоголя. Фрагмент поштової картки поч. 20 ст.

7.3. Загальний вигляд.
Фото 1950-х рр.

7.3. Головний фасад. Фото 2014.

7.3. Правобічний фасад. Фото 2007.

У 1917 будинок слугував казенною квартирою інспектора класів Чугуївського військового училища, генерал-майора Зибіна Інокентія Андрійовича (1862—1942). Він закінчив 2-е військове Костянтинівське училище (1881), Миколаївську академію Генштабу (1890). З 1891 служив у Чугуївському піхотному юнкерському училищі. У 1901 призначений інспектором класів Чугуївського військового училища. Учасник боїв в Чугуєві 15 груд. 1917, під час розгрому училища більшовиками вивезений до Москви. У 1918 — в гетьманській армії, з січн. 1918, при відновленні училища, призначений на колишню посаду. У Збройних силах Півдня Росії (ЗСПР) з жовт. 1919 в резерві чинів при штабі Головнокомандувача ЗСПР, з груд. 1919 — інспектор класів Одеського військового училища. Евакуйований в груд. 1919 — берез. 1920. З трав. 1920 — в Югославії, на еміграції. Видав низку книг з топографії

і геодезії, зокрема «Записки по нижчій геодезії для межових курсів при Ген. Дирекції Кадастру» (Белград, 1921). З 1931 — голова об'єднання Чугуївського військового училища, голова кадетського об'єднання Сибірського кадетського корпусу в Белграді, редактор збірки (Белград, 1936). Служив у Російському Корпусі.

Помер в Белграді. Перед смертю передав матеріали з історії Чугуївського військового училища, які зберігалися у нього, до російського емігрантського архіву (м. Прага).

Будівля для проживання 2 одружених офіцерів є рідкісним типом житлових будинків військового поселення 1-ї пол. 19 ст.

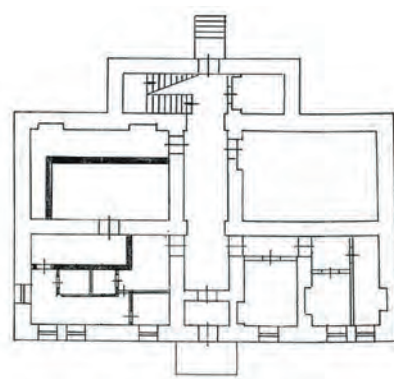
На теперішній час тут тимчасово розташовані торговельні точки.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Тетяна Марченко.

7.4. Будинок для проживання 2 одружених офіцерів 1848—50, в якому проживала родина Савінових (архит., іст.). Вул. Гвардійська, 7. На червоній лінії забудови центральної вулиці Чугуєва.

Згідно з особливим положенням та плануванням військового поселення 1824 будинок призначався для офіцерського складу. Збудовано за новим проектом, який затверджено у 1847. Двоповерховий, цегляний, прямокутний в плані, розташований на протилежному боці вулиці, мав таке ж планування, як і № 4. Симетричний головний (вуличний) фасад, розділений на три частини; рустування нижнього поверху; декоративні деталі віконних прорізів; пілястри з «дзеркалами»; рустовані лопатки. Бічні частини другого поверху акцентовані стилізованими порталами, у полі яких розташовані, згруповані по двоє, вікна з циркульними завершеннями. Від будинку №4 відрізняється лише конфігурацією чотирискатної покрівлі.

При зведенні житлових будинків для вищих офіцерів були застосовані прогресивні на той час технології з використанням цегли замість деревини. Фасади мали бути прикрашені декоративними деталями, притаманними стилю класицизму.

7.4. Вул. Гвардійська, 7.
План 1-го поверху.

7.4. Загальний вигляд. Фото 2007.

7.4. Центральна частина головного фасаду. Фото 2007.

7.4. Фрагмент декоративного оздоблення головного фасаду. Фото 2007.

1915 у цьому будинку квартирував з родиною лікар Чугуївського військового училища Савінов Яків Андрійович (1863—?) — колезький радник, доктор медицини (за спеціальністю — гінеколог), у 1903—17 — ст. лікар і викладач військової гігієни в Чугуївському військовому училищі. Дружина, Наталія Львівна (1869—?), яку за спогадами їх сина І. Рєпін зобразив на портреті «Циганка» (1880). Син, Савінов Сергій Якович (1897—?) — російський письменник, журналіст і перекладач, народився в Чугуєві. Був учасником Першої світової війни і громадянської війни в Росії. На еміграції у Празі, пізніше в Берліні. Закінчив Російський юридичний факультет у Празькому університеті. Займався журналістикою і письменництвом. Публікувався з 1915. Вийшла друком низка оповідань, нарисів і фейлетонів, часто звертався до теми Підкарпатської Русі. Активний учасник літературного гуртка «Даліборка». Писав для чеської періодики, зокрема перекладав поезії О. Бржезини, а також опублікував статтю про нього у збірці «Ковчег» (Прага, 1926). Був членом редакції чеського журналу «Слов'янський огляд» (Slovanská revue), газети «Вінків» (Venkov) і російської газети «Тиждень».

Залишив спогади про перебування в Чугуєві російського оперного співака Ф. Шаляпіна у 1903. Мав особисте листування зі знаменитим чугуївцем, художником І. Рєпіним.

За період експлуатації кол. будинків для проживання 2 одружених офіцерів зазнав внутрішніх перепланувань; на головному фасаді влаштовано тамбур входу. Після жовтневого перевороту 1917 будинок залишався у підпорядкуванні військових структур. До 1991 у ньому містилася крамниця військторгу. На теперішній час будівля не використовується.

Пам'ятка є рідкісним типом житлового будинку для офіцерів військового поселення 1-ї пол. 19 ст.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова.

7.5. Будинки для 16 непоселених унтер-офіцерів 1824—26 (архт.). Вул. Гвардійська, 15. У наріжній частині кварталу, яка обмежена вулицями Гвардійською і Старонікольською.

7.5. Загальний вигляд казарми. Фото 2007.

Комплекс складається з 2 будинків — житлової казарми та господарчої надвірної будівлі. Побудовані за планом № 16, який затверджений російським царем, та зазначений в спеціальному атласі проектів для поселення кавалерії. Виконані у стилі класицизму. Торцевими фасадами, як і більшість житлових будинків військового поселення, виходять на червону лінію забудови вул. Гвардійської.

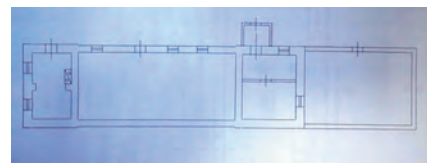
Первісно будівля казарми головним фасадом виходила на лінію забудови Манежної площі. Розмір казарми — 25,9 × 9,2 м, надвірної будівлі — 25,7 × 7,6 м, вис. — 3,2 м.

Мають монументальний вигляд, що відповідає характеру і масштабу забудови вулиці. Прямокутні у плані, витягнуті вглиб кварталу, одноповерхові, цегляні, замикали собою простір двору. Входи розташовані з боку двору. За плануванням будинки не симетричні. Казарма має два великих житлових приміщення, які розділені наскрізним коридором по центральній поперечній вісі будинку. Надвірна будова містить велику залу в центрі та невеликі кімнати з обабіч неї.

Вуличний і дворовий фасади казарми акцентовані невеликими ризалітами по вісі симетрії. Бічні кімнати надвірної будівлі також виділені ризалітами на обох фасадах.

7.5. Вул. Гвардійська, 15.
Схематичний план казарми.

7.5. План господарчої надвірної будівлі.

7.5. Загальний вигляд будинків.
Фото 1972.

7.5. Торцевий фасад казарми.
Фото 2007.

7.5. Фрагмент фасаду господарчої будівлі. Фото 2010-х рр.

7.5. Торцевий фасад господарчої надвірної будівлі. Фото 2016.

7.5. Фрагмент інтер'єру господарчої будівлі. Фото 2010-х рр.

Лаконічні архітектурні деталі — сандрики над віконними прорізами, увінчувальний карниз спрощеного профілю, арочні вікна на фронтонах торцевого фасаду у профільованому обрамуванні та раціональне планування обумовлені характером забудови військового поселення, що склалась у період класицизму на поч. 19 ст.

Будинки мають сучасні прибудови на дворових фасадах.

В ансамблі забудови вулиці колишні житлові будинки непоселених унтер-офіцерів мають локальне містобудівне значення.

Подібні будівельні споруди в околицях Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії зводились двох типів — для 32 і для 16

осіб. Будинки відрізнялись лише розмірами. Надвірна будова призначалась для майстерні та стайні. Огорожа між будинком та майстернею утворювала великий вільний двір.

Ці будинки не мали скотних дворів та були призначені тим військовим, яким не надавалися земельні наділи. Замість цього між ними був влаштований чистий відкритий двір, в кінці якого розміщувалися приміщення для навчання людей, екзерциції поодинокі і стайня для роз'їздів і патрулів. Унтер-офіцери з кожного будинку утворювали артілі за участі інвалідів і мали артільний город. У разі одруження унтер-офіцер мав право оселитися в окремому покої або побудувати окремий будинок у визначеному місці за затвердженням планом і фасадом.

Згодом призначення будинків змінювалося. У 1840—50-х рр. тут розміщувалась «півча і сурмачі». Будівлю майстерні використовували для цейхгаузів (складів).

На теперішній час будівлі належать Міністерству оборони України, використовуються як складські приміщення.

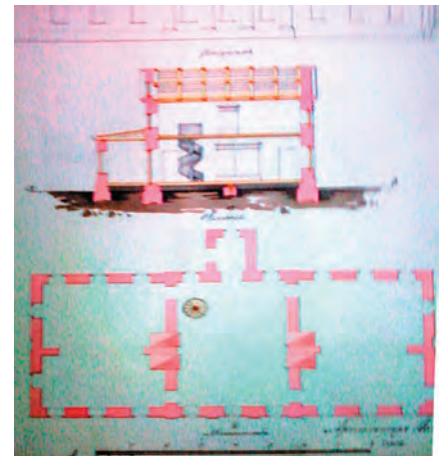
Світлана Бучаста,
Любов Качемцева,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

7.6. Будинок ескадронних лавок та пожежної команди, 1826 (архит.). Вул. Гвардійська, 11. У центрі міста, на вулиці, яка веде до міської площі. Зведений за «зразковим» проектом у стилі класицизму для воєнних поселень за планом, який затверджений російським царем. У будинку розміщувалися ескадронні лавки та пожежна команда, поряд містилася кам'яна конюшня з під'їзним сараєм (не збереглась).

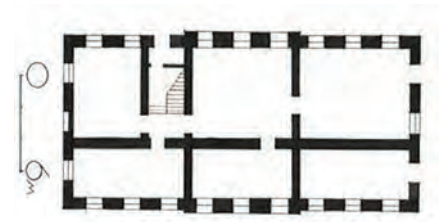
Займає наріжну ділянку кварталу на перетині вулиць Гвардійської і Старонікольської. Торцевим фасадом на 3 вікна, завершеним трикутним фронтоном з напівкруглим вікном у тимпані будівля орієнтована на вул. Гвардійську, головним поздовжнім фасадом — на вул. Старонікольську. У плані має прямокутну форму та характерну для класицизму тричасткову композицію об'єму: вісь

симетрії проходить через центральний двоповерховий об'єм. Бокові крила — одноповерхові. Первісно на першому поверсі було всього 3 приміщення, по осі симетрії дворового фасаду існував тамбур входу та гвинтові сходи у центральному приміщенні. У процесі експлуатації планування будівлі було змінено, влаштовані поздовжня несуча стіна, перегородки та клітка дерев'яних сходів, які існували до 1980-х рр.

Центральний об'єм та крила перекриті двоскатними дахами. Фасади вирішені суворо і стримано. Стіни тиньковані, покриті фарбою жовтого кольору, декоративне оздоблення відсутнє.

7.6. Креслення плану та розрізу будинку, 1857.

7.6. Схематичний план 1-го поверху.

7.6. Полкова церква, яка не збереглась. Поштова картка кін. 19 — поч. 20 ст.

7.6. Загальний вигляд з боку перехрестя вулиць. Фото 2007.

7.6. Торцевий фасад. Вигляд з боку вул. Гвардійської. Фото 2007.

Також у будинку для ескадронних лавок розміщувалися житлові кімнати для орендаря крамниць та інших нестройових чинів діючих ескадронів; слюсарного майстра з учнями, у віданні якого перебували ескадронні пожежні інструменти; ескадронного сажотруса і чергових при пожежних конях. 1840—50-х рр., поперемінно, у будинку розташовувалися: волосний комітет, бригадна канцелярія 6-ї легкої кавалерійської дивізії, кондукторська школа.

7.6. Фасад з боку вул. Старонікольської. Фото 2007.

У надвірній споруді зберігалися пожежні інструменти і розміщувалися стайні для коней пожежної команди. Після 1876 і до 1917 у перебуваному приміщенні цієї надвірної споруди, яка не збереглася, влаштовано полкову церкву 10-го гусарського Інгерманландського полку.

Збережена будівля ескадронних лавок належить до рідкісного типу будівель військових поселень 1-ї пол. 19 ст. Є пам'яткою архітектури місцевого значення.

На теперішній час будинок використовується під житло та офіси.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Тетяна Марченко,
Катерина Черкасова.

7.7. Особняк Дилевських кін. 19 — поч. 20 ст., в якому містилась лікарня і працювали Кононенко М.І., Бурцев А.О. (архит., іст.). Вул. Гвардійська, 52. На розі з вул. Давній вал. З відступом від червоної лінії забудови, у глибині ділянки.

Пам'ятка архітектури місцевого значення. Дата побудови та автор невідомі.

Будівля двоповерхова, цегляна. Фасади виконані в еkleктичних формах з використанням елементів класицизму і бароко. У плані має конфігурацію, близьку до квадрату зі скошеним наріжним кутом. З боку дворового (західного) фасаду

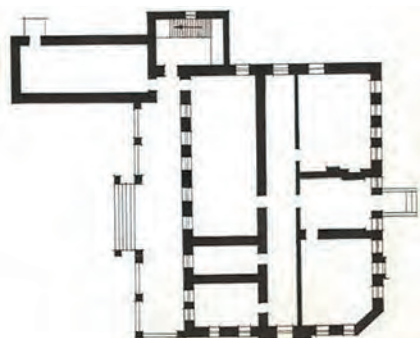
розміщувалася широка галерея, відкрита — на рівні першого поверху, і засклена — на другому поверсі. З північно-західного боку до іншої кутової частини будівлі прибудований прямокутний об'єм з кліткою сходів. На зрізаному куті пам'ятки (з боку перетину вулиць) також існує прибудова, завершена балконом на рівні другого поверху. Точну дату прибудов не встановлено. Але за матеріалами та технологіями їх можна віднести до радянського періоду.

Об'ємно-просторова композиція будівлі характерна для житлових і громадських будівель періоду класицизму та обумовлена її розташуванням у наріжній частині кварталу. Первісне планування будівлі було простим: основний об'єм розділений по поздовжній осі коридором, який проходить крізь всю будівлю. До нього примикала невелика кількість приміщень, перепланованих під час пристосування будівлі під потреби лікарняного закладу. Парадний вхід з невеликим вестибюлем розташований з боку вул. Давній вал.

Вуличні фасади — південний і східний — виразні, насичені декором, вирішені пластично та мають чітке горизонтальне і вертикальне членування. Центральна вісь симетрії південного фасаду з парадним входом візуально зміщена ліворуч завдяки кутовому об'єму. Розвинений профільований карниз відділяє перший поверх від другого. Віконні прорізи мають арочні завершення, обрамовані лиштвом з сандриками та картушами над кожним. У простінках між вікнами розташовані пілястри з пристінками біля міжповерхового поясу і карнизу, які увінчані капітелями іонійського ордеру і прикрашені гірляндами. Дверні арочні прорізи виявлені на фасадах пілястровими портиками. Ліплений декор розміщується на капітелях пілястр, замкових каменях, у полі фронтонів.

Поле стіни над цоколем також виконане у вигляді пластичного поясу: підвіконний профільований карниз, «дзеркала», потовщені стилізовані бази пілястр трапецієподібної форми тощо.

Наріжна частина будівлі закріплена пілястровим портиком з трикутним фронтоном, що визначило

7.7. Вул. Гвардійська, 52.
Схематичний план 1-го поверху.

7.7. Вигляд з боку перехрестя вулиць.
Фото 1960-х рр.

7.7. Загальний вигляд. Фото 2007.

7.7. Прибудова на кутовій частині.
Фото 2007.

7.7. Фрагмент декоративного
оздоблення фасадів. Фото 2007.

7.7. Західний фасад з галереєю.
Вигляд з боку двору лікарні.
Фото 2015.

7.7. Галерея 1-го поверху. Фото 2015.

7.7. Галерея 2-го поверху. Фото 2015.

7.7. Північний фасад. Вигляд з боку
двору лікарні. Фото 2007.

7.7. Фрагмент інтер'єру. Дерев'яне
різьблене оздоблення віконного
прорізу. Фото 2015.

7.7. Фото меморіальної дошки
Кононенку М. І.

напрямок головної композиційної осі будівлі. На рівні другого поверху влаштований балкон. Первісно цей кут будівлі був акцентований овальним куполом (не зберігся).

Дворові — західний і північний — фасади вирішені у формах основного об'єму, але більш лаконічно. До північного фасаду прибудована галерея. Тут збереглося декоративне оздоблення вікон обох поверхів у вигляді профільованої лиштви, сандриків, карнизів з картушами та ліпленням флорального характеру. Ряди вікон розділені пілястрами з капітелями

іонійського ордеру, що прикрашені гірляндами. Другий поверх галереї підтримують 4 прямокутні у зрізі цегляні колони.

На західному фасаді наявні ті ж декоративні деталі, що і на вуличних фасадах: профільований міжповерховий карниз, лиштва і сандрики вікон, пілястри з капітелями іонійського ордеру, трикутний фронтон по осі симетрії. Але первісна симетрія фасаду була порушена внаслідок улаштування пізньої прибудови сходів з кліткою та переходом до нового корпусу лікарні зі збереженням основних пропорцій і членувань.

Територія пам'ятки відокремлена від вулиць металевою огорожею на цегляному фундаменті. Інтер'єри не збереглися окрім дерев'яного різьбленого обрамування ніші у стіні коридору другого поверху.

На теперішній час зовнішні стіни тиньковані. Стан збереженості будівлі — незадовільний.

Будинок має типологічне значення як зразок замських будинків, що поширилися у провінційному будівництві кін. 19 — поч. 20 ст.

За картографічними та архівними даними будинок був зведений в період між 1883 та 1902. Власниками будівлі була родина Дилевських — ротмістра Миколи Івановича (1849 — ?) та його дружини Олександри Олександрівни (1858 — ?). Двоє їх синів Сергій та Михайло служили офіцерами у 30-у драгунському (з 1909 — 10 гусарський) Інгерманландському полку. У будинку бував їх онук Микола.

Дружина М. Дилевського — Марія Василівна (1874—1946) — мала музичні здібності і стажувалася у Харківській опері. Після 1917 створювала самодіяльні колективи в м. Чугуєві. Працювала бібліотекарем у Харківському електротехнічному інституті (тепер — НТУ «ХПІ»). 1943 переїхала у Софію до сина.

Дилевський Микола Михайлович (1904—2001) — філолог-славіст, педагог. У роки Першої світової війни емігрував до Османської імперії, з 1922 проживав у Болгарії. Закінчив історико-філологічний факультет Софійського університету (1930). 1934—72 — працював викладачем у Софійському університеті:

1951—71 — завідувач 1-ї кафедри російської мови, водночас 1951—55 — заступник декана факультету слов'янської філології, з 1948 доцент, з 1955 — професор.

Праці М. Дилевського присвячені таким славістичним темам, як історична граматики російської мови, давньоруська текстологія, російсько-українсько-болгарські культурні та літературні зв'язки, болгарський церковний живопис та ін. Велика кількість праць М. Дилевського присвячена мовним особливостям, питанням оригінальності, текстології поеми «Слово о полку Ігоревім». Було подано тлумачення та пояснення низки «темних місць» пам'ятки, лексичних і стилістичних гапаксів, складних слів і фрагментів; виконано аналіз літописних повістей про Ігорів похід.

Створені М. Дилевським об'ємні та різноманітні праці містять великий фактичний матеріал і зберігають до наших днів наукове та пізнавальне значення.

Нагороджений орденами Св. Кирила і Мефодія 1-го і 2-го ст., Св. Климента Охридського. Похований у Софії (Болгарія).

Пізніше в цьому мікрорайоні міста з'явився цілий лікарняний комплекс, до якого входив і особняк Дилевських.

Тут працювали:

На поч. 1940 Кононенко Микола Іванович (1895—1944) — лікар Чугуївської центральної районної лікарні. В роки німецько-радянської війни (1941—45), рятує поранених, потрапив у нацистський полон (1942). Керівник і організатор антифашистської підпільної організації «Південно-Баварський центр» Ебельсбахського військового шпиталю. В'язень концтабору Маутхаузен (Німеччина), страчений у лип. 1944. На його честь названа вулиця у м. Чугуєві.

На його честь встановлено металеву меморіальну дошку на фасаді лікарняного корпусу.

1970—80-х рр. Бурцев Андрій Олександрович (1918—91) — головний лікар Чугуївської ЦРЛ, хірург, кандидат медичних наук, заслужений лікар Української РСР (1976), почесний член Пироговського т-ва. За

півстоліття він провів понад 30 тис. операцій. Створив школу практичної хірургії, в т. ч. і на серці.

З 1990 поряд з пам'яткою було розпочато будівництво нових корпусів лікарні. Частина особняка була зруйнована для прибудови нового лікарняного корпусу. У результаті будівлю поєднано переходом з чотириповерховим корпусом лікарні.

З кін. 2009 будівля не використовується.

*Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Валентина Марьонкіна,
Сергій Рєзников.*

8. ШКОЛА З ЕСКАДРОННИМ КОМІТЕТОМ 1824—26, В ЯКІЙ ПЕРЕБУВАВ РЕПІН І. Ю. (архит., іст.). Вул. Харківська, 112. На розі вулиць Харківської і Старонікольської.

Будівлю зведено за типовим проектом, що розроблялися у 1820-х рр. для військового поселення кавалерії у Слобідсько-Українській губернії під керівництвом арх. В. Стасова, як цегляний «будинок для розміщення школи, каплиці, ескадронного комітету, при якому караульні з майстернею та кухнею».

Розмір такої будівлі у Чугуєві склав 12 сажнів в довжину та 5 сажнів завширшки, висотою у 6 аршин (довж. — 25 м, шир. — 10 м, вис. — 4,5 м). На відкритому дворі знаходилася будівля, у якій були приміщення для ескадронної швейної майстерні та інших майстрових, кухня і кімната для вартових.

Школу та майстерні почали зводити з 1824.

Будинок Школи складається з 3 об'ємів: центрального двоповерхового і бокових одноповерхових на невисокому цоколі. Об'ємно-просторова композиція — симетрична. Планування секційне. По поперечній осі корпусу розміщується вестибюль, який ділить будівлю на дві половини і пов'язує окремі групи приміщень. Вхід на другий поверх — з приміщення, що примикає до вестибюлю. Перекриття плоскі, крила — під двоскатним дахом.

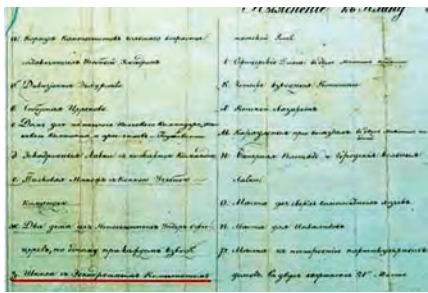
Фасади виконані у стилі класицизму. Центральна частина з боку вул. Харківської вирішена у вигляді портика

в антах з 2 колонами тосканського ордеру, увінчаного трикутним фронтоном. За портиком розміщено лоджію, яка піднята у наш час над рівнем тротуару на 3 сходинки. З лоджії вхідні двері ведуть до вестибюлю. З боку двору центральна частина виступає у вигляді ризаліту. Первісне рішення тотожних торцевих фасадів одноповерхових крил частково змінено: північний — завершений дерев'яним фронтоном з горіщним вікном (під ним — карнизні тяги); на південному фасаді втрачений горизонтальний карниз, що відокремлював його від поля стіни (дерев'яний фронтон закладений цеглою). Ліпний декор пам'ятки не зберігся.

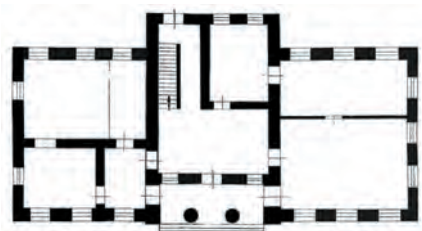
Вишукане співзвуччя об'ємів, вдалі пропорції пам'ятки вирізняють її в архітектурному довіді. Будинок Ескадронної школи належить до типу будівель громадського призначення, які дають уяву про характер забудови центрів військових поселень 1-ї пол. 19 ст.

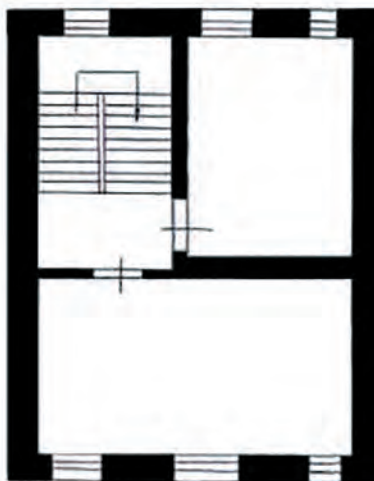
8. Вул. Харківська, 112.
Фрагмент плану м. Чугуєва, 1824.

8. Пояснення до плану м. Чугуєва, 1824.

8. Схематичний план 1-го поверху, 2016.

8. Схематичний план 2-го поверху, 2016.

8. Креслення головного (східного) фасаду, 2014.

8. Креслення дворового (західного) фасаду, 2014.

8. Фрагмент головного фасаду.
Фото 1900-х рр.

8. Загальний вигляд. Фото 1907.

8. Загальний вигляд. Фото 2007.

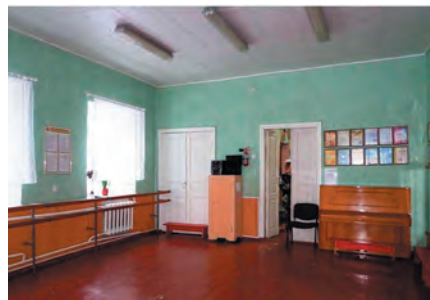
8. Центральний портал. Фото 2007.

8. Меморіальна дошка.

8. Фрагмент дворового фасаду.
Фото 2007.

8. Фрагмент інтер'єру залу 1-го поверху. Фото 2007.

8. Клітка сходів. Фото 2007.

Вимоги до шкільних будівель були викладені у документі під назвою «Керівництво до заснування шкіл для кантоністів середнього віку за методами взаємного навчання та управління ними». Передбачалось, що в кожному поселеному ескадроні будинок для школи суміщається з ескадронною каплицею. У дворі мав бути розташований ще один будинок з майстернями, кухнею та сторожкою. Будівля самої школи складалась з сіней, 2 навчальних залів, розрахованих на 80 учнів, каплиці, сторожки. Кімната для проживання вчителів розташовувалась на горіщі (другому поверсі). Приміщення каплиці мало троє закритих дверей, які відкривались у суміжні навчальні приміщення, та сіни, що розширювали простір у разі необхідності.

Проект шкільної будівлі, який реалізовувався в округах військового поселення 2-ї уланської дивізії, був виконаний з урахуванням основних вимог інструктивного документу.

З 1841 будівля Школи використовувалась для розміщення полкової канцелярії та волосного комітету. З 1845 тут розмістилися бригадна та полкова канцелярія, каплиця відіграла роль полкової церкви. У майстернях (будівля у дворі) була улаштована гауптвахта.

Реформування військових поселень змінювало призначення будинків, що відображено у назвах. Після відміни військових поселень у 1857 будинки перейшли до володіння Чугуївської міської Думи. З 1861—1917 у будинку розташовувались міська дума та управа, міська бібліотека та громадський «Стрекалов банк».

Будівля пов'язана з ім'ям І. Рєпіна, 70-річчя якого святкувалося тут у 1914. 1925 займав Селянський будинок. У роки визвольних змагань (1917—21) тут містилися керівні органи представників різних урядів. Будівля майстерні була добудована додатковим об'ємом.

На будинку кол. Міської управи встановлено меморіальну дошку про перебування у будівлі міської думи. На відкритті були присутні керівники Чугуївського району і м. Чугуєва, представники громадськості міста.

Процес формування органів місцевого самоврядування розпочався в Чугуєві в 60-і рр. 19 ст. після ліквідації військових поселень і проведення міської реформи. Нове міське положення 1870 було уведено (8 берез. (ст. ст.) 1872) приписом Харківського губернатора князем Д. Кропоткіним.

Перше засідання думи відбулося 2 верес. 1873. Розпорядча (законотворча) влада була представлена думою, а виконавча — управою.

Чугуївська дума у 1873—77 складалася із 30 гласних, у двох наступних чотирирічних періодах кількість гласних збільшилася вдвічі.

Фактичний контроль здійснював губернатор. Колегіальним органом нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування було губернське присутствіє. Члени управи вибиралися на засіданні думи в установленій нею ж кількості на чолі з міським головою. Звіти управи друкувалися у газетах або окремим виданням для загального ознайомлення. Серед голів міських дум переважали представники купецтва.

Чугуївську міську думу очолювали: 1873—78 — Саввин Григорій Костянтинович, вибраний по 1 розряду, купець 2-ї гільдії. Вихованець місцевого повітового училища. Нагороджений золотою медаллю «За старання»;

1878—82 — Матюхін Георгій Юхимович, купець 2-ї гільдії;

1882—1902 — Лизогубов П. І., селянин (понад 20 років займав місце міського голови);

1903—09 — Лубенцов І. О. (1861—1914) — купець, Почесний громадянин м. Чугуєва, при якому громадськість міста вимагала відкриття чоловічої гімназії.

У жовт. 1874 гласні заслухали пропозицію про будівництво залізниці від Харкова до Чугуєва.

У квіт. 1877 вперше обговорювалося питання про відкриття в Чугуєві міського чоловічого двокласного училища. Будівництво споруди велося понад рік і було витрачено 10 тис. руб., що становило собою майже річну суму доходів до міської скарбниці. 26 жовт. 1878 дума оголосила про відкриття училища. Утримання цього навчального закладу місто повністю взяло на себе.

З 1892—1918 Чугуївська міська дума працювала як щойно утворена за оновленим Міським положенням.

8—10 лип. 1914 в цьому будинку проходило святкування 70-річчя з дня народження художника І. Рєпіна (1844—1930), який відмічав його в рідному місті. Головою оргкомітету була призначена харків'янка Н. Невіанд. І. Рєпін провів перемовини з міським землевпорядником П. Балакіревим з приводу відводу землі під майбутні «вільні художні майстерні»: «Діловий двір» (здійснювати задум митця почав викладач чугуївських гімназій Д. Левашев, але у зв'язку з початком Першої світової війни задум не здійснено). 13 лип. тут відбувся прощальний обід, після якого громадськість міста проводила художника на вокзал. Це був останній приїзд І. Рєпіна на батьківщину.

З 1935 у будівлі ескадронної школи відкритий перший в районі позашкільний заклад для дітей — Будинок Піонерів. Під час німецько-радянської війни (1941—45) розташовувався військовий шпиталь. Під час військових дій будівлі було завдано значних пошкоджень. Ремонтні роботи, які дещо змінили фасади, розпочалися 1949, закінчені на початку 1950-х рр. У 1972—73 у будівлі планувалося провести реставрацію, але наміри не здійснилися. Розроблений ДП «Укрміськбудпроект» у 2010 проєкт ремонтно-відновлюваних робіт фасаду також не реалізований.

Тепер обидві будівлі займає Будинок дитячої та юнацької творчості.

*Світлана Бучаста,
Світлана Кондрашова,
Сергій Куделко,
Володимир Новгородов,
Лариса Фісун.*

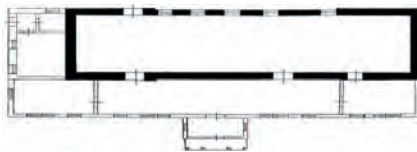
8.1. Майстерні 1824—26 (архит., іст.). Вул. Харківська, 112. У західній частині міста, на розі вулиць Харківської та Старонікольської. У дворі школи з ескадронним комітетом (пізніше — Міська дума), на одній вісі з нею. Первісно виконувала роль підсобного будинку. Є складовою невеликого комплексу, розташованого в історичній частині Чугуєва.

Зведений як будинок для «ескадронної швейної майстерні та інших майстрових» за типовим проектом, який розроблявся для військового поселення кавалерії у Слобідсько-Українській губернії під керівництвом арх. В. Стасова. У бічних кімнатах містилися кухня і кімната для вартових. Довжина — 12 сажнів, ширина $3\frac{1}{2}$ сажнів та 5 аршин у висоту (довж. — 25 м, шир. — 8,0 м, вис. — 4,0 м).

Павільйонного типу, одноповерховий, прямокутний у плані. Фасади виконані у стилі класицизму. Загальне композиційне рішення — безордерне. Вертикальне членування поздовжніх стін підкреслено симетрично розташованими лопатками відносно центральної осі. У площині стін між лопатками — по 3 віконних прорізи. Торцевий фасад, який виходить на вул. Старонікольську, прикрашений рустованими лопатками на кутах та канельованою пілястрою по середині поля стіни. 2 збережені елементи декору у вигляді сандриків свідчать про колишню наявність вікон або ніш. У 1910-х рр. трикутну форму фронтона змінено на трапецієподібну, яка за стилем подібна до форми завершення фасаду особняка на протилежному боці вул. Старонікольської, № 35 (зруйнований у 2018). Площина фронтона розбита на 3 частини стрункими стовпчиками, які завершені карнизами зі стилізованими пристінками. Верхня частина прикрашена низкою видовжених гут. Біля підніжжя стовпчиків розміщені деталі, схожі на важки. Фронтон відділений від стіни торцевого фасаду масивним простим карнизом зі стрічкою архітектурних дентикул або ордерних сухариків.

Головний вхід до будівлі розташований по центральній осі головного фасаду, у прибудові з боку двору.

Переkritтя залу виконане у вигляді циліндричного склепіння. Дах не має горищного простору.

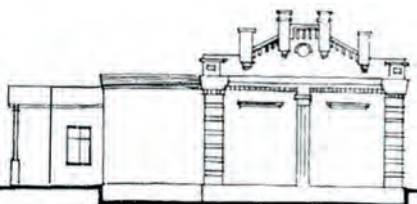
8.1. Вул. Харківська, 112. План 1-го поверху з прибудовами, 2016.

8.1. Креслення головного (східного) фасаду, 2016.

8.1. Креслення дворового (західного) фасаду, 2016.

8.1. Креслення торцевого (північного) фасаду, 2016.

8.1. Фрагмент декоративного оздоблення торцевого фасаду. Фото 2007.

8.1. Фрагмент інтер'єру. Фото 2017.

8.1. Фрагмент правого крила будівлі. Фото 2017.

8.1. Фрагмент головного фасаду. Ліве крило будівлі. Фото 2017.

8.1. Фрагмент головного фасаду. Праве крило будівлі. Фото 2017.

8.1. Торцевий (північний) фасад. Фото 2007.

8.1. Парадний вхід. Фото 2007.

Будинки комплексу школи з ескадронним комітетом належать до типу споруд громадського призначення, які представляють характер забудови центрів військових поселень 1-ї пол. 19 ст.

Військові поселення засновані царським урядом у 1817 з частин Чугуївського, Куп'янського, Старобільського, Зміївського і Вовчанського повітів. Для різних потреб дивізій і полків тоді зводилися спеціальні будівлі та комплекси житлового, господарського, навчального, адміністративного призначення. За участі архітекторів, майстрів російського класицизму — В. Стасова, К. Тона, О. Штауберта, А. Штакеншнейдера, Л. Дюбу, А. Мінута були розроблені типові проекти забудови Чугуєва. Авторський нагляд за будівельними роботами виконували інженери Рерберг, К. Детлов та ін.

З 1845 у майстернях влаштована гауптвахта. Каплиця у школі відіграла роль полкової церкви. Після відміни військових поселень обидві будівлі залишилися у володінні місцевої адміністрації.

У 1920-х рр. будівля майстерні з південного і східного боків була добудована додатковим об'ємом. У 1928 проведено реконструкцію з пристосуванням приміщень для проведення видовищних та інших видів масових заходів. З 1935 у головній будівлі — Школі — відкритий вперше в районі позашкільний заклад для дітей — Будинки Піонерів.

Тепер обидві будівлі займає Будинки дитячої та юнацької творчості.

Первісний об'єм майстерні використовується як глядацький зал, у прибудованих приміщеннях — вестибюль, гурткова кімната, санвузол.

Підсобна будівля Школи має типологічну цінність як єдиний збережений зразок майстерень казенних навчальних закладів військових поселень 1-ї пол. 19 ст. Відноситься до типу споруд періоду класицизму, які вважаються рідкісними зразками архітектурного надбання України.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова.

9. ЖИТЛОВІ БУДИНКИ ДЛЯ РЯДОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЦІВ, 20-х рр. 19 ст. (архит.). Вул. Харківська, 60, 62, 64, 66, 68, 72, 74; 76, вул. Старонікольська, 34, 40; вул. Музейна, 8.

Вздовж західного боку забудови вул. Харківської будинки утворюють

ритмічний ряд об'єктів, єдиних за стильовим рішенням і силуетом одноповерхової забудови. Такі ж будинки розташовані в центральній частині міста та в передмісті Зачуговка. Торцевими фасадами виходять на червону лінію забудови вулиць у чітко витриманому метричному порядку з дотриманням однакових відстаней між будинками.

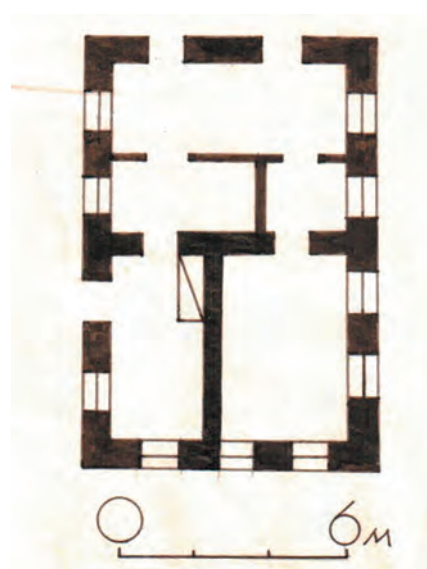
Побудовані у 1-й пол. 19 ст. за «зразковим» проектом в стилі класицизму.

Одноповерхові, цегляні, прямокутні в плані, витягнуті вглиб ділянок. Вуличні (торцеві) тривіконні фасади увінчані високими трикутними фронтонами з горищним вікном у напівкруглій ніші. Лінію забудови вулиць підкреслювали цегляні парканні товщиною у 2 цеглини з напівциркульними нішами — в одну цеглину (не збереглися). Первісне — анфіладне планування більшості будинків змінено пізнішими перебудовами, замінено дерев'яні кроквяні конструкції та автентичні матеріали покриття двоскатних дахів на сучасні будівельні матеріали.

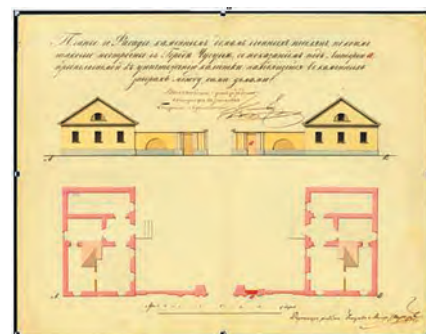
Будинок військового поселенця по вул. Музейній, 8 (тепер ХММ І. Ю. Рєпіна) також розташований в ряду одноповерхової забудови садибного типу, що збереглась по парній стороні вулиці, та відноситься до житлової забудови ансамблю споруд історичного центру м. Чугуєва періоду класицизму.

Первинною планувальною одиницею військових поселень слугував двір військового поселенця, який був господарем. На відміну від традиційного селянського устрою, такий двір виглядав як мікроекономіка колективного типу. На одній території будувалися 2 будинки («гніздо») зі входами один до одного для поселенця-господаря та його помічника з резервного ескадрону. Нові та перебудовані старі дерев'яні будинки розташовувалися фасадами по червоних лініях вулиць. Дворові господарські споруди («залінійні») — по периметру двору.

Одночасно з плануванням міста були розроблені типові плани та фасади житлових будинків. 2 кімнати, що призначалися для військового

9. Схематичний план типової будівлі.

9. Креслення «Плани та фасади двох будинків поселення на одному дворі. м. Чугуїв, 1833.

9. Вул. Харківська, 58. Вуличний фасад. Фото 2007.

9. Вул. Харківська, 62. Торцевий фасад. Фото 2007.

9. Вул. Харківська, 66.
Загальний вигляд. Фото 2007.

9. Вул. Харківська, 76.
Загальний вигляд. Фото 2007.

9. Вул. Харківська, 68.
Загальний вигляд. Фото 2007.

9. Вул. Старонікольська, 34.
Торцевий фасад. Фото 2016.

9. Вул. Харківська, 72.
Торцевий фасад. Фото 2007.

9. Вул. Старонікольська, 40.
Торцевий фасад. Фото 2016.

9. Вул. Харківська, 74.
Загальний вигляд. Фото 2007.

9. Вул. Музейна, 8.
Головний фасад. Фото 2016.

поселенця господаря з одним діючим постояльцем, мали скромну обстановку. Із сіней був вхід до комори для речей, хліба та в якій містилася амуніція господаря та діючого. Вхід до будинку оформлявся ганком. Стеля в кімнатах і коморі робилась з розпиляних надвое колод і змазувалась зверху глиною. В сінях стелі не було. Підлоги у всіх кімнатах робились землебитні. Зовні і всередині будинок обмазувався і білівся. Житло опалювалося глинобитною піччю з грубкою, труба виводилась в сіні. Устрій цегляних печей було відкладено до побудови цегельних заводів. У 1822 Комітет полкового управління Чугуївського уланського полку дозволив влаштовувати дерев'яну підлогу зі старого матеріалу. Тобто, планування і технологія були близькі до традицій народного будівництва України.

Будинки зводилися рівними рядами та називалися «лінійними». При кожному дворі була прикріплена дощечка з біло-чорним написом: «Поселений унтер-офіцер — №...», «поселений трубач», «господар», «вдова». Білий з червоним напис — у діючих поселенців, чорний з білим — у інвалідів.

Будівництво велося за казенні кошти, тому навіть меблі мали суворо відповідати статутному взірцю. В глибині двору для кожної садиби зводилися господарчі будівлі (не збереглися). Будівлі господарського призначення навколо будинку були зобов'язані робити самі господарі та їх резервні поселенці, отримуючи за казенні кошти тільки ліс.

З 1824 по 1829 в Чугуєві за зразком було побудовано 166 таких будинків на вулицях: Харківській — 54, Уланській (кол. Вигінна) — 4, Старонікольській (кол. Деревенська) — 24, Музейній (кол. Нікітінська) — 14, Кожедуба (кол. Мала Офіцерська) — 6 та ін. Сучасний Чугуїв зберіг декілька окремо розташованих будинків та фрагмент цільної вуличної забудови по вулиці Харківській.

У 1864 чугуївська міська дума вела активну роботу зі складання нового плану міста. Забудова садибних ділянок військових поселень передбачала використання одного

двору з комплексом господарчих будівель мешканцями двох «лінійних» та двох «залінійних» будинків. У січ. 1874 розглядалися пропозиції щодо виправлення плану міста з урахуванням зауважень МВС.

Будинки для рядового складу поселенців належать до типу будівель житлового призначення, які визначали характер забудови центрів невеликих військових поселень 1-ї пол. 19 ст. Будинки, які збереглися у Чугуєві, використовуються як житлові за первісним призначенням. Ступінь збереження об'єктів житлової забудови, розташованих уздовж вул. Харківської, Музейної, Старонікольської, Уланської дозволяє судити про характер масової житлової забудови історичного центру Чугуєва 19 ст.

*Світлана Бучаста,
Любов Качемцева,
Олена Конакова,
Лариса Фісун,
Катерина Черкасова.*

10. ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, В ЯКОМУ МЕШКАВ МІЩЕНКО В. І. (іст.). Вул. Кременецька, 1. У приватному секторі міста.

Одноповерховий, кам'яний, прямокутний у плані. Кути і вісь симетрії вуличного фасаду акцентовані пілястрами з білої цегли на тлі червоних стін.

Народився в сім'ї робітників. Мешкав у цьому будинку з 1985. Міщенко Всеволод Іванович (1919—2006) — повний кавалер ордена Слави (двічі у 1944, 1946). Після закінчення педагогічних курсів при Куп'янському педагогічному технікумі працював вчителем молодших класів у школі с. Тетлега Чугуївського р-ну.

Брав участь у німецько-радянській війні (1941—45), з 1943 — у лавах РСЧА, навідник міномету 842-го стрілецького полку (240-а стрілецька дивізія, 40-а армія, 2-й Український фронт) під командуванням генерала Т. Уманського. 1943—45 був командиром мінометної обслуги. Перший орден Слави 3-го ст. отримав за форсування р. Дніпра у квіт. 1944.

За ведення бою у тилу ворога поблизу м. Гура-Гумора (Румунія) нагороджений орденом Слави 2-го ст. у жовт. 1944. Отримав медаль «За бойові заслуги» за бої у Карпатах (1944).

10. Вул. Кременецька, 1. Будинок, в якому мешкав Міщенко В. І.

10. Меморіальна дошка Міщенко В. І.

У 1946 нагороджений орденом Слави 1-го ст. за оволодіння населеним пунктом і взяття у полон великої кількості гітлерівців біля м. Банська-Бистриця (Словаччина).

Після війни повернувся до с. Тетлега, де працював до виходу на пенсію вчителем початкових класів та вчителем з трудового навчання у школі. Почесний громадянин м. Чугуєва.

На головному фасаді будинку, в одному з віконних прорізів, закладених цеглою, улаштовано прямокутну меморіальну дошку з чорного граніту, яка присвячена В. Міщенку, з інформативним текстом. Угорі дошки вгравіювано зірку, внизу — гілку лавру.

*Олена Конакова,
Валентина Марьонкіна.*

11. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на північний захід від північної околиці села, на правому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Обстежив В. Бородулін у 1983.

Складається з 2 курганів. Вис. 1,0 м. *В'ячеслав Бородулін.*

12. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС НА ЧЕШТЬ ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ 1943, 1949, 1991 (іст.). Вул. Леонова, сквер Слави.

12. Меморіальний комплекс на честь загиблих воїнів-визволителів. Загальний вигляд.

12. Братська могила радянських воїнів, що померли від ран у військових шпиталях.

Меморіальний комплекс розташований у сквері, складається з 2 братських могил.

У центральній частині — братська могила радянських воїнів. Поховано 524 воїнів РСЧА зі складу 30-ї, 97-ї, 106-ї танкових бригад, 13-ї мотострілецької дивізії, а також воїни зі складу 41-ї гвардійської стрілецької дивізії (57-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули у лют.-бер. та серп. 1943. Відомі прізвища всіх похованих воїнів. Допоховання в братську могилу були 1949 та 1991.

Первісно у 1952 на могилі встановлено залізобетонну скульптуру «Воїн з автоматом» (вис. — 2,75 м), постамент з цегли (3,75×1,9×1,9 м) виготовлену на ХСФ.

1990-х рр. скульптуру демонтовано та на стилобаті з цегли «фагот» встановлено залізобетонну скульптуру

напівлежачого воїна-визволителя з автоматом (вис. 2,5 м), праворуч від неї — металеву стелу у вигляді розгорнутого прапора (вис. 6,5 м) з епітафією. Перед скульптурою розміщено 6 пластикових дощок з переліком загиблих воїнів-чугуївців. 2016 поруч них закріплено меморіальну гранітну дошку з прізвищами загиблих воїнів у 2014—15-х рр. під час проведення АТО.

З тильного боку майданчику на похилій стелі розміщено 10 меморіальних дюралюмінієвих дощок (розмір кожної 0,62 × 1,0 м) з переліком прізвищ загиблих та 16 прізвищ Героїв Радянського Союзу. Перед дошками — вічний вогонь.

На відстані у 2 м від першої розташована друга братська могила, в якій поховані радянські воїни, що померли від ран у військових шпиталях м. Чугуєва. Кількість похованих та прізвища не з'ясовано. На могилі покладено меморіальну плиту (0,60 × 0,35 м) з мармурової крихти із присвятним написом. Поряд з нею пам'ятник у вигляді лаврового вінка на постаменті із залізобетону.

12. Меморіальні дошки на постаменті зі скульптурою воїна.

Із західного боку меморіалу на похилій залізобетонній стелі (1,2 × 24 м) розміщено 33 дюралюмінієві дошки (0,62 × 1,0 м) з інформаційним написом та прізвищами мешканців м. Чугуєва, що загинули на фронтах Другої світової війни.

До меморіального комплексу веде алея з квітниками. Територія викладена тротуарною плиткою.

*Лариса Колесникова,
Світлана Кондрашова,
Сергій Куделко.*

13. МОГИЛА БУРЦЕВА А. О., 1991 (іст.). Пл. Аграрна, 5. Міське кладовище №1.

13. Могила Бурцева А. О.

Бурцев Андрій Олександрович (18.08.1918 — 27.07.1991, м. Чугуїв, Харківська обл.) — заслужений лікар УРСР (1976), канд. мед. наук, почесний член Пироговського т-ва.

З 1945 працював у м. Чугуєві. Після 2 років навчання на курсах в Інституті серця у м. Москві (РФ), впровадив в Чугуївській лікарні ендотрахеальний наркоз при операціях на черевній порожнині. Практикуючий хірург, головний лікар Чугуївської центральної районної лікарні. Провів понад 40 тис. операцій. На базі районної лікарні створив школу практичної хірургії, де робилися дуже складні операції, в т. ч. і на серці. Завдяки клопотанням і організаційній роботі А. Бурцева було побудовано новий чотириповерховий корпус лікарні, куди були переведені хірургічне, дитяче та акушерське відділення.

За видатні заслуги у галузі медицини А. Бурцеву присвоєно звання Заслуженого лікаря УРСР (26 черв. 1976).

Помер (1991) у м. Чугуєві. Похований на місцевому кладовищі.

На могилі встановлено стелу із сірого граніту (1,5 × 0,6 × 0,15 м) з викарбуваною фотографією, іменем та датами життя. В правій верхній частині стели зображено православний шестикінцевий хрест. Надмогильна плита з сірого граніту (0,1 × 1,15 × 0,7 м). Навколо могили металева огорожа.

На будинку, в якому мешкав А. Бурцев, було встановлено меморіальну дошку (2007).

Ярослав Ліхолетов.

14. МОГИЛА ДЕЙНЕКА Р. Ю., 2014, 2019 (іст.). На міському кладовищі № 5.

Дейнеко Руслан Юрійович (12.07.1994, м. Чугуїв, Харківська обл. — 28.08.2014, с. Войкове, Старобешівський р-н, Донецька обл.) — ст. солдат ЗСУ, воїн АТО.

За спогадами очевидців відомо, що був вихованцем Чугуївського міського центру туризму та краєзнавства, брав участь у змаганнях різного рівня, неодноразово перемагаючи та повертаючись додому з нагородами.

З 2013 служив за контрактом у складі 92-ї бригади. У зоні проведення АТО працював старшим навідником ротно-тактичної групи у 92-й ОМБр.

У складі групи проводив наступальні дії, які мали деблокувати війська, що опинились в Іловайському котлі, під час обстрілів російською артилерією, а потім диверсійно-розвідувальними загонами супротивника. Загинув 28 серп. 2017. Числився, як зниклий безвісти. Упізнаний за повторною експертизою ДНК наприкін. 2018. Його тіло тимчасово було поховано на Кушугумському кладовищі м. Запоріжжя як неопізнаний захисник України (поховання № 4055). У лют. 2019 року відбулось перепоховання до м. Чугуєва.

На могилі встановлено дерев'яний хрест із пластиковою табличкою та написом.

Ярослав Ліхолетов.

15. МОГИЛА ДЕМИДЕНКА В. Л., 2014 (іст.). На міському кладовищі № 4.

Демиденко Вадим Леонідович (30.09.1972, м. Улан Батор, Монголія — 14.09.2014, м. Щастя, Луганська обл.) — капітан ЗСУ.

Біографія невідома. Брав участь у миротворчій місії в Іраку. Начальник штабу 92-ї ОМБр.

Під час виконання завдань за призначенням по охороні мосту через р. Сіверський Донець, який розташований на околиці міста Щастя Луганської обл., отримав смертельне поранення від численних ворожих мінних осколків.

Похований у с. Клутино-Башкирівка 17.09.2014.

Встановлено меморіальну дошку у м. Чугуєві у парку Слави.

15. Могила Демиденка В. Л.

Указом Президента України № 282/2015 від 23 трав. 2015 за особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі, нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ст. (посмертно).

На могилі встановлено плиту ($0,1 \times 0,15 \times 0,75$ м) з чорного граніту та стелу ($1,5 \times 0,7 \times 0,12$ м) з того ж матеріалу. З чолового боку праворуч угорі вигравіювано шестикінцевий хрест, під ним — фотопортрет та присвятний напис.

Могила міститься на території родинного поховання, яке обмежено металевою огорожею.

Ярослав Ліхолетов.

16. МОГИЛА МІЩЕНКА В. І., 2006 (іст.). Вул. Терешкової. Чугуївське міське кладовище № 5 (Нове Преображенське кладовище).

Міщенко Всеволод Іванович [23.12.1919 с. Терни, Лебединський пов., Харківська губ. (тепер смт Терни, Недригайлівський р-н, Сумська обл.) — 15.07.2006, м. Чугуїв, Харківська обл.] — ст. сержант, повний кавалер ордена Слави (двічі у 1944, 1946).

Народився у робітничій сім'ї. У 1938 закінчив Тернівську середню школу. У цьому ж році закінчив педагогічні курси при Куп'янському технікумі. Працював вчителем молодших класів у Тетлецькій середній школі Чугуївського р-ну Харківської обл. (тепер не діюча). На фронтах

16. Могила Міщенко В. І.

німецько-радянської війни (1941—45) перебував у лавах РСЧА з верес. 1943. Був навідником міномету 842-го стрілецького полку (240-а стрілецька дивізія, 40-а армія, 2-й Український фронт). З 1943—45-х рр. — командир мінометного розрахунку.

14 берез. 1944 рядовий Міщенко у бою біля с. Кантелина (тепер Іллінецький р-н, Вінницька обл.) знищив 2 ворожих кулемета, бл. десятка ворожих солдат, чим сприяв виконанню бойового завдання. 18 квіт. 1944 Указом Президії Верховної Ради СРСР нагороджено орденом Слави 3-го ст.

28—29 серп. 1944 біля м. Гура-Гумор (Румунія) знищив 3 ворожих кулемета та декількох нацистів. 31 жовт. 1944 нагороджено орденом Слави 2-го ст.

23 берез. 1945 у боях біля м. Банська-Бистриця (Словаччина) ст. сержант Міщенко зі свого міномета знищив 2 ворожих кулемета та 6 нацистських солдат. 15 трав. 1946 В. Міщенко нагороджено орденом Слави 1-го ст.

У 1945 демобілізований. Проживав у м. Чугуєві. Працював вчителем. Нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ст., медалями. Отримав звання Почесний громадянин м. Чугуєва (1988).

У 2006 на могилі встановлено прямокутну стелу ($1,6 \times 0,7 \times 0,07$ м) з чорного граніту на прямокутному постаменті з того ж матеріалу. З чолового боку у центральній частині стели вигравіювано фотопортрет.

Внизу — присвятний напис та зображення 2 перехрещених гвоздик. Ліворуч угорі стели — зображення п'ятикутної зірки.

Лариса Колесникова.

17. МОГИЛА ПУДОВА О. А., 2017 (іст.). Вул. Терешкової. Чугуївське міське кладовище № 5 (Нове Преображенське кладовище).

Пудов Олексій Анатолійович (02.07.1984, м. Чугуїв, Харківська обл. — 11.05.2017, м. Красногорівка, Мар'їнський р-н, Донецька обл.) — мол. сержант ЗСУ, брав участь в АТО.

Командир мінометного розрахунку мінометного взводу мінометної батареї 1-го механізованого батальйону 92-ї ОМБр.

17. Могила Пудова О. А.

28 квіт. 2017 у м. Красногорівка (Донецька обл.) дістав важкі поранення внаслідок влучання ворожого танкового снаряду — численні ушкодження внутрішніх органів і травматичний відрив ноги. Перебував у шпиталі в м. Дніпро, переніс кілька операцій. 11 трав. 2017 Олексій помер.

Похований 2017 у м. Чугуєві.

Указом Президента України № 259/2017 від 2 верес. 2017 за особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, зразкове виконання військового обов'язку» нагороджений орденом «За мужність» III ст. (посмертно).

На могилі встановлено гранітну стелу ($1,7 \times 0,6 \times 1,5$ м). У правій верхній частині стели вигравіювано орден «За мужність», фото та ім'я загиблого.

Ярослав Ліхолетов.

18. МОГИЛА САМУСЕВА Д. М., 2016 (іст.). На міському кладовищі № 4.

Самусев Дмитро Миколайович (05.11.1988, с. Клугино-Башкирівка, м. Чугуїв, Харківська обл. — 21.12.2016, м. Красногорівка, Мар'їнський р-н, Донецька обл.) — ст. солдат ЗСУ, брав участь в АТО.

Біографія невідома. Служив водієм вантажного автомобіля у 92-й ОМБр.

Загинув 21 груд. 2016 внаслідок нещасного випадку в районі м. Красногорівка (Донецька обл.).

Похований у с. Клугино-Башкирівка.

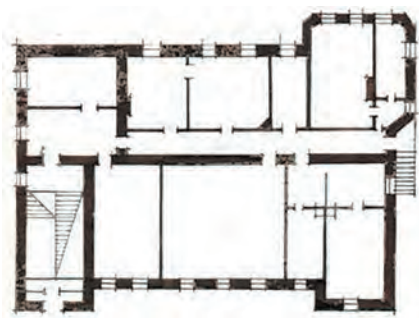
18. Могила Самусева Д. М.

На могилі встановлено гранітну стелу (1,7 × 0,6 × 0,16 м), яка складається з 2 частин, виконаних з чорного та рожевого граніту. У лівобічній частині стели вигравіювано чотирикінцевий хрест, праворуч — фото та ім'я загиблого.

Ярослав Ліхолетов.

19. ОСОБНЯК САВЕЛЬЄВИХ поч. 20 ст. (архит., іст.). Вул. Старонікольська, 35. В середній частині кварталу, зі значним відступом від червоної лінії сучасної забудови вулиці.

Автор невідомий. Двоповерховий, цегляний будинок в плані має форму, яка наближена до квадрата, система планування — коридорна. Фасади виконані в еkleктичних формах з використанням елементів декоративного оздоблення, стилізованих у дусі модерну. Стилiстика модерну простежується у вирішенні силуету

19. Вул. Старонікольська, 35.
Схематичний план 1-го поверху.

19. Фрагмент головного фасаду з вікном горища та балконом (втрачені). Фото 1950-х рр. З фондів ХММ ім. І. Ю. Рєпіна.

19. Загальний вигляд будівлі.
Фото 1950-х рр.

завершень флангових ризалітів, трактуванні декору з деталями геометричного і рослинного орнаменту. Композиція головного фасаду симетрична, хоча парадний вхід із кліткою сходів розташований у лівому ризаліті. Для рівноваги на правому ризаліті улаштовані великі віконні прорізи. Кути вікон другого поверху обох ризалітів зрізані. Ризаліти акцентовані портиками та обмежені рустованими пілонами, які завершені фігурними стовпчиками з декором геометричного малюнку у вигляді пересічених кілець. Віконні та дверний прорізи обрамовані лиштвом, всі простінки рустовані. Підвіконня другого поверху оформлені полицями на кронштейнах та накладними

19. Головний фасад.
Фото 2007.

19. Фрагмент декоративного оздоблення головного фасаду.
Фото 2007.

прямокутними деталями. Пластику головного фасаду збагачують канельовані декоративні деталі з краплями, «дзеркала» у перспективних обрамленнях та розвинений профільований увінчувальний карниз.

Первісно головний фасад по осі симетрії прикрашав портик горища, виконаний у витриманих формах модерну: крупне краплеподібної форми вікно розбите стрункими стовпчиками на 3 частини, обмежене більш масивними стовпами та завершене профільованим козирком. У серед. 1990-х рр. портик було розібрано.

Бічні фасади увінчані карнизом з 2 рядами гут, декоративне оздоблення — більш стримане.

У серед. 1970-х рр. було розібрано балкон на правому ризаліті головного фасаду та прибудовано дерев'яний ганок бічного входу.

На поч. 20 ст. пам'ятка домінувала в оточуючому середовищі завдяки фізичним розмірам, силуету, архітектурній пластиці. В серед. 1990-х рр. зруйновано горищне вікно овальної форми з характерним для модерну оздобленням.

Будинок належав чугуївським купцям 2-ї гільдії Савельєвим — Якову

19. Загальний вигляд. Фото 2007.

Микитовичу та його сину Іллі Яковичу. Батько, Савельєв Яків Микитович, з 1873 до 1914 декілька виборчих термінів був гласним Чугуївської міської думи, брав участь у тимчасових та постійних комісіях з оцінки нерухомості, у 1878 був обраний членом міської управи на 4 роки.

У 1917 будинок здавався під оренду квартир, у 1919 націоналізований. Використовувався протягом тривалого часу для розміщення різних закладів: народного суду, надзвичайної комісії, дитячого будинку, квартири начальника гарнізону, структури районної ради тощо.

Колишній особняк Савельєвих, як пам'ятка архітектури місцевого значення, є своєрідною за архітектурним зразком житловою будівлею, характерною для провінційної житлової забудови невеликих міст поч. 20 ст. У сучасній забудові вулиці Старонікольської пам'ятка має локальне значення. Тепер використовується як адміністративна будівля Чугуївської РДА.

*Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Сергій Рєзников,
Катерина Черкасова.*

20. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЗАГИБЛИМ ВОЇНАМ-АФГАНЦЯМ, 2009 (іст.). Бульв. Комарова. У сквері Захисників Вітчизни.

2008 міська організація ОСІА ініціювала спорудження пам'ятника на честь загиблих воїнів-чугуївців у радянсько-афганській війні (1979—89). Із Чугуївського гарнізону до Афганістану для проходження військової

служби було направлено до 10 тис. солдатів і офіцерів. Сотні з них отримали бойові поранення, 112 чол. загинули. Із загиблих лише 10 поховані на Чугуївщині.

Відкритий 2009 до 20-ї річниці від дня закінчення війни.

Пам'ятний знак у вигляді сірої гранітної прямокутної стели ($2,3 \times 1,1 \times 0,3$ м), яка встановлена на гранітному постаменті ($1,13 \times 0,5 \times 0,2$ м), розташованому на облицьованому плиткою залізобетонному стилобаті ($2,75 \times 1,08 \times 0,3$ м). У центральній частині полірованого чолового боку стели висічені імена 10 воїнів-афганців. Нижче зображені бронетранспортер, осколки від вибуху і 2 гвоздики. Над текстом, у верхній не полірованій частині стели, висічені зображення гірського ландшафту і бойового гелікоптера МІ-24.

Територія навколо — впорядкована: розбито газони, доріжки викладено плиткою. Пам'ятний знак є місцем проведення акцій, пов'язаних з пам'ятними датами і подвигами воїнів-афганців.

Світлана Бахтіна.

21. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ, ЯКІ ПОМЕРЛИ ВІД РАН У ШПИТАЛЯХ, 1943, 1997 (іст., мист.). Мікрорайон Авіатор, 58-а, біля Чугуївського НВК № 6 ім. І. Кожедуба.

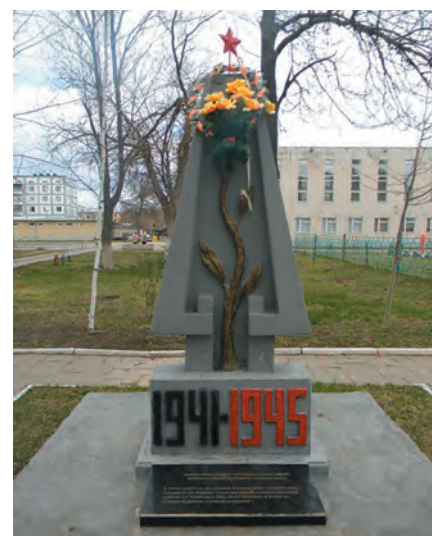
Автор не встановлений.

У 1941—43 у прифронтовому Чугуєві розташовувалися 8 шпиталів, які продовжували діяти й після звільнення міста від окупантів, зокрема

на території мікрорайону «Авіатор» дислокувалися декілька військових медичних закладів. Померлі від тяжких ран у шпиталях були поховані на кладовищах міста.

Пам'ятний знак споруджений на місцевості, де під час німецько-радянської війни (1941—45) перебували військові шпиталі.

Стела у вигляді 2 стилізованих багнетів (вис. 1,64 м) з паростком по центру, що тягнеться до сонця. З тильного боку зображена каска і дубова гілка. Постамент прямокутний з присвятим написом. Пам'ятний знак увічнює традиційна для пам'яток даного типу п'ятикутна червона зірка.

21. Пам'ятний знак воїнам, що померли від ран у шпиталях.

На цоколі ($2,23 \times 2,02$ м) прикріплено дати німецько-радянської війни — «1941—45» накладними цифрами. Біля підніжжя пам'ятного знака покладено чорну меморіальну плиту з інформативно-присвятим написом.

Територія навколо пам'ятного знака являє собою залитий бетоном майданчик.

*Ярослав Ліхолетов,
Наталя Мархайчук.*

22. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЛІКВІДАТОРАМ ЧОРНОБІЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ, 1997 (іст.). Бульв. Комарова. У сквері Захисників Вітчизни.

Автор — арх. Г. Курилко. Відкрито 10 серп. 1997, в день визволення міста від нацистських окупантів. Встановлений за ініціативою міської

організації чорнобильців «Союз Чорнобиль України» на кошти жертводавців, меценатів-підприємців міста та Чугуївського р-ну.

Першими ліквідаторами Чорнобильської катастрофи з Чугуєва були військові частини № 22116, № 03458, центральна районна лікарня, меблевий комбінат, радгосп «Слобожанський» та ін.

У числі перших поїхали до Чорнобиля В. Кридин, В. Колісниченко, П. Лінивий, Є. Сазонов, П. Ткачук, А. Спесивцев. Протягом 1986—90-х рр. у ліквідації наслідків катастрофи на ЧАЕС брали участь понад 250 чол., військкоматом було призвано бл. 130 воїнів. З числа відселених із зони радіоактивного забруднення до сіл Чугуївського р-ну прибула 31 родина.

За свідченнями голови Чугуївської районної організації «Союз Чорнобиль України» А. Матукіна чугуївців-чорнобильців загинуло 163 чол., 6 чорнобильців мають державні нагороди.

Пам'ятний знак встановлено на влаштованому між 2 алеями парку, облицьованому тротуарною плиткою бетонному майданчику (30 × 10 м). Його строго центричну композицію утворюють горизонталь невисокої цегляної стели та розташованої на її осі симетрії динамічна вертикаль, яка утворена 2 армованими стовпами-пілонами (8,9 × 0,63 × 1,55 м). Пілони розташовані паралельно один до одного на спорудженому впритул до стели напівкруглому триступневому стилобаті. Поміж ними під кутом 40 градусів встановлено меморіальну плиту (1,0 × 2,0 м) з чорного полірованого граніту із присвятним написом. У верхній частині пілонів вмонтовано з'єднуючу поперечину, в центрі якої розміщено автентичний мідний дзвін 19 ст. — типовий символ Чорнобильської трагедії.

22. Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи.

Над дзвоном на центральній осі — висока металева арка (вис. 1,0 м), що асоціюється із склепінням православної церкви. Пілони і стела пофарбовані у рожевий колір. З чолового боку стели на чорних металевих горизонтальних площинах великими накладними металевими літерами викладений присвятний напис.

Володимир Путятін,
Тетяна Романова.

23. ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ БУДИНКУ, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ РЕПІН І. Ю. (іст.). Вул. Осинівська. На березі р. Сіверський Донець під Грідіною горою, на околиці міста.

Будинок, до якого батьки художника І. Рєпіна вселилися у 1851, розміщувався на околиці приміської слободи Осинівка (до того мешкали в невеличкому флігелі на території садиби, що належала бабусі художника — садиба не збереглася).

1851—63 в цьому будинку проживав Рєпін І. (1844—1930) з родиною. Саме в ньому були здійснені перші творчі проби майбутнього митця. Двоюридний брат Трохим Чаплигін познайомив Іллю з акварельними фарбами. Мати І. Рєпіна, Тетяна Степанівна, побачила в сина здібності до малювання і 1855 влаштувала його до Чугуївського корпусу топографів для навчання малюванню (вчитель — унтер-офіцер Ф. Бондарев). Відома із збережених ранніх акварелей І. Рєпіна — «Вид на школу воєнних топографів в Чугуєві» (1857). 1857 топографічний заклад у зв'язку зі скасуванням воєнних поселень був розформований. Для подальшого навчання малюванню мати влаштувала Іллю до іконописної майстерні представника чугуївської художньої школи І. Бунакова. Тринадцятирічний І. Рєпін поступово вглиблювався у художнє життя Чугуєва, знайомився з місцевими художниками Л. Персановим, Є. Крайненком та ін. І. Рєпін спочатку працював у складі артілі ремісників й іконописців, розписуючи сільські церкви, з часом отримав індивідуальне замовлення на розпис церкви у с. Сиротино Воронежської губернії (1863). Мріяв навчатися

в Академії мистецтв. На зароблені гроші поїхав (1863) вчитися до Петербурзької Рисувальної школи при Товаристві Заохочення художників (навчався у Р. Жуковського та І. Крамського).

1864 І. Рєпін вступив до Академії мистецтв. Батько (Юхим Васильович), який займався продажем племінних коней, через епідемію, від якої коні гинули, опинився на межі банкрутства. Садибу в Осинівці продали за борги, а частина землі потрапила під воду Сіверського Донця внаслідок підмивання берега. Після цього Рєпіни переїхали до Чугуєва та проживали на Никитинській вулиці (тепер вул. Музейна, 8).

В автобіографічній книзі «Далеке близьке» І. Рєпін згадував роки, проведені в Осинівці. На місці кол. слободи тепер район Чугуєва Осинівка. З 2000 у Чугуєві проводяться щорічні Міжнародні Рєпінські пленери.

23. Стела на місці будинку, в якому проживав І. Рєпін. Вул. Осинівська.

У лист. 2007 на місці будинку встановлено пам'ятний знак у вигляді стели з чорного граніту. З чолового боку вигравіювано портрет І. Рєпіна, створений за його «Автопортретом» (1887). Під портретом — присвятний напис.

Наталія Мархайчук.

24. ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ БУДИНКУ, В ЯКОМУ НАРОДИВСЯ РЕПІН І. Ю. (іст.). Вул. Рєпіна (між сучасними будинками № 3 та № 5).

Тут 1844—51 провів свої дитячі роки Рєпін Ілля Юхимович (1844—1930) — художник. На той час батьки І. Рєпіна жили в маленькому флігелі на садибі бабусі.

1944 на місці будинку за проектом худ. А. Страхова методом «народного будівництва» споруджений пам'ятний знак у вигляді багатосхдинкової піраміди (5,0 × 20 × 0,79 м), яка складається з 2 цегляних блоків (2 ряди паралелепіпедів) і парадних цегляних сходинок.

24. Пам'ятне місце розташування будинку, в якому народився Рєпін І. Ю.

Центральна стела (3,3 × 5,4 × 0,79 м) з елементами ордерного членування (база, стела, карниз). Тинькований, пофарбований в сірий колір. До стели примикають з двох боків стовпи декоративної огорожі (1,65 × 0,72 × 0,72 м). З чолового боку розташована меморіальна дошка (1,14 × 1,28 м).

Яна Пересьолкова.

25. ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ СТРАТИ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ, 1942 (іст.). Вул. Жаданівського, 8.

18 квіт. 1942 під час нацистської окупації були повішені нацистами за зв'язок з партизанами 4 чол.: Бондаренко Федір Миколайович (Никифорович), Борисов Сергій Петрович, Тугусов Павло Іванович, Ястребов Віктор Павлович.

Бондаренко Ф. М. (1906—1942) — робітник авіамістечка. Був залишений для підпільної роботи.

Борисов С. П. народився в м. Чугуєві. Був начальником пожежної команди Сахновщинського р-ну, підпільник.

25. Вул. Жаданівського, 8. Меморіальна дошка.

Тугусов П. І. (1908—1942) — робітник Харківського електромеханічного заводу, підпільник.

Ястребов В. П. (1909—1942) — голова сільради с. Клугино-Башкирівка, підпільник.

На будинку по вул. Жаданівського, 8, неподалік пам'ятного місця встановлено меморіальну дошку із сірого граніту з присвятним написом та переліком 3 прізвищ загиблих.

Сергій Куделко.

26. ПАМ'ЯТНИК РЕПІНУ І. Ю., 1956 (мист.). Вул. Гвардійська, 13. В центральній частині міста при вході у сквер.

Автори: ск. М. Манізер, арх. Б. Клейн. Розміри: заг. вис. — 3,9 м; вис. бюсту — 1,56 м; постамент: вис. — 2,72 м; діаметр основи — 0,9 м. Урочисто відкрито у 1956.

Рєпін Ілля Юхимович (1844—1930) — український та російський художник-реаліст. Член художнього Товариства пересувних художніх виставок (з 1878), співпрацював з мистецькою групою «Світ мистецтва» (з 1890), академік, професор Петербурзької Академії мистецтв (1893—1907).

Перші кроки в малюванні отримав у рідному місті, де навчався в корпусі топографів та в місцевій іконописній майстерні у І. Бунакова. Під час навчання в Петербурзі (1864—71) часто відвідував Чугуїв. З 1877 проживав у м. Москві, 1882 переїхав до м. Санкт-Петербурга. Протягом всього життя підтримував зв'язок з рідним містом та Україною. Значне місце в творчості художника займають картини з української тематики — «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Українська хата» (1880), «Вечорниці» (1881),

«Гайдамака» (1902), «Гопак» (1930, не закінчена); портрети українських діячів: М. Мурашка (1877), Д. Багалія (1906). Ілюстрував твори М. Гоголя «Тарас Бульба» та «Сорочинський ярмарок» (1872—82), Д. Яворницького «Запоріжжя в залишках старовини і переказах народу» (1887) та ін.

Визначний педагог. Його учні: О. Мурашко, І. Бродський, І. Грабар, Б. Кустодієв та ін. Незважаючи на політичні погляди (І. Рєпін не сприймав ідеологію більшовиків), після смерті його роботи стали зразками для творчості художників, які сповідували метод соціалістичного реалізму. В російській художній культурі ім'я І. Рєпіна вживається поряд з іменами Л. Толстого, М. Мусоргського, М. Римського-Корсакова та ін.

Бронзовий бюст розташований на гранітному постаменті циліндричної форми. Постамент встановлено на двосхдинковому стилобаті з чорного лабрадориту. Верхня частина стилобату складається з 9 плит (0,65 × 0,65 м), нижня — з 16 плит (0,65 × 0,6 м).

За основу бюсту-портрету взято автопортрет І. Рєпіна 1887. Художник зображений у розквіті життєвих і творчих сил. Обрамлене хвилястим волоссям натхненне обличчя,

26. Пам'ятник Рєпіну І. Ю.

високий лоб мислителя, вольовий, пронизливий погляд. Голова злегка повернута ліворуч. На плечі накинуто плащ, що спадає складками вниз, під яким видніється одяг, що відповідає моді кін. 19 ст. Бронза м'яко моделює форми, узагальнюючи їх з циліндричними об'ємами лабрадоритового постаменту, обвитого зверху по периметру гірляндою з листя лавру. Нижче циліндрична форма постаменту переходить у прямокутну (0,4 × 0,7 м), на якій вертикально закріплені відлита з бронзи палітра, 4 пензлі та лаврова гілка. Вдало знайдене співвідношення порівняно невеликого бюсту та високого постаменту надають пам'ятнику гармонійності.

З чолового боку постаменту зроблений напис із накладних бронзових літер.

Аналогічний пам'ятник встановлено в центрі с-ща Репіно (м. Санкт-Петербург, РФ), поблизу Пенат.

Наталія Мархайчук.

27. ПОСЕЛЕННЯ «КЛУТИНО-БАШКИРІВКА-3», 15—12 ст. до н. е., 8—10 ст. (археол.). Пров. Задонецький, біля буд. № 3 (с. Клутино-Башкирівка, м/р м. Чугуїв).

З півночі проходить пров. Піщаний, зі сходу — приватні будинки. Займає дюнне підвищення лівого берега р. Сіверський Донець.

Обстежили співробітники ДП ОАСУ «САС» І. Голубева та С. Задніков у 2008, під час наукової археологічної експертизи.

Площа поселення не встановлена. Потужність культурного шару 0,2—0,3 м. На поверхні та шурфах знайдено уламки ліпних горщиків бронзового віку та стінки амфор салтівської археологічної культури.

Під житловою забудовою.

Ярослав Ліхолетов.

28. ПОСЕЛЕННЯ «ЧУГУЇВ, ВУЛ. ЧАПАЄВА», 3—5 ст. (археол.). По вул. Чапаєва, 18, біля № 22. На пологому схилі мису, який виходить до місця впадіння струмка Березовий до р. Чуговка (прит. р. Сіверського Дінця).

Обстежили співробітники ДП ОАСУ «САС» С. Задніков, К. Пеляшенко у 2009, під час наукової

археологічної експертизи. Закладено 3 шурфи (1,0 × 1,0 м).

Орієнтовні розміри поселення 200 × 70 м.

Остаточна потужність культурного шару не встановлена. На поверхні та шурфах було знайдено уламки кераміки черняхівської та зарубинецької культури, прошарок глиняної обмазки (1,1 м) вірогідно від наземного житла. Фрагменти тонкостінної посудини з лискованою поверхнею та кістки тварин.

Частина поселення знаходиться під житловою забудовою та городами.

Ярослав Ліхолетов.

29. ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст. (археол.). За 0,7 км на захід від міста, біля контори лісництва, на краю вологої балки.

Відкрив І. Костюченко в 1949.

Приблизні розміри: 90 × 270 м. Потужність культурного шару не з'ясована. Знайдені срібні римські динарії імператорів Августа (30 до н. е. — 14) та Коммода (180—192), залишки бронзових стріл, залізний меч, фрагменти кружальної кераміки.

Розкопки не проводились.

Задерноване. Частково розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).

Іван Серьогін.

30. ПРЕОБРАЖЕНСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ, 1825 (іст.). Пл. Аграрна, 5. Чугуївське міське кладовище № 1 (кол. Преображенське кладовище). Біля храму ікони Божої Матері «Усіх скорботних Радість». На південно-східній околиці міста. З півдня і заходу межує з вул. Терешкової, з півночі — з вул. Червоної Калини, зі сходу — з пл. Аграрна, з боку площі розміщено вхід до кладовища.

Прямокутної форми зі сторонами 350 × 215 м. Первісно все кладовище було обнесене глибоким ровом і валом. В центрі, за 40—60 м від східного краю, за 132—136 м від південного краю та за 72—76 м від північного краю розташований храм ікони Божої Матері «Усіх скорботних Радість» (нині діючий). Сам некрополь орієнтовано не строго за сторонами світу, а його довгі боки розташовані за азимутом 75°. Кладовище вважається напівзакритим.

30. План Преображенського кладовища.

30. Видляд Преображенського кладовища з північного боку від храму ікони Божої Матері «Усіх скорботних Радість».

30. Начерк І. Репіна надгробку М. Кирилова (1862).

Перша письмова згадка про Преображенське кладовище присутня в рапорті від 9 трав. 1825 протоієрея благочинних церков військових поселень Іоанна (Вересовича), в якому повідомляється, що місце під кладовище відведено на міському вигоні, котрий відділений від шпиталю і обох взводів 1-го поселеного ескадрону сухим яром і досить великою відстанню. В тому ж році на кладовищі було освячене місце для церкви і перенесено

30. Надгробок М. Неклюдової.

30. Надгробок М. Подольського.

30. Надгробок С. Знаменського.

30. Надгробок І. Вайсберга.

з центру міста Старонікольський храм, який отримав назву Преображенського. Таку ж назву отримав не тільки некрополь, а й розташований поблизу міський район. 1853—55 на місці дерев'яної церкви, перенесеної в с. Вербівка Зміївського пов. (тепер Балаклійський р-н, Харківська обл.), споруджено цегляний храм ікони Божої Матері «Усіх скорботних Радість», який дав нову офіційну назву кладовищу — Скорботинське. Втім у народній ономастиці і досі використовується стара назва (Преображенське).

Вивчення основного Чугуївського некрополю розпочалося після 1945 чугуївським краєзнавцем І. Мочаліним, продовжив його справу С. Стафеев у 21 ст.

Первісно Преображенське кладовище розподілялося на декілька частин: поряд з храмом ховали знатних містян, дещо далі — простолюду. Часто дворяни влаштовували родинні поховання у склепах. В найдальшому від церкви, північно-західному кутку ховали самогубців. У південній частині розміщувалося єврейське кладовище у формі неправильного багатогранника, яке було відділене від православного дорогою (тепер вул. Терешкової). Від східної межі єврейської частини до кордону кладовища — 104 м, західні межі відділяються відстанню за 150 м. Значна

ділянка території єврейського кладовища перебуває під городами. Станом на 2012 більшість могил зруйновано, збереглося 7, найдавніша з яких відноситься до 1923. На довоєнних могилах збереглися традиційні для єврейських поховань надгробки, повоєнні — мають типове радянське оформлення. У західній частині окремо розташовувалося місце для військових поховань, яке було відділене від основного смугою завширшки 10 м. У звіті харківському губернатору міська управа повідомляла (1916), що в місті існує військове кладовище, на якому ховають військових померлих у чугуївському шпиталі від ран і хвороб, а також привезених з воєн небіжчиків. В цьому ж звіті повідомлялося про поховання в братських могилах рядових і воїнів нижніх чинів і в одиночних — для офіцерів і генералів. Під час німецько-радянської війни (1941—45) на військовому кладовищі ховали червоноармійців, які померли від ран в тимчасово дислокованих у м. Чугуєві шпиталях. Могили часів німецько-радянської війни не збереглися, виявлені лише одиночні та з похованнями місцевих мешканців. Полеглі воїни під час звільнення міста від нацистської окупації на сьогодні перепоховані у братську могилу, яка розташована у сквері Слави. Після війни на території військового кладовища ховали льотчиків-випробувачів, які загинули в авіакатастрофах, проводячи льотні випробування нових моделей літаків, а також воїнів-афганців, котрі загинули в боях на території ДРА.

Мистецьких надгробків 19 ст. на найстарішому некрополі Чугуєва збереглося обмаль. Найдавніше на кладовищі поховання, датоване 1842, увінчане «пілоном» — традиційним для 19 ст. поховальним знаком у вигляді прямокутного у перетині вертикального об'єму, зазвичай увінчаного символічною урною чи хрестом (втрачені). Ще кілька збережених надгробків 2-ї пол. 19 ст. (більшість з яких неможливо ідентифікувати) типологічно близькі до «пілонів» чи «жертвників». Серед малюнків уродженця м. Чугуєва, худ.

І. Репіна, є начерк (датований 1862), спорудженого на межі 1830—40-х рр. надгробного пам'ятника М. Кирилову. Втрачений на сьогодні надгробок не даремно привернув увагу юнака, який за рік став слухачем Академії мистецтв (м. Санкт-Петербург). Виконаний в стилістиці класицизму урочистий надгробок, ймовірно, був одним з найцікавіших зразків меморіальних пам'ятників на кладовищі провінційного містечка. Його масивний, квадратний в основі складний постамент, «обрубана» колона-п'єдестал, декоративно-художні елементи (широка ваза з хрестом, барельєф з вінками і гірляндами) були ідеальною «натурою» для художника-початківця.

Біля десятка надгробних пам'ятників кін. 19 — поч. 20 ст. належать до розповсюдженого на той час типу меморіальної пластики «Голгофа». 2 найдавніші з них відносяться до поч. 1890-х рр. Це надгробки О. Неклюдова та М. Неклюдової, найпізніший — до 1915. Надгробок В. Воронової (1907), С. Знаменського (1909). Переважно збережені частини надгробків є стилізованими під пагорб кам'яними постаментами; втрачені хрести, ймовірно, були виготовлені з чавуну.

На кладовищі збереглися 3 поховання 1910-х рр., надмогильні пам'ятники яких належать до надгробків типу «дерево життя». В них окремі композиційні принципи наближені до меморіальної пластики модерну. Типовими є надгробки І. Вайсберга (1915), М. Подольського (1916), А. Фіалковського (1911).

Авторських прикладів надгробків 19 — поч. 20 ст. серед обстежених не виявлено. Винятком є пам'ятник на могилі Т. Репіної († 1880), який був створений 1913 за проектом її сина, худ. І. Репіна.

Пореволюційні поховання, внаслідок відомого ставлення радянської держави до християнської культури, поступово позбавлялися символічного християнського змісту. У 20—30-х рр. 20 ст. на кладовищі з могил були збиті всі хрести. На нових могилах з'являлися традиційні типові стели, скромні обеліски (військові поховання увінчували п'ятикутною зіркою), значно рідше траплялися

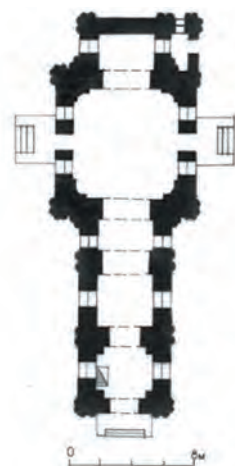
надгробки архітектурних форм (конструктивістські). У берез. 1943 місто було піддане десятиденному бомбардуванню, яке нанесло великої шкоди кладовищу: знищено велику кількість могил і надгробків. Потім останки було зібрано і перепоховано біля церкви. У 40 — поч. 50-х рр. 20 ст. багато могил розкрито й пограбовано, знищено всі склепи. Із серед. 90-х рр. 20 ст. розпочався «металевий вандалізм» — крадіжка надгробків і меморіальних дощок, які були виготовлені з кольорових металів. У 10-х рр. 21 ст. чугуївською громадською організацією козаків та краєзнавцями поновлено надгробні пам'ятники. Могили І. Горленка командира 30-го Інгерманландського драгунського полку втрачено, але надгробок, що знаходився в обмежувальному рові кладовища, у 2006 переміщено до цвинтаря церкви до родового поховання Гречко-Сільванських. 2007 силами цих же організацій проведено 2 суботники на кладовищі, внаслідок чого були знайдені і впорядковані могили льотчиків, які загинули при виконанні службових обов'язків на Чугуївському військовому аеродромі. Серед них: Р. Абдулін, О. Дорін, С. Мановський, О. Погребняк, В. Пуршев та ін.

*Наталя Мархайчук,
Анатолій Троян.*

30.1. Церква ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість» із дзвіницею, 1854 (архт.). Пл. Аграрна, 5. У західній частині міста, біля Чугуївського міського кладовища № 1 (кол. Преображенське).

Будівля церкви виконана у еклектичних формах з елементами давньоруського зодчества. Проект церкви був підписаний старшим архітектором асесором Денісенковим та інженером підполковником Бутаковим. Спостереження за будівництвом було покладено на військового інженера поручика Клеверберга. Цегляна, невелика за об'ємом, композиція якого врівноважена. Належить до типу тричасних однобаних безстовпних храмів з дзвіницею, розташованою над західним притвором. Центральний об'єм з'єднаний з триарусною

дзвіницею видовженим, перекритим зімкнутим склепінням «коридором», увінчаний банею на барабані, який має 4 вузькі віконні прорізи. Зі сходу примикає прямокутна апсида, закріплюючи поздовжню композиційну вісь плану церкви. Склепіння спираються на масивні зовнішні стіни. Декоративне оздоблення представлене аркатурним поясом на барабані, півциркульними нішами на восьмигранній основі, наличниками вікон у вигляді арок шоломоподібної форми. Поле поздовжніх стін розчленоване спареними тричвертними колонами іонійського ордеру, з ентазисом. Декоративне оздоблення дзвіниці (прибудована 1873—74) виконане з використанням подібних елементів, відрізняються від основного об'єму спрощеними пропорціями.

30.1. Пл. Аграрна, 5. План церкви.

До 2003—04 в інтер'єрі церкви зберегалися розписи стін: 3 фрагменти розписів «Св. Миколай», «Св. княгиня Ольга» та «Св. князь Володимир». Потім під час ремонту відокремлені від стін. Один з фрагментів — «Св. Миколай» у 2007 передано співробітниками ХММ І. Ю. Репіна на кафедру реставрації станкового та монументального живопису ХДАДМ. Зображення було ростовим і знаходилося на пілястрі з лівого боку від входу до храму. Розпис виконаний у реалістичній манері монументального живопису — на фоні блакитного неба зображено постать святого Миколая (т. зв. Микола «Зимовий»), вдягнутого у святкове облачення: червоний

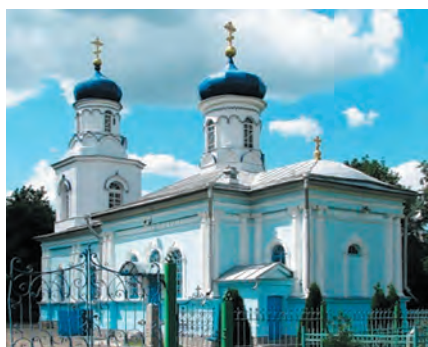
30.1. Креслення
«Проект побудови церкви
Божої Матері всіх скорботних
в сл. Преображенській при
м. Чугуєві».

30.1. Дзвіниця. Фото 2006.

30.1. Гвинтові сходи. Фото 2006.

30.1. Фрагмент західного фасаду.
Вхід до храму. Фото 2005.

30.1. Загальний вигляд. Фото 2011.

30.1. Фрагмент розпису куполу
з панікадилом. Фото 2006.

30.1. Південний фасад. Фото 2011.

30.1. Фрагмент декоративного
оздоблення інтер'єру храму.
Фото 2006.

сакос та фіолетовий підсакосник із золотими поручами. Зверху сакос вкриває малий омофор білого кольору оздоблений золотим кантом та хрестами. На голові св. Миколая архієрейська митра червоного кольору, прикрашена синім камінням. На шиї святого зображена панатія та наперсний хрест. Правицею св. Миколай благословляє, лівою рукою тримає закрите Євангеліє у обкладинці сірого кольору, яке прикрашене золотими кутами та медальйоном. Німб зображений у вигляді кола золотого кольору.

У інтер'єрі церкви збереглися дерев'яні гвинтові сходи з фігурними балясинами, масивні кронштейни у вигляді волот з розетками, що підтримують балкон — клирос.

30.1. Фрагмент інтер'єру.
Фото 2006.

30.1. Іконостас храму. Фото 2006.

Церква на честь ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість» діюча, пам'ятка архітектури місцевого значення. Є локальною містобудівною домінантою в просторі історичного району.

У 1824—25 за сприяння графа Нікітіна, інспектора резервної кавалерії, дерев'яну Старонікольську церкву, зведену у 1756, яка знаходилася на пл. Манежній, вирішено було перенести на цвинтар сл. Преображенської, на місце нинішнього цегляного храму. Церкву назвали Преображенською в пам'ять про колишній соборний храм, який розташовувався з 1639 у північно-східній частині фортеці та проіснував понад 2 століття.

У 1850 за дозволом військового начальства дерев'яний Преображенський храм знову було розібрано та перевезено до с. Вербівка Зміївського пов. (тепер Балаклійський р-н).

Проект нової кам'яної церкви був затверджений в лип. 1851, а в 1854 закінчене її будівництво. Кошти на будівництво церкви були заповідані поміщицею Старобільського пов. Т. Шаховою племіннику капітан-лейтенанту флоту Містрову (прах похований в північній стіні храму, міститься меморіальна дошка з епітафією: «Тут спочиває прах флоту капітан-лейтенанта Михайла Петровича Містрова, що помер 1 квіт. 1850, коштом якого споруджена і освячена ця церква в 1853») і по смерті Містрова його вдовою передані на будівництво цієї церкви. При закладці храму була закладена мідну плиту з присвятим текстом. Капітал полягав в 3 квитках Московської опікунської ради, 1 російсько-американської акції; з відсотками капітал становив до 40 тис. руб. асигнаціями.

21 черв. 1873 єпархіальний архітектор Ф. Данилов затвердив проект на побудову нової кам'яної дзвіниці та прибудови до церкви.

3 1874 священиком в церкві був Г. Касьянов, а старостою — І. Чегликов. У тому ж році для прибудови до церкви дзвіниці найняли купця І-ї гільдії Гурефінкеля, який передав підряд на будівництво харківському цеховому Григоровському. В 1874 прибудована дзвіниця частково розібрана та перебудована зі збільшенням висоти, так як

арх. Данилов знайшов відхилення від проекту у вигляді недостатньої висоти.

На 1921 церква згадувалась як «кам'яна, крита залізом, довж. — 12 сажнів і шир. — 4, дверей — 4, вікон великих — 9, 4 піввікна, дзвонів — 9 шт. Іконостас з 7 іконами великого розміру і 21 малого. В алтарі престол і жертвник дубового дерева та на престольне Євангеліє в мідному окладі. Церковний капітал складає 9079 руб. Хримова ікона зображує Скорботну Божу Матір. Риза на іконі срібно-золочена; одяг Божої Матері покритий перлами і великою кількістю дорогоцінного каміння різного розміру; найбільш цінні 4 рубіни, 4 невеликих діаманти, 1 алмаз і 1 аметист. Крім храмової ікони пані Містровою були подаровані ще 2 ікони: Миколи Чудотворця в срібній ризі, в якому смарагд; ікона Спасителя в срібній ризі з 21 каменем східного білого кришталю. Для виготовлення срібних окладів був викликаний срібних справ майстер неслужачий інвалід Іван Чертков. Договір на інші ікони іконостасу був укладений з вільним майстром міщанином Іваном Никифоровичем Шамановим (квіт. 1853). Йому замовили 22 ікони.

Дружина ротмістра Янькова Марія Олександрівна пожертвувала кипарисовий хрест у срібній оправі.

1924 храм ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість» за договором був переданий у оренду групі «Жива церква».

Під час німецько-радянської війни (1941—45) церква не зазнала значних руйнувань. У підвалі храму переховувалися поранені військові та ховали померлих.

В огорожі церкви поховані:

Акомелков Геннадій (17.02.1972—14.04.2004) — ієрей, настоятель Скорбященської церкви 2001—04.

Бондаренко Василь (27.12.1895—20.11.1982) — митрофорний протоієрей, настоятель храму ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість».

Гречко Козьма Петрович (01.11.1811—14.05.1886) — полковник, проходив службу на території м. Чугуєва, мав у власності двоповерховий будинок.

Жадановська Федосія Олексіївна (1843—11.10.1906) — дружина протоієрея І. Жадановського.

Жадановський Іоанн Андрійович (13.09.1836—11.11.1906) — протоієрей, настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці в сл. Осинівці.

Касьянов Григорій Васильович (1817 — 31.05.1877) — настоятель храму ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість».

Костомахін Тимофій Захарович — колезький радник, старший лікар Одеського полку, помер в м. Чугуєві, коли Одеський полк недовгий час квартирував у місті.

Сильванська Феодосія Козьмівна (1836—23.12.1899) — дочка К. Гречки та дружина настоятеля церкви ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість» М. Сильванського.

Сильванський Микола — митрофорний протоієрей, настоятель храму ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість».

*Ніна Касьян,
Лариса Колесникова,
Олена Конакова,
Ярослав Ліхолєтов,
Ольга Шевченко,
Катерина Черкасова.*

30.2. Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи, 2001 (іст.). Пл. Аграрна, 5. Чугуївське міське кладовище № 1 (кол. Преображенське кладовище). В огорожі церкви «Усіх Скорботних Радість», за 5 м на південний захід від західного входу до храму.

26 квіт. 1986 в Україні трапилася наймасштабніша техногенна катастрофа сучасності — аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Радіоактивними нуклідами було забруднено понад 145 тис. кв. км території України, Республіки Білорусь і РФ — бл. 5 тис. населених пунктів в цих країнах; з них в Україні — 2218 селищ і міст з населенням бл. 2,4 млн. осіб. У 1986—87 в роботах з ліквідації наслідків катастрофи взяли участь бл. 600 тис. осіб., 200 тис. з них отримали підвищені дози опромінення. 14 груд. в Україні відзначається «День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС».

У 2001, на відзначення 15-ї річниці аварії на ЧАЕС, Харківською обласною організацією «Союз Чорнобиль

України» (відділення Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України») встановлено пам'ятний знак на честь мешканців м. Чугуєва — учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Пам'ятний знак вирішено у вигляді встановленого на викладеній цеглою символічний гробниці (2,0 × 1,1 × 0,6 м) православного шестикінцевого дерев'яного хреста (вис. — 3,5 м). З тильного боку гробниці під кутом встановлено металеву меморіальну дошку (0,6 × 0,5 м) із зображенням логотипу ВГОІ «Союз Чорнобиль України» («Чорнобильський дзвін») і присвятним написом.

30.2. Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи.

30.2. Меморіальна дошка.

22 лют. 2002 за хрестом, на металевій фігурній огорожі, прикріплено 6 меморіальних дощок (0,6 × 0,25 м) з переліком 99 імен мешканців м. Чугуєва — учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Ліворуч від них, на огорожі, більша за розмірами меморіальна дошка (1,2 × 0,6 м) з віршем-епітафією.

Світлана Бахтіна.

31. СЕЛИЩЕ «ГРЕМ'ЯЧЕ», 5—7 ст. (археол.). На мису заввишки 10—15 м лівого берега р. Чуговки — правої прит. р. Сіверського Дінця, що примикає із заходу до яру Грем'ячий з однойменним джерелом, на північно-західній околиці міста.

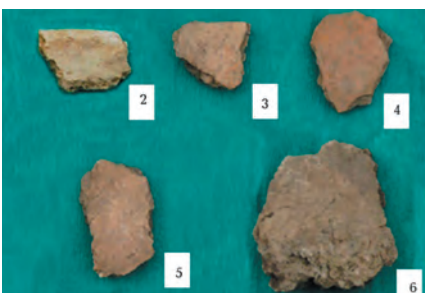
Відкрив Г. Свистун у 2007.

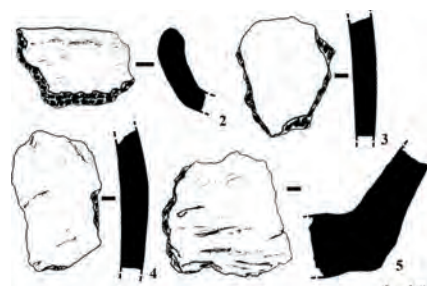
31. План селища «Грем'яче».

31. Селище «Грем'яче». Вид зі сходу.

31. Фрагменти глиняного посуду (раннє середньовіччя) із селища «Грем'яче».

31. Прорисовка фрагментів посуду із селища «Грем'яче».

Площа пам'ятки складає бл. 3200 кв. м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліпленого кухонного посуду, який характерний для пенківської археологічної культури 5—7 ст.

Пам'ятка, згідно з описом підйомного керамічного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до пенківської археологічної культури.

Міститься під городами.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).

Геннадій Свистун.

32. СЕЛИЩЕ «ЗАЧУГОВСЬКЕ», 8—10 ст., 17—18 ст. (археол.). В межах історичного району м. Чугуєва, який носить назву Зачуговка, на північ від Чугуївського городища. Займає корінний мис, що піднімається над заплавою ріки на 20—25 м, при впадінні в р. Сіверський Донець (прит. Дону) його правої прит. р. Чуговка на височині. Кордони селища проходять вздовж русел приток Сіверського Дінця — р. Чуговки і струмка Безіменного.

Відкрив Г. Свистун у 2004, обстежив Г. Свистун у 2005.

Займає площу бл. 10 га. Знайдені матеріали свідчать про існування поселення двох історичних періодів: за часів салтово-маяцької культури та пізнього середньовіччя.

З-поміж матеріалів раннього середньовіччя знайдено фрагменти кухонного та тарного посуду: горщиків, які прикрашені лінійним орнаментом по поверхні; гофрованих стінок червоноглиняних амфор; товстостінних піфосів, поверхні яких прикрашені лінійним орнаментом, вінця відігнуті назовні та прикрашені рядами відтисків гребінцевого штампу.

32. План селища.

32. Селище «Зачуговське». Вид з півдня.

32. Знахідки з селища Зачуговського: 1 — фрагмент стінки піфоса, 2—4, 6 — фрагменти амфор, 5 — фрагмент стінки кухонного горщика, 7 — фрагмент руків'я посудини. 1—6 — салтово-маяцька археологічна культура, 7 — пізнє середньовіччя.

32. Знахідки з селища Зачуговського: 1 — фрагмент бортика миски, яка покрита поливою, 2 — біконічне пряслице, 3 — глиняний виріб, 4 — фрагмент пічної кахлі з рослинним орнаментом, 5, 7 — фрагменти посудин, які прикрашені ангобованим розписом, 6 — фрагмент руків'я амфори. 1—5, 7 — пізнє середньовіччя, 6 — салтово-маяцька археологічна культура.

Знахідки пізнього середньовіччя репрезентовані фрагментами тонкостінного світло-глиняного посуду, який оздоблений ангобовим орнаментом у вигляді горизонтальних прямих та хвилястих ліній з рядами косих рисок, а також фрагментами коробчастих кахлів і біконічним пряслицем.

Розкопки не проводились. Під забудовою 19—21 ст.

Матеріали обстеження зберігаються в ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

33. СЕЛИЩЕ МИНУТКА, 5—3 ст. до н. е. (археол.). На плато біля витоків р. Чуговки — правої прит. р. Сіверський Донець, за 2,5 км від північно-західної межі м. Чугуєва.

Відкрив Г. Свистун у 2005.

Розміри 400 × 500 м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліпленого

33. Селище Минутка. Вид зі сходу.

33. Знахідки артефактів з поверхні селища Минутка:

1 — придонна частина ліпленого горщика, 2 — глиняне біконічне пряслице.

посуду та біконічне пряслице. Пам'ятка, згідно з описом підйомного керамічного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до скіфської археологічної культури лісостепу.

Міститься під городами.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

34. СЕЛИЩЕ «ПРЕОБРАЖЕНСЬКЕ», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст. (археол.). Вул. Садова. На краю мису (вис. 10—12 м), утвореного межиріччям струмків Березового і Студеного, в західній частині міста — район «Преображенка», на південь від автотраси Харків—Ростов.

Відкрив Г. Свистун у 2007.

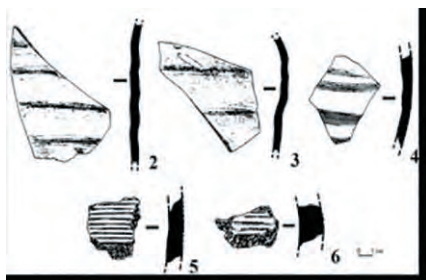
Площа пам'ятки складає бл. 2000 кв. м. Потужність культурного шару не встановлена. Знайдено обпалену глиняну обмазку з відбитками прутків, фрагменти тарного та кухонного керамічного посуду: гофрованих стінок червоноглиняних амфор із зонально розташованим лінійним орнаментом, грубо шамотованих піфосів та горщиків із характерним для салтівської культури лінійним орнаментом. Також картографічні, писемні джерела та артефакти свідчать про наявність життя на поселенні в 17—18 ст.

34. Селище Преображенське. Вид зі сходу.

34. Фрагменти тарного та кухонного посуду із селища Преображенського.

Прорисовка фрагментів посуду.

Пам'ятка, згідно з описом підйомного керамічного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до салтово-маяцької археологічної культури (8—9 ст.).

Під приватними садибами.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

35. СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВ, ВУЛ. ФРУНЗЕ», 15–12 ст. до н. е. (археол.). На південно-східній околиці м. Чугуєва по вул. Калмицькій, на пологому схилі правого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону), в зоні житлової індивідуальної забудови (приватні житлові будинки розташовані з півночі, півдня та заходу) по вул. Калмицькій, 11.

Відкрив С. Задніков у 2008. Досліджувалось шурфуванням під час проведення археологічної експертизи земельної ділянки у 2008.

З'ясована площа в межах домоволодіння по вул. Фрунзе, 11 пам'яток бл. 1,5 га. Потужність культурного шару до 1,5 м.

Знайдено матеріали зрубної культурно-історичної спільноти (фрагменти стінок посудин з характерними розчосами).

Пам'ятка під забудовою 20 ст., частково розорюється.

35. Знахідки з культурного шару селища: 1—8 — фрагменти ліпних керамічних посудин, 9, 10 — фрагменти кісток тварин.

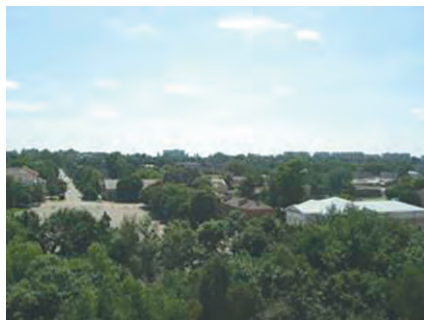
Матеріали досліджень зберігаються у МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Станіслав Задніков,
Кирило Мизгін.

36. СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-1», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17–18 ст. (археол.). В межах міста, в історичному центрі, на корінному мисі правого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Відкрив у 2004 та досліджував у 2006–2007 Г. Свистун.

Кордони селища зі сходу, півдня та заходу проходять по природним межах корінного мису, а північна межа, яка окреслюється підйомним матеріалом, пролягає по сучасним вулицям Жадановського та Музейної.

36. Селище «Чугуївське-1». Вид з півночі.

36. Селище «Чугуївське-1». Вид з північного заходу.

Площа — бл. 35 га. Досліджено 110 кв. м. Потужність культурного шару — бл. 2,0 м.

Знайдено матеріали салтово-маяцької культури, яка представлена фрагментами кераміки (фрагментарні зразки тарного посуду у вигляді товстостінних піфосів і гофрованих амфор, фрагменти гончарних судин з паралельно прокресленим лінійним орнаментом), фрагментами пісковикових жорен. Пізнь середньовіччя представлено фрагментами гончарних посудин та коробчастих кахлів, виробами з металів (цвяхи, взуттєві підківки, пряслиця, плombs, наперстки, кільця від гаманців, ручка від казана, ніж, кулі, гирьки, шила, гудзики, натільні хрестики), кісток та нумізматичним матеріалом (понад 200 срібних та мідних монет часів царів Михайла Федоровича та Олексія Михайловича (17 ст.) і монет Російської імперії 18—19 ст., окрім часів Петра I).

Виявлені та досліджені житлові та господарські комплекси всіх періодів існування селища: залишки 2 заглиблених в землю жител періоду раннього середньовіччя з печами-кам'янками (8—10 ст.) розмірами бл. 4,0 × 4,0 м. (глиб. від сучасної поверхні бл. 2,0 м); житло 17 ст., що носило характер тимчасового, заглиблене в землю на 2,05 м та діаметром бл. 2,0 м з глинобитним опалювальним пристроєм; житло кін. 18 — поч. 19 ст. з підкліттю, обстежене частково на площі бл. 6 кв. м (частково зруйноване сучасними комунікаціями).

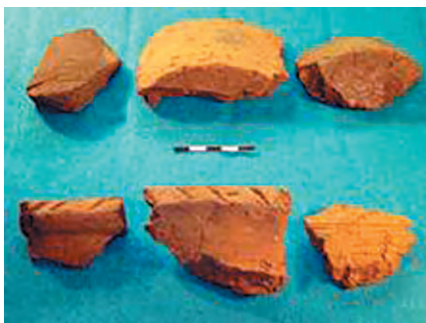
36. Мундштук для паління. Профіль, чоловічий бік.

Більша частина пам'ятки під забудовою 19—21 ст.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

36. Фрагмент жорна з пісковику.

36. Фрагменти посудин салтово-маяцької археологічної культури.

36. Пізньосередньовічний горщик московського типу.

36. Глечик з ангобованим орнаментом.

37. СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-2», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст. (археол.). В межах міста, в історичному центрі, в районі парку культури та відпочинку ім. І. Ю. Репіна, на корінному мисі правого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону). Кордони на півночі, сході та півдні фіксуються топографічними абрисами корінного мису (підшовою геологічного підвищення), на якому існувало селище. Із західного боку кордони пам'ятки проходять по вул. Карбишева.

Відкрив Г. Свистун у 2004.

Площа — бл. 8 га. Потужність культурного шару не з'ясовано.

Знайдено матеріали салтово-маяцької культури (2-а пол. 8 — поч. 10 ст.) та доби пізнього середньовіччя (17—18 ст.). Салтово-маяцька культура представлена фрагментами стінок гофрованих амфор. Середньовічний шар представлений фрагментами гончарних посудин, коробчастих кахлів, виробами з металу. По території селища проходив зовнішній вал пізньосередньовічного м. Чугуєва.

Пам'ятка значною мірою міститься під забудовою 19—20 ст.

Матеріали досліджень зберігаються у ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун,
Кирило Мизгін.

37. План селища «Чугуївське-2».

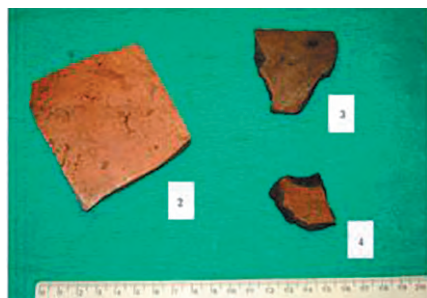

37. Селище «Чугуївське-2». Вигляд з півночі.

38. СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-3», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст. (археол.). На надзаплавній терасі корінного мису (вис. 5,0—7,0 м) правого берега Сіверського Дінця, в історичному центрі міста, на схід від пл. Соборної, на південно-східній околиці Чугуївського городища.

38. Селище «Чугуївське-3». Вид з південного сходу.

38. Фрагменти тарного та кухонного посуду з селища «Чугуївське-3».

38. Прорисовка фрагментів посуду.

Відкрив Г. Свистун у 2007.

Площа пам'ятки складає бл. 2200 кв. м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено обпалену глиняну обмазку з відбитками прутків, фрагменти

тарного та кухонного керамічного посуду: гофрованих стінок червоно-глиняних амфор та горщиків з характерним для салтівської культури лінійним орнаментом.

Пам'ятка, згідно з описом підйомного керамічного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до салтово-маяцької археологічної культури.

Під городами.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв).

Геннадій Свистун.

39. СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-4», 15—12 ст. до н. е. (археол.). За 1,5 км на південь від залізничного вокзалу, за 0,2 км на північ від оз. Криве.

Виявлено І. Костюченком у 1949.

Площа становить бл. 1 га. Потужність культурного шару не визначено.

Знайдено дрібні фрагменти посудин зрубної культурно-історичної спільноти.

Поверхня поселення розорюється.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАНУ.

В'ячеслав Бородулін.

40. ЧУГУЇВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ, 8—10, 17—18 ст. (археол.). В історичному центрі міста, у районі пл. Соборної, на високому корінному мисі (вис. 60—80 м) правого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Відоме з кін. 16 ст. («Разрядная книга», 1596). Досліджували Л. Бабенко у 1996, Г. Свистун у 2004—07, 2009.

Виникло у серед. 8 ст. з приходом на цю територію населення, котре представляло салтівську культуру які принесло із собою будівельні прийоми, архітектурний стиль тощо. З північного та східного боку лінія укріплень проходила по краю мису. Із західного та південного — лінії оборони були влаштовані за системою рів-вал. Оборонні споруди являли собою вал з панцирними викладками із пісковика як ззовні конструкції, так із внутрішнього боку. Зовнішній панцир складався з 2 рядів оброблених кам'яних блоків. Внутрішній був виготовлений із рваного каміння тієї ж породи. Внутрішнє заповнення валу складалося

з чорноземно-глиняного мішаного ґрунту. Поверх валу, по повздовжній осі споруди, був влаштований настил із пісковика, в якому, зокрема, було знайдено частину розбитого жорна. Ця вимістка слугувала бойовою площадкою для захисників цитаделі та своєрідним підмурівком для цегляного бруствера. Така цегла була обпалена способом розміщення ще сирій формованої заготовки з домішкою соломи на розпечений присок. Ступінь пропалювання таких будівельних матеріалів нерівномірний — від скловидної маси в нижній частині до верху (зменшення температурної обробки), що фіксується характерною зміною кольору керамічного матеріалу. До багатьох фрагментів цегли «приварилися» частинки деревного вугілля. Пропечену цеглу складали на глиняному розчині в конструкцію бруствера завтовшки бл. 0,8 м та заввишки зі зріст захисників укріплення.

Салтівське населення проживало на цій території до 10 ст., після чого до 16 ст. на городищі спостерігається період запустіння. З кін. 16 ст. починаються спроби відновити Чугуївське укріплення. У 1596 городище було обстежене 3 московськими дослідниками: І. Лодиженським,

40. Чугуївське городище. Вид зі сходу.

40. Чугуївське городище. Вид з північного заходу.

40. Фрагменти пізньосередньовічних пічних кахлів.

40. Сокирка і блешня 17 ст.

40. Натільні хрести. 17—18 ст.

40. Макітри. 17 ст.

Т. Якушкіним і Н. Спірідоновим, які доповідали в Розрядний приказ, що городище «некрепко и неудобно».

У 1638 силами загону під проводом Я. Остряниці, підсиленого московськими служилими людьми, побудовано дерев'яно-земляну підпрямокутну в плані фортецю на місці ранньосередньовічного городища. Нова фортеця мала 8 веж, 2 з яких були проїзними. По периметру захисні споруди мали довжину бл. 1,0 км. Для спорудження стіни використовувався дуб — стіна мала конструкцію стоячого острога з обламами.

Про перебудови і ремонти фортеці свідчить також зміна кількості веж. У 1668 відмічено 9 веж: 3 вежі з проїзними воротами та 6 веж глухих. Згідно з описом (1712) Чугуївської фортеці в ній містилося 8 веж: 2 з проїзними воротами та 6 глухих.

Крім території, яка оточена тиновою стіною з вежами, існував ще укріплений посад. Для захисту посаду існував вал, котрий пролягав вздовж сучасної вул. Пролетарської. Уздовж валу містилося кілька високих «курганів», що використовувалися як сторожові пости. Усередині фортеці розташовувалися адміністративні і господарські будівлі: соборний храм, воеводський будинок, будинки начальників військової команди, священнослужителів, Приказний будинок, «кружечний» двір, митниця, хлібний, соляний і пороховий склади.

Втративши своє стратегічне значення, після будівництва Ізюмської засічної лінії, Чугуївська фортеця ще якийсь час продовжувала своє існування. Згідно з реєстром фортець 1729, фортифікація була переведена в розряд іррегулярних. Розгром Кримського ханства Росією у 1783 привів до повного знищення фортечних будівель через непотрібність. На карті міста 1824 бачимо лише оборонний рів, що на кін. 18 — поч. 19 ст. був остаточно засипаний.

Забудовою та переплануваннями різних часів на сьогодні фортифікації городища були значною мірою знищені.

Під забудовою.

Матеріали зберігаються у ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).

Геннадій Свистун.

41. ЧУГУЇВСЬКА ВІЙСЬКОВА АВІАЦІЙНА ШКОЛА ПІЛОТІВ (іст.). Вул. Харківська. Мікрорайон «Авіатор». У північно-західній частині міста.

12 листоп. 1930 за рішенням радянського керівництва на північ від ст. Рогань заснована 9-а військова школа льотчиків та льотчиків-спостерігачів. У трав. 1938 на основі наказу НКО СРСР в школі відбулися організаційні зміни. На базі 1-ї бригади, яка готувала льотчиків-спостерігачів, створено Харківське військово-авіаційне училище штурманів. На базі 2-ї бригади, яка готувала льотчиків-винищувачів у складі 3 ескадриль, сформовано Чугуївське військово-авіаційне училище льотчиків-винищувачів (ЧВАУЛ) з терміном навчання 3 роки на літаках Р-5, І-5, І-15, І-16 (вже до кін. 1938 було випущено 450 льотчиків-винищувачів). Постановою РНК СРСР від 31 жовт. 1939 ЧВАУЛ присвоєно ім'я С. І. Грицевця. У 1940 ЧВАУЛ було одним з найбільших військових навчальних закладів у ВПС РСЧА. 1 берез. 1941 на основі наказу НКО у зв'язку зі зменшенням терміну навчання ЧВАУЛ було перейменовано в 9-у Чугуївську військову школу пілотів. Збільшився план випуску льотчиків-винищувачів з приєднанням випускникам військового звання «молодший командир». На той час школа перейшла на один тип літаків-винищувачів — І-16. У зв'язку з початком (черв. 1941) німецько-радянської війни 16 верес. 1941 школа перебазувалася в Казахську РСР. 7 ескадриль закладу розмістилися на аеродромах у радіусі 150 км навколо м. Чимкента. Вже через місяць після початку евакуації почалися заняття.

Наприкін. 1941 з льотчиків-інструкторів на літаках І-16 був сформований 728-й ВАП під командуванням підполковника І. Осмакова. З поч. 1942, відколи полк було направлено на Калінінський фронт, розпочалася бойова історія цього підрозділу, яка ознаменувалася героїчними звершеннями у складі 2-ї Повітряної армії на Степовому, Воронезькому та 1-у Українському фронтах — від Москви до Берліна. Так, станом на верес. 1942 льотчиками полку було збито понад

100 ворожих літаків. Всього льотчиками полку знищено бл. 500 літаків. 12 льотчиків цього підрозділу були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. У верес. 1942 із 7 ескадриль залишилося 5.

У серед. 1943 розпочалося перенавчання особового складу училища на новий тип літака Ла-5, продовжуючи випуск вихованців закладу з навичками пілотування літаків Як-7. В черв. 1943 створена методична рада школи, яка досліджувала методики навчання та виховання курсантів, розповсюдження передового досвіду, забезпечення безаварійної льотної роботи. 10 льотчиків-інструкторів, 4 викладачі та 1 технік протягом 3 міс. отримували досвід ведення бойових дій на фронті. Це дозволило внести зміни в підготовку курсантів. У навчальну програму були введені нові розділи тактики — дії винищувачів з прикриття своїх літаків, аеродромів, наземних військ. На циклах тактики створювалися класи-лабораторії, в яких розроблялися та демонструвалися способи та прийоми повітряного бою. Вперше в теорії навчання з'явився метод проведення льотно-тактичних навчань на картах, моделювання тактичних ситуацій «піший по льотному» з практичним втіленням у повітрі цих теоретичних розробок з обов'язковим подальшим і детальним їх аналізом. В льотну практику увійшли показові польоти на вільний повітряний бій поодиноких винищувачів. 1944 за ініціативою начальника штабу полковника А. Чистиліна створена бібліотека матеріалів, які узагальнювали досвід військових стажувань. Всі передові напрацювання відразу впроваджувалися в методику підготовки курсантів. Влітку 1944 розроблений та виданий посібник для інструкторів і курсантів з профілактики льотних екстремальних випадків та передумов до них. У ньому докладно аналізувалися питання відмови двигуна в повітрі, вимушена посадка поза аеродромом, зіпсованість різних систем літака, давалися практичні рекомендації дій в особливих випадках. 14 серп. 1944 згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 трав. 1944 Чугуївській військовій

авіаційній школі льотчиків вручено Червоний Прапор як символ військової доблесті й слави.

Під час німецько-радянської війни (1941—45) школа підготувала 2515 льотчиків-винищувачів; понад 200 випускників-льотчиків стали Героями Радянського Союзу; 9 — двічі Героями Радянського Союзу; випускник 1941, повітряний ас І. Кожедуб, — тричі Герой Радянського Союзу. 29 випускників здійснили повітряний таран. Серед них 4 льотчики двічі таранили літаки ворога. 36 випускників повторили подвиг капітана М. Гастелло (направили палаючий літак на скупчення ворожої техніки). Льотчик А. Білецький, як О. Маресьєв, лишившись ніг, повернувся у стрій та продовжував літати.

В кін. 1945 школа повернулася з евакуації на свою базу та приступила до льотного навчання курсантів за повною програмою на літаках УТ-2, ЛА-5, ЛА-7. Після війни в авіамістечку збереглися лише деякі будівлі. В них розмістилися управління, відділ навчально-льотної підготовки. 5 верес. 1945 школа перейменована в Чугуївське військово-авіаційне училище у складі 5 авіаційних полків. Всі 5 полків мали основну базу в м. Чугуєві, а льотну практику проводили на табірних аеродромах. В січ. 1946 створено 2 навчальних полки та 1 бойовий. 1-й УАП базувався в м. Чугуєві, я якому курсанти навчалися на перехідних типах літаків УТ-2, Як-7. Літали на аеродромах хут. Благодатний (біля с. Моспанове, Чугуївський р-н) та с. Кам'яна Яруга (Чугуївський р-н). 2-й УАП базувався на аеродромах с. Гракове (Чугуївський р-н) та с. Шевченкове (Первомайський р-н, Харківська обл.). 3-й УАП — на базі в м. Чугуєві, літав на бойових типах літаків ЛА-5, ЛА-7. Всі 3 полки не мали окремого найменування, але входили до однієї військової частини — № 77906.

5 лют. 1946 в с. Гракове на базі 7-ї АЕ Чугуївського училища було сформовано УАП, який згодом був передислокований до м. Чугуєва. 1947 замість старої авіатехніки надійшли літаки Як-11, як перехідні до бойового, та Як-18, спеціально призначений для початкового навчання. 1950 полк

41. Вул. Харківська.
Адміністративна будівля.

перейшов на нову техніку — літаки ЛА-9. Саме в цей час почалася розробка програм навчання на циклах авіаційної техніки, теорії польоту, повітряно-стрілецької підготовки та радіозв'язку. Директивою начальника Генштабу РА від 5 лют. 1952 всі 3 УАП отримали окремі найменування: 1-й полк — 809-й УАП (в/ч 19109), 2-й полк — 810-й УАП (в/ч 42072), 3-й полк — 812-й УАП (в/ч 32829).

У зв'язку з труднощами базування та обслуговування всіх 3 УАП на одному аеродромі м. Чугуєва, ухвалено перебазувати 809-й УАП у складі 5 АЕ на нове місце базування до м. Куп'янська (Харківська обл.), 1965—68 на аеродромі Гостра Могила (м. Луганськ), з 1968 в м. Охтирці (Сумська обл.). Ці бази використовувалися для навчання курсантів 1-2 курсів на літаках Л-29, а з 1976 — на Л-39.

База 810-го УАП містилася на аеродромі м. Чугуєва, який використовувався для навчання курсантів 3 курсу 2-ї та 3-ї АЕ на літаках МіГ-17, пізніше — на МіГ-21. Також полк базувався на аеродромі Левківка (Ізюмський р-н, Харківська обл.), на якому курсанти 3 курсу 1-ї та 4-ї АЕ літали на літаках МіГ-17.

База 812-го УАП розміщувалася на аеродромі м. Куп'янська (Харківська обл.). Використовувався для навчання курсантів випускного 4 курсу 1-ї, 2-ї та 3-ї АЕ на літаках Як-28п (до 1968) та МіГ-21. 4-а АЕ літала на МіГ-21 на аеродромі с. Канатове (біля м. Кіровограда (тепер м. Кропивницький)).

У верес. 1951 училище розпочало освоювати реактивну техніку — літаки МіГ-15 та МіГ-15БІС. 1954 заклад перейшов на нові штати з новою системою комплектування курсантів,

які закінчили військово-авіаційні школи початкового навчання. Термін навчання скоротився до півтора років. Частини отримали нові найменування. Оновився склад керівників.

У трав. 1960 Чугуївське військово-авіаційне училище льотчиків реорганізовано в Чугуївське вище військово-авіаційне училище льотчиків, яке розпочало підготовку льотчиків-інженерів (перший випуск — 1963). Тоді ж полк був повністю переозброєний літаками МіГ-17. Змінний склад закладу почав формуватися не з випускників льотних шкіл початкового навчання, а за рознарядкою військкоматів випускниками середніх шкіл. Встановлювався чотирирічний термін навчання. Польоти з курсантами розпочиналися з 2 курсу на навчальному літаку. На 3 та 4 курсах навчання курсанти освоювали техніку пілотування й бойового застосування літака. У 1961 цей заклад об'єднано з Харківським військовим авіаційним училищем штурманів (з 1967 Харківське вище військово-авіаційне училище льотчиків імені двічі Героя Радянського Союзу С. І. Грицевця). 1964—65 проведено перенавчання льотного складу на два нових типи надзвукових літаків та на новий навчальний реактивний літак Л-29. 1967 училище розпочало працювати за профілем ВА (винищувальна авіація) та ВБА (винищувально-бомбардувальна авіація). 1968 за досягнуті успіхи у підготовці льотчиків полку було вручено Бойовий Червоний Прапор. 3 серп. 1974 курсанти полку розпочали освоювати техніку пілотування на надзвуковому винищувачі МіГ-21, з 1976 — перенавчання льотного складу навчальних полків на новий навчально-тренувальний реактивний літак Л-39. 1993 заклад увійшов до складу Харківського інституту льотчиків (з 2005 ХУПС ім. Івана Кожедуба). У груд. 1995 на базі 810-го УАП, на озброєнні якого стояли навчально-тренувальні літаки Л-39, 1879-го окремого батальйону зв'язку і радіотехнічного забезпечення та 926-го окремого батальйону аеродромно-технічного забезпечення була створена 203-а авіаційна база (навчальна), з серп. 2004 — 203-а навчальна авіаційна

бригада Харківського Університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. 1999 в бригаді розпочато підготовку фахівців транспортної авіації на літаках АН-26 і вертолітників на гелікоптерах Мі-8. У верес. 2007 до складу бригади увійшов навчально-тренувальний комплекс, на базі якого готують фахівців для зенітно-ракетних та радіотехнічних військ.

З-поміж відомих начальників училища були:

1940—43 — Богослов Іван Єфремович — комбриг. Одним з основних напрямів його програми була реорганізація льотної підготовки. Всі 7 АЕ базувалися на аеродромі м. Чугуєва і щодня розліталися на польові аеродроми. Це потребувало значних матеріальних витрат та великої кількості автотранспорту. Він розподілив ескадрильї по аеродромах постійного базування (с. Гракове, смт Малинівка, хут. Благодатний, хут. Бурлуцький, с. Базаліївка, с. Кам'яна Яруга, м. Чугуїв) та забезпечив командування матеріальними засобами, створив рівні умови всім ескадрильям, внаслідок чого результати різко скоротилися кількість поломок та аварій.

1947—51 — Степанов Костянтин Захарович. 1948—49 перебудовувалися всі відділи училища. Проведені заходи з покращення навчально-виховного процесу. Інструкторами призначено 62 найбільш здібних випускників. Зміна стилю роботи дозволила закріпити військову дисципліну, підняти на вищий рівень політико-виховну роботу. З 1950 заклад під його керівництвом посів перше місце з-поміж усіх авіаційних училищ країни.

1954—56 — Романенко Іван Іванович (1918—78) — Герой Радянського Союзу (1944), військовий льотчик 1-го кл. (1964). Закінчив (1938) Чугуївське військово-авіаційне училище льотчиків-винищувачів, залишився в ньому льотчиком-інструктором. Всього за роки німецько-радянської війни (1941—45) здійснив бл. 200 вдалих бойових вильотів, у повітряних боях збив 29 ворожих літаків особисто і 3 в групі з товаришами. 3 трав. 1966 — генерал-майор авіації. Проживав і працював у м. Краснодари (РФ).

1946—50 працював заступником начальника училища з льотної підготовки Білецький Антон Федосійович — полковник. Закінчив Чугуївську школу пілотів. Під час німецько-радянської війни (1941—45) у повітряному бою отримав тяжке поранення. Після ампутації ступні отримав право літати. Наставник військового льотчика Маресьєва, який виконував бойові льотні завдання з ампутованими ногами. Після повернення на фронт та у мирний час налітав 900 год. Продовжував льотну роботу.

Серед відомих випускників різних років були:

1956 — Аксьонов Володимир Вікторович (1935) — двічі Герой Радянського Союзу (1976, 1980), бортінженер космічного корабля, 36-й льотчик-космонавт СРСР, почесний громадянин понад 10 міст. У загоні космонавтів з 1973. Здійснив 2 космічних польоти на кораблях «Союз-22» та «Союз Т-2» (1976, 1980). З 1983—93 заступник начальника Правління Радянського фонду миру. З 1988 — директор НДІ по вивченню природних ресурсів Держгидромету СРСР, який займався проектуванням автоматичних космічних апаратів. Проживає у м. Москві (РФ).

1941 — Александрюк Віктор Ілліч (1921—91) — Герой радянського Союзу (1945). Учасник німецько-радянської війни (1941—45). Командир ланки 176-го ГВАП. Станом на 1945, здійснив 252 бойових вильоти, брав участь у 69 повітряних боях, знищив особисто 15, а в групі — 4 ворожих літака. Після війни проживав у м. Курську (РФ).

1941 — Амелін Олексій Степанович (1921—81) — Герой Радянського Союзу (1944). До листоп. 1942 працював там же льотчиком-інструктором. Станом на черв. 1944 — командир ескадрильї 240-го ВАП, здійснив 216 бойових вильотів, у 70 повітряних боях збив 15 літаків противника. До кінця війни здійснив бл. 290 бойових вильотів, брав участь у 83 повітряних боях, знищив особисто 17 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1941 — Афанасьєв Борис Михайлович (1920—76) — Герой

Радянського Союзу (1945), учасник німецько-радянської війни (1941—45). Заступник командира ескадрильї 21 ВАП. Станом на квіт. 1945 здійснив 367 бойових вильотів. Брав участь у 23 повітряних боях, особисто збив — 8, у групі — 1 ворожий літак. Після війни проживав, помер та похований в м. Ризі (Латвія).

1941 — Бабенко Олексій Федорович (1923—96) — Герой Радянського Союзу (1955). Всю війну готував льотчиків для фронту. Безпосередньої участі в боях не брав. Першим на гелікоптері Мі-4 досягнув Північного полюсу (1954). Завершив переліт на відстань понад 5 тис. км, більше року працював на полярній станції «СП-3» і в районах Далекої Півночі. За цей час налітав понад 300 год., двічі вивозив у безпечне місце зимівників дрейфуючої станції «СП-3» і цінне обладнання з підтолої крижини. Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1940 — Баранов Михайло Дмитрович (1921—43) — Герой Радянського Союзу (1942). Станом на черв. 1942 — ст. лейтенант, командир ланки 183-го ВАП 269-ї ВАД (8-а повітряна армія, Південно-Західний фронт), здійснив бл. 250 бойових вильотів, особисто збив 26 ворожих літаків, в групі — 28. Загинув, здійснивши таран.

1941 — Башкіров В'ячеслав Пилипович (1915—2001) — Герой Радянського Союзу (1943), генерал-майор авіації запасу (з 1966). Воєнком ескадрильї 788-го ВАП (102-а ВАД). В боях за Сталінград збив 6 ворожих літаків. Після війни був начальником Центрального Будинку авіації та космонавтики в м. Москві (РФ), де помер і був похований.

1941 — Безверхий Олексій Ігнатович (1921—2004) — Герой Радянського Союзу (1945). За роки німецько-радянської війни (1941—45) гвардії ст. лейтенант здійснив 333 бойових вильотів. Провів 47 повітряних боїв, у яких збив 15 літаків ворога особисто і в групі. Був розвідником, часто вилітав у глибокий тил ворога і повертався з важливими повідомленнями про противника. Після війни проживав у м. Харкові.

1940 — Белозьоров Іван Павлович (1918—2006) — Герой Радянського Союзу (1944). Станом на квіт.

1944 — командир ланки 6-го ГВАП гвардії ст. лейтенант здійснив 300 бойових вильотів, у 34 повітряних боях особисто збив 8 літаків противника. За мужність і героїзм, проявлені в повітряних боях з нацистськими окупантами при звільненні Криму, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни проживав у м. Сімферополі.

1940 — Борових Андрій Єгорович (1921—89) — двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945), льотчик-інструктор. У груд. 1941 в складі 728-го ВАП вирушив на Калінінський фронт рядовим льотчиком. Під час німецько-радянської війни (1941—45) — мол. лейтенант, командир ланки 157-го ВАП (273-я ВАД, 6-й ВАК, 16-а повітряна армія, Центральний фронт). За 341 вдалих бойовий виліт та участь у 55 повітряних боях, в яких він особисто збив 12 літаків противника і 14 в складі групи, був удостоєний (1943) звання Героя Радянського Союзу. Другою медаллю «Золота Зірка» командир ескадрильї того ж полку (234-а ВАД, того ж корпусу і армії, 1-й Білоруський фронт) був удостоєний за збиті в наступних 49 повітряних боях ще 19 ворожих літаків. Всього за роки війни він здійснив бл. 600 вдалих бойових вильотів, провів понад 170 повітряних боїв, збив особисто 32 і в групі 14 літаків противника. Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1941 — Бузінов Вадим Миколайович (1922—78) — Герой Радянського Союзу (1945), полковник (1955), військовий льотчик 1-го класу (1954). Заступник командира, штурман ескадрильї 148-го ВАП (185-а ВАД, 14-а ВАК, 15-а повітряна армія, 2-й Прибалтійський фронт). Станом на 1945 здійснив 160 бойових вильотів. У 22 боях особисто збив 15 ворожих літаків та 1 аеростат-коректувальник, 1 літак знищив на землі. Нагороджений орденами та медалями. Після війни проживав у м. Брянську (РФ).

1941 — Булгаков Андрій Пантелійович (1920—81) — Герой Радянського Союзу (1945), підполковник в запасі. Заступник командира ескадрильї 265-го ВАП (336-а ВАД, 3-я повітряна армія, 1-й Прибалтійський фронт). Здійснив 182 бойових вильоти. У 39

повітряних боях особисто збив 18 ворожих літаків та 1 аеростат-коректувальник. Закінчив Вищу офіцерську школу командирів ескадрильї (1945). Після війни проживав і помер у м. Коломна (Московська обл., РФ).

1944 — Васін Валентин Петрович (1923—2010) — Герой Радянського Союзу (1957), генерал-майор авіації, заслужений льотчик-випробувач СРСР, заслужений випробувач космічної техніки. Проводив випробування літаків МіГ-17, МіГ-19, МіГ-21, Су-7, Т-3, Т-43, Як-25, Як-27, гвинтокрили Мі-1, Мі-4. Першим провів та розробив методику посадки реактивних літаків-винищувачів другого покоління: Су-9, Су-11, Су-7 та МіГ-21, космічного корабля «Восход-2». Проживав і помер у м. Жуковському (Московська обл., РФ).

1941 — Васько Олександр Федорович (1920—2004) — Герой Радянського Союзу (1946), полковник. Брав участь у німецько-радянській (1941—45) та корейській (1950—53) війнах. Льотчик 176-го ГВАП (324-а ВАД, 16-а повітряна армія, 1-й Білоруський фронт). Здійснив 303 бойових вильоти. У 49 повітряних боях збив 15 ворожих літаків. Після звільнення в запас (1960) проживав і помер у м. Полтаві.

1940 — Виборнов Олександр Іванович (1921—2015) — Герой Радянського Союзу (1945), генерал-лейтенант. У 1940 працював там же льотчиком-інструктором. Командир ескадрильї 728-го ВАП (256-ї ВАД, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт). Здійснив 190 бойових вильотів. Брав участь у 42 повітряних боях, особисто збив 20 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1940 — Вікторов Григорій Петрович (1919—44) — Герой Радянського Союзу (1945), льотчик-інструктор. Заступник командира ескадрильї, гвардії ст. лейтенант 74-го ГШАП 1-ї ГШАД (1-а повітряна армія, 3-й Білоруський фронт), знищив та підбив понад 40 танків, 200 автомашин з військами та вантажами, спалив 5 залізничних ешелонів, особисто збив 2 ворожих літаки. Загинув у бою.

1944 — Волошин Григорій Андрійович (1922—45) — Герой Радянського Союзу (1945). Льотчик 813-го ВАП

215-ї ВАД (8-й ВАК, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт). 16 січ. 1945 вилетів у складі п'ятірки винищувачів Ла-5 на прикриття наземних військ. У районі лінії фронту наші винищувачі вступили в бій із 30 винищувачами противника — FW-190. Загинув при тарані.

1939 — Воронько Олександр Григорович (1917—97) — Герой Радянського Союзу (1945), льотчик-інструктор, полковник. Всього здійснив бл. 160 вдалих бойових вильотів, у повітряних боях особисто збив 20 ворожих літаків.

1943 — Гончар Іван Олексійович (1921—45) — Герой Радянського Союзу (1945). Гвардії ст. лейтенант, командир ланки 89-го гвардійського ВАП 7-ї ГВАД (2-й ВАК, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт) здійснив 87 бойових вильотів, у 28 повітряних боях особисто збив 16 ворожих літаків.

1940 — Гопник Хаскель Мойсейович (1917—89) — Герой Радянського Союзу (1945). Станом на квіт. 1945 — штурман 948-го ШАП 308-ї ШАД (3-й ШАК, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт), здійснив 122 бойових вильоти, у повітряних боях збив 5 ворожих літаків у групі, знищив 12 танків, 26 автомашин, 15 точок зенітної артилерії, 26 залізничних вагонів, 2 паровози, а також багато іншого військового майна і спорядження ворога. За мужність і відвагу, проявлені в боях з нацистськими загарбниками, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни проживав у м. Львові.

1940 — Герман Іван Мойсейович (1915—2000) — Герой Радянського Союзу (1943). Командир ескадрильї 70-го ГШАП (3-я ГШАД, 6-а повітряна армія, Північно-Західний фронт). Здійснив 60 бойових вильотів, збив 7 та знищив на землі 22 ворожих літаки, 20 танків, 70 автомашин. Після війни проживав у м. Сумах.

1941 — Гнезділов Іван Федорович (1922—90) — Герой Радянського Союзу (1944), полковник. Заступник командира ескадрильї 153-го ГВАП (12-а ГВАД, 1-й ГШАК, 5-а повітряна армія, 2-й Український фронт). Здійснив 245 бойових вильотів. В 67 повітряних боях збив особисто 17, у групі

1 ворожий літак. Після війни проживав у м. Ризі (Латвія).

1940 — Гребеньов Аркадій Дмитрович (1919—99) — Герой Радянського Союзу (1944), Штурман 111-го ГВАП (10-а ГВАД, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт). Здійснив 340 бойових вильотів. У 57 повітряних боях збив особисто 18, у групі — 4 літаки противника. Після війни проживав у м. Сімферополі.

193? — Гриньов Микола Васильович (1910—63) — Герой Радянського Союзу (1939). Помічник командира ескадрильї 22-го ВАП (ВАБ, 1-а армійська група). Здійснив 25 повітряних боїв, збив особисто 4, у групі — 6 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Сочі (РФ).

1940 — Гузов Петро Фомич (1920—41) — Герой Радянського Союзу, мл. лейтенант. 14 верес. 1941 вів повітряний бій з 9 Ме-109. Під час бою був поранений, літак загорівся. 4 машини оточили літак лейтенанта, намагаючись посадити його на німецький аеродром. П. Гузов своїм палаючим літаком таранив ворожий літак, який був поруч.

1940 — Гуров Костянтин Фролович (1917—45) — Герой Радянського Союзу (1945). Командир ескадрильї 657-го ШАП (196-а ШАД, 4-й ШАК, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт). Здійснив 119 бойових вильотів.

1942 — Давиденко Костянтин Сергійович (1923—2004) — Герой Радянського Союзу (1945), підполковник. Заступник командира ескадрильї 62-го ШАП (233-я ШАД, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт). Здійснив 130 бойових вильотів. Після війни проживав у м. Чернігові.

1938 — Детяр Микола Іванович (1916—86) — Герой Радянського Союзу (1945), полковник. Командир ескадрильї 95-го ШАП (5-а ГШАД, 2-й ГШАК, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт). Здійснив 130 бойових вильотів. Після війни проживав у Башкирській АРСР (тепер Башкортостан, РФ).

1941 — Денчик Микола Федорович (1920—96) — Герой Радянського Союзу (1944). Гвардії ст. лейтенант, заступник командира ескадрильї 64-го ГВАП 4-ї ГВАД (1-й ГВАК, 15-а армія, Брянський фронт). До верес.

1943 здійснив 63 бойових вильоти, особисто збив 13 літаків, 3 — у групі.

1950 — Добровольський Георгій Тимофійович (1928—71) — льотчик-космонавт СРСР (1971), Герой Радянського Союзу (1971). Під час повернення космічного екіпажу на Землю (вночі з 29 на 30 лип. 1971) трапилася розгерметизація спускового апарата «Союз-11» (передчасно відкрився клапан вентиляції для дихання, стравивши повітря) і космонавти загинули. Політ тривав 23 доби 18 год. 21 хв. 43 с.

1942 — Добродецький Анатолій Васильович (1923—43) — Герой Радянського Союзу (1944, посмертно). Льотчик 297-го ГВАП 302-ї ВАД (5-а повітряна армія, Степовий фронт). За півтори місяці здійснив 27 бойових вильотів, брав участь в 11 повітряних боях, особисто збив 3 ворожих літаки, 8 — в групі. Загинув, здійснивши таран.

1943 — Докашенко Микола Григорович (1921—92) — Герой Радянського Союзу (1952). Здійснив 148 бойових вильотів, у 45 повітряних боях особисто збив 9 ворожих літаків. Після війни проживав у с. Кондратівка Сумської обл.

1940 — Дранищев Євгеній Петрович (1918—43) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на трав. 1943 — гвардії ст. лейтенант, заступник командира ескадрильї 9-го ГВАП (6-а ГВАД, 8-а повітряна армія, Південний фронт), здійснив 120 бойових вильотів, у 50 повітряних боях особисто збив 21 ворожий літак, в групі — 7. 20 серп. 1943 не повернувся із бойового вильоту.

1940 — Дубенок Геннадій Сергійович (1920—2004) — Герой Радянського Союзу (1943), льотчик-ас. Командир ескадрильї 53-го ГВАП (1-а ГВАД, 16-а повітряна армія, Центральний фронт). Здійснив 301 бойовий виліт. У 95 боях особисто збив 9, а у групі 7 ворожих літаків. Після війни проживав у смт Моніне (Московська обл., РФ).

1942 — Дудніченко Віктор Маркович (1923—89) — Герой Радянського Союзу (1944), льотчик-ас. Заступник командира ескадрильї 239-го ВАП (235-а ВАД, 10-й ВАК, 2-а повітряна армія, 1-й Український фронт). Станом

на січ. 1944 здійснив більше 120 бойових вильотів, у 26 повітряних боях збив 16 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Ізміл Одеської обл.

1940 — Єдкін Віктор Дмитрович (1919—93) — Герой Радянського Союзу (1945). До груд. 1944 майор здійснив 294 бойових вильотів, у 53 повітряних боях збив особисто 15 і в групі 3 літаки противника, знищив 2 аеростати. Після війни проживав у м. Одесі.

1941 — Єрьомін Олександр Климентійович (1921—44) — Герой Радянського Союзу (1944), гвардії капітан. Командир ескадрильї 15-го ГШАП (277-а ШАД (13-а повітряна армія, Ленінградський фронт) здійснив 123 бойових вильотів. Його літак був збитий у районі м. Нарва (Естонія).

1940 — Жердій Євгеній Миколайович (1918—42) — Герой Радянського Союзу (1942). Командир ланки 273-го ВАП. Всього здійснив 75 вдалих бойових вильотів, у повітряних боях збив особисто і в групі по 4 літаки противника. В одному із боїв його винищувач втратив керування і почав падати. Є. Жердій зумів вистрибнути з літака, але, будучи важко пораненим у бою та отримавши сильні опіки, розкрити парашут не вдалося.

1940 — Залевський Володимир Миколайович (1918—43) — Герой Радянського Союзу (1943). За всю війну — командир ланки 157-го ВАП (4-а ударна армія, Калінінський фронт) здійснив понад 300 вильотів, збив особисто 17 німецьких літаків і 23 — в групі. Загинув у повітряному бою на Курській дузі.

1940 — Іванов Віктор Павлович (1919—97) — Герой Радянського Союзу (1944). До лип. 1944 здійснив 556 бойових вильотів, у 33 повітряних боях особисто збив 14 літаків противника і 4 в групі. Після війни проживав у м. Ленінграді (тепер — м. Санкт-Петербург, РФ).

1940 — Ігнат'єв Микола Петрович (1917—84) — Герой Радянського Союзу (1943). До трав. 1943 здійснив 171 бойовий виліт, у 70 повітряних боях збив особисто 10 літаків, у групі — 7.

1941 — Іщенко Василь Каленикович (1919—2004) — Герой Радянського Союзу (1945). Командир ескадрильї 1-го ГВАП (7-а ГВАД, 2-й ВАК,

2-а повітряна армія, 1-й Український фронт). До 1945 здійснив 310 бойових вильотів, у 66 боях збив особисто 14, у групі 4 бойових ворожих літаки. Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1938 — Катрич Олексій Миколайович (1917—2004) — Герой Радянського Союзу (1941). 11 серп. 1941 лейтенант на винищувачі МіГ-3 здійснив перший у світі висотний таран. 12 верес. 1941 у повітряному бою на дальніх підступах до Москви льотчик вдруге застосував таран і знищив бомбардувальник противника. Всього за період війни здійснив понад 250 бойових вильотів, у повітряних боях збив 14 літаків противника. Після війни проживав у м. Москві (РФ). З 1973 — заступник міністра Цивільної авіації СРСР.

1940 — Кисляк Микола Олександрович (1916—94) — Герой Радянського Союзу (1943). Штурман 11-го ГВАП (2-а мінно-торпедна АД, ВПС Чорноморського флоту). Брав участь у визволенні України, Кавказу, Молдавії. На верес. 1944 здійснив 302 бойових вильоти, у 50 повітряних боях збив особисто 12 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Севастополі та м. Миколаєві.

1940 — Клубов Олександр Федорович (1918—44) — двічі Герой Радянського Союзу (1944, 1945). За 3 місяці боїв у складі 16-го гвардійського ВАП (9-а ГВАД, 8-а повітряна армія, Південний фронт) здійснив 68 бойових вильотів, брав участь у 28 повітряних боях, особисто збив 10 літаків противника. До листоп. 1944 здійснив понад 500 бойових вильотів, у 95 повітряних боях особисто збив 31 ворожий літак і 19 в групових боях. Вдруге звання Героя Радянського Союзу присвоєно посмертно.

1941 — Кожанов Петро Павлович (1917—43) — Герой Радянського Союзу (1942). На поч. черв. 1942 служив військовим комісаром ескадрильї 4-го ГВАП (1-а ГВАД ВПС Балтійського флоту). Гвардії ст. лейтенант здійснив 386 бойових вильотів, 59 разів штурмував ворожі позиції. Брав участь у 59 повітряних боях, особисто збив 5 і в складі групи — 3 ворожі літаки. За весь час війни здійснив понад 500 бойових вильотів, збив 9 літаків особисто і 4 — в групі.

1941 — Кожедуб Іван Микитович (1920—91) — тричі Герой Радянського Союзу (1944, 1944, 1945), маршал авіації (1985). З початком війни разом зі школою евакуювався в Середню Азію. До кін. 1942 працював там же льотчиком-інструктором. На фронті з берез. 1943. До жовт. 1943 командир ескадрильї 240-го ВАП (302-а ВАД (5-а повітряна армія, Степовий фронт) здійснив 146 бойових вильотів, особисто збив 20 літаків противника. До серед. 1944 заступник командира 176-го гвардійського ВАП 302-ї винищувальної авіаційної дивізії (16-а повітряна армія, 1-й Білоруський фронт) довів кількість бойових вильотів до 256 та збитих літаків противника до 48. До кінця війни гвардії майор І. Кожедуб довів кількість бойових вильотів до 330 та збитих літаків противника до 62. Брав участь у битві на Курській дузі (1943).

1941 — Козич Іван Семенович (1920—2000) — Герой Радянського Союзу (1943), майор. Заступник командира ескадрильї 721-го ВАП (286-а ВАД, 15-а повітряна армія, Брянський фронт). На поч. лют. 1943 здійснив 210 бойових вильотів, у 31 повітряному бої особисто збив 9, у групі — 4 ворожих літаки. Після війни проживав у смт Сюзьва Пермського краю (РФ).

1940 — Козлов Микола Олександрович (1917—2005) — Герой Радянського Союзу (1943), лейтенант. 26 верес. 1941 вступив в повітряний бій з 5 літаками противника, 2 німецьких літаки Ю-88 збив вогнем бортової зброї, третій — тараном. Під час Сталінградської битви знищив 12 ворожих літаків, в т. ч. один тараном на малій висоті. Провів 620 бойових вильоти, збив 23 літаки.

1939 — Колісник Василь Артемович (1914—96) — Герой Радянського Союзу (1943), генерал-лейтенант авіації. Командир ескадрильї 88-го ВАП 216-ї винищувальної авіаційної дивізії (4-а повітряна армія, Північнокавказький фронт). За роки війни здійснив 585 бойових вильотів, збив особисто 8 та в складі групи 15 літаків противника, знищив на землі багато живої сили та техніки ворога. Після війни мешкав у м. Києві.

1940 — Комельков Михайло Сергійович (1922—2003) — Герой Радянського Союзу (1945). До трав. 1945 збив особисто 32, у групі — 7 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ).

1940 — Кононенко Микита Никифорович (1922—2000) — Герой Радянського Союзу (1946). Штурман 179-го ГВАП (14-а ГВАД, 5-а повітряна армія, 2-й Український фронт). На лют. 1945 здійснив 169 бойових вильотів. У 52 повітряних боях збив особисто 15, у групі 9 ворожих літаків. Після війни проживав у м. Белгороді (РФ).

1940 — Коцеба Григорій Андрійович (1917—43) — Герой Радянського Союзу (1941). До жовт. 1941 — командир ланки окремої ескадрильї (44-а ВАД 6-а армія, Південно-Західний фронт). 22 верес. 1941 перешкодив нацистам переправитися через р. Оріль. Здійснив 40 бойових вильотів. Загинув у авіакатастрофі.

1940 — Кравцов Дмитро Степанович (1916—96) — Герой Радянського Союзу (1945). Командир ескадрильї 31-го ВАП (295-а ВАД, 17-а повітряна армія, 3-й Український фронт). На квіт. 1945 здійснив 450 бойових вильотів, провів 80 повітряних боїв, отримав 13 перемог особисто і 8 у групі. Після війни проживав у м. Києві.

1940 — Крупський Віктор Йосипович (1921—2000) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на лип. 1942 — заступник командира ескадрильї 760-го ВАП (26-а армія, Карельський фронт), здійснив 240 бойових вильотів, провів 28 повітряних боїв, отримав 3 перемоги особисто і 8 в групі з товаришами. До кін. війни здійснив 330 бойових вильотів, знищив 10 особисто, 9 у групі літаків противника.

1938 — Кудар Петро Сергійович (1913—41) — Герой Радянського Союзу (1941, посмертно). Під час німецько-радянської війни (1941—45) — лейтенант, командир ескадрильї 249-го ВАП (44-а ВАД 6-а армія, Південно-Західний фронт), здійснив 155 бойових вильотів на розвідку та штурмування військ ворога, на патрулювання і супровід наших військ. Загинув під час виконання бойового завдання.

1941 — Кустов Ігор Єфремович (1921—43) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на квіт. 1942 — заступник командира ескадрильї, пілот 728-го ВАП (3-я ударна армія, Калінінський фронт), здійснив 71 бойовий виліт, у повітряних боях особисто збив 7 і в складі групи — 12 ворожих літаків.

1940 — Лавриненков Володимир Дмитрович (1917—88) — двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1944), льотчик-інструктор, генерал-полковник авіації (з 1971). Служив у 4-у ВАП. 5—30 лип. 1942 збив особисто 3 німецьких винищувачі Me-109 і в групі — 4. За груд. 1942 здійснив 21 виліт, провів 9 боїв, у яких збив 3 літаки противника. Призначений у 9-й гвардійський ВАП радянських асів. У серп. 1943 потрапив у полон, але здійснив втечу. Понад місяць брав участь у партизанських бойових операціях у загоні ім. Чапаєва. Повернувшись в полк, здійснював польоти із замаскованого аеродрому. В квіт. 1944 Одеський гвардійський Червонопрапорний полк винищувачів проводив безперервні бої на Одеському і Кримському напрямках, підтримуючи війська 4-го Українського фронту. За роки війни здійснив 448 бойових вильотів, провів 134 повітряних боїв, збив особисто 35 і в групі — 11 німецьких літаків. 1977—84 — начальник штабу, потім заступник начальника Цивільної оборони УРСР. З 1984 — головний консультант Академії ППО ім. Маршала Радянського Союзу О. Василевського. Автор книг: «Повернення в небо» — спогади та повісті (у співавторстві) — «Сокіл-1», «Сокіл-2», «Без війни», «Дід Василь», «Шпага помсти». Після війни проживав у м. Києві.

1954 — Лазарев Василь Григорович (1928—90) — Герой Радянського Союзу (1973), льотчик-космонавт СРСР, 64-й Космонавт світу. Випробовував літаки різних типів і модифікацій, брав участь у випробуванні різноманітного висотного обладнання для льотчиків (скафандр, костюми проти перевантаження, кисневе устаткування). Випробовував висотний стратостат-лабораторію «Волга», перебував на його борту понад 28 год. Свій перший космічний

політ здійснив 27—29 верес. 1973 разом з бортінженером О. Макаровим в якості командира космічного корабля «Союз-12». Тривав політ 1 добу 23 год. 15 хв. 23 с, в якому вперше випробувано у пілотному режимі модифікований КК «Союз» і нові рятувальні скафандри «Сокіл».

1957 — Леонов Олексій Архипович (1934—2019) — Двічі Герой Радянського Союзу (1965, 1975), Герой Соціалістичної праці НРБ, почесний громадянин більш ніж 20 міст, льотчик-космонавт. Здійснив 2 космічних польоти; на кораблі «Восход-2» (1965), «Союз-19» (1975). Першим в історії здійснив вихід у відкритий космос (23 хв. 41 сек.). У 1968 закінчив ВППА ім. М. Є. Жуковського. 1970—91 — заступник начальника Центру підготовки космонавтів. 1981 закінчив ад'юнктуру ВППА ім. М. Є. Жуковського. Його ім'ям названо кратер на зворотному боці Місяця.

1940 — Лихолетов Петро Якович (1917—45) — Герой Радянського Союзу (1944). У 1941 закінчив курси ком. ланки у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). Командир ескадрильї 159-го ВАП (275-а ВАД, 13-а повітряна армія, Ленінградський фронт). Станом на жовт. 1943 — здійснив 366 бойових вильотів. У 72 повітряних боях збив особисто 19, у групі 5 ворожих літаків. Після війни проживав і помер у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ).

1940 — Лозенко Іван Аркадійович (1916—43) — Герой Радянського Союзу (1944). Командир ескадрильї 431-го ШАП (299-а ШАД, 16-а повітряна армія, Білоруський фронт). Здійснив 154 бойових вильоти на штурм аеродромів, техніки та живої сили. Був смертельно поранений. Похований у братській могилі с. Скепня, (Гомельська обл., Білорусь).

1942 — Лозовський Віктор Артемійович (1923—69) — Герой Радянського Союзу (1948), майор. Заст. командира ескадрильї 431-го ВАП (288-а ВАД, 17-а повітряна армія, 3-й Український фронт). Здійснив 327 бойових вильотів. У 42 повітряних боях збив особисто 19 ворожих літаків. Після війни проживав і працював у м. Запоріжжі.

1938 — Макаренко Микола Федорович (1916—98) — Герой Радянського Союзу (1943), полковник у запасі (з 1970). Командир ескадрильї 153-го ВАП (5-а змішана АД, 23-я армія, Ленінградський фронт). Станом на груд. 1941 — здійснив 262 бойових вильоти. У 11 повітряних боях збив 1 у повітрі та 2 на землі ворожих літаки. Після війни проживав у м. Щелково (Московська обл., РФ).

1938 — Макаров Сергій Васильович (1919—42) — Герой Радянського Союзу (1942). Командир ланки 180-го ВАП (46-а змішана АД, Калінінський фронт). Здійснив 260 бойових вильотів. У 35 повітряних боях особисто збив 10 і у складі групи 13 ворожих літаків. Загинув під час повітряного бою 10 лют. 1942.

1940 — Мартинов Олександр Васильович (1919—80) — Герой Радянського Союзу (1942). Станом на серп. 1942 — заступник командира ескадрильї 296-го ВАП (268-а ВАД, 8-а повітряна армія, Сталінградський фронт), у повітряних боях особисто збив 17 і в групі 16 літаків противника. Всього здійснив понад 300 вдалих бойових вильотів. Провівши понад 100 повітряних боїв, збив 18 літаків противника особисто і 16 — в групі з побратимами. Після війни проживав у м. Великому Новгороді (РФ).

1943 — Мартинов Євген Васильович (1924—2005) — Герой Радянського Союзу (1945). Командир ланки 98-го гвардійського відділення РАП (Головне командування ВПС ЧА). Здійснив 170 успішних бойових вильотів на аерофоторозвідку, відкрив та сфотографував оборонні споруди. З 1962 командував вертолітним полком. З 1964 у запасі. Проживав у м. Москві (РФ).

1941 — Марченко Іван Тимофійович (1917—48) — Герой Радянського Союзу (1944). Станом на черв. 1944 — командир розвідувальної ескадрильї 30-го розвідувального авіаційного полку, здійснив 417 бойових вильотів, 68 разів прикривав конвої, штурмував і бомбардував живу силу і техніку противника, 120 разів літав на розвідку і виявив 15 ворожих конвоїв. На його бойовому рахунку 6 збитих німецьких літаків і 1 потоплений

торпедний катер. Загинув при виконанні службових обов'язків.

1939 — Митрофанов Федір Васильович (1916—45) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на листоп. 1942 — командир ескадрильї 445-го ВАП (6-й ВАК, війська ППО СРСР), здійснив 250 бойових вильотів, у 18 повітряних боях збив особисто 10 і в складі групи 3 літаки противника. Загинув при виконанні бойового завдання в районі м. Ельбінг (Польща). До того часу ним було здійснено понад 500 бойових вильотів і особисто збито 15 ворожих літаків.

1941 — Михайлик Яків Данилович (1922—2011) — Герой Радянського Союзу (1946), полковник (1962). Заст. ком. ескадрильї 54-го ГВАП (1-а ГВАД, 16-а повітряна армія, 1-й Білоруський фронт). Станом на трав. 1945 здійснив 316 бойових вильотів, у 73 повітряних боях збив особисто 17, у групі 6 ворожих літаків.

1948 — Мосолов Георгій Костянтинович (1926—2018) — Герой Радянського Союзу (1960), льотчик-випробувач 1 класу, полковник. 1949 закінчив Вищу офіцерську авіаційно-інструкторську школу ВПС, 1951 — школі льотчиків, 1959 — Московський авіаційний інститут.

1939 — Мусієнко Іван Олександрович (1915—89) — Герой Радянського Союзу (1945), генерал-майор. Командир 6-го ОШАП (3-я повітряна армія, 1-й Прибалтійський фронт). Станом на січ. 1945 здійснив 126 бойових вильотів на розвідку та штурмування військових об'єктів, завдаючи значної шкоди ворогам. У 1953 закінчив академію Генштабу. Проживав у м. Львові.

1941 — Мухін Василь Пилипович (1917—84) — Герой Радянського Союзу (1945), підполковник. Станом на 1942 — командир ланки 240-го ВАП (302-а ВАД, 4-й ВАК, 5-а повітряна армія, 2-й Український фронт). У 1948 закінчив Вищу офіцерську школу штурманів ВПС. Під час німецько-радянської війни (1941—45) здійснив 227 бойових вильотів, у 64 повітряних боях особисто збив 15 ворожих літаків.

1941 — Нагорний Віктор Сергійович (1922—64) — Герой Радянського Союзу (1944). Командир ланки 293-го

ВАП (11-й змішаний авіаційний корпус, 15-а повітряна армія, 2-й Прибалтійський фронт). Станом на лют. 1944 здійснив 169 бойових вильотів. У 59 повітряних боях особисто збив 19, а у групі 6 ворожих літаків. У 1950 закінчив Вищу офіцерську льотно-тактичну школу. Проживав у м. Суми.

1940 — Назимов Костянтин Савелійович (1915—44) — Герой Радянського Союзу (1944), льотчик-інструктор. Станом на серп. 1944 — командир ескадрильї 254-го ВАП (269-а ВАД, 14-а повітряна армія, 3-й Прибалтійський фронт), здійснив 240 бойових вильотів, у 27 повітряних боях особисто збив 15 і в групі 2 ворожих літаки.

1944 — Нефедов Володимир Андрійович (1926—58) — Герой Радянського Союзу (1957). Закінчив спец. школу ВПС. У 1951 почав працювати льотчиком-випробувачем. Успішно проводив випробування нової авіаційної техніки. Загинув при виконанні службових обов'язків.

1940 — Новиков Олександр Євдокимович (1922—42) — Герой Радянського Союзу (1943, посмертно). Льотчик 728-го ВАП (3-я ударна армія, Калінінський фронт) здійснив 93 бойових вильоти, особисто і в складі групи збив 15 ворожих літаків, спалив 12 автомашин з німецькими солдатами і вантажем.

1939 — Олійник Григорій Микитович (1916—53) — Герой Радянського Союзу (1945). Заступник командира 293-го ВАП (287-а ВАД, 4-а повітряна армія, Північно-Кавказький фронт). Станом на трав. 1943 — здійснив 296 бойових вильотів. У 67 повітряних боях особисто збив 18, у групі — 2 ворожих літаки.

1942 — Онопченко Микола Маркович (1920—98) — Герой Радянського Союзу (1946), гв. ст. лейтенант. Командир ескадрильї 163-го ГВАП (229-а ВАД, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт). Станом на трав. 1945 — здійснив 642 бойових вильоти (з них 446 — розвідувальні). У 87 повітряних боях збив 14 ворожих літаків у повітрі та 1 на землі. Після війни проживав у с. Ступине (Московська обл., РФ).

1941 — Підтикан Іван Дмитрович (1918—42) — Герой Радянського Союзу

(1942), ст. лейтенант РСЧА. Командир ланки 123-го ВАП (7-й ВАК, війська ППО). Здійснив 217 бойових вильотів. У 58 повітряних боях особисто збив 11, у групі — 5 ворожих літаків.

1936 — Полігалов Павло Андрійович (1912—68) — Герой Радянського Союзу (1944). Штурман 22-го ГВАП (5-а ГАД, 4-й ГАК). Здійснив 190 бойових вильотів на бомбардування об'єктів в тилу, залізничних вузлів та переправ. Після війни продовжував службу в ВПС.

1941 — Попков Віталій Іванович (1922—2010) — двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945), заслужений військовий льотчик СРСР (1968), льотчик-інструктор. За перші 3 міс. боїв на Калінінському фронті здійснив 45 бойових вильотів, особисто збив 6 німецьких літаків. У Сталінградській битві особисто збив 7 літаків противника. 1943 на Курській дузі особисто збив 3 ворожих винищувачі. Всього за час війни успішно здійснив понад 500 бойових вильотів, брав участь у 117 повітряних боях, особисто збив бл. 50 ворожих літаків (1 танком) і 17 — в групі.

1936 — Прокопенко Георгій Миколайович (1914—44) — Герой Радянського Союзу (1943), гв. підполковник. Штурман 3-го ГВАП (235-а ВАД, 10-й ВАК, 2-а повітряна армія, Воронежський фронт). Станом на лип. 1943 здійснив 189 бойових вильотів. У 47 повітряних боях збив особисто 11, у групі 15 ворожих літаків. Загинув під м. Тернополем під час виконання бойового завдання.

1940 — Пилаєв Євген Олексійович (1919—51) — Герой Радянського Союзу (1944). Помічник командира 159-го ГВАП (229-а ВАД, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт). Станом на трав. 1944 — здійснив 285 бойових вильотів, у 94 повітряних боях особисто збив 16 та у групі 4 ворожих літаки.

1940 — Резніченко Іван Іванович (1916—83) — Герой Радянського Союзу (1945), льотчик-інструктор. Станом на лют. 1945 — штурман 810-го ШАП (225-а ШАД 15-а повітряна армія, 2-й Прибалтійський фронт), здійснив 109 бойових вильотів, із них 90 — ведучим групи. Після війни проживав у м. Дніпрі.

1941 — Сержантов Іван Якович (1919—43) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на берез. 1943 — гвардії лейтенант, льотчик 9-го гвардійського ВАП (8-а повітряна армія, Південний фронт), здійснив 258 бойових вильотів, у 85 повітряних боях особисто збив 13 і в складі групи — 8 ворожих літаків.

1940 — Сидоренков Василь Кузьмич (1918—91) — Герой Радянського Союзу (1944), льотчик-ас, генерал-лейтенант авіації. Станом на січ. 1942 — заступник командира ескадрильї 254-го ВАП (269-а ВАД, 14-а повітряна армія, 3-й Прибалтійський фронт). Станом на берез. 1944 — здійснив 219 бойових вильотів. У 36 повітряних боях особисто збив 17 і в групі 2 ворожих літаки. Після завершення війни закінчив Військову академію Генштабу. Проживав у смт Монине (Московська обл., РФ).

1940 — Симоненко Олексій Федорович (1917—45) — Герой Радянського Союзу (1945). Станом на січ. 1945 — заступник командира ескадрильї 312-го ШАП (233-а ШАД, 4-а повітряна армія, 2-й Білоруський фронт), здійснив 118 бойових вильотів на бомбардування і штурмування скупчення живої сили і техніки нацистів. Помер від ран.

1937 — Сиротин В'ячеслав Федорович (1913—48) — Герой Радянського Союзу (1945). Станом на черв. 1941 — заступник командира 17-го ВАП з повітряно-стрілецької служби (190-а ВАД, 11-а ВАК, 3-я повітряна армія, 1-й Прибалтійський фронт). Здійснив 233 бойових вильоти, збив 15 ворожих літаків. Загинув у авіакатастрофі.

1952 — Соловйов Євгеній Степанович (1931—78) — Герой Радянського Союзу (1966), заслужений льотчик-випробовувач СРСР (1973). Проводив випробування надзвукового винищувача-бомбардувальника Су-7Б (1959), другого льотного екземпляра перехоплювача Су-15 (1963), надзвукового винищувача Т-10 (прототип Су-27; 1978), навчально-тренувального літака Су-15УМ (1976), дослідного літака з укороченим злетом і посадкою Т-58ВД (1966). Вів спостереження за маневруванням на надзвукових

швидкостях літака Су-15 (1970—71) і винищувача-бомбардувальника Су-17М (1971—72). Випробовував дозакоравлення у повітрі Су-15 (1972—75). Брав участь у випробуваннях бойових літаків Су-7, Су-9, Су-11, Су-15, Су-17, Су-24, Су-25, Су-27 і їхніх модифікацій. За мужність і героїзм, проявлені при випробуванні нової авіаційної техніки, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Загинув при здійсненні випробувального польоту на дослідному літаку Т-10 (прототип винищувача Су-27).

1957 — Стогов Микола Ілліч (1934—1982) — заслужений льотчик-випробовувач СРСР (1979), Герой Радянського Союзу (1982). 1971 в Єгипті випробовував МіГ-25Р в реальних бойових обставинах. Загинув при виконанні випробувального польоту на літаку МіГ-27.

1940 — Столяров Микола Іванович (1919—45) — Герой Радянського Союзу (1943). Заступник командира ескадрильї 629-го ВАП (102-а ВАД). Здійснив 127 бойових вильотів. У 38 повітряних боях збив особисто 6, у групі 4 ворожих літаки. Після війни проживав у м. Троїцьку (Челябінська обл., РФ).

1940 — Сурнев Микола Григорович (1923—52) — Герой Радянського Союзу (1945). Станом на серп. 1943 — заступник командира ескадрильї 866-го ВАП (288-а ВАД, 17-а повітряна армія, 3-й Український фронт). У 53 повітряних боях збив особисто 18 ворожих літаків. Загинув у авіакатастрофі.

1941 — Телешевський Михайло Захарович (1915—43) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на трав. 1943 — заступник командира ескадрильї 148-го ВАП (287-а ВАД, 4-а повітряна армія, Північнокавказький фронт), здійснив 146 бойових вильотів, у 28 повітряних боях особисто збив 12 ворожих літаків. 7 трав. 1943 не повернувся з бойового завдання.

1938 — Федоренко Василь Іванович (1913—43) — Герой Радянського Союзу (1943), капітан. Брав участь у боях в районі р. Халхін-Гол. 3 верес. 1943 служив штурманом 979-го ВАП (230-а ШАД 4-а повітряна армія, Північнокавказький фронт), здійснив бл. 200 бойових вильотів, брав участь

у 51 повітряному бою. Особисто збив 13 ворожих літаків і 5 — у групі. Загинув у повітряному бою.

1941 — Федорчук Іван Олександрович (1919—2008) — Герой Радянського Союзу (1944). Командир ланки 67-го ГВАП (1-а ГВАД, 16-а повітряна армія, Центральний фронт). Здійснив 136 повітряних боїв, збив особисто 15 літаків, з них 8 бомбардувальників.

1950 — Филипченко Анатолій Васильович (1928) — двічі Герой Радянського Союзу (1969, 1974), 19-й льотчик космонавт СРСР, почесний громадянин у 10 містах. Здійснив 2 вильоти на кораблях «Союз-7» (1969), «Союз-16» (1974). Залишався в рядах космонавтів до 1979. З 1988 — начальник управління Центру підготовки космонавтів ім. Ю. А. Гагаріна. До 1992 — заступник директора Харківського ОКБ засобів технічного навчання та директор Московського філіалу.

1941 — Фролов Олександр Павлович (1921—94) — Герой Радянського Союзу (1965). Станом на 1942 — заступник командира 659-го ВАП (288-а ВАД, 17-а повітряна армія, 3-й Український фронт). До закінчення німецько-радянської війни (1941—45) здійснив 475 бойових вильотів, особисто знищив 13, у групі 7 ворожих літаків.

1939 — Чувин Микола Іванович (1919—2013) — Герой Радянського Союзу (1944). Заступник ескадрильї 6-го ГШАП (3-я повітряна армія, Прибалтійський фронт). Здійснив 130 бойових вильотів, збив 3 у небі та 3 на землі ворожих літаки.

Після війни проживав у м. Москві (РФ).

1940 — Шаронов Михайло Федорович (1914—44) — Герой Радянського Союзу (1944, посмертно). Ст. лейтенант, командир ескадрильї 191-го ВАП 17 січ. 1944 у районі Лісіне-Анколове — роз'їзд Стекольний під Ленінградом (тепер м. Санкт-Петербург, РФ) спрямував палаючий літак на скупчення ворожих автомашин.

1939 — Шевельов Павло Федорович (1917—2000) — Герой Радянського Союзу (1944). Станом на серп. 1943 — командир ескадрильї 67-го гвардійського ВАП (1-а ГВАД 16-а повітряна армія, Центральний фронт), здійснив

189 бойових вильотів, у повітряних боях збив особисто 13 і в складі групи 2 літаки противника. Проживав у м. Ташкенті (Узбекистан).

1940 — Шевцов Олександр Григорович (1918—88) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на серп. 1943 — штурман 171-го ВАП (315-а ВАД, 15-а повітряна армія, Брянський фронт), здійснив 220 бойових вильотів, провів 47 повітряних боїв, збив особисто 10 літаків противника і 6 в складі групи. До кінця війни здійснив бл. 300 вдалих бойових вильотів, у повітряних боях знищив особисто 15 літаків противника. Траплялося, що він 5 разів збивав по 2 літаки протягом одного дня. Після війни проживав у м. Москві. Депутат Верховної Ради РРФСР 5-го скликання і УРСР 6-го скликання.

1940 — Шишкань Ілля Минович (1918—43) — Герой Радянського Союзу (1943). Станом на груд. 1942 — ст. лейтенант, заступник командира ескадрильї 158-го ВАП (7-й ВАК, війська ППО), здійснив понад 300 бойових вильотів, у 82 повітряних боях особисто збив 16 і в складі групи 2 ворожі літаки.

29 серп. 2009 за ініціативи ветеранів-випускників Чугуївської авіаційної школи, Харківського вищого військового авіаційного ордена Червоної Зірки училища льотчиків ім. двічі Героя Радянського Союзу С. І. Грицевця, колишніх та теперішніх авіаторів на території бригади було закладено Алею Героїв. Золотими літерами викарбувані на плиті імена 236 Героїв Радянського Союзу, 12 двічі Героїв Радянського Союзу та тричі Героя Радянського Союзу, маршала авіації І. Кожедуба. У 2000 встановлено меморіальну дошку, присвячену І. Кожедубу (вул. Кожедуба, 19). В лівій її частині — рельєфне зображення маршала, в правій — напис.

Світлана Кондрашова,
Ярослав Ліхолетов,
Яна Пересьолкова.

42. ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОННИЙ БУДИНОК КУЛЬТУРИ, 1962 (іст.). Вул. Гвардійська, 13. У центральній частині міста, на території парку Репіна.

Автора не встановлено. Будівля зведена на поч. 1960-х рр. за типовим проектом, експлуатується з 1962.

42. Фрагмент бокового фасаду. Фото 2010-х рр.

42. Вул. Гвардійська, 13. Будинок культури.

42. Меморіальна дошка мешканцям Чугуївщини.

Двоповерхова, цегляна, прямокутна у плані. Фасади виконані у простих конструктивних формах, які характерні для закладів громадського призначення серед. 20 ст. Головний

фасад, зведений з облицювальної цегли, вирішений симетрично, завершений пологим трикутним фронтоном. Віконні прорізи і 3 парадних входи розмежовані безордерними

42. Меморіальна дошка П. М. Мальцеву.

пілястрами. Підвіконня акцентовані полицями. Увінчує головний фасад профільований карниз. Декоративні деталі виділені білим кольором.

Інші фасади з метричними рядами віконних прорізів тиньковані та пофарбовані у світлий колір. Декоративне оздоблення відсутнє.

На базі районного Будинку культури функціонують 8 вокальних ансамблів, хор, «Народний аматорський колектив» і 5 хореографічних відділень.

1966—2006 у Будинку культури працював директором дитячої художньої школи Мальцев Петро

Миколайович (1926—2010) — член Спілки художників України, Заслужений працівник культури України. У верес. 2010 рішенням сесії міської ради П. Мальцеву було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Чугуєва».

23 лют. 2011 у річницю від дня народження художника на будівлі районного Будинку культури відкрито меморіальну дошку з чорного граніту (0,2 × 0,3 м) з викарбуваною фотографією П. Мальцева та присвятним написом.

На фасаді будинку встановлено ще одну меморіальну дошку

з чорного граніту (0,25 × 0,35 м), присвячену мешканцям Чугуївщини, які жертвували кошти на будівництво танків та літаків. У верхній частині дошки викарбувані танк і літак часів німецько-радянської війни (1941—45), у нижній — орден Великої Вітчизняної війни з лавровою гілкою.

Олена Конакова,
Ярослав Ліхолетов.

43. ШКОЛА № 1, В ЯКІЙ НАВЧАЛИСЬ МУЗИКІН В. П., ЧИЧИБАБІН Б. О., КРИШТАЛЬ І. М. (іст.). Вул. Гвардійська, 20.

У центральній частині міста, на одній з головних вулиць.

У 1907 створено першу чоловічу гімназію, яка спочатку містилася в орендованому приміщенні, а з 1910 у спеціально збудованому будинку, який розташовувався на місці нинішньої будівлі Чугуївської РДА по вул. Старонікольська. Будівля не збереглася.

1920 гімназію реорганізовано в єдину трудову семирічну школу № 1. 1936 школа випустила перших випускників із 10 класу. З початком нацистського окупаційного режиму (1941) заняття були припинені, будівля школи зруйнована.

Навчальний процес відновлено у новій будівлі школи, будівництво якої було розпочато в 1939—40. Триповерхова, цегляна. Фасади тиньковані та пофарбовані. Декоративні

43. Вул. Гвардійська, 20. Школа № 1. Загальний вигляд. Фото 2018.

43. Меморіальна дошка
Б. Чичибабіну. Фото 2018.

деталі виділені білим кольором. Ліворуч біля головного входу міститься ганок. 1947 закладений шкільний сад із фруктових дерев. У 1953—1958-х рр. школа відзначена срібною медаллю на виставці ВДНГ за трудове виховання. З 1956 цей навчальний заклад носить ім'я художника І. Ю. Рєпіна. 1967 занесено в книгу Пошани м. Чугуєва за високі показники у навчанні і вихованні учнів школи.

1985 проведено реконструкцію шкільної будівлі. 1990 відкрито музей

історії школи. 17 трав. 2003 за сприяння Чугуївського міського виконавчого комітету відкрито музей поета Б. Чичибабіна, в якому представлено 9 стендів про життєвий шлях поета. У жовтн. 1996 на головному фасаді будівлі, праворуч від входу, було встановлено мармурову меморіальну дошку, присвячену Б. Чичибабіну, яку у 2017 під час ремонтних робіт замінено на нову пластикову з інформативним написом.

Тепер Чугуївська ЗОШ І-ІІІ ст. № 1 ім. І. Ю. Рєпіна.

В цій школі навчалися:

1936 закінчив школу — Музикін Василь Пилипович (1918 — 80) — офіцер, учасник Другої світової війни. За особисту мужність та відвагу удостоєний звання Героя Радянського Союзу (1940), нагороджений орденом Червоного Прапора, орденом Вітчизняної Війни 1-го ст., двома орденами Червоної Зірки.

1935—40 в Чугуївській школі № 1 навчався Чичибабін Борис Олексійович (справж. Полушин; 1923—94) — російський поет, лауреат Державної премії СРСР (1990), премії

ім. А. Д. Сахарова «За громадянську мужність письменника» (1993), член Спілки письменників СРСР (1966—73, поновлений з 1988). Писав російською мовою. Початкову освіту здобув у Роганській середній школі (1930—35). Під час навчання в школі особливу цікавість проявляв до російської літератури, брав участь у літературному гуртку, в старших класах публікував свої вірші в шкільній і міській газеті під псевдонімом Борис-рифмач. Після закінчення середньої школи вступив на історичний факультет ХДУ.

1977 закінчив школу Кришталь Ігор Миколайович (1960—83) — воїн-афганець, лейтенант медичної служби. Загинув під час виконання бойової операції в Кабульській долині (ДРА). Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 трав. 1984 його було нагороджено орденом Червоної Зірки (посмертно).

Зоя Іларіонова,
Лариса Колесникова,
Анатолій Троян.

Герб Чугуївського району

НАРИС ПРО ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

Чугуївський район (утвор. 1923) розташований у північно-східній частині Харківської області в долині р. Сіверський Донець. Районний центр — м. Чугуїв. Загальна площа району становить 1148,61 кв. м (3,6% від площі Харківської області).

Населення станом на січ. 2019 — 48835 чол. На півночі межує з Вовчанським районом, на сході — з Печенізьким і Шевченківським, на півдні — з Балаклійським, на заході — із Зміївським та Харківським районами.

У район входять 40 населених пунктів, об'єднаних в 6 селищних та 6 сільських рад (2016 створено Чкаловську ОТГ, 2017 — Малинівську ОТГ). Найбільші селища міського типу: Введенка, Кочеток, Малинівка, Новопокровка, Чкаловське, Есхар.

Рельєф — рівнинний, пересічений ярами та балками. Місцевість є зоною поступового переходу від лісостепу до степу. По району протікають 9 річок. Ґрунти району — в основному чорноземи звичайні, середньогумусні з переходом до міцних, а також глина і пісок, які придатні для виготовлення будівельних матеріалів.

На території Чугуївського району існує 8 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 4006,9 га. Це ландшафтні, ботанічні та ентомологічні заказники.

Серед них: «Миколаївські насадження» на площі 248 га. Це унікальний природний комплекс, створений на ярково-балковій системі: насадження штучного походження віком 65—70 років, багатий породний склад, живий ґрунтовий покрив представлений великою кількістю видів, існують лікарські рослини. Насадження є притулком великої кількості корисних птахів.

«Кочетоцька лісова дача» в Кочетоцькому лісництві, площа якого складає 2160,3 га. Це рідкісний природний комплекс, який сформувався на водорозділенні річок Тетлежка та Бабка, що впадають в р. Сіверський Донець. Насадження представлені липовими дібровами природного та штучного походження віком 60-170 років. Різноманітний тваринний світ: лось, олень благородний, кабан, косуля, вовк, лисиця, борсук.

Ентомологічний заказник під назвою «Кочетоцький» площею 50 га, розташований в районі смт Кочеток. В долині р. Сіверський Донець — багато степова рослинність, різноманітний тваринний світ. На схилах правого берегу зустрічаються понад 100 видів різнотрав'я: конюшина, душиця, звіробій, різні види гвоздики, волошок, коров'яків. Також є льон український, вітряниця лісова, чабрець міловий, ісоп мілів — рослини, які занесені до Червоної книги. У заказнику мешкає багато птахів: озерна чайка, чорна та білокрила качка. Тут гніздяться: качки, крякви, кулики, рідко чирок-трескунок, зрідка зустрічаються лисуха, чапля біла. В період весняно-осінніх міграцій тут зупиняються гуси, сірі журавлі — птиці, які занесені до Червоної книги.

Ландшафтний заказник «Малинівський» загальною площею 2256,7 га. Тут, на лівобережних терасах р. Сіверський Донець, ростуть високопродуктивні соснові насадження штучного походження, деякі з них посаджені ще військовими поселенцями на поч. 19 ст. У цьому заказнику зберігся багатий рослинний та тваринний світ.

По території району проходить залізниця Харків—Куп'янськ, автомагістралі: Чугуїв—Великий Бурлук та Київ—Харків—Довжанський.

Чугуївщина була заселена людьми, починаючи з епохи бронзи. Тут знайдені археологічні пам'ятки скіфської доби, черняхівські старожитності та виявлено городище часів Київської Русі (с. Базаліївка, смт Введенка, с. Кам'яна Яруга, смт Новопокровка та ін.).

Початок професійного наукового дослідження в області археології на території Чугуївського району слід віднести до поч. 20 ст. Великою подією для розвитку археології Харківщини став 12 Археологічний з'їзд, проведений у 1902 в м. Харкові, на якому Чугуївщину було достойно представлено у колі Харківських старожитностей. Комітет з організації з'їзду очолив відомий харківський історик Д. Багалій — професор Харківського університету, який організував масштабний збір інформації та археологічні дослідження за участі вчених та краєзнавців Харківської губернії й запрошених археологів з ін.

міст. Зібрано деякі матеріали про старожитності Чугуївського краю.

Після проведення З'їду археолог О. Федоровський відкрив та частково дослідив 2 городища салтівської культури (2-а пол. 8—10 ст.) на території нинішнього смт Кочеток.

Знамено Мстислава Великого на дінці давньоруського городища з городища Кочеток-1.

Знахідки з городища Кочеток.

Через 30 років часткові археологічні розвідки провів І. Левицький, який відкрив одне з поселень (4 ст.) на території смт Новопокровка (1936), де знайшов фрагменти гончарної, лискованної та шерехатої черняхівської кераміки. Наприкін. 1930-х рр. І. Луцкевич відкрив поселення у с. Тернова (де зберігаються знахідки, та чи досліджувалось поселення в подальшому — невідомо).

У 40-х рр. 20 ст. археологом на теренах району став І. Костюченко. Він відкрив та дослідив

поселення (2—4 ст.) біля с. Стара Покровка, також багатощарове селище на території смт Малинівка (2 тис. до н. е., 8—10 ст.) яке відносять до доби бронзи та салтово-маяцької археологічної культури. Також у 1949 було відкрито і обстежено (1958 — Є. Пузаков, 1959—60 — Б. Шрамко, 1977 — А. Дегтярь, 2007 — О. Лаптев та Г. Свистун) багатощарове поселення на території с. Новопокровка (12—8 ст. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст.), де було знайдено матеріали, які можна віднести до бондарихінської археологічної культури скіфського часу та салтово-маяцької культури. У 1948 І. Ляпушкін провів розвідки та дослідив (1950 — Б. Рибаків, 1957 — С. Плетньова, 1959 — Б. Шрамко, 2004 — Г. Свистун) відоме раніше по «Книге Большому чертежу» т. зв. «Кабанове Городище» салтівської культури, що знаходиться на території нинішнього смт Есхар, де за весь період короткочасних досліджень було знайдено: кераміку, вістря стріл, криці, зубила, шлаки та ін.

У 1950-і рр. було проведено декілька обстежень. У 1956 Б. Шрамко провів обстеження селища бондарихінської та скіфської культури (12—9 ст. до н. е., 6—4 ст. до н. е.) на території с. Базаліївка. 1957 С. Плетньова виявила багатощарове поселення (2 тис. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 5—7 ст., 8—10 ст.) біля смт Введенка де було знайдено артефакти доби бронзи, пеньківської та салтово-маяцької археологічних культур.

Поселення Базаліївка.

У 1961 на території с. Зауддя та смт Введенка В. Михеевим було відкрито та частково обстежено нові поселення (5—3 ст. до н. е.) скіфської культури.

На поч. 1970-х рр. активно продовжувалися дослідження окремих об'єктів Чугуївського району. У 1973 майже всі відомі археологічні об'єкти було картографовано співробітниками ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ».

У 1976 локальні розвідки та дослідження провів археолог Ю. Буйнов, який виявив та дослідив декілька селищ: у с. Базаліївка дослідив селище (15—12 ст. до н. е., 6—7 ст.), також виявив декілька селищ у с. Велика Бабка, одне з яких — багатошарове (5—4 тис. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст.), та за знахідками можна віднести до неоліту, скіфської доби та салтівської культури. У 1977 В. Бородулін провів розвідки на курганах біля сіл Гракове, Кам'яна Яруга, Коробочкине та Стара Гнилиця (1983), відкрив 3 кургани біля с. Леб'яже. Але через відсутність комплексних розвідок культурно-хронологічну приналежність більшості курганів не було визначено.

На поч. 2000-х рр. були проведені дослідження археологічних об'єктів вже декількома науковими та комунальними установами. З 2004—07 локальні дослідження на території міста розпочав науковий співробітник ХММ І. Ю. Репіна Г. Свистун. За результатами його розвідок, інколи з шурфуванням та розкопками, було досліджено могильник біля смт Малинівка (2007), відкрито та проведено розвідки на багатошаровому селищі (5—7 ст., 8—10 ст., 17—18 ст.), де зустрічаються знахідки пеньківської, салтівської культур та знахідки пізнього Середньовіччя.

З 2003—08 співробітниками ОКЗ «ХНМЦОКС» було проведено розвідки, дослідження, інвентаризацію раніше згаданих об'єктів. У 2003—04 В. Ревенко оглянув кургани у селах Волохів Яр, Велика Бабка, Зарожне, Кам'яна Яруга, Леб'яже та Стара Покровка. У 2007 О. Лаптев оглянув багатошарове поселення біля с. Велика Бабка (2 тис. до н. е., 8—10 ст.) епохи бронзи та салтівської культури. Провів огляд могильника та поселення біля с. Кам'яна Яруга та с. Коробочкине. Біля с. Зарожне О. Лаптевим було відкрито поселення (2 тис. до н. е., 8—10 ст.),

знахідки якого свідчать про бронзову добу та салтівську культуру.

Співробітник ОКЗ «ХНМЦОКС» В. Дідик провів розвідки та огляд курганів біля с. Іванівка, с. Зелений Колодязь, с. Миколаївка (разом із О. Лаптевим), та відкрив селище (2008) бондарихинської археологічної культури (12—8 ст. до н. е.). Також співробітниками закладу у 2008 було проведено інвентаризацію та огляд об'єктів у с. Тернова, с. Юрченкове, с. Мосьпанове та с. Світанок.

У 2007 співробітник ДП ОАСУ «САС» К. Пеляшенко провів розвідки на поселенні «Кочеток. Лісова дача» та відкрив і обстежив поселення «Кочеток-4». У 2008 на окремих археологічних об'єктах співробітниками ДП ОАСУ «САС» були проведені наукові експертизи біля с. Зелений Колодязь.

Знахідки з поселення «Кочеток. Лісова дача».

У період Київської Русі частина цього краю входила до складу Переяславських земель, давнім населенням якої був східнослов'янський племінний союз сіверян.

Протягом 13—14 ст. територія краю входила до улусних володінь Золотої Орди. Згідно із картографічними матеріалами на поч. 14 ст. через територію сучасного Чугуївського району, ймовірно, проходив кордон між землями Великого князівства Литовського та ставленником хана Тохтамиша — темника Яголдая. Впродовж наступних століть тут існувало так зв. «Дике поле», так як ці землі були майже не заселені і були на перефії між кочівниками.

Відродження життя на території Чугуїщини пов'язано із появою козаків, які в 17 ст. почали будувати укріплення, серед яких одним з перших був Чугуїв (1638). У кін. трав. — поч. черв. 1638 під проводом Я. Остряниці та Д. Гуні козаки взяли участь

Знахідки (кераміка) з поселення біля с. Зарожного.

у «Жовнинській битві» (нині с. Жовнине, Черкаська обл.) проти урядового шляхетного війська С. Потоцького та Я. Вишневецького. Після битви з поляками в цій місцині оселився загін козаків на чолі з гетьманом Я. Остряницею і збудував фортецю для захисту південних Московських кордонів. Чугуївська фортеця була надійним захистом від нападів кримських татар. Навкруги Чугуєва розташовувалися на десятки кілометрів сторожеві пости. Окремі землі було роздано під слободи служивим козакам, сотникам, дітям боярським, які й заснували Малинівку, Кочеток, Покровку, Кам'яну Яругу. На південній околиці Малинівки не збереглася Гостра могила, де, ймовірно, поховано славного козацького гетьмана. Тепер встановлено пам'ятний знак у вигляді металевого хреста на насипаному кургані.

Курган Я. Остряниці.

У м. Чугуєві на той час проживало 9185 мешканців, обивательських будинків нараховувалось 1726, торгових лавок — 31, церков дерев'яних — 7.

Крім військової служби, населення займалось й веденням господарства. Біля міста знаходились 4 водяних млина. Щорічно проходив один ярмарок та кожну неділю збиралось два торги. Землеробство, розведення домашньої худоби та коней, ремесла були тісно пов'язані з обов'язками населення утримувати кінний полк. Головним ремеслом було кушнірство. Овечі шуби пошиті особливим калмицьким рубцем, гарусні пояси, сідла, попруги, виконані чугуївськими майстрами, користувались великим попитом. На території Чугуївщини було заведено розводити кавуни і дині. Вважалося, що їх вирощують задля московських царів. Після скасування виноградарства, садівники, що їх обслуговували, були переведені на розведення тутового саду

для розвитку у Чугуєві шовкового виробництва. Садівництво також було поширеним серед чугуївців заняттям.

Перша дерев'яна церква в Кочетку була побудована московськими служивими людьми в ім'я Архангела Михайла між 1680—1700-х рр. За Чугуївським переписами 1710—12 вже був в Кочетку священик. Розташовувався цей храм в т. зв. Старому Кочетку. Інших відомостей про цей храм на жаль відшукати не вдалося. На згадку про цей храм ще в 1850-і рр. на його місці існувала дерев'яна каплиця, пізніше перенесена на парафіяльне кладовище. Наприкін. 17 ст. у Кочетку монахами було засновано Володимирську пустинь — чоловічий монастир із церквою ікони Володимирської Пресвятої Богородиці, який був закритий 1728. За відомостями 1751, за проханням монахів богослужіння були відновлені, та у 1756—57 на місці старого збудовано новий храм. У 1780-х рр. монастирський храм перетворено в приходський.

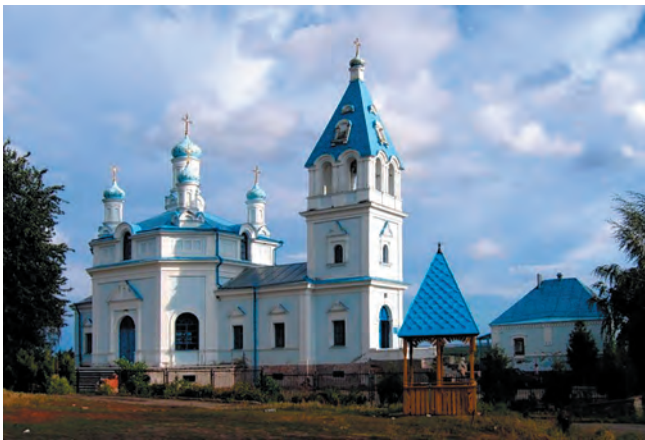
Дачне місце у с. Кочеток.

На сьогоднішній день у Кочетку збереглась Володимирсько-Богородична церква, побудована у 1854—59, яка є пам'яткою архітектури. На поч. 20 ст. церква час від часу закривалась, і знову використовувалась за призначенням. У 1960—70-х рр. церква використовувалась під склад. Але ще до цього Українським спеціалізованим науково-реставраційним управлінням у 1974 були проведені проектно-пошукові роботи на реставрацію пам'ятника архітектури 19 ст. На поч. 1980-х розпочались відновлювальні та ремонтні роботи. У 1989 освятили церкву, у 1991 відновили дзвіницю та зареєстрували парафію храму.

Біля церкви розташовувався будинок професорів Лаврівського-Гротів. Там був будинок на 8 кімнат (не зберігся). У 1950-х рр. розташовувались дитячий садок і початкова школа. Бував у родині

Володимирсько-Богородична церква.
Фото поч. 20 ст.

Володимирсько-Богородична церква. Вигляд
з північного боку. Фото 2010-х рр.

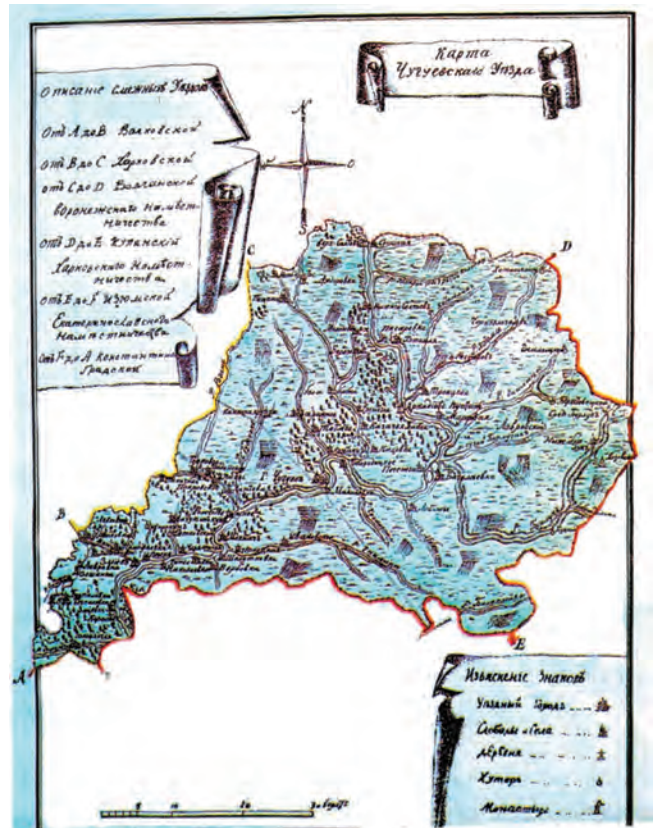

Володимирсько-Богородична церква. Вигляд
з південного боку. Фото 2010-х рр.

Гротів і офіцер Чугуївського уланського полку Яків Петрович де Бальмен (1813—45) — художник, який отримав освіту в Ніжинській гімназії та проходив військову службу в Чугуєві. На Полтавщині, де був маєток Бальменів, він зустрівся зі своїм майбутнім другом — Т. Шевченко (1814—61). Доля Бальмена

склалася трагічно — за своє вільнодумство він був засланий на Кавказ в діючу армію, де загинув від куль горців у 1845. Йому було 32 роки. Смерть друга болем відгукнулася в душі Тараса Григоровича. Свої почуття він висловив в поемі «Кавказ».

В адміністративному відношенні Чугуївський округ до 1708 підпорядковувався белгородському воєводі, потім входив до складу Азовської, Білгородської, пізніше Київської губернії, а в 1765 став частиною новоствореної Слобідсько-Української губернії.

Карта Чугуївського повіту (кін. 18 ст.).

Після переведу у 1797 центру повіту з Чугуєва до Змієва поселенцями завідувала полкова канцелярія. У 1803 полк отримав статус регулярного. Полкова канцелярія була перетворена, городничий і земський комітет були підпорядковані начальнику полка, цивільні ж справи розв'язувалися у військовому правлінні, членами якого були відставні урядовці. З 1808 Чугуївський полк отримав статус регулярного уланського полку. У 1813 полк вперше був укомплектований рекрутами загального набору.

У 1817—57-і рр. землі Чугуївського району входили до Слобідсько-Українських військових поселень. Навесні 1817 у Вовчанському та Зміївському повітах розпочалось розміщення

Таганрогського, Борисоглібського, Серпухівського полків 3-ї (з 1818 — 2-ї, а з 1833 — 1-ї) уланської дивізії. 19 груд. 1817 було видано наказ про поселення Чугуївського уланського полку. Для поселення кожного полку призначався певний територіальний округ казенних земель з усіма місцевими жителями. Округ повністю виключався з цивільного відомства та переходив до безпосереднього військового управління, стаючи адміністративно та економічно закритою системою. Мешканці сіл Покровка, Базаліївка, Велика Бабка, Кам'яна Яруга, Тетлега, Зарожне, Гракове та ін. населених пунктів були записані у військові поселенці. Новий адміністративно-територіальний розподіл округу військового поселення вибудовувався у відповідності до структури поселеного військового підрозділу або з'єднання. В округах поселеної кавалерії найвищим рівнем був округ корпусу, який поділявся на декілька округів дивізій. Кожний дивізійний округ поділявся на 4 полкових округа. Кожний полковий складався з 3 ескадронних округів, Коробочкине стало ескадронним штабом округу Чугуївського уланського полку. Селище фактично було створено наново, як і Нова Покровка, за рахунок переселенців з інших населених пунктів. Архітектурний ансамбль центральної площі с. Коробочкине, збудований за єдиним «сразковим» проектом у 1824—50-і рр., зберігся майже повністю. 2 будівлі є пам'яткою архітектури національного значення.

Чугуїв став полковою та дивізійною штаб-квартирою поселених військ.

Влітку 1819 в Чугуєві розпочалося повстання поселенців, в якому брали участь селяни із сіл Базаліївка, Гракове, Велика Бабка та ін. і яке було жорстоко придушене царськими військами.

с. Коробочкине, Майд. Шкільний, 6.
Загальний вигляд з боку центральної площі.
Фото 2017.

У 1824 на території Слобідсько-Української губернії продовжилось створення військових поселень. Чотири полки 2-ї кірасирської дивізії отримали полкові округи частині Ізюмського, Куп'янського та Старобільського повітів. З 1836 ці території стали носити назву 8 округів Українського військового поселення.

1857 військові поселення було скасовано.

1846 в Кочетку відкрито перший водолікувальний курорт на Харківщині.

Після скасування кріпацтва (1861) проведено земельну реформу, за якою державні селяни повинні були викупити у держави землі. Влада на селі належала сільській управі, роботу якої очолював староста. Його обирали жителі села на зборах. Управа керувала всім життям села: сплатою податків, виконанням повинностей, впорядкуванням села.

У результаті проведення наступних реформ 60—70-х рр. 19 ст. були створені умови для швидкого переходу країни до капіталізму. У селах Печеніги, П'ятницьке та ін. з'явилися цукрові заводи. У Лебежому була цукрова економія Роттермунда-Вейса.

З поч. 20 ст. на Чугуївщині почала розвиватися промисловість. Працювали салотопний, шкіряний, горілчаний, пивоварний заводи, водяний і кілька парових вітряків, пізніше з'явилися паркетна фабрика й лісопилка, колісно-механічний завод.

Під час Української революції (1917—21) на боротьбу з армією ЗСПР мобілізовано добровольчий полк червоноармійців під командуванням І. Ламанова. У кін. 1918 окремих повстанський загін під керівництвом анархістки Марусі (Марії Никифорової) було розбито. Загалом на території Чугуївщини діяли отамани Каменюк, Фетисов, Чередниченко, Перцев (був агентом більшовиків). Останній очолював т. зв. повстання хліборобів у с. П'ятницьке. У груд. 1918 4-й Запорізький полк ім. Богдана Хмельницького відступав із м. Куп'янська та без втрат пройшов через територію Чугуївського р-ну та м. Чугуєва у напрямку м. Белгорода (РФ). На території повіту військ УНР не було, так як юнкери, які дислоціювалися на території Чугуїва, підтримали тодішню українську владу.

На поч. 1919 на територію Чугуївщини (м. Чугуїв, с. Зарожне та ін.) зайшла чеченська кінна дивізія ЗСПР, яка саме у с. Зарожне мала сутички з селянами та більшовицькими загонами. Також було відомо про отамана Бурлаку (Гончар Овсій Іванович), який діяв на території 3 повітів — Чугуївського, Вовчанського та Куп'янського. Великих військових

сутичок він не зазнав, але унікальність його невеликого загону, який складав бл. 400 чол., була в тому, що він збирав до свого загону дезертирів, які втекли від служби більшовицьким окупантам.

22 черв. 1919 декілька загонів ЗСПР увійшли до повіту та зайняли Стару Покровку.

У жовт. 1919 проти денікінського режиму повстали селяни с. Тетлега. Повстання придушено військовим підрозділом, який був знятий з фронту. У 1920—21 на території Чугуївського повіту у боротьбі з червоноармійцями діяв загін отамана Кочубея.

У берез. 1920 був створений Чугуївський повіт. Він об'єднав Зароженську Волохову-Ярську, Бурлуцьку, Введенську, Коробчанську, Чугуївську і Лебежанську земські управи.

7 берез. 1923 був створений Чугуївський район. До складу району входили старі волості: Чугуївська, Зарожненська, Введенська і позаштатне місто Чугуїв із загальною кількістю населення 46109 чол., а також Коробочанський район з Коробочкинською і Лебежанською волостями, Печенізький район із спільною волостю.

5 черв. 1925 Харківська губернія була реформована в Харківський округ (з 1932 — область), до якого увійшов Чугуївський район. У цьому ж році був ліквідований Коробочкинський район, а його територію віднесено до Чугуївського.

У районі працювала 21 школа, де навчалося 2275 учнів, тобто було охоплено навчанням тільки 30% дітей, а також діяли 23 лікнепи, де грамоту опанували 1114 чол., 822 з яких їх закінчили. На той період у районі безграмотних було 5729 чол., у т. ч. дорослого населення — 2400 чол., підлітків — 829, що складало 25% населення.

1927 на теренах району виникло с-ще Есхар (електрична станція Харківського району) у зв'язку з будівництвом електростанції для Харківського промислового району, і 30 трав. 1930 був поданий перший електрострум до індустріального Харкова.

1929 на Чугуївщині було засновано радгосп «Індустріальний». У 1939 с-ще отримало ім'я льотчика-героя В. Чкалова. Чкаловське стало відомим на всю країну після того, як за високі показники в роботі його доярки побували на виставці досягнень народного господарства. Героями Соціалістичної праці Чугуївщини є: М. Бухало, С. Вдовиченко, Д. Вербицький, Г. Грущенко, Х. Дмитренко, В. Кузьменко, П. Макашова, О. Рубан.

У 20 ст. Україна пережила декілька Голодоморів (1921—23, 1932—33, 1946—47) — усі за радянської

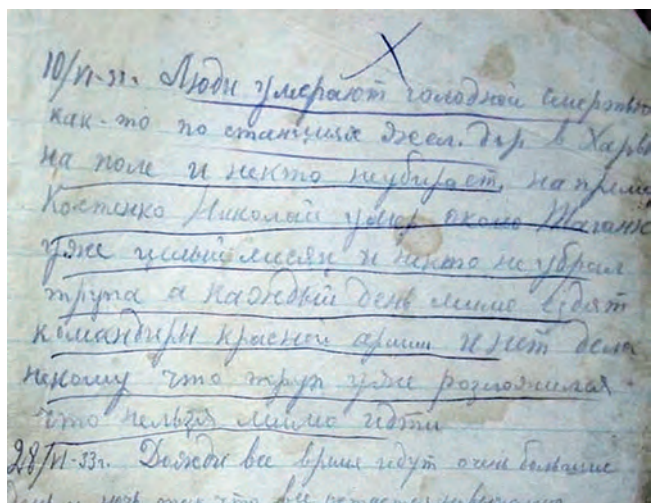
влади, й основною їх причиною стала чітко продумана аграрна політика партійного радянського керівництва проти українського народу, спричинені масовими вивезеннями хліба на тлі природних явищ.

Голодомор 1932—33 був одним із найбільших злочинів сталінського режиму проти простого народу. Голодомор був спровокований радянським керівництвом з метою масового вступу селян до колгоспів. Поставлені перед селянами плани хлібозаготівлі були завищеними й економічно необґрунтованими. Про що свідчить знайдений у 2000-х рр. в архіві СБУ щоденник жителя с. Леб'яже Печенізького (тепер Чугуївського) району Харківської області Н. Білоуса (1889—1972), який був засуджений 28 лист. 1937.

Найвище керівництво СРСР знало про голод в Україні, але замовчувало цей факт. Допомоги надано не було. Більше того, в Україну для виконання плану хлібозаготівлі було направлено комісію на чолі з В. Молотовим. Дії комісії були твердими: села заносилися на «чорні дошки»; у них конфіскували продовольчі й навіть посівні фонди; проводилися масові репресії; припинялося постачання товарів; села оточували загони НКВС.

Н. Білоус. Фото з карної справи.

Фрагмент щоденника Н. Білоуса (січ. 1933).

Остаточну кількість загиблих під час Голодомору 1932—33 в Чугуївському районі не з'ясовано. Найбільша смертність спостерігалась у с. Велика Бабка, де вмирав кожний четвертий мешканець, в с-щах Малинівка і Коробочкине — кожний п'ятий.

Тільки наприкін. 80-90-х рр. 20 ст. про Голодомор з'явилися наукові статті, спогади очевидців, про нього заговорили в пресі; складено мартиролог жертв Голодомору, дні їх пам'яті проводяться щороку. Майже в кожному селі Чугуївського району на місцевих цвинтарях встановлено пам'ятні знаки жертвам Голодомору 1932—33.

У 1940 були пущені у виробництво лісопильний завод, майстерні з ремонту двигунів, м'ясокомбінат. Було прокладено понад 40 км доріг з твердим покриттям, побудовані багатоповерхові будинки у с-щах Малинівка, Кочеток, Есхар.

Під час Другої світової війни (1939—45) тривала нацистська окупація (з 30 жовт. 1941 по 13 серп. 1943) Чугуївського району.

З перших днів окупаційного режиму значну роль у розгромі ворога зробили партизанські загони. На території Чугуївського району діяло 2 партизанських загони. 3 груд. 1941 по 6 черв. 1942 діяла партизанська розвідувальна група в кількості 42 чол. Командир — Г. Нагорний. Партизанський загін І. Білоконя діяв не тільки в Чугуївському, але й у Печенізькому, частково Вовчанському і тодішніх Вільховатському і Старосалтівському районах. 3 лист. 1941 по черв. 1942 партизани Чугуївщини провели понад 20 боїв, 58 розвідувальних рейдів, вчинили 8 диверсій, знищили кількості солдатів і офіцерів противника. Командир партизанського загону І. Білоконь за успішне проведення бойових операцій нагороджений орденом Червоного прапора. У берез. 1942 партизани, пошкодивши телефонний зв'язок, перекрили шлях Кочеток—Тетлега; було підірвано автомашину з боєприпасами і знищено 15 ворожих солдат. Партизани розгромили також нацистський гарнізон в с. Тетлега, знищивши понад 30 окупантів. Ця операція передувала наступу частинам РСЧА. В лавах партизанів були: М. Гаркавий, Н. Крицин, А. Данильєв, С. Щербина, М. Бихтєєв, серед яких була партизанка-розвідниця З. Сиромятникова, яка протягом 1941—42 успішно виконувала військові завдання.

У серп. 1943 в ході Курської битви Чугуївський район визволено від нацистських окупантів військами Воронезького фронту. В бойових діях брали участь 26-а танкова бригада 2-го танкового

корпусу підполковника П. Пискарьова і 1-а гвардійська мотострілецька бригада 1-го гвардійського Донського танкового корпусу Героя Радянського Союзу В. Філіпова. Найбільший успіх мала 41-а гвардійська дивізія, 126-й полк якої наступав впродовж шосе на с. Кам'яна Яруга, ліворуч нього діяв 124-й полк, 122-й полк вів жорстоку битву на підступах до с-ща Новопокровка. 13 серп. 1943 закінчилося остаточне визволення Чугуївського району від нацистської окупації.

На фронтах Другої світової війни перебувало бл. 15 тис. жителів Чугуївщини. Серед них: К. Білоконь, Д. Гуренко, В. Корнейко, І. Ришков, В. Шандула удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Повним кавалером ордена Слави став розвідник-сапер В. Литвинов. В районі свято бережуть пам'ять про загиблих воїнів, доглядають за братськими могилами та обелісками, які є пам'ятками історії місцевого значення та становлять найбільшу кількість. На Чугуївщині є багато одиночних поховань радянських воїнів. Під час війни нацистами у с-щах Гракове, Коробочкине, Малинівка були створені концтабори для радянських військовополонених. У 2010-і рр. в Малинівці на місці розстрілів нацистами радянських військовополонених встановлено пам'ятні знаки. Одна з центральних вулиць смт Малинівка названа на честь Є. Ткаченко, яку повісили німці за зв'язок з партизанами і довго не дозволяли зняти з шибениці, щоб поховати. У 2012 встановлено пам'ятний знак з меморіальною дошкою. Також й в ін. населених пунктах району багато вулиць носять ім'я загиблих визволителів та уродженців Чугуївщини, які внесли свій вклад в перемогу над ворогом у роки Другої світової війни.

За період нацистського окупаційного режиму було зруйновано ДРЕС № 2, декілька колгоспів, бл. 210 промислово-виробничих будівель, а також школи, лікарні, клуби, дитячі установи, будинки, господарські будівлі колгоспів. Майже було зруйновано Есхар, Малинівку, П'ятницьке, Гракове, Кочеток. Знищено посівів на 28 млн. крб. Примусово вивезено до Німеччини 2500 чол., страчено і померло від голоду 819 жителів району.

У період 1941—43 майже усі школи було закрито. Після звільнення сіл від нацистів, хоча багато шкіл було зруйновано, діти навчалися у пристосованих приміщеннях. У 1943—44 навч. р. розпочалися заняття у 8 школах.

В результаті великих зусиль рух потягів на ділянці Куп'янськ—Харків було налагоджено вже через 7

днів після звільнення Харкова. Вже в 1945 в районі було відновлено 21 сільськогосподарську артіль. На 1 верес. 1946 згідно з адміністративно-територіальним поділом до Чугуївського району входили ради: Чугуївська міська та 19 сільських та селищних.

Швидкими темпами велося будівництво. У 1951 були зведені 164 господарські і 43 культурно-побутових будівлі, у тому числі 7 клубів, 17 будівель правлінь колгоспів, 5 цегляних заводів, 1367 індивідуальних будинків для сільських жителів. Держава надала Чугуївському району допомогу у вигляді кредиту в сумі 10 млн. 974 тис. крб. і 28 343 м куб. лісоматеріалу.

У смт Кочеток і с. Кам'яна Яруга в пристосованих приміщеннях були відкриті 2 невеликі лікарні на 5 ліжок, розширена Есхарівська лікарня до 35 ліжок, обладнані 2 фельдшерських пункти — в авіамістечку і лісовому технікумі, було 5 пологових відділень і 10 колгоспних пологових будинків, 4 дитячих садки, 6 дитячих ясел. У 1953 на Чугуївщині функціонувало 37 шкіл, з них 5 середніх, 22 семирічні, 10 початкових.

Успішно вирішувалися завдання розвитку сільськогосподарської галузі шляхом об'єднання артілей і колгоспів. 1954 Новогнилицька сільська рада увійшла до складу Граківської; Зарожненська — до

Тетлезької сільської ради; Клугино-Башкирівська влилася до Чугуївської міської ради.

1957 с. Волохів Яр Балаклійського району увійшло до складу Чугуївського району. На 1 груд. 1959 до складу Чугуївського району входило 15 рад: Чугуївська міська, Введенська, Есхарівська, Кочетоцька, Малинівська, Новопокровська, Волохово-Ярська, Граківська, Кам'яноярська, Коробочкинська, Мосьпанівська, Старогнилицька, Старопокровська, Тетлезька і Чкаловська.

1970 за ініціативи українського астрофізика і радіоастронома, засновника радіоокеанографії і декаметрової астрономії, академіка АН України, доктора технічних наук, професора С. Брауде (1911—2003) споруджений та встановлений найбільший у світі радіотелескоп УТР-2, що знаходиться с. Гракове та належить Радіоастрономічному інституту НАН України. Радіотелескоп являє собою велику фазовану антенну решітку, що призначена для спостережень у діапазоні 8—33 МГц. За роки експлуатації неодноразово модернізувався та переобладнувався. УТР-2 є головною складовою системи радіоінтерферометрів «УРАН». Ефективна площа радіотелескопу складає 150 000 кв. м. на частоті 20 МГц. Дослідження на ньому веде відділення низькочастотної астрономії. Основний напрямок його діяльності — спостереження позагалактичних

Антенни радіотелескопу УТР-2.

і галактичних об'єктів з використанням декаметрових, метрових і дециметрових діапазонів довжин хвиль за допомогою УТР-2, а також пошук нових явищ і об'єктів, які є важливими з точок зору астрофізики, космології та космогонії. На базі цього радіотелескопа створюється нова установка ГУРТ.

У 1971 в Чугуївському районі було 14 радгоспів і 7 колгоспів. Так, господарствами було отримано дозвіл райради на будівництво 10 одноповерхових одноквартирних будинків в с. Кам'яна Яруга, 20 — в с. Волохів Яр, 20 одноповерхових одноквартирних і 5 двоповерхових 16-квартирних будинків в с. Коробочкине, 12 — в с. Тернова, 10 — в с. Базаліївка, 22 — в с. Леб'яже та інших населених пунктах, п'ятиповерхового 40-квартирного житлового будинку в с-щі Есхар. Були зведені нові будівлі сільських рад у селах Волохів Яр, Кам'яна Яруга, Стара Гнилиця, Велика Бабка, Новопокровка.

З 1975 у Чкаловському почав працювати комбінат з відгодівлі свиней, що виріс у найбільший на Україні агропромисловий комплекс «Слобожанський».

3 листоп. 1979 м. Чугуїв віднесено у підпорядкування Харківської обласної Ради народних депутатів.

Станом на 1 верес. 1985 в районі працювали 32 школи (3 початкові, 13 восьмирічних, 16 середніх). Загальна кількість охоплених навчанням становила 6500 учнів.

1986 у районі почав діяти агропромисловий комбінат «Чугуївський», який виконував комплекс завдань: збільшення виробництва сільсько-господарської продукції і високоякісних продовольчих товарів, здійснення заготівель, переробку і реалізацію продукції.

1988 відкрито Новопокровський комбінат хлібопродуктів, який на сьогодні є одним із найбільших в Україні зернопереробних підприємств.

21 жовт. 1988 прийнято рішення щодо передавання Чугуївського району в адміністративне підпорядкування Чугуївській міській Раді народних депутатів.

У 90-і рр. 20 ст. відбулися зміни у формуванні місцевих органів влади і самоврядування, перш ніж набути свого нинішнього статусу, структури.

23 квіт. 2003 рішенням сесії Чугуївської районної ради було затверджено символіку району: герб, прапор і гімн «Наш край Слобідський, Чугуївський район».

Сьогодні на території району працюють 41 сільськогосподарське підприємство облікового кола та

36 підприємств не облікового кола. Пріоритетним напрямком у розвитку сільського господарства є вирощування зернових, овочевих і технічних культур, виробництво молока та свинини.

У Чугуївському районі функціонують 16 навчальних закладів. З них — 3 ДНЗ, 10 закладів середньої освіти (7 НВК, 3 ЗОШ), 3 позашкільні заклади, не включаючи закладів, розташованих на території Чкаловської та Малинівської ОТГ. У рамках реалізації державної програми розвитку дошкільної освіти за кілька останніх років відкрито 15 дошкільних груп.

Чугуївський районний Будинок дитячої творчості Чугуївської районної ради Харківської області є однією із структурних одиниць позашкільної освіти у Чугуївському районі. Позашкільний заклад був заснований у 1981, як станція юних натуралістів. У 1991 заклад змінив статут на Чугуївський районний Будинок юнацької творчості, а вже у 2011 заклад отримав новий статут Чугуївський районний Будинок дитячої творчості.

У районі 19 клубів і 26 бібліотек, об'єднаних у централізовану бібліотечну систему. Серед аматорських колективів району 9 мають почесне звання: 4 — «народний», 5 — «зразковий». Найбільш відомі з них «Бояничі» районного будинку культури та «Малинова криниця» Малинівського селищного будинку культури.

У смт Малинівка відбулися події, які зображені у фільмі «Весілля в Малинівці». Тисячі глядачів та учасників збирає фестиваль весільного дійства «Весілля в Малинівці — плюс», який проходить щорічно починаючи з 2011. Метою його проведення є впровадження в життя народних традицій та обрядів.

У 2015 Чугуївськими райдержадміністрацією та районною радою започатковано фестиваль естрадно-вокального жанру «Голос Чугуївщини», спрямований на підтримку і популяризацію професійної та самодіяльної вокальної творчості, розмовного жанру на території регіону. Також було вперше проведено фестиваль виноградарства «Слобожанське гроно», який зібрав виноградарів з усієї області, що продемонстрували відвідувачам велику кількість сортів винограду Слобожанщини.

Імена багатьох видатних діячів науки та культури пов'язані з Чугуївським районом. Стежками Кочетка проходив Г. Сковорода (1722—94), прямуючи до Великого Бурлука. Тут народилися та жили: доктор медицини і хірургії, анатомії, фізіології та судової медицини Є. Мухін (1766—1850);

історик-архівіст В. Барвінський (1885—1940), який у 1937 був заарештований та за сфальсифікованим звинуваченням засуджений до 10 років ув'язнення в концтаборах, де і загинув; С. Олександров — український поет 1-ї пол. 19 ст., похований в Гракові.

В снт Кочеток проживали професор російської словесності, віце-президент Петербурзької АН М. Грот (1852—99) та його син — художник, селекціонер О. Грот (1880—1965), їхні могили збереглися до сьогодні.

Чугуївський край багатий на пам'ятки історії та культури, починаючи від палеолітичних часів до наших днів. У 2010-і рр. у багатьох селах і селищах району були встановлені пам'ятні знаки загиблим воїнам-афганцям та постраждалим від аварії на ЧАЕС. Багато уродженців Чугуївщини поклали своє життя за свободу і незалежність нашої держави під час російської окупації (2014) з перших днів проведення АТО (ООС з 2018). В багатьох школах загиблим воїнам присвячені куточки шани, встановлені меморіальні дошки, а в селах — пам'ятні знаки.

Планується створення меморіальних комплексів. Один із перших вже відкритий в с. Коробочкине (2018).

Всього на території району 76 пам'яток. З них — 2 пам'ятки архітектури національного значення та 64 пам'ятки місцевого значення (53 пам'ятки археології, 18 пам'яток історії, 3 архітектури). 52 щойно виявлених об'єкта археології. В районі з'являються нові пам'ятки, поновлюються старі. Проходять зміни у топоніміці міст та сіл: деяким вулицям і площам повертаються їхні первісні назви.

Чугуївський район має свою унікальність так само, як і м. Чугуїв, тому — багате історичне минуле Чугуївщини є запорукою можливості розвитку району вже у найближчому часі, а пам'ятки старовини повинні бути збережені і стати доступними широким колам як наших співвітчизників, так і закордонних туристів.

*Лариса Колесникова,
Сергій Куделко,
Ярослав Ліхолетов,
Микола Олійник,
Анатолій Троян,
Олег Яцина.*

с. БАЗАЛІВКА,
ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

1. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43 (іст.). Вул. Харківська, у сквері.

Поховано 40 воїнів РСЧА 300-ї (28-а армія, Південно-Західний фронт), 89-ї стрілецьких дивізій (3-я танкова армія, Воронежський фронт), які в лют.-трав. 1942 вели наступальні бої за плацдарм на правому березі р. Сіверський Донець, воїни частини 12-го танкового корпусу (3-я танкова армія, Воронежський фронт) і 3-ї стрілецької дивізії (28-а армія, Південно-Західний фронт), які у лют. 1943 звільнили с. Базалівку від нацистських окупантів. Відомі імена всіх воїнів.

1953 на могилі встановлено залізобетонну скульптуру (вис. 2,5 м) «Воїн з автоматом», відлиту на ХСФ. Скульптура міститься на прямокутному цегляному постаменті (вис. 2,7 м) та на односхідчастому стилобаті. З чолового боку вгорі постаменту — зображення ордена Червоної Зірки з написом. Внизу — металева меморіальна дошка (1,2 × 0,6 м) з епітафією і переліком прізвищ загиблих. Дошка пофарбована в білий колір.

1. Братська могила радянських воїнів. Загальний вигляд.

Перед постаментом на стилобаті (2,5 × 2,5 м) розміщено композиційний елемент пам'ятника — вічний вогонь у вигляді п'ятикутної зірки.

Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.

2. КУРГАН (археол.). За 0,25 км на південь від південної околиці села, на дюнному підвищенні лівого берега р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця).

Виявили В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Вис. 1,0 м, діам. 30 м. Розкопки не проводилися.

2. Курган № 25. Вигляд із заходу.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Задернований.
Віктор Дідик.

3. КУРГАН (археол.). За 0,1 км на південь від південної околиці села, на другій високій терасі лівого берега р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця).

Виявили В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Вис. 1,5 м, діам. 40 м.

3. Курган № 43. Вигляд із заходу.

Розкопки на проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Задернований.

Віктор Дідик.

4. КУРГАН (археол.). За 2,75 км на південь від південної околиці села, на другій терасі лівого берега р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця) та на північному схилі задернованої балки — лівої прит. р. Великий Бурлук.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежили В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Вис. 0,6 м, діам. 20 м.

4. Курган № 44. Вигляд із заходу.

Розкопки на проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Віктор Дідик.

5. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,5—1,2 км на схід від східної околиці села, на правому березі р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Складається із 7 курганів. Вис. 0,5—1,5 м, діам. 20—50 м.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Віктор Дідик.

5. Курган № 1.

5. Курган № 6.

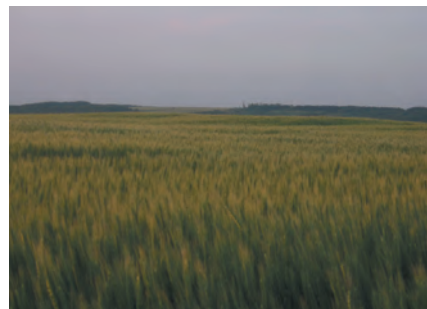
6. Курган № 9.

5. Курган № 2.

5. Курган № 7.

6. Курган № 10.

5. Курган № 3.

5. Курган № 4.

6. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 5,6 км від в'їзду в с. Базаліївка на південно-західній околиці села та за 0,8 км на південний схід від ставка-накопичувача.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973.

Складається з 3 курганів. Вис. 0,5—1,6 м, діам. 25—40 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Віктор Дідик.

7. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 4,0 км на південь від південної околиці с. Базаліївка та за 0,55 км на північ від північно-західної околиці с. Василенкове Шевченківського р-ну Харківської обл., на лівому березі та заплаві р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків), курган № 15 («Фентисова могила») виявив В. Дідик. Провели візуальний огляд В. Дідик та О. Лаптев 2008.

Складається з 14 курганів. Вис. 0,3—2,7 м, діам. 15—50 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Частково розорюється, частково задернований.

Віктор Дідик.

5. Курган № 5.

6. Курган № 8.

7. Курган № 11.

7. Курган № 12.

7. Курган № 17.

7. Курган № 22.

7. Курган № 13.

7. Курган № 18.

7. Курган № 23. Вигляд з південного заходу.

7. Курган № 14.

7. Курган № 19.

7. Курган № 24. Вигляд з півдня.

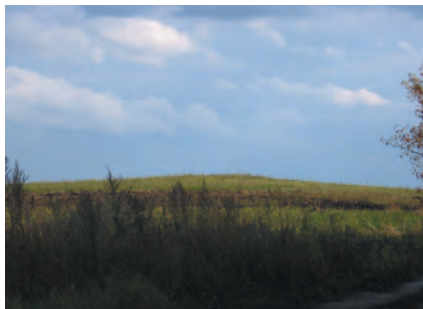
7. Курган № 15.

7. Курган № 20.

7. Курган № 16.

7. Курган № 21.

8. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК
(археол.). За 1,4 км на південний захід від південної околиці села, на лівому високому березі р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Складається з 14 курганів. Вис. 0,3—2,0 м, діам. 15—40 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Частково розорюється, частково задернований.

Віктор Дідик.

8. Кургани № 26, 27.

8. Курган № 32. Вигляд з півдня.

8. Курган № 37. Вигляд з півдня.

8. Курган № 28. Вигляд зі сходу.

8. Курган № 33. Вигляд із заходу.

8. Курган № 45.

8. Курган № 29. Вигляд зі сходу.

8. Курган № 34. Вигляд з півдня.

8. Курган № 46.

8. Курган № 30. Вигляд зі сходу.

8. Курган № 35. Вигляд з півдня.

8. Курган № 31. Вигляд зі сходу.

8. Курган № 36. Вигляд з півдня.

9. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 2,1 км від південно-східної околиці села, біля шосейного мосту у напрямку с. Юрченкове, на правому високому березі р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця) та за 0,75 км на південний схід від гострого кута вигину асфальтованої дороги Базаліївка—Юрченкове.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Складається з 5 курганів. Вис. 0,3—2,7 м, діам. 15—50 м.

Розкопки не проводилися. Розо-рюється.

Віктор Дідик.

10. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

За даними селищної ради остаточно кількість загиблих під час Голодомору 1932—33 не встановлено. За свідченнями очевидців померло від голоду більше половини односельців.

9. Курган № 38.

9. Курган № 39.

9. Курган № 40. Вигляд з півдня.

9. Курган № 41. Вигляд зі сходу.

9. Курган № 42. Вигляд з півдня.

10. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33. Загальний вигляд.

Пам'ятний знак відкрито 8 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору у вигляді чотирикінцевого металевого хреста (2,5 × 1,5 × 0,58 м).

У центральній частині вмонтовано металеву дошку (0,3 × 0,4 м) з присвятним написом.

Лариса Колесникова.

11. ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІВКА», 12—8 ст. до н. е., 6 — поч. 5 ст. до н. е. (археол.). За 2,25 км на північний захід від північної околиці села, на боровій терасі лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявив Б. Шрамко 1956. Обстежив Ю. Буйнов 70-х рр. 20 ст.

Площа 90 × 150 м. Потужність культурного шару 0,7 м, в якому виявлені артефакти бондарихінської та скіфської культур у вигляді фрагментів ліпленого посуду.

Пам'ятка задернована, частково під лісом.

Матеріали досліджень зберігаються в ХІМ ім. М. Ф. Сумцова.

Віктор Дідик.

11. Поселення Базаліївка.

12. ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІВКА» 2, 15—12 ст. до н. е., 6—7 ст. (археол.). За 1,5 км на північ від північної околиці села, на боровій терасі лівого берега р. Великий Бурлук (прит. р. Сіверський Донець).

Виявив Ю. Буйнов у 1976, обстежив В. Дідик у 2008.

Площа 20 × 60 м. Потужність культурного шару не з'ясована. Знайдені фрагменти ліпленого посуду зрубної та пенківської культур.

Розкопки не проводились.

Частково задерноване, частково під лісом.

Матеріали досліджень знаходяться в МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Віктор Дідик.

13. ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІВКА-3», 12—8 ст. до н. е., 19—20 ст. (археол.). За 2,0 км на північний схід від північної околиці села, на боровій терасі правого берега р. Великий Бурлук (прит. р. Сіверський Донець).

Виявив В. Дідик у 2008.

Площа 30 × 60 м. Потужність культурного шару не з'ясована. Знайдено фрагменти ліпленого посуду бондарихінської культури та гончарна кераміка нового часу. Знахідки залишені на місці.

Розкопки не проводились.

Частково задерноване, частково під лісом.

Віктор Дідик.

14. СЕЛИЩЕ, 12—9 ст. до н. е., 6—4 ст. до н. е. (археол.). За 2,0 км на захід від села, на дюнах лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Виявив Б. Шрамко у 1956.

Площа 150 × 90 м.

Потужність культурного шару до 0,7 м. В культурному шарі

є відкладення бондарихинської та скіфської культур у вигляді фрагментів стінок ліпних посудів.

Знахідки зберігаються у фондах ХІМ.

В'ячеслав Бородулін.

сmt Введенка,
центр селищної ради

15. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1946

(іст.). Вул. Олега Горбачова, у сквері.

Поховано 203 воїна РСЧА з частини 3-ї танкової армії генерал-лейтенанта П. Рибалки — молодший сержант І. Ольховський, рядовий Г. Расказов, які загинули 14 берез. 1943 в бою за селище, воїни 75-го, 213-го стрілецьких полків, 41-ї гвардійської дивізії, які загинули в боях за визволення смт Введенка від нацистських окупантів у серп. 1943.

У 1946 останки загиблих воїнів було перенесено з первісних місць поховання до братської могили. Відомі прізвища 107 воїнів.

Первісно на могилі було встановлено обеліск. 1957 його замінено на типовий пам'ятник «Воїн з вінком» на двосхідчастому стилобаті, відлитий на ХСФ. Скульптура (вис. 3,0 м) із залізобетону, постамент (2,0 × 1,7 × 1,47 м) із цегли. На постаменті — меморіальна дошка (0,38 × 0,51 м) з мармурової крихти з епітафією.

15. Братська могила радянських воїнів.

По обидва боки пам'ятника — 2 цегляні стели (1,8 × 1,25 м) з меморіальними дошками із мармурової крихти, на яких перелік прізвищ загиблих.

Братська могила розташована у сквері, оточена зеленими насадженнями.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

16. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТ-ВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008

(іст.). Біля селищного кладовища.

Встановлено 17 черв. 2008 з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Точну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного восьмикінцевого хреста (3,0 × 1,5 × 0,2 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку квадратної форми (0,3 × 0,3 м) з присвятним написом.

Лариса Колесникова.

17. ПОСЕЛЕННЯ «ВВЕДЕНКА-1», 2 тис. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 5—7 ст., 8—9 ст. (археол.).

За 1 км на південний захід від околиці села, за 1,8 км на схід від північної околиці с. Зауддя, на низькому місці правого берега р. Уди в ур. «Зелений Лог».

Виявила С. Плетньова у 1957 («селище між с. Введенським та с. Терновоєю»), досліджував М. Любичев у 1990.

Площа 80 × 60 м (за даними С. Плетньової — 200 м вздовж струмка), потужність культурного шару — 0,4—0,5 м.

Розкопками розкрито 142 кв. м, досліджено 2 житла та піч-каменку.

Знайдено фрагменти кераміки доби бронзи, скіфського часу, пеньківської та салтівської археологічних культур, пряслиця, точильна плитка, уламок залізного серпа.

Поверхня задернована, хоча при виявленні розорювалася.

Матеріали дослідження зберігаються у МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Олексій Лаптев.

18. СЕЛИЩЕ, 5—3 ст. до н. е. (археол.).

За 4,0 км на південь від південної околиці села, поряд з лісорозсадником, на правому березі р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Виявив В. Михеев у 1961.

Площа 150 × 90 м, потужність культурного шару — 0,25 м. Підйомний матеріал представлений фрагментами кераміки (вінця горщиків з пальцевими зачіпами та наскрізними проколами) лісостепової культури скіфської епохи.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється.

Матеріали зберігаються у МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

В'ячеслав Бородулін.

19. ЦЕРКВА ВВЕДЕНСЬКА, 1777

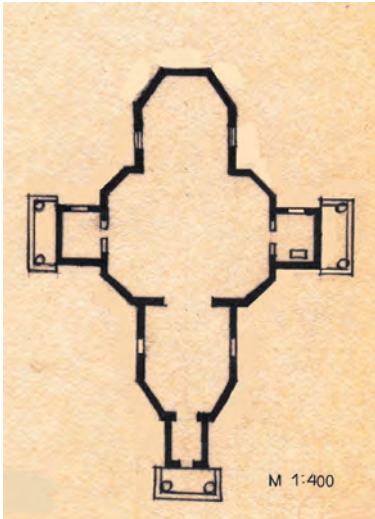
(архит.). Вул. Озерна, 19. На низькому лівому березі р. Уди, на площі в давній частині селища.

Невелика за розміром, відрізняється гармонійністю пропорцій і вишуканим силуетом. Оточена одноповерховою садибною забудовою, серед якої є домінуючим елементом.

Перший храм побудований не пізніше 1655. Відомо, що у 1728 храм Введення Богоматері з приділом Косми і Даміана згорів. У 1777 збудована церква за рахунок парафіян, які були військовими поселенцями Чугуївської служби і охороняли кордон по берегам р. Сіверського Дінця та р. Уди проти татар.

Дерев'яна, побудована у традиційних формах українського народного зодчества на місці розібраного дерев'яного храму 17 ст. Відноситься до типу тридільних культових споруд з двоярусним центральним об'ємом і одноярусною апсидою та бабинцем, який був поширений у 18 ст. на Лівобережжі не без впливу мотивів сакрального зодчества Прикарпаття. Тоді церкви зрубного типу складалися з восьмигранника та 2 шестигранників. Восьмигранник мав ширину, більшу за довжину; вівтар — шестигранний, вписаний у квадрат. У цілому план Введенської церкви вписаний у прямокутник зі співвідношеннями сторін 2:1. Центральний об'єм складається з 2 восьмериків, залому, другого залому і шатрового завершення. Коротким і стрімким заломом об'єм центрального зрубу переходить у відносно високий восьмерик, витягнутий по осі схід—захід. При переході восьмерика у другий залом над вузькими гранями врубано бруси, що починають собою залом та виконують роль ригелів. Грані другого залому виконано більш похило. В зоні залом перекритий плафоном, меншим, ніж вівтарний, але більшим, ніж у бабинці.

Грані зрубів вертикально обшитих стін восьмерика оперізує стягель. На ньому лежать підлокітники вікон. Грані заломів отримали плаский прямокутний контур, що, на думку дослідників дерев'яного українського зодчества, зберегло вигляд первісного дерев'яного покриття.

19. Церква Введенська, смт Введенка, вул. Озерна, 19. План церкви.

19. Сучасний вигляд. Фото 2012.

19. Вигляд з західного боку. Вхід до церкви. Фото 2009.

19. Фрагмент інтер'єру. Бабинець та іконостас. Фото 1929.

19. Бічний (південний) фасад. Фото 2007.

19. Дзвіниця.

19. Купол храму. Фото 2015.

Центральний простір освітлюється розташованими на північному і південному фасадах спареними віконними прорізами (по 2 з кожного боку) і 4 круглими вікнами восьмиріка, орієнтованими за сторонами світу. По одному вікно з півночі і з півдня прорізані у вівтарі і бабинці.

Північний, південний і західний входи вирішені у вигляді тамбурів з навісами на 2 опорах. Висота зрубів всіх 3 частин однакова. Восьмигранний об'єм, а також шестигранні бабинець і апсида, увінчані шатровими дахами з невеликим декоративним ліхтарем і баньками.

Зовні будівля вирішена стримано, у простих геометричних формах, але при цьому гармонійні пропорції споруди узгоджуються з лаконічністю декоративного оздоблення.

В інтер'єрі об'єм бабинця відділений від центрального вузькою і невисокою аркою, яка утворена широкими заплічниками дерев'яного зрубу. Стіни і склепіння оббиті залізними листами. Склепіння не розписані, пофарбовані у синій колір з золотавими

19. Загальний вигляд. Фото 1977.

зірками. Первісний іконостас не зберігся. Сучасний іконостас зібрано із іконографічних зображень різних періодів. Ікони мають як прості обрамування, так і ліпні золочені рами.

Свято-Введенська церква являє собою унікальний тип дерев'яних культових побудов 18 ст., які зводилися народними майстрами. Будівля за своїми конструктивами відповідає архітектурним пам'яткам сакрального зодчества «бойківщини» (східна

частина Карпат), де головним просторовим компонентом релігійної споруди є тридільність з рівними пропорційними краями. Приміщення розташовані по одній осі, вівтарна частина і вхідна група приблизно однакові за розмірами (довжина, висота), а центральний неф височіє над ними. Вся композиція має вигляд «тризубу». Таку конструкцію з характерними для Західної України маківками куполів і має Свято-Введенська церква.

У 18 ст. на Харківщині дерев'яні церкви будували з дубових колод, обшитих зверху вертикальними дошками. Введенська церква, складена з тесаних дубових балок, бл. 150 років простояла «відкритою». Дошками храм був обшитий наприкін. 19 ст. Під час реставрації у 1980-х рр. виявилося, що основний будівельний матеріал цілком зберігся.

У 1920-і рр. церква була досліджена С. Таранушенком. Він перший описав та обміряв цю пам'ятку, провів пропорційний аналіз плану та просторової композиції храму.

До 1937 і 1941—62-х рр. — храм був діючим. Після закриття церкви у 1974 Г. Андрусенко виконала схематичні ескізи іконостасу, який після було розібрано. Закрита владою церква швидко приходила у занепад та руйнувалася. Деякий час там розміщувалася кузня, про що свідчили закопчені стіни та стеля у вівтарній частині храму. Не виключно, що у зв'язку з цим внутрішні стіни були обшиті залізом. У 1988—90 Харківською філією інституту «Укр-проектреставрація» були проведені архівно-бібліографічні дослідження (автор істор. довідки В. Ряполов), виконані детальні обміри храму, які виявили деякі неточності обмірів С. Таранушенка. Проведено хіміко-біологічні дослідження деревини і шарів пофарбування та виконаний проект реставрації (автори: В. Лопатко, В. Скрипка, О. Черноліхова та ін.), на підставі якого силами місцевої релігійної громади, відновленої у 1988, були виконані реставраційні роботи у 1992. 1989 освячений архієпископом Харківським і Богодучівським Іринеем (Середній). 1990 замінено покрівлю, виконано застлання підлоги, ззовні стіни обшиті дошкою; 1995 відновлений іконостас, 1996—97 — проведені внутрішні та зовнішні реставраційні роботи. На початку 21 ст. були виконані відновлювальні роботи на фасадах та в інтер'єрах храму.

Тепер храм належить релігійній громаді Ізюмсько-Куп'янської єпархії УПЦ (МП).

Олена Конакова,
Ярослав Ліхолетов,
Катерина Черкасова.

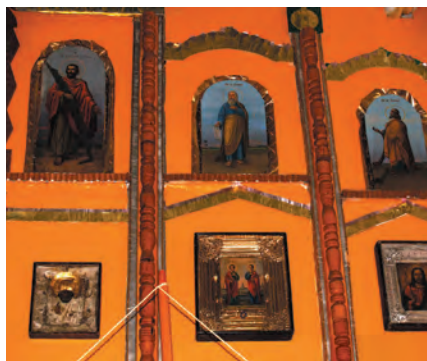
С. ВЕЛИКА БАБКА,
ЦЕНТР СІЛЬРАДИ

19. Іконостас храму. Фото 2008.

19. Фрагмент центрального куполу. Фото 2008.

19. Фрагмент іконостасу. Фото 2008.

19. Ікона свт. Миколая Чудотворця. Фото 2008.

19. Ікона прп. Макарія.

20. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43, 1948, 1993 (іст.). Вул. Перемоги.

Поховано 423 воїнів РСЧА зі складу 81-ї стрілецької дивізії (21-а армія, Південно-Західний фронт), 5-го гвардійського полку 2-ї гвардійської

кавалерійської дивізії, 2-го гвардійського полку, 48-ї гвардійської стрілецької дивізії (6-а армія, Південно-Західний фронт), 113-ї стрілецької дивізії (57-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули при обороні села від нацистських окупантів у лют.-берез. 1942, берез. та серп. 1943. Відомі прізвища 243 воїнів. Серед них підполковник Хірний Олександр Васильович (1907—43) загинув у повітряному бою.

1948 останки воїнів з первісних місць поховань були перенесені до братської могили.

1965 на могилі встановлено типовий пам'ятник «Скорботний воїн з вінком», відлитий на ХСФ. Скульптура (вис. 2,5 м) із залізобетону, постамент (вис. 2,0 м) з цегли, стилобат із двох сходинок. На постаменті меморіальна дошка з епітафією, на стилобаті 4 дошки (мрамурова крихта) з переліком прізвищ загиблих. З правого боку від постаменту на цегляній стелі — 5 дощок з переліком прізвищ загиблих воїнів-односельців.

20. Братська могила радянських воїнів.

1993 до братської могили проведено допоховання останків 29 воїнів РСЧА. У 1994 — 38, у 2014 — 45, які були знайдені пошуковою групою СПП «Воєнні меморіали «Схід».

Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.

21. КУРГАН (археол.). За 1,25 км на північний захід від західної околиці села, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Піщане, на узвишші правого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Відкрив В. Ревенко у 2004.

Вис. 0,3 м, діам. — 15 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

22. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 5,6 км на північний захід від західної околиці села, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Піщаного, на узвишші правого берега р. Бакланка (прит. Непокритої).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Ревенко у 2004, О. Лаптев у 2008.

Складається з 3 курганів, розташованих ланцюжком у напрямку з південного заходу на північний схід. Вис. 0,4—1,0 м, діам. 15—25 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

23. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 2,6 км на північний захід від північної околиці села, праворуч від асфальтованої дороги до с. Піщане, на узвишші правого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів візуальний огляд В. Ревенко 2003.

Складається 2 курганів, розташованих у напрямку із заходу на схід, за 50 м один від одного. Вис. 0,3—0,4 м, діам. 20 м.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

24. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

Встановлено 4 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного хреста (2,5 × 1,2 × 0,15 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятним написом.

Лариса Колесникова.

25. ПОСЕЛЕННЯ «ВЕЛИКА БАБКА-1», 2 тис. до н. е., 8—10 ст. (археол.). За 1,5 км на північний захід від північної околиці села. На правому березі р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця), обабіч ґрунтової дороги, що веде із с. Велика Бабка до с. Піщане.

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Розміри бл. 250 × 100 м. Потужність культурного шару не з'ясована. Візуально на поверхні зафіксовані фрагменти ліпленої кераміки доби бронзи, ліплена та гончарна кераміка салтівської культури.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Олексій Лаптев.

25. Схема розташування поселення.

25. Поселення «Велика Бабка-1».

25. Знахідки: 1 — уламки кістки, 2 — обмазка, 3—7 — фрагменти ліпленої та гончарної кераміки салтівської культури.

26. СЕЛИЩЕ, 12—8 ст. до н. е. (археол.). За 1,0 км на південний схід від села, в 200 м на захід від скотного двору, на краю борової тераси лівого берега р. Велика Бабка (прит. р. Сіверський Донець).

Виявив Ю. Буйнов у 1976.

Площа поселення складає 2,0 га, потужність культурного шару не визначена. На території поселення зібрано фрагменти ліпного посуду бондарихінської археологічної культури.

Розкопки не проводились. Поверхня розорюється.

Знахідки зберігаються у фондах МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

В'ячеслав Бородулін.

27. СЕЛИЩЕ, 5—4 тис. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст. (археол.). За 1,5 км на південний схід від південної околиці села, на піщаних підвищеннях лівого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця).

Виявив Ю. Буйнов у 1976.

Площа та потужність культурного шару не встановлені, знахідки виявлені протягом 600 м вздовж р. Велика Бабка. На території поселення зібрано фрагменти ліпного посуду доби неоліту та скіфської доби, а також ліпної і гончарної кераміки салтівської культури.

Розкопки не проводились. Поверхня розорюється.

Знахідки зберігаються у фондах МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

В'ячеслав Бородулін.

28. СЕЛИЩЕ, 3—1 тис. до н. е., 3—4 ст. (археол.). За 1,5 км на північний захід від околиці села, на правому березі р. Велика Бабка. Займає мис правого берега р. Велика Бабка, що утворений злиттям мокрого яру (на південний схід від поселення) з долиною річки.

Виявив О. Лаптев у 2007.

Площа 2,5 га. Знайдено фрагменти ліпної кераміки доби бронзи та черняхівської культури.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється. Через поселення з південного сходу на північний захід проходить ґрунтова дорога та ЛЕМ.

Знахідки зберігаються у фондах НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Кирило Мизгін.

**С. ВОЛОХІВ ЯР,
ЦЕНТР СІЛЬРАДИ**

29. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43 (іст.). Вул. Соборна, біля Свято-Троїцького храму.

Поховано 41 воїнів РСЧА зі складу 807-го стрілецького полку, 53-го інженерно-саперного батальйону, які загинули в січ.-черв. 1942, берез. та серп. 1943 при обороні та визволенні с. Волохів Яр від нацистських окупантів. Відомі прізвища 23 воїнів.

У 1965 на могилі встановлено пам'ятник «Скорботний воїн з вінком», відлитий на ХСФ. Скульптура з залізобетону (2,5 м), постамент з цегли (2,5 м). На постаменті меморіальна мармурова дошка (1,2 × 0,7 м) з епітафією та переліком прізвищ загиблих.

29. Братська могила радянських воїнів.

1980 ліворуч братської могили встановлено залізобетонну стелу з меморіальними дошками, на яких викарбовано прізвища загиблих воїнів-односельців.

Територію навколо братської могили викладено тротуарною плиткою та засаджено квітами.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

30. КУРГАН (археол.). За 2,55 км на північ від північно-західної околиці села, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 0,4 м, діам. 20 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

31. КУРГАН (археол.). За 1,875 км на північ від північної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 1,0 м, діам. 35 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

32. КУРГАН (археол.). За 1,125 км на північний захід від північно-західної околиці села, ліворуч від автотраси Київ—Харків—Довжанський, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 0,8 м, діам. 25 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

33. КУРГАН (археол.). За 3,75 км на південний схід від східної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків). Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 2,3 м, діам. 50 м. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

34. КУРГАН (археол.). За 2,5 км на південний схід від східної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 1,9 м, діам. 40 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

35. КУРГАН (археол.). За 3,875 км на схід від південно-східної околиці села, ліворуч від автотраси на м. Ізюм.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 2,0 м, діам. 40 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється. На кургані встановлений триангуляційний знак.

В'ячеслав Ревенко.

36. КУРГАН (археол.). За 1,25 км на схід від східної околиці села, праворуч від асфальтованої дороги на м. Ізюм.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 0,2 м, діам. 35 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Поверхня розорюється.

Ярослав Ліхолетов.

37. КУРГАН (археол.). За 0,75 км на схід від південно-східної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 0,3 м, діам. 15 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

38. КУРГАН (археол.). За 0,125 км на схід від південно-східної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Вис. 0,5 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

39. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,0 км на схід від північно-східної околиці села, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Колісниківка, на узвишші лівого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Складається з 3 курганів, розташованих ланцюжком у напрямку з південного заходу на північний схід, з відстанню між насипами 100—120 м.

Вис. 1,0—3,3 м, діам. 30—50 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

40. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,0 км на північ від північної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Складається з 4 курганів, розташованих ланцюжком у напрямку з північного заходу на південний схід, з відстанню між насипами 70—150 м.

Вис. 0,4—2,1 м, діам. 15—45 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

41. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,75 км на захід від західної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської

губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Складається з 3 курганів, розташованих у напрямку з півночі на південь, за 70 м один від одного.

Вис. 1,8—3,2 м, діам. 40—60 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

42. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 4,25 км на схід від північно-східної околиці села.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку з півночі на південь, за 40 м один від одного.

Вис. 3,0—6,0 м, діам. 60—80 м. Найвищий курган має власну назву «МОГИЛА ГОСТРА».

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Задернований. Поверхня курганів вкрита чагарником.

В'ячеслав Ревенко.

43. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,5 км на захід від південної околиці села, ліворуч від ґрунтової дороги до с. Тарунушиного, на схилі правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков під час інвентаризації у 2008.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку із заходу на схід, за 70 м один від одного.

Вис. 0,4—1,9 м, діам. 20—40 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

44. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,9—1,9 км на північний захід від північної околиці села, праворуч від автотраси Київ—Харків—Довжанський, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків). Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 6 курганів, розташованих звивистим ланцюжком у напрямку з північного заходу на південний схід, з відстанню між насипами 120—250 м.

Вис. 0,3—1,3 м, діам. 15—35 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

45. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,95 км на північний захід від північно-західної околиці села, ліворуч від автотраси Київ—Харків—Довжанський, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку з заходу на схід, за 100 м один від одного.

Вис. 0,5—0,7 м, діам. 20—25 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

46. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,8 км на північ від північно-західної околиці села, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків). Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку із заходу на схід, за 100 м один від одного.

Вис. 1,0—1,3 м, діам. 25—35 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

47. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на північний захід від північно-західної околиці села, ліворуч від автотраси Київ—Харків—Довжанський, на узвишші правого берега р. Середня Балаклійка (прит. Крайньої Балаклійки).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, м. Харків).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 3 курганів, розташованих дугоподібним ланцюжком у напрямку з південного заходу на північний схід, з відстанню між насипами 70—90 м.

Вис. 0,5—1,8 м, діам. 20—45 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

48. МОГИЛА МИСЛИ М. І., 2016 (іст.). Сільське кладовище.

Мисла Мирослав Іванович (01.07.1992, с. Приборжовське, Іршовський р-н, Закарпатська обл. — 02.10.2016, с. Кримське, Новоайдарівський р-н, Луганська обл.) — мол. лейтенант ЗСУ, учасник АТО.

Народився у сільській сім'ї. У 2000 родина переїхала на Харківщину, у с. Волохів Яр Чугуївського р-ну. Після закінчення (2009) Волохово-Ярського НВК вступив на історичний факультет до Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, який закінчив у 2013.

Брав участь у Революції Гідності, кореспондент радіо «Голос Свободи», член проводу ВГО «Сокіл».

Із поч. російської агресії у 2014 воював на сході України у складі добровольчого батальйону особливого призначення «Січ». У трав. 2015 бойовий підрозділ став окремою зведеною

штурмовою ротою «Карпатська Січ» в складі 93-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України. Брав участь у бойових діях на донецькому напрямку (с-ще Піски). У серп. 2016 закінчив курси по підготовці офіцерів та знову повернувся в зону АТО. У званні мол. лейтенанта займав посаду командира взводу 93-ої окремої механізованої бригади.

Загинув 2 жовт. 2016 під час військової операції від осколкового поранення, яке отримав в результаті масованого мінометного обстрілу позицій українських військових поблизу с. Кримського Луганської обл.

Указом Президента України від 14 жовт. 2016 нагороджений орденом Богдана Хмельницького 3-го ст. (по-смертно).

48. Могила Мисли М. І.

На могилі встановлено шестикінцевий хрест (вис. 1,6 м). З чолового боку якого прикріплено 2 прямокутні металеві меморіальні дошки з присвятними написами. Біля могили встановлено 2 прапори.

Валентина Марьонкіна.

49. ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2006, 2008 (іст.). Вул. Соборна, біля Свято-Троїцького храму.

За архівними даними Чугуївського районного відділу записів актів цивільного стану вдалося встановити 1099 чол., померлих у с. Волоховий Яр під час Голодомору 1932—33. У зв'язку з трагедією геноциду українців у селі, було встановлено 2 пам'ятні знаки.

Перший відкрито 25 лист. 2006. Ініціатором встановлення був директор Волохово-Ярського НВК — І. Олефір, заслужений вчитель України (2007).

49. Перший знак жертвам Голодомору 1932—33 (2006).

49. Другий знак жертвам Голодомору 1932—33 (2008).

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного восьмикінцевого хреста (2,5 × 1,50 × 0,15 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятним написом.

Другий відкрито до 75-ї річниці Голодомору 22 листоп. 2008 на відстані 25 м у південно-східному напрямку від першого.

На постаменті (0,2 × 2,15 × 2,15 м) з цегли, облицьованому гранітною плиткою, встановлено прямокутну стелу (1,0 × 0,9 × 0,5 м), тильний бік якої оброблений під бучарду із сірого граніту, яку увінчує шестикінцевий гранітний хрест (0,7 × 0,4 м). З чолового боку стели прикріплено дошку (0,48 × 0,7 м) з чорного граніту із присвятним написом.

Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.

с. ГАВРИЛІВКА, ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

50. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на південь від с. Гаврилівка.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 0,5—1,0 м, діам. — до 35 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Ірина Сніжко.

51. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 4,0 км на південний захід від с. Гаврилівка.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 0,5—1,0 м, діам. — до 35 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Ірина Сніжко.

с. ГРАКОВЕ, ЦЕНТР СІЛБРАДИ

52. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 2000 (іст.). Вул. Перемоги, біля скверу.

Поховано 96 воїнів РСЧА зі складу 492-го, 617-го стрілецьких полків 199-ї, 807-го стрілецького полку 304-ї стрілецьких дивізій (38-а армія,

Південно-Західний фронт), які з 16 по 20 листоп. 1941 проводили Граківську операцію з метою розгрому ворожого 524-го піхотного полку. Воїни 286-го гвардійського кавалерійського полку 6-го гвардійського кавалерійського корпусу, 111-ї стрілецької дивізії (3-я танкова армія, Воронежський фронт), які загинули в лют. 1943 за визволення с. Гракове від нацистських окупантів. Відомі всі прізвища воїнів.

У 1965 на могилі встановлено пам'ятник «Воїн з прапором», відлитий на ХСФ (заг. вис. — 5,0 м). Залізобетонна скульптура (вис. — 2,5 м) на постаменті (2,5 × 2,0 × 0,8 м) з цегли, облицьованому металопрофілем.

52. Братська могила радянських воїнів.

52. Стела з переліком прізвищ похованих воїнів.

52. Гранітні стели з прізвищами загиблих воїнів-односельців.

8 трав. 2000 проведено допозвання останків 70 воїнів РСЧА (111-а стрілецька дивізія, 3-я танкова армія, Воронежський фронт), що загинули у боях 5—6 лют. 1943. Останки були знайдені пошуковою групою СПП «Воєнні меморіали «Схід».

2008 ліворуч від братської могили встановлено залізобетонну стелу (1,0 × 3,0 м). З чолового боку її закріплено 4 пластикові дошки з присвятним написом та переліком прізвищ похованих воїнів.

2013 праворуч від братської могили встановлено 6 стел (1,0 × 0,6 м) з чорного граніту з присвятним написом та переліком прізвищ загиблих воїнів-односельців.

*Лариса Колесникова,
Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

53. КУРГАН (археол.). За 5,0 км на південний схід від села на високому лівому корінному березі р. Гнилиця, ліворуч від шосейної дороги Ізюм—Харків.

Виявив та обстежив В. Дідик у 2008.

Вис. 3,0 м, діам. насипу — 55 м. Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено.

Поверхня інтенсивно розорюється.
Олена Бабич.

53. Курган № 13.

54. КУРГАН ТА МАЙДАН, 3 тис. до н. е. — 1 тис. н. е. (археол.). За 1,0 км на північний захід від села, на правому березі р. Гнилиця, за 1,5 км на південний захід від залізничної зупинки «Зелена Роща».

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Відкрив В. Бородулін у 1977. Провів візуальний огляд В. Дідик під час інвентаризації у 2008.

Курган: вис. 0,5 м із діаметром насипу 20 м. Майдан: вис. 2,5 м розміри насипу 90 × 40 м.

Розкопки не проводилися. Культурну належність не з'ясовано. Поверхня кургану розорюється. Майдан задерновано, має сліди перепланувань насипу у вигляді 2 паралельних «вусів».

*Ірина Сніжко,
Олена Бабич.*

55. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,5 м на північ від північно-західної околиці села, біля лісосмути.

Відкрив В. Бородулін у 1977. Обстежив В. Дідик у 2008.

Складається з витягнутих ланцюжком 2 курганів вис. 0,5—2,5 м. Розмір насипу одного кургану 70 × 40 м, діам. другого кургану — 20 м.

Розкопки не проводилися. Культурну належність не з'ясовано. Поверхня курганів розорюється. Перший курган задернований, мав сліди перепланувань насипу у вигляді 2 паралельних «вусів», що вказує на його приналежність до майданових споруд.

*Ірина Сніжко,
Олена Бабич.*

56. МОГИЛА СЕРДЕЧЕНКА С. І., 1983 (іст.). На сільському кладовищі.

Сердеченко Сергій Іванович (16.01.1964, смт Малинівка, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 25.08.1983, ДРА) — рядовий, учасник бойових дій в Афганістані.

Народився у селянській родині. Закінчив Граківську середню школу (у 2006 було встановлено меморіальну дошку). Після закінчення школи навчався у Чугуївському СПТУ-53, працював механізатором у радгоспі «Репінський».

18 жовт. 1982 призваний до лав Радянської армії Чугуївським РВК. На поч. січ. 1983 направлений до ДРА, де служив стрільком-помічником навідника гранатомету мотоманевренної групи прикордонних військ.

Неодноразово брав участь у бойових рейдах, розвідках. Загинув на гірському перевалі під час бойової операції з ліквідації ворожого каравану зі зброєю, потрапивши під кулеметну чергу противника.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно).

Первісно на могилі (1,0 × 0,54 м) було встановлено стелу (0,14 × 1,65 × 0,8 м) та покладено плиту (0,88 × 0,58 × 0,12 м) із сірого граніту. З чолового боку стели закріплено фотопортрет та вигравіювано присвятний напис.

56. Могила Сердеченка С. І.

56. Могила Сердеченка С. І.
Нова стела.

У 2011 стелу було замінено на нову (1,0 × 0,6 м) з чорного граніту. На стелі висічено фотографію з присвятним написом. У лівому куті стели зображений трикутний геральдичний щит англійського типу з двома повернутими дугами зверху, на якому зображено зірку, серп і молот, та навхрест лаврова гілка із гвардійською стрічкою.

Навколо могили встановлено металеву огорожу (вис. 1,2 м).

Ярослав Ліхолетов.

57. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007 (іст.). На сільському кладовищі.

Встановлено 24 лист. 2007 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

57. Пам'ятний знак жертвам
Голодомору 1932—33.

Пам'ятний знак у вигляді металевого чотирикінцевого хреста (3,0 × 1,5 × 0,07 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,2 × 0,3 м), на якій накладними літерами з пластику виконано присвятний напис.

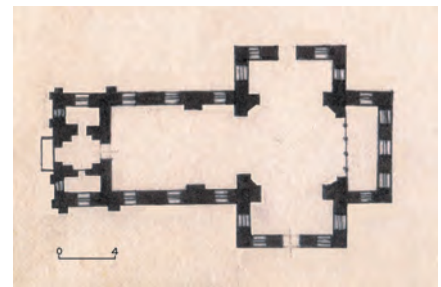
Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.

58. СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ ХРАМ, 1810—11 (архіт.). Вул. Перемоги, 9-а. На пологому схилі долини р. Гнилиця, на головній площі в центрі села. Розташований на місці колишньої дерев'яної церкви (заснованої у 1769).

Належить до поширеного на Лівобережній Україні типу хрестово-купольних храмів архітектури російського класицизму.

Цегляна, хрестоподібна у плані споруда, без стовпів. Автор проекту невідомий. У 1860-х рр. до храму прибудовано видовжену трапезну і дзвіницю. Ярус дзвонів був втрачений. Центральну частину увінчує напівсферична баня на високому барабані з вісьмома круглими світловими прорізами. Барабан спирається на внутрішні підпружні арки, які відділяють простір під банею від бокових притворів, апсиди і трапезної.

Фасади церкви вирішені лаконічно. Торці бокових притворів завершені трикутними фронтонами з карнизами складного профілю. Прямокутні віконні прорізи обрамовані простою лиштвою. Стіни оперезані фризом

58. Свято-Троїцька церква,
с. Гракове, вул. Перемоги, 9-а.
План церкви, 1984.

58. Північний фасад. Фото 2005.

58. Східний фасад. Фото 2011.

з розвинутим увінчувальним карнизом. У інтер'єрі храму із елементів декоративного оздоблення збереглися лише пласкі ніші-«дзеркала», оздоблені профільованими карнизами.

58. Загальний вигляд з добудованою дзвіницею. Фото 2011.

58. Західний фасад. Фото 2011.

За радянських часів церква використовувалася як склад для зберігання зерна.

28 лют. 1997 знову було відновлено релігійну общину.

На теперішній час храм має престол Трійці Живоначальної та є характерним прикладом культових споруд, які зводилися на Лівобережній Україні у 1-й пол. 19 ст.

У 2011 була добудована двоярусна дзвіниця.

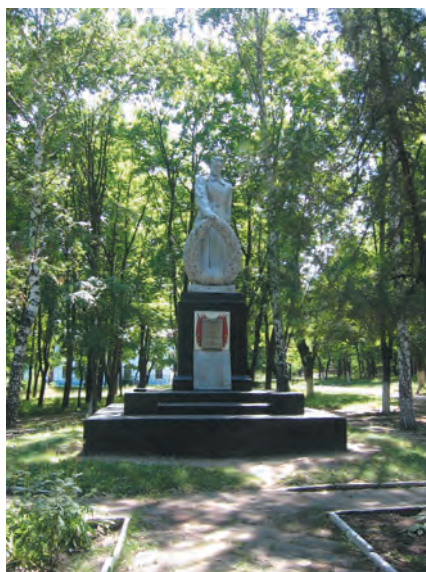
На сьогоднішній день церква поступово відновлюється. Ведуться реставраційні та відновлювальні роботи.

Володимир Новгородов,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

сmt Есхар, ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ

59. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 (іст.). Вул. Молодіжна. У сквері, біля школи.

Поховано 141 воїна зі складу 111-ї і 152-ї стрілецьких дивізій, які загинули в лют. та серп. 1943 при обороні та визволенні селища від нацистських окупантів. Також воїни 480-го та 640-го стрілецьких полків. Відомі прізвища 82 загиблих воїнів.

59. Братська могила радянських воїнів.

1957 на могилі встановлено типовий пам'ятник «Воїн з вінком», відлитий на ХСФ. Скульптура (вис. 3,0 м) із залізобетону, постамент (3,0 × 1,5 × 1,5 м) з цегли, який встановлено на трьохсхідчастому стилобаті (4,5 × 4,5 м). На постаменті — 2 меморіальні дошки з мармуру (0,57 × 0,39 × 0,68 м) із написом і переліком прізвищ похованих воїнів.

Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.

60. КАБАНОВЕ (СТАРОПОРОВСЬКЕ) ГОРОДИЩЕ, 8—10 ст. (археол.). За 2,0 км від впадіння р. Уди в Сіверський Донець, на околиці селища, займає мис правого берега Уди вис. бл. 20 м.

Вперше згадується в «Книге Большому Чертежу» 1627. Обстежували І. Ляпушкін 1948, Б. Рибаків 1950, С. Плетньова 1957, Б. Шрамко 1959, Г. Свистун 2004.

Займає площу розмірами бл. 10 га. З них на цитадель припадає не більше 2 га. Потужність культурного шару не встановлено. Цитадель городища у плані мала форму трапеції. Під час зведення оборонних споруд було застосовано каміння та пропечена глина. Зовнішня лінія оборони — влаштована за системою рів-вал, яка на даний час знівельована оранкою і її розміри визначити неможливо. Рів захисної лінії зі сторони заплави р. Уди переходив у ескарп по краю мису. Знайдено матеріали салтово-маяцької культури 8—10 ст. Вони представлені переважною кількістю фрагментів червоноглиняних амфор. В незначній кількості зустрічалися фрагменти столового та кухонного посуду. Також були знайдені залізні трьохлопатеве вістря стріли та зубило. В північній частині городища виявлений металургійний виробничий комплекс з великою кількістю криць, шлаків, та заготовленої рудної сировини, в якості якої застосовувався пісковик; місця розташування горнів та технологічні ями.

На сучасний стан пам'ятки впливає тривале й інтенсивне господарське використання території городища, близькість промислової зони, що призвело до її значної руйнації.

Матеріали обстеження зберігаються в НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди та ХММ І. Ю. Репіна.

Геннадій Свистун.

61. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,5 км на схід від центру с. Новопокровка, за 0,1 м на північ від асфальтованої дороги до с. Василів Хутір.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

61. Курган № 1. Вигляд з півдня.

61. Курган № 2. Вигляд з південного сходу.

Обстежив О. Лаптев у 2007.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку із заходу на схід за 65 м один від одного.

Вис. 0,7—0,8 м, діам. 30—35 м. Форма курганних насипів — округла. Східна частина насипу кургану № 1 пошкоджена внаслідок прокладки меліоративних систем. Культурно-хронологічну приналежність не визначено.

Розкопки не проводилися. Розкопується.

Наталя Левченко,
Кирило Мизгін.

62. МОГИЛА ЛИТВИНОВА В. І., 1984 (іст.). На селищному кладовищі.

Литвинов Василь Іларіонович (01.01.1911, с. Стара Гнилиця, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 26.10.1984, смт Есхар, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — лейтенант ЗС СРСР, повний кавалер ордена Слави.

Народився в сім'ї робітників. Отримав початкову освіту (3 класи). У 1933 закінчив річне інженерно-технічне училище у м. Чугуєві.

У лавах РСЧА служив з 1933—35. У 1939 — учасник походу радянських військ на Західну Україну. З 1940—41 — працював завгоспом у школі рідного села.

З 1941 брав участь в боях на фронтах німецько-радянської війни (1941—45). 3 лип. 1942 командир відділення, помічник командира взводу, потім командир саперного взводу 1264-го стрілецького полку (380-а Орловська стрілецька дивізія, 49-а армія, 2-й Білоруський фронт). Брав участь у боях на Західному, Калінінському, Північно-Західному, Брянському, 2 Білоруському фронтах. Отримав три поранення.

28 листоп. 1943 ст. сержант В. Литвинов в районі с. Ужар (Могилевська обл., Білоруська РСР) розчистив прохід у мінному полі противника. 23 груд. 1943 нагороджений орденом Слави 3-го ст.

18 черв. 1944 — на посаді командира відділення саперного взводу, старшина В. Литвинов біля с. Давидовичі (Чауський р-н, Могилевська обл., Білоруська РСР) розчистив від ворожих мін та дровових загороджень підходи до передової, знищив 4 нацистів. 9 верес. 1944 нагороджений орденом Слави 2-го ст.

16 січ. 1945 — на посту помічника командира саперного взводу В. Литвинов біля с. Глинки (Ружанський р-н, Білостоцька обл., Білоруська РСР — тепер Польща) разом з бойовими побратимами проклав декілька проходів у ворожих замінованих полях та загородженнях, навів переправу через р. Руж. 10 квт. 1945 нагороджено орденом Слави 1-го ст.

Також нагороджений орденом Червоної Зірки (1944), орденом Червоного Прапора (двічі у 1945), орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ст. (1944), медалями.

Проживав у смт Есхар Чугуївського р-ну Харківської обл., працював арматурником та електрозварювальником на Есхарівському заводі залізобетонних конструкцій.

2010 на будинку школи с. Стара Гнилиця було встановлено меморіальну дошку. Одна з вулиць смт Есхар названа на честь В. Литвинова.

На могилі встановлено надгробок.

Ярослав Ліхолетов.

63. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ 152-ї СТРІЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ, 1978 (іст.). На північно-західній околиці села, біля греблі ДРЕС-2.

Відкрито на честь 35-ї річниці звільнення смт Есхар від нацистських окупантів.

12 серп. 1943 152-а стрілецька дивізія форсувала р. Сіверський Донець на прифронтовій ділянці Есхар—Мохначі, прорвала оборону противника та почала наступ за загальним напрямом с. Чемужівка, кол. с. Пролетарське (з 2016 — с. Височинівка) в обхід м. Зміїв. За 2 дні наступальних дій — 14 серп. 1943 частини дивізії захопили Панську Тернівку (тепер не існує) та Мохначі. 17 серп.

1943 заволоділи селами Красна Поляна, Левківка, Чемужівка, Бутівка, Черемушна. 18 серп. 1943 дивізія обійшла м. Зміїв із заходу, увійшла в місто та звільнила його, створивши новий плацдарм для наступу.

63. Пам'ятний знак воїнам 152-ї стрілецької дивізії.

Залізобетонний пам'ятний знак у вигляді пілоноподібної стели (вис. 3,0 м) з виступом на постаменті (0,4 × 1,5 × 2,0 м). На стелі закріплено металеву дошку (0,4 × 0,7 м) з присвятним написом.

Пам'ятний знак розташований біля лісосмуги.

Ярослав Ліхолетов.

С. ЗАРОЖНЕ, ЦЕНТР СІЛЬРАДИ

64. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на південний захід від села, на узвишші правого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків). Обстежив В. Ревенко 2004, провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

2 кургани розташовані у напрямку з північного заходу на схід за 50 м один від одного.

Вис. 0,6—1,0 м, діам. — 20—30 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється.

Кирило Мизгін.

65. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК

(археол.). За 6,0 км на північний захід від села, за 5,0 км на південний схід від с-ща Елітне.

Уперше згадується Д. Багалієм у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків). Обстежив В. Ревенко 2004, провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

2 кургани розташовані у напрямку із заходу на схід за 65 м один від одного. Вис. 0,6—1,8 м, діам. — 20—35 м.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється. Поверхня кургану № 3 та поля кургану № 2 розорюються. В північній частині насипу кургану № 2 росте грушеве дерево, по центру кургану розташований триангуляційний знак. Форма курганів — округла.

Кирило Мизгін.

66. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК

(археол.). За 0,25 км на північний захід від північної околиці села, ліворуч від ґрунтової дороги з с. Велика Бабка до с-ща Елітне, на узвишші правого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку з північного заходу на південний схід за 60 м один від одного. Вис. 0,7—1,8 м, діам. — 25—20 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Частково задерновані, частково розорюються.

В'ячеслав Ревенко.

67. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1943, 1947, 2015 (іст.). Вул. Молодіжна, у сквері.

Братська могила радянських воїнів 1943, 1947 (іст.). Вул. Молодіжна, у сквері.

Поховано 325 воїнів РСЧА зі складу 48-ї гвардійської стрілецької дивізії 169-ї танкової бригади 2-го танкового корпусу (3-я гвардійська армія, Південно-Західний фронт), 113-ї стрілецької дивізії, 451-го гаубичного артилерійського полку, які загинули в лют.-берез. 1943 при обороні сіл Зарожне та Тетлега від нацистських окупантів. Відомо 192 прізвища похованих воїнів. Серед них — Герой Радянського Союзу М. Іриков.

Іриков Микола Романович [1921 с. Верхня Казарма (тепер Зилаїрський р-н, Башкирія, РФ) — 16.03.1943 біля с. Кам'яна Яруга, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — мол. лейтенант. 1940 закінчив Зилаїрське педагогічне училище. З 1940 в лавах РСЧА, служив в танковій частині, приймав участь у боях. З 1943 командир танкового взводу 371-го танкового батальйону 169-ї танкової бригади (2-й танковий корпус, 3-я гвардійська армія, Південно-Західний фронт). 16 берез. 1943 екіпаж танку Т-34 під командуванням М. Ірикова знищив 5 танків і до взводу піхоти ворога.

67. Меморіальний комплекс. Загальний вигляд.

67. Братська могила радянських воїнів.

Загинув у цьому бою. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 19 черв. 1943 (посмертно). Нагороджений орденами Леніна і Червоного Прапора (1943).

1947 останки загиблих воїнів із первісних місць поховання були перепоховані до братської могили, оточеної бетонним бордюром (0,12 × 3,75 × 2,0 м). За нею було встановлено пірамідальний обеліск, який у 1975 замінено на типовий пам'ятник «Воїн з гірляндю», відлитий на ХСФ. Скульптура із залізобетону (вис. 2,5 м), постамент з цегли (вис. 1,7 м). На постаменті меморіальна дошка (0,6 × 1,0 м) з епітафією. Праворуч на 2 стелах закріплені по 4 меморіальні дошки (0,6 × 1,0 м) з переліком прізвищ загиблих радянських воїнів та жителів сіл Зарожне і Тетлега.

У 1980-х рр. останки воїнів з братської могили с. Тетлега було перенесено до могили с. Зарожне.

8 лип. 1995 проведено допоховання останків 21 воїнів РСЧА, знайдених пошуковою групою «Обов'язок» під час 3-ї Української Вахти Пам'яті (27 черв. 1995 — 1 лип. 1995).

Пам'ятний знак воїнам-афганцям, 2015 (іст.). Ліворуч від братської могили.

Встановлено у 2015 за ініціативи місцевої громади.

67. Пам'ятний знак воїнам-афганцям.

Пам'ятний знак у вигляді прямокутної стели ($1,17 \times 0,5 \times 0,045$ м) із чорного граніту на прямокутному постаменті ($0,1 \times 0,8 \times 0,4$ м) з того ж матеріалу.

Основа з цегли, облицьована гранітними плитами сірого кольору. З чолового боку стели у верхній частині вигравіювано бойовий гвинтокрил на фоні гір, у нижній — бронетранспортер біля прикордонного стовпця. По центру стели — присвятний напис.

*Лариса Колесникова,
Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

68. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

Відкрито 27 верес. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

68. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Чотирикінцевий фігурний хрест (вис. — 1,4 м) із залізобетону встановлено на декоративно оздоблену трапецієвидну основу ($0,2 \times 0,6 \times 0,4$ м) з того ж матеріалу, яка розміщена на чотирикутному підмурівку з мармуру.

З чолового боку біля підніжжя хреста вмонтовано металеву дошку прямокутної форми ($0,3 \times 0,4$ м) із присвятним написом.

Лариса Колесникова.

69. ПАМ'ЯТНИК МУХІНУ Є. Й., 2016 (мист.). Вул. Молодіжна, 43. У сквері, ліворуч братської могили.

Автори — ск. І. Ястребов та арх. С. Ястребов. Розміри: бюст — $1,2 \times 1,4 \times 0,85$ м, постамент — $4,5 \times 1,4 \times 0,8$ м. Матеріал: штучний камінь.

Перший пам'ятник Є. Мухіну в Україні споруджено за ініціативи громадського об'єднання «Товариство Валіхновського», Всеукраїнського громадського об'єднання ім. Пирогова «Військова медицина України» та за участі ВГО «Асоціація ортопедів-травматологів України»; медичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, ХНМУ, громадськості Харківщини.

Відкрито 8 жовт. 2016 за участі президента Всеукраїнського громадського об'єднання ім. Пирогова «Військова медицина України» О. Малиша.

Витвір присвячений земляку с. Зарожне Мухіну Єфрему Йосиповичу (1766—1850), який успішно розвивав вітчизняну медицину як хірург, анатом і педагог у 1-й пол. 19 ст. Був засновником вітчизняної травматології, вчений-медик, хірург, анатом, фізіолог, гігієніст. Один з засновників анатомо-фізіологічного напрямку у вітчизняній медицині та вчення про провідну роль головного мозку в життєдіяльності організму. Започаткував симбіоз травматології та хірургії. Дитинство провів у с. Зарожне Слобідсько-Української губернії (тепер Чугуївський р-н, Харківська обл.). Навчався у Харківському духовному колегіумі декілька місяців. Направлений до Єлисаветградської медико-хірургічної школи, працював у місцевому госпіталі. Брав участь у штурмі турецької фортеці Очаків і був нагороджений солдатською медаллю «За відвагу».

У 1795 Є. Мухін вступив до Московського університету, по закінченні якого у жовт. 1800 захистив дисертацію «Про збуджувачі, які діють на людське тіло» латинською мовою, отримав ступінь доктора медицини та хірургії, призначений ад'юнкт-професором Московської медико-хірургічної академії та 1813—35 став професором Московського університету і Московської слов'яно-греко-латинської академії. У 1801 першим у Росії

провів щеплення проти віспи. У 1802 запрошений головним лікарем у Голіцинську публічну лікарню. 1813—35 працював ординарним професором Московського університету, викладав анатомію, фізіологію, токсикологію, судову медицину. Автор понад 50 ґрунтовних праць з хірургії та анатомії, одним з перших заклавав основи гігієни і токсикології. Виховав відомих російських лікарів: Дядьківського, Болдирєва, Ловецького, Вишнякова та М. Пирогова. Обраний кореспондентом Паризького гальванічного т-ва, членом Геттінгенського сповіального т-ва, членом вітчизняних медичних товариств і почесним членом Харківського університету.

Парадний портрет вітчизняного медика, професора Московського університету, що виконаний за гравюрою О. Фірова (1-а пол. 19 ст.) скульптором в реалістичному стилі є пам'ятником українського монументального мистецтва.

Постамент пам'ятника у вигляді паралелепіпеда, над постаментом міститься бюст. З чолового боку постаменту встановлено пластмасову дошку з епітафією. З тильного боку закріплено пластмасову дошку з інформативним написом про меценатів, на погрудді з тильного боку — про авторів пам'ятника.

Погруддя відтворює образ дійсного статського радника, який одягнений у сюртук із стоячим комірцем і плащ з відкладним двобортним комірцем. Щоб уникнути натуралістичного нижнього обрізу бюста з руками, погруддя, згідно традицій парадних портретів кін. 18 — поч. 19 ст. обгорнуто в умовне драпування. Обличчя вченого сповнено роздумів, одночасно, відчуття внутрішньої самоповаги. Погляд хірурга спрямований прямо на глядача, що сприяє встановленню умовного контакту відвідувача пам'ятника і видатної особи. У поставі нахиленої голови і плечового пояса панує внутрішній спокій і симетрія. Напроти складки драпірування вносять в образ погруддя внутрішню динаміку і асиметрію. Скульптор відтворив орден св. Анни на ший, св. Володимира і солдатську медаль за хоробрість, яку медик отримав за взяття фортеці Очаків.

Асиметричність погруддя підштовхує глядача до кругового обходу пам'ятника. З тильного боку комірць наче підіймається від вітру і його правий край задирається угору. Така реалістична деталь одягу вченого відповідає активній натурі зображеної особистості. З тильного боку на погрудді рельєфними літерами наданий інформативний напис (російською мовою) в овальній рамці.

Неповторно вирішений постамент, що складається з 5 блоків, оброблених під «бучарду». Така декоративна обробка штучного каменю за принципом контрасту підкреслює гладку фактуру погруддя, обгорнутого у м'яку тканину. У постамент врізана чорна інформаційна дошка з рельєфними літерами, яка підкреслює вертикаль постаменту. Напроти широкий плінт додає постаменту сталість.

69. Пам'ятник Мухіну Є. Й.

Навколо пам'ятника — прямокутна клумба з квітами. Територія навколо викладена гравієм.

Володимир Путятін.

70. ПОСЕЛЕННЯ «ЗАРОЖНЕ-1», 7—3 ст. до н. е. (археол.). За 1,5 км на південний схід від траси Зарожне—Велика Бабка. Займає високий мис правого берега р. Тетлега, що розташований посередині села.

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Площа пам'ятки 4 га (200 × 200 м). Потужність культурного шару не з'ясовано. На території поселення знайдено фрагменти ліпного посуду скіфського часу із характерними зачіпками та проколами на вінцях.

Розкопки не проводилися. Поверхня частково вкрита лісонасадженнями та задернована. Через поселення пролягає ґрунтова дорога.

70. Поселення «Зарожне-1». Вигляд зі сходу.

Матеріали досліджень зберігаються у МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Галина Кулик.

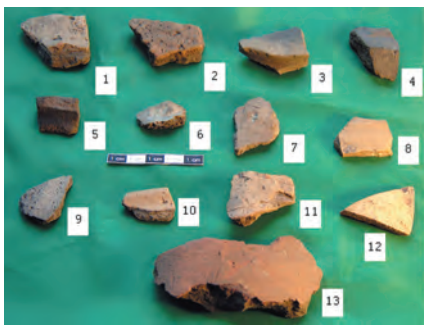
71. ПОСЕЛЕННЯ «ЗАРОЖНЕ-2», 2 тис. до н. е., 8—10 ст. (археол.). На північно-західній околиці села, на низькому мисі правого берега р. Тетлега.

Відкрив О. Лаптев у 2007.

Розміри: 200 × 100 м (вздовж річки — 200 м, по схилам — 100 м), площа бл. 0,2 га. Потужність культурного шару не з'ясовано. На поверхні візуально зафіксовано, уламки кісток

71. Поселення «Зарожне-2».

71. Знахідки.

(датування не встановлено), фрагменти ліпної кераміки доби бронзи, тарний, кухонний та столовий лощений посуд та гончарна кераміка салтівської культури.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Олексій Лаптев.

С. ЗАУДДЯ,
ВВЕДЕНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

72. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,25 км на схід від східної околиці села, у полі.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Провели візуальний огляд Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

Складається з 11 курганів, які розташовані за лінією північ-південь і тягнуться на відстані один від одного бл. 0,5 км.

Вис. 0,3—1,5 м, діам. — 15—50 м. На поверхні 2 курганів зібрано фрагменти ліпленої кераміки, які можна датувати часом пізньої бронзової доби та віднести до зрубної культури 15—12 ст. до н. е.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в ОКЗ «ХНМЦОКС».

Галина Кулик,
Владислав Резніков.

73. ПОСЕЛЕННЯ «ВВЕДЕНКА», 5—3 ст. до н. е. (археол.). На правому березі р. Уди, за 1,0 км на південь від берега та за 4,0 км на південь від південної околиці села, за 0,5 км на схід від південної околиці с. Зауддя.

Виявив В. Михеев у 1961. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Розміри: 400 × 200 м, площа — бл. 8,0 га. На розораному зольнику знайдено фрагменти ліпної кераміки скіфського часу, пряслиця, уламки зооморфних статуеток, уламки кам'яних терочника та зернотерки.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в МАЕСУ при ХНУ імені В. Н. Каразіна.

В'ячеслав Бородулін,
Галина Кулик.

74. ПОСЕЛЕННЯ «ЗАУДДЯ», 6—4 ст. до н. е. (археол.). За 1,0 км на південь від р. Уди, на правому березі цієї річки, за 0,25 км на схід від південно-східної околиці села.

Виявили Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

Розміри: 400 × 200 м, площа — бл. 0,8 га. На поверхні знайдено фрагменти ліпної кераміки скіфського часу.

Розкопки не проводилися. Поверхня інтенсивно розорюється.

Галина Кулик.

с. Зелений Колодязь, Введенська селищна рада

75. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1946 (іст.). Вул. Гагаріна. В центрі села, у сквері.

Поховано 44 воїнів РСЧА зі складу 1-го танкового корпусу, 592-го, 547-го стрілецьких полків (6-а армія, Південно-Західний фронт), 127-ї стрілецької дивізії (3-я танкова армія, Воронезький фронт), 845-го (57-а армія, Степовий фронт), 849-го стрілецьких полків 303-ї стрілецької дивізії, 41-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули в лют. і серп. 1943 при обороні с. Зелений Колодязь від нацистських окупантів. Відомо 35 прізвищ воїнів.

1946 останки загиблих воїнів були перепоховані з місць поховання в братську могилу. 1968 обеліск пірамідальної форми замінено на стелу. Цегляна стела (вис. 3,0 м) встановлена на постаменті (1,75 × 1,75 × 0,3 м). На стелі меморіальна дошка (1,5 × 0,7 м) з чорного мармуру з епітафією і меморіальна дошка (1,75 × 0,8 м) з мармурової крихти з епітафією і переліком прізвищ загиблих воїнів.

75. Братська могила радянських воїнів.

Перед стелою плита (1,3 × 0,3 м) з епітафією. Обабіч стели — плити у вигляді надгробків (0,85 × 0,5 м) з мармурової крихти з переліком прізвищ воїнів-земляків.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

76. КУРГАН (археол.). За 1,7 км на захід від північної околиці с. Зелений Колодязь, на правому корінному березі р. Роганка (прит. Уди), за 2,5 км на схід від залізничної ст. Васищево Харківського р-ну.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973. Провів візуальний огляд В. Дідик у 2008.

Вис. 1,5 м, діам. — 35 м. Форма насипу — округла.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Поверхня розорюється.

*Галина Кулик,
Владислав Резніков.*

77. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 2,3 км на північний захід від села, за 1,5 км на схід від залізничної ст. Васищево Харківського р-ну, на правому корінному березі р. Роганка (прит. р. Уди).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» у 1973, провів візуальний огляд В. Дідик у 2008.

77. Курган № 1. Вигляд зі сходу.

77. Курган № 2. Вигляд з південного сходу.

2 кургани витягнуті ланцюжком з півдня на північ на відстанні 50 м один від одного. Вис. 1,0—2,0 м, діам. — 30—40 м. Відстань між курганами — 25 м. Форма кургану № 1 — видовжена, кургану № 2 — округла.

Частково розорюються, частково задерновані; в центрі насипу одного з курганів зафіксовано грабіжницький шурф (5,0 × 5,0 × 2,5 м).

*Галина Кулик,
Владислав Резніков.*

78. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,5 км на південний захід від села, за 1,3 км на південь від залізничної ст. Зелений Колодязь, на правому корінному березі р. Роганка (прит. р. Уди).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973. Провели візуальний огляд В. Дідик, Г. Кулик, В. Резніков у 2008 (15 курганів), І. Голубева у 2008 (1 курганоподібний насип та 6 курганів, 3 з яких збігаються з оглянутими В. Дідиком).

Складається з 19 насипів, які розташовані на плато на відстані 60—500 м один від одного. Вис. 0,3—2,0 м, діам. 15—50 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Поверхня курганів 10, 16 та 17 задернована, решта розорюється.

*Віктор Дідик,
Кирило Мизгін.*

с. ІВАНІВКА, ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

79. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1956, 1964 (іст.). Вул. Центральна, біля Будинку культури.

Поховано 7 воїнів РСЧА зі складу 6-го гвардійського кавалерійського корпусу (6-а армія, Південно-Західний фронт) і 3-ї гвардійської стрілецької дивізії (38-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули в лют. 1943 при обороні с. Іванівка від нацистських окупантів. Відомі прізвища всіх воїнів.

У 1956 і 1964 останки загиблих воїнів були перенесені з первісних місць поховання до братської могили. 1967 на могилі встановлено

типовий пам'ятник «Воїн і партизанка», відлитий на ХСФ. Скульптура (вис. 2,5 м) із залізобетону, постамент (2,4 × 1,6 × 1,6 м) із цегли.

79. Братська могила радянських воїнів.

На постаменті 2 меморіальні дошки, одна з штучного мармуру (0,8 × 0,5 м) з переліком прізвищ загиблих радянських воїнів, друга з мармуру (0,4 × 0,4 м) з епітафією. Перед пам'ятником на плиті — залізобетонний вінок, символ слави та перемоги.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

80. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1947 (іст.). Вул. Центральна, у сквері.

Поховано 33 воїна з частин 6-го гвардійського кавалерійського і 34-го стрілецького корпусів, що загинули в боях за звільнення с. Іванівка від нацистських окупантів у лют. 1943. Прізвища воїнів невідомі.

80. Братська могила радянських воїнів.

В 1947 останки загиблих воїнів були перенесені з різних місць поховання і перепоховані в братській могилі. 1947 на могилі встановлено цегляний обеліск (5,0 × 3,0 × 2,0 м) у формі піраміди, з рельєфним зображенням серпа і молота та автомата й шаблі. З чолового боку обеліска меморіальна дошка з епітафією.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

81. КУРГАН (археол.). За 2,5 км на північний захід від села, ліворуч від шосе Іванівка—Петровське, на правому березі вологої балки лівої притоки р. Крайня Балаклійка (прит. Середньої Балаклійки).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежив В. Дідик у 2008.

Вис. 4,0 м, діам. — 60 м. Форма насипу — округла. Культурно-хронологічну приналежність не визначено.

Розкопки не проводилися. Поверхня кургану задернована. Під час встановлення триангуляційного знака на курганний насип пошкоджено культурний шар. Розміри втрати пам'ятки становлять 2,0 × 2,0 м.

Наталія Левченко.

82. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК

(археол.). На південній околиці села, праворуч від шосе Студенок—Іванівка, на лівому березі вологої балки лівої притоки р. Крайня Балаклійка (прит. Середньої Балаклійки).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежив В. Дідик у 2008.

Складається з 2 курганів. Вис. 0,4 м, — діам. 20 м. Орієнтація: північний захід — південний схід. Відстань між курганами — 50 м. Форма насипів — округла. Культурно-хронологічну приналежність не визначено.

Розкопки не проводилися. Розкопується.

Наталія Левченко.

83. МОГИЛА ВЕРБИЦЬКОГО Д. Г., 1992 (іст.). На сільському кладовищі.

Вербицький Дмитро Гаврилович [1905, с. Борщівка, Балаклійський пов., Харківська губ. (тепер Балаклійський р-н, Харківська обл.) — 1992, с. Іванівка, Чугуївський р-н,

Харківська обл.] — Герой Соціалістичної Праці (1948), бригадир.

Народився в сільській родині. Мав початкову освіту. Трудову діяльність розпочав у сільському господарстві. 1929 приїхав у радгосп № 5 Чугуївського р-ну, спочатку виконував різні роботи, потім після закінчення курсів трактористів — тракторист. У 1943, після визволення району від нацистських окупантів, його як досвідченого хлібороба призначили керівником бригади с. Михайлівка. Використовуючи багатий життєвий і виробничий досвід, бригада під його орудою з року в рік підвищувала врожайність зернових та технічних культур.

За високий урожай озимої пшениці по 31,47 ц з 1 га на площі 80,77 га Президія Верховної Ради СРСР присвоїла у 1948 Д. Вербицькому звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджений орденом Леніна, медалями.

83. Могила Вербицького Д. Г.

На могилі встановлено скісну стелу з мармурової крихти (вис. 1,4 м). З чолового боку стели прикріплено металокерамічний фотопортрет, під ним дошка з присвятним написом.

Анатолій Троян.

84. МОГИЛА КУЗЬМЕНКА В. О., 1992 (іст.). На сільському кладовищі.

Кузьменко Василь Олександрович [30.12.1912, с. Базаліївка, Печенізький пов., Харківська губ. (тепер Чугуївський р-н, Харківська обл.) — 04.12.1992, с. Іванівка, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — Герой Соціалістичної Праці (1966), бригадир.

Народився в сільській родині. Мав початкову освіту. 1925 розпочав трудову діяльність у сільському господарстві — пастухом корів. Під час німецько-радянської війни (1941—45), знаходячись

в евакуації, працював на різних посадах в сільському господарстві. Повернувшись з евакуації оселився у с. Іванівка, працював на свино-товарній фермі радгоспу № 5 Чугуївського р-ну.

1966 за рекордні досягнення з вирощування маточного поголів'я свиней Президією Верховної Ради СРСР присвоєно В. Кузьменку звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

84. Могила Кузьменка В. О.

На могилі встановлено плиту та прямокутну стелу (вис. 1,5 м) з чорного полірованого граніту. З чолового боку стели, ліворуч угорі вигравіювано зображення шестикінцевого хреста, праворуч — фотопортрет. Внизу присвятний напис з епітафією.

Анатолій Троян.

85. МОГИЛА КУЦЕНКА П. Є., 1968 (іст.). На сільському кладовищі. Куценко Пилип Євдокимович [09.09.1898, с. Великий Бурлук, Вовчанський пов., Харківська губ. (тепер смт Великий Бурлук, Великобурлуцький р-н, Харківська обл.) — 07.11.1971, с. Іванівка, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — Герой Соціалістичної Праці (1947).

Народився в сільській родині. Мав середню освіту. Працював

керуючим 1-го відділення радгоспу «Червона хвиля» (Великобурлуцький р-н, Харківська обл.).

1947 за отримання високого врожаю ранніх зернових культур Президією Верховної Ради СРСР присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У 1950 П. Куценка було направлено до радгоспу № 7 Чугуївського р-ну, в якому він працював до виходу на пенсію.

Нагороджений орденом Леніна, медалями.

85. Могила Куценка П. Є.

На могилі встановлено металевий обеліск (вис. 1,5 м) пірамідальної форми, який увінчує п'ятикутна металева зірка. З чолового боку закріплено металокерамічну дошку овальної форми з фотопортретом та присвятним написом.

Валентина Марьонкіна.

86. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007 (іст.). На сільському кладовищі.

Відкрито у листоп. 2007 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді чотирикінцевого фігурного хреста (вис. 1,4 м) із залізобетону розміщено на трапецієвидному постаменті та на основі з того ж матеріалу.

86. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

У підніжжя хреста прикріплено металокерамічну дошку овальної форми з присвятним написом. З чолового боку постаменту вигравіювано епітафію.

Лариса Колесникова.

С. КАМ'ЯНА ЯРУГА,
ЦЕНТР СІЛБРАДИ

87. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,5 км на північ від північної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973. Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Складається з 3 курганів. Розміри: вис. 0,3—0,6 м, діам. — 15—30 м. Культурно-хронологічну приналежність не визначено.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Кирило Мизгін.

88. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на захід від західної околиці села, праворуч від асфальтованої траси Чугуїв—Харків, на узвишші правого берега р. Студенок (прит. Уди).

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежили В. Бородулін 1977, В. Ревенко 2003, провів візуальний огляд О. Лаптев 2007.

Складається з довгого кургану, вис. 1,7 м, довж. 70 м, шир. 35 м (насип розташований у напрямку з заходу на схід) та 2 звичайних курганів, вис. 0,4—0,6 м, діам. 20—25 м. Кургани розташовані ланцюжком у напрямку із заходу на схід. Довгий курган займає центральну позицію у могильнику.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

89. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «КОРАЙЧЕВА МОГИЛА» (археол.). За 3,0 км на схід від східної околиці села, 0,9 км на північ від асфальтованої дороги.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежив В. Бородулін у 1977, Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

89. Курган № 1. Вигляд зі сходу.

89. Курган № 2. Вигляд зі сходу.

89. Курган № 3. Вигляд із заходу.

Складається з 3 курганів. Розміри: кургани № 1 і 3 — вис. 0,4—0,5 м, діам. 20—25 м; довгий курган (насип витягнутий зі сходу на захід) № 2 — вис. 1,5 м, діам. 60 × 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Іван Білько,

В'ячеслав Бородулін.

90. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1943, 2015, 2017 (іст.). Вул. Центральна.

Братська могила радянських воїнів 1943 (іст.).

Поховано 340 воїнів РСЧА, зі складу 41-ї гвардійської стрілецької дивізії та 303-ї стрілецької дивізії (57-а армія, Степовий фронт), які загинули в боях з нацистськими окупантами на території с. Кам'яна Яруга у 1943. Відомі прізвища 179 воїнів.

1957 на могилі встановлено типовий пам'ятник «Воїн з автоматом», виготовлений на ХСФ. Скульптура (вис. 2,7 м) із залізобетону, постамент (2,5 × 1,0 × 1,0 м) із цегли. На постаменті 5 меморіальних дощок (0,5 × 0,6 м) з білого мармуру з епітафією і прізвищами загиблих воїнів та меморіальна дошка з прізвищами загиблих воїнів.

90. Меморіальний комплекс. Загальний вигляд.

Біля підніжжя постаменту мармурова плита (0,5 × 0,6 м), на якій прикріплено меморіальну дошку з епітафією і 4 похилі плити з мармуру (1,2 × 0,8 × 0,15 м) із 8 меморіальними дошками та переліком прізвищ жителів с. Кам'яна Яруга, що загинули у роки німецько-радянської війни (1941—45).

Пам'ятний знак воїнам-афганцям, 2015 (іст.) Праворуч від братської могили.

Встановлений у 2015 за ініціативи місцевої громади.

Пам'ятний знак у вигляді прямокутної стели із чорного граніту (1,17 × 0,5 × 0,045 м) на постаменті з того ж матеріалу.

На стелі висічено присвятний напис. Зверху на стелі вигравіювано бойовий гвинтокрил на фоні гір, у нижній частині БТР-60 на фоні гір та прикордонного стовпця.

Пам'ятний знак ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС, 2017 (іст.) Ліворуч від братської могили.

Встановлено у 13 груд. 2017 за ініціативи місцевої громади.

Пам'ятний знак у вигляді арочної прямокутної стели із чорного граніту (1,15 × 0,5 × 0,07 м) на постаменті з того ж матеріалу. На стелі вигравіювано дзвін з написом на фоні т. зв. «Мирного атому», лаврова гілка та присвятний напис.

90. Пам'ятний знак воїнам-афганцям.

90. Пам'ятний знак ліквідаторам аварії на Чорнобильській АЕС.

Меморіальний комплекс оточено металевим парканом та знаходиться у житловій зоні села.

*Ярослав Ліхолетов,
Валентина Філоненко.*

91. МОГИЛА МИХАЙЛОВА О. В., 1984 (іст.). На сільському кладовищі.

Михайлов Олександр Васильович [30.06.1964, с. Кам'яна Яруга, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 02.10.1984, ущелина Марібстан, (ДРА)] — рядовий, воїн-афганець.

Народився у селянській родині. Навчався у місцевій сільській школі, після закінчення якої працював у колгоспі «ім. Кірова». 28 верес. 1982 призваний до лав Радянської армії Чугуївським РВК.

Наприкін. лют. 1983 направлений в ДРА, де служив навідником-оператором БМП. Неодноразово брав участь у бойових рейдах, розвідці пунктів дислокації противника під Кабулом та супроводі колон військової техніки.

2 жовт. 1984 під час розвідувального походу, колона потрапила під кулеметний обстріл біля входу до ущелини Марібстан (ДРА). О. Михайлов загинув від ворожої кулі.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 20 черв. 1985 О. Михайлов нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно).

На могилі встановлено надмогильну плиту (0,54 × 1,1 × 0,9 м) з чорного граніту та стелу трапецієвидної

91. Могила Михайлова О. В.

форми (1,2 × 0,6 × 0,36 м) на прямокутному постаменті (0,53 × 0,31 м) з того ж матеріалу.

З чолового боку стели вигравіювано фотопортрет з присвятним написом. Внизу зображення зламані берези. Територію навколо могили викладено тротуарною плиткою.

Ярослав Ліхолетов.

92. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007, 2018 (іст.). На сільському кладовищі.

Відкрито 24 листоп. 2007 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного шестикінцевого хреста (2,5 × 1,2 × 0,15 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,15 × 0,2 м) із присвятним написом.

У 2018 за ініціатииви Кам'яноярської сільської ради хрест замінено на гранітну стелу (заг. вис. 2,0 м). Автор — О. Михайлов.

21 верес. 2018 відбулось урочисте відкриття. Пам'ятний знак у вигляді стели (1,75 × 1,25 × 0,1 м) із чорного граніту встановлено на прямокутному постаменті (0,25 × 1,35 × 0,3 м) з того ж матеріалу. Посередині стели вирізьблено наскрізний виріз у вигляді палаючої свічки. Ліворуч вигравіювано зображення п'яти колосків,

92. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

обвитих колючим дротом, праворуч — присвятний напис, під ним епітафія.

Територія (4,4 × 3,6 м) навколо пам'ятного знака викладена тротуарною плиткою сірого кольору.

*Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.*

93. ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-1», 17—13 ст. до н. е. (археол.). За 1,3 км північніше траси «Харків—Чугуїв» та за 0,1 км південніше сільської ради, між вул. Центральною та Миру, навпроти дому № 55 по вул. Центральній.

Займає мис лівого берега р. Студенок (прит. Уди), який міститься посеред села і утворений злиттям двох ярів.

Виявив та обстежив О. Лаптев у 2007.

Площа — 7,5 кв. км. Поверхня зайнята городами та частково задернована. Крізь поселення проходить ґрунтова дорога. Наявне порушення

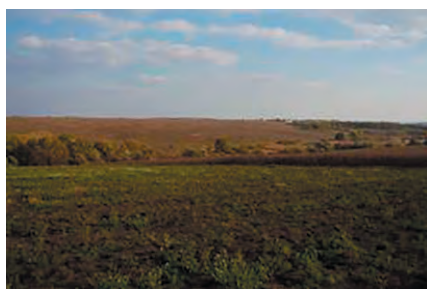
93. Поселення «Кам'яна Яруга-1». Вигляд з південного сходу.

культурного шару внаслідок встановлення опор ЛЕМ. Візуально зафіксовано кістки, каміння та фрагменти ліпного посуду зрубної культурно-історичної спільноти.

Дослідницькі роботи не проводилися.

Олена Бабич.

94. ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-2», 7—3 ст. до н. е. (археол.). Займає похилий мис лівого берега безіменної правої притоки р. Студенок (прит. Уди), який розташований за 2,0 км на захід від центру села (будинки сільської ради) і за 0,4 км на південь від запруды.

94. Поселення «Кам'яна Яруга-2». Вигляд з північного заходу.

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Площа — 1,5 га. Поверхня розорюється. Під час візуального огляду у 2007 була вкрита багатолітніми бур'янами. По західному краю поселення проходить ґрунтова дорога. Візуально зафіксовані фрагменти ліпленого посуду скіфського часу.

Іван Білько.

95. ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-3», 3 — поч. 5 ст. (археол.). За 2,0 км на захід від центру села. На правому березі безіменного струмка — правої притоки р. Студенок (прит. Уди).

95. Поселення «Кам'яна Яруга-3». Вигляд з північного сходу.

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Приблизні розміри: 250 × 100 м. Потужність культурного шару не з'ясовано. На поверхні візуально зафіксовано фрагменти ліпленої та гончарної кераміки черняхівської археологічної культури.

Розкопки не проводилися. Розорюється, східна частина перебуває під ґрунтовою дорогою.

Олексій Лаптев.

96. ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-4», 3—5 ст. (археол.). За 2,0 км на захід від центру села (будинки сільської ради), займає похилий мис правого берега безіменної правої притоки р. Студенок (прит. Уди).

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Площа 2,0 га. Розміри: 100 × 200 м.

96. Поселення «Кам'яна Яруга-4». Вигляд зі сходу.

На поселенні візуально фіксуються фрагменти посуду черняхівської культури.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Віктор Дідик.

с. Коробочкине,
Чкаловська ОТГ

97. АНСАМБЛЬ ЗАБУДОВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПЛОЩІ С. КОРОБОЧКИНЕ, 1-а пол. 19 ст. (архит., містобуд., істор.). Майд. Шкільний, 6. У центрі села.

Ансамбль центральної площі с. Коробочкине та його планування унікальний та збережений до сьогодення приклад реалізації планових архітектурно-просторових трансформацій на території військових поселень у 1-й пол. 19 ст. Забудова

населених пунктів провадилась згідно статусу військового підрозділу, штаб якого розташовувався у ньому. Коробочкине мало статус ескадронного селища. У 1822—23 селище, в якому було 10 дворів та 32 мешканця, було наново заселене переселенцями з м. Чугуєва та с. Кочеток. Відселення мешканців було наслідком перепланування та нової забудови у багатьох населених пунктах військових поселень.

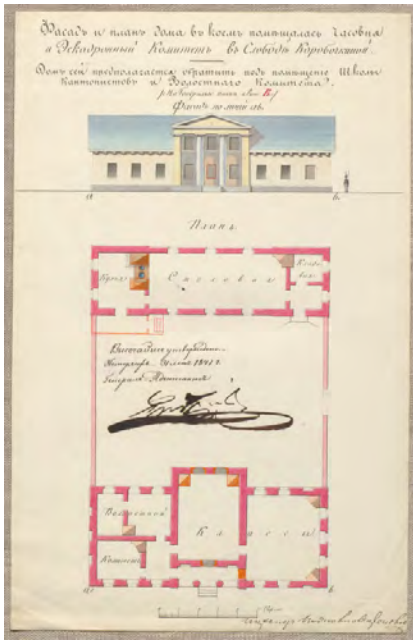
Лінійне планування с. Коробочкине простягалося на 3,5 км вздовж яру Таганського. 252 дерев'яних будинки військових поселенців збудовано на 126 дворах. Штабні будівлі та житло для офіцерів були розташовані на знову організованій напівкруглій площі у центрі населеного пункту, на перетині головної вулиці та дороги з м. Чугуїв. 1837 отримала назву Церковна.

97. План частини с. Коробочкине, 6-го округу Українського військового поселення, 1850.

Значну увагу забудові с. Коробочкине приділив начальник 2-ї поселеної уланської дивізії В. Єшин (1771—1825). Він особисто пропонував поліпшення проекту забудови селища у листуванні з головним начальником військових поселень графом О. Аракчєєвим.

1787 В. Єшин вступив волонтером до імператорської армії. Рядовим брав участь в штурмі Очакова та Ізмаїла. У 1794 взяв участь в придушенні повстання у Польщі, був поранений у ногу. За відвагу і особисту мужність отримав первинне офіцерське звання — корнет. Брав участь в бойових діях з французами в 1805—07. 30 серп. 1811 отримав чин полковника. 29 трав. 1812 призначений командиром Татарського уланського полку (17-а бригада 5-ї кавалерійської дивізії кавалерійського корпусу К. Ламберта 3-ї Резервної Обсерваційної армії).

97. План будинку, 1841.

Відповідальними за будівництво були московський архітектор Смолюков, архітекторський помічник Шрейдер, інженери-капітани Інженерного корпусу Цебриков та Й. Окинчиць, відомий як автор лютеранської кірхи у Харкові на вул. Гоголя (не збереглась).

У 1823—26 периметр площі зайняли 2 дерев'яні будинки для 32 непоселених унтер-офіцерів з надвірними будовами, кам'яний ескадронний манеж на 2 вольти, кам'яний будинок для школи з каплицею, кам'яний будинок для ескадронних лавок та утримання пожежних інструментів, дерев'яний будинок для мешкання 8 офіцерів та відкритий манеж. Згодом, у 1851 дерев'яний офіцерський будинок був замінений на 2 кам'яних будинки для 2 офіцерів кожний.

У 1839 в центрі площі звели дерев'яну Успенську церкву використав матеріали із розібраної у Чугуєві церкви Різдва Христового (кін. 17 — поч. 18 ст.).

Дерев'яна забудова площі не збереглась. У 1906—07 манеж розібрали та з цегли побудували церковнопарафіальну школу, її у 1917 перетворили в земське однокласне училище.

На теперішній час із ансамблю забудови збереглось 4 будівлі.

Всі будинки виконані у стилі класицизму. Цегляні, потиньковані. За радянських часів у будівлях розташовувалася сільська школа, завдяки чому вони збереглися до наших днів. У 2012 школа переведена до нової будівлі.

Будівля для ескадронних лавок та утримання пожежних інструментів, 1824—26 (архит., істор.).

У 1834 будинок був пристосований для проживання одруженого штаб-офіцера, а у 1854 тут мешкав начальник волості.

Будинок для каплиці та ескадронного комітету, 1824—26 (архит., істор.).

У 1841 будинок зайняли Школа кантоністів та волосна управа.

Обидва будинки мають подібні фасади. Розташовані один від одного на відстані 40 м. Відрізняються лише конфігурацією планів. Кол. корпус ескадронного комітету (північний корпус) — прямокутний; двоповерхова частина південного корпусу виступає у бік двору.

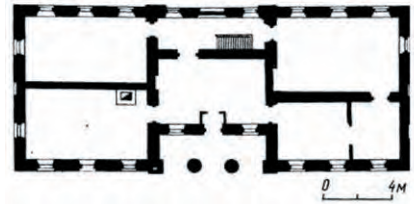
Збережене планування обох будівель секційне. По осі симетрії корпусів розташовані вестибюлі, що розділяють будівлі на дві частини. Вхід на другий поверх — з приміщень, розташованих біля вестибюлю. До двоповерхових центральних частин з колонами спрощеного тосканського ордеру примикають одноповерхові бічні частини. Парадні входи виділені двоколонними портиками, завершеними високими трикутними фронтонами. Портики, улаштовані у площині стін головних фасадів, утворюють лоджії. У полі фронтону кол. корпусу ескадронних лавок (південного корпусу) вказана дата «1853», ймовірно — реконструкції. Стіни поштукатурені. Портик північного корпусу пофарбований у світло-зелений колір.

Будівлі — пам'ятка архітектури національного значення, рідкісний тип громадських будівель, які дають уяву про характер забудови сільських населених пунктів військових поселень 1-ї пол. 19 ст.

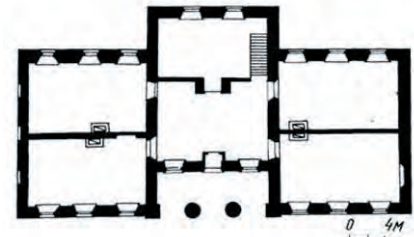
Тепер у південному корпусі містяться Будинок культури із сільською бібліотекою, а північний — не використовується.

Два кам'яних будинки для офіцерів, збудовані за методикою генерал-майора Герарда, 1851 (архит., істор.).

Кам'яні житлові будинки для офіцерів з 2 квартирами у кожному.

97. План 1-го поверху кол. корпусу ескадронного комітету (північного корпусу), 1984.

97. План 1-го поверху кол. корпусу ескадронних лавок (південного корпусу), 1984.

97. Загальний вигляд північного корпусу.

97. Центральна частина головного фасаду північного корпусу. Фото 2007.

97. Загальний вигляд південного корпусу.

97. Центральна частина головного фасаду південного корпусу. Фото 2007.

97. Два кам'яних будинки для офіцерів, збудовані за методикою генерал-майора Герарда, 1851. Фото 2018.

Заг. площа такої квартири становила 61 кв. м, з яких житловими були 40,5 кв. м. У будинку був парадний вхід із загальними сіньми і бічні виходи з кожної квартири окремо. При будівництві таких будинків була застосована передова для того часу будівельна технологія за методом генерал-майора А. Герарда. Для здешевлення будівництва зовнішні стіни споруджувались порожнистими та засипалися золою.

На сьогоднішній день ці будинки використовуються як приміщення для господарського призначення Коробочинського НВК.

Світлана Бучаста,
Олена Конакова,
Катерина Черкасова.

98. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1945 (іст.). Майд. Шкільний, біля Коробочинського НВК.

Поховано 200 воїнів РСЧА зі складу 353-го стрілецького полку 47-ї стрілецької дивізії, які загинули в боях за село у жовт. 1941 та 50 воїнів 12-го танкового корпусу (3-я танкова армія, Західний фронт) і 3-ї стрілецької дивізії (13-й гвардійський стрілецький корпус, 2-а гвардійська армія, Південний фронт), які загинули у лют. 1943 при звільненні с. Коробочкине від нацистських окупантів. Відомі прізвища 123 воїнів.

1945 створена братська могила, до якої перепоховані останки загиблих радянських воїнів із санітарних поховань.

1965 на могилі встановлено скульптурну групу «Воїн і партизанка», відлита на ХСФ. Скульптура (вис. 3,0 м) із залізобетону, постамент (3,0 × 1,2 × 1,2 м) з цегли на три-східчастому стилобаті, по кутах якого розміщено траурні вази.

98. Братська могила радянських воїнів.

На постаменті з трьох боків вмонтовано 4 меморіальні дошки з іменами похованих загиблих радянських воїнів. В нижній частині постаменту — меморіальна дошка з епітафією. Перед пам'ятником на плиті міститься вічний вогонь і залізобетонний вінок.

Навколо могили влаштовано клумби та зелені насадження.

Валентина Філоненко.

99. КУРГАН (археол.). За 1,0 км на захід від північно-західної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Вис. 0,7 м, діам. 40 м, форма — округла.

99. Курган № 6. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорується.

Наталя Левченко,
Ірина Сніжко.

100. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,2 км на північний схід від села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

100. Курган № 7. Вигляд з півдня.

100. Курган № 8. Вигляд з півдня.

Складається з 2 курганів, розташованих за 25 м один від одного в напрямку з північного сходу на південний захід. Вис. 0,5—1,0 м, діам. 30—35 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Наталя Левченко.

101. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 тис. до н. е. — 1 тис. до н. е. (археол.). За 1,9 км на південний схід від південно-східної околиці села, в полі, вздовж ґрунтової дороги.

Кургани № 1 і 3 картографовано ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973. Курган № 2 виявив та провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Складається з 3 курганів. Розміри курганів: № 1 і 3 — вис. 1,4—1,5 м, діам. 40—45 м; № 2 — вис. 0,2 м, діам. 20 м.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється.

*Олена Бабич,
Ірина Сніжко.*

101. Курган № 1.

101. Курган № 2.

101. Курган № 3.

102. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,0 км на південний захід від північно-західної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки 1973. Обстежив В. Бородулін у 1977, провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Складається з 2 курганів. Вис. 0,6 м, діам. 25 м, насип (25 × 40 м) одного з курганів витягнений з північного заходу на північний схід.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

*Наталя Левченко,
Ірина Сніжко.*

103. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ НЕОГОЛОШЕНИХ ВІЙН, 2018 (мист.). Майд. Шкільний, біля Коробочинського НВК.

Автор — ск. С. Гурбанов. Розміри: вис. 2,5 × 1,7 м.

Пам'ятний знак встановлений на честь загиблих воїнів, які брали участь в радянсько-афганській війні (1979—89), бойових діях в зоні проведення АТО (з 2018 — ООС) та інших регіональних локальних воєнних конфліктах.

Відкрито 13 лют. 2018 за ініціати-ви воїна-афганця, голови Харківської обласної організації Аграрної партії України М. Золотарьова та за підтримки місцевої громади.

Пам'ятний знак у вигляді скульптурної композиції спіралеподібної форми, що зображує дорогу, устелену гільзами, яку увінчує чотирикінцевий хрест — символ життя на небесах. На підмурівку зображено скорботну матір в сидячому положенні, яка схилила голову в журбі. Між смертельною дорогою та хрестом зображено т. зв. полум'я жорстокої війни. Можна відзначити ритмічну узгодженість частин композиції. Виготовлений із пластику. Трагічний образ носить узагальнений характер, переданий засобами реалістичного стилю.

Композиція складається з двох ярусів: нижнього — скорботна мати і дорога фронту, й верхнього ярусу — полум'я та хрест. З чолового боку у центральній частині композиції — присвятний напис. З тильного боку закріплено дошку з інформативним текстом.

103. Пам'ятний знак воїнам неоголошених війн. Загальний вигляд.

103. Пам'ятний знак воїнам неоголошених війн. Фрагмент.

Композиція міститься на бетонному плінті і закріплена анкерами.

Територія навколо викладена бетонною бруківкою. З тильного боку міститься металева огорожа НВК.

*Володимир Путятін,
Єлизавета Суховерша.*

104. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

Відкрито 3 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного чотирикінцевого хреста (2,5 × 1,20 × 0,15 м). У центральній частині

104. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятим написом.

Лариса Колесникова.

смт Кочеток,
ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ

105. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1947 (іст.). Вул. Донецька. У центрі селища, у сквері.

Поховано 146 воїнів РСЧА. Серед них курсант Чугуївського військового авіаційного училища П. Ткаченко, який загинув у жовт. 1941, 45 воїнів 15-го танкового корпусу (3-я танкова армія, Південно-Західний фронт) і 160-ї стрілецької дивізії (69-а армія, Воронежський фронт), які загинули в лют. 1943, воїни 126-го гвардійського стрілецького полку 41-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули в боях з нацистськими окупантами в серп. 1943 за звільнення смт Кочеток. Відомі прізвища 54 воїнів.

105. Братська могила радянських воїнів

1947 останки загиблих воїнів з поодиноких могил були перенесені до братської могили.

У 1957 на могилі встановлено пам'ятник «Офіцер з вінком», відлитий на ХСФ.

Залізобетонна скульптура (вис. 3,0 м) міститься на прямокутному постаменті (2,0 × 1,9 × 1,9 м) та на трьохсхідчастому стилобаті (0,3 × 4,5 × 4,5 м) з цегли. На постаменті меморіальна дошка з мармуру (0,4 × 0,55 м), дошка з датами (1,5 × 0,8 м), 2 меморіальні дошки (0,3 × 0,4 м) з прізвищами загиблих. Біля підніжжя пам'ятника меморіальна дошка (0,8 × 1,7 м) з присвятим написом.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

106. ВОЛОДИМИРСЬКО-БОГОРОДИЧНА ЦЕРКВА, 1854—59 (архіт.). Вул. Осіння, 12. На краю високої берегової кручі долини р. Сіверського Дінця, біля повороту траси Чугуїв—Печеніги. Вигідне розташування у селитебному ландшафті, живописне природне довкілля визначили домінуюче положення храму для сприйняття його урізноміч.

З кін. 17 ст. на відстані однієї версти від Кочетка містилася Чугуївська Володимирська і Богородична пустинь, назва якої походила від храму, присвяченому славі Володимирської ікони Божої Матері. Ця ікона, за переказами, явилася біля місцевого цілющого джерела, користувалася особливою повагою людей та «благочинну віру нагороджувала дарами благодаті». Перенесена від джерела до церкви одним з монахів, вона на ранок з'являлася на місці свого явлення. Лише після обітниць, даної іноками, що в день пам'яті 21 трав. та 23 черв. вона буде приноситься на своє місце («на корінь», до джерела), ікона залишилася в церкві. З того часу були започатковані хресні ходи з Володимирською іконою Божої Матері, у яких брав участь художник І. Рєпін у дитинстві та описав у книзі «Далеке близьке». Також це знайшло своє відображення в картині «Хресна хода» та її варіанті «Хресна хода в дубовому лісі». Восени 1876, віддавши Чугуїв, І. Рєпін знову побачив хресну ходу. Саме цим роком

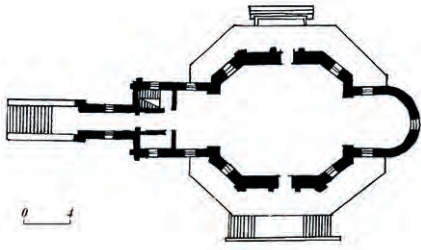
датована картина «Хресна хода. Явлена ікона».

У 1756 в Богородичній пустині дозволено побудувати на місці старого новий храм, який освятили 1757. Того ж року прибудували дерев'яну дзвіницю. У храмі зберігалася богоявлена ікона Володимирської Божої Матері. 1789 монастирську Володимирсько-Богородичну церкву повернули у парафіяльну с. Кочеток.

За церковними даними нову дерев'яну церкву побудували (1802) силами парафіян. Священик Г. Дюков доповідав, що ця споруда була оновлена та розширена приділами, увінчана куполом, а до того мала вигляд молитовного будинку. Церква мала хрестоподібний план з вівтарем та трапезною (довж. 14,2 м, шир. 10,65 м). Вікон в ній було 19, дверей 4. У вівтарі — престол з липи, над ним зображено небо, на тлі якого виписана живонамальна Трійця. Всі монастирські будівлі перенесли на місце нинішнього храму, яке має більш вигідне положення та широкий огляд зусібіч. У 1818 зведено дерев'яну дзвіницю з 4 дзвонами.

У трапезній храму зберігалися ікони Спасителя, Божої Матері, Іоана Хрестителя у ризах та невелика ікона Божої Матері «Усіх Скорботних Радість», пожертвована отаманом Донських військ М. Платовим, яка була при ньому під час війни 1812.

У 1846 начальник Українських військових поселень закликав військову верхівку до добровільних грошових пожертв на будівництво нової кам'яної церкви у с. Кочетку замість старої. 17 трав. 1847 командир 1-го резервного кавалерійського корпусу Українських військових поселень звернувся до архієпископа Харківського і Охтирського з проханням про освячення місця, де планується зведення нової кам'яної церкви. 5 квіт. 1847 було затверджено проект храму. Будівельний комітет очолив начальник корпусного штабу генерал-лейтенант Борщов. Тоді ж було направлено прохання до Харківської духовної консисторії надати особливі прохальні книги для збору пожертв на будівництво храму, у зв'язку з недостатньо зібраними коштами.

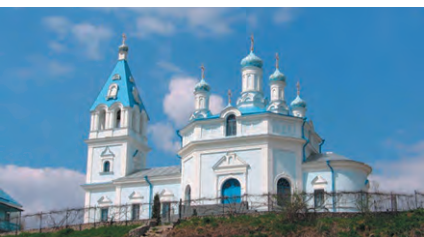
106. Володимирсько-Богородична церква. Вул. Осіння, 12.
Схематичний план, 1984.

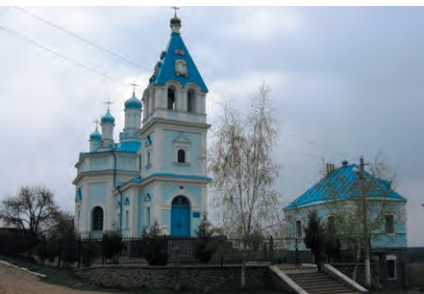
106. Дачне місце Кочеток, храм,
фото поч. 20 ст.

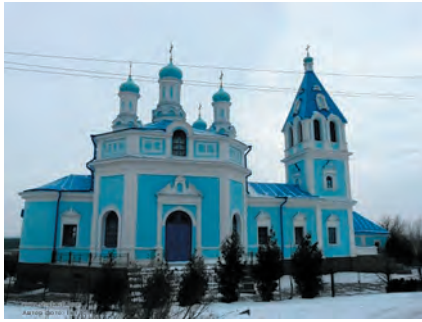
106. Загальний вигляд.
Фото 1960-х рр.

106. Південний фасад. Фото 2007.

106. Церква і будинок причту.
Фото 2007.

106. Північний фасад. Фото 2007.

106. Дзвіниця храму. Фото 2007.

106. Фрагмент інтер'єру.
Вітварна частина храму, 1986.

Спочатку будівництво велося повільно. Цегла доставлялася з Чугуївського цегляного заводу, деревина використовувалася зі старої розібраної церкви та частково була пожертвована колишнім командиром округу полковником Боровитиновим. Будівництво виконувалося військовими поселенцями села. Каменярами працювали Г. Сергеев, К. Вакуленко, М. Набока, А. Керизгора та ін. Вони користувалися своїми секретами

кладки, розчин замішували на курячих яйцях, які люди приносили сотнями не тільки з Кочетка, а й з інших селищ. Іконостас, хрести з шарами виготовлялися на діловому дворі Військово-робочого батальйону м. Чугуєва. Встановлені 4 верес. 1853 6 христів були виконані з матеріалу для покрівель та позолочені. Підлога церкви покрита квадратною лещадною плиткою (0,045 × 0,71 × 0,71 м). До початку богослужіння нинішню церкву Володимирської ікони Божої Матері підготували 14 черв. 1857. Освячення відбулося у 1859 у день Різдва Богородиці. Згодом дерев'яну дзвіницю розібрано та зведено нову кам'яну за добровільну пожертву генеральші (прізвище не встановлено), дочка якої вилікувалася завдяки водам цілющого джерела.

Зведена у 1854 недалеко від місця існуючого у 1757 храму з дзвіницею. Виконана в еклектичних формах з використанням мотивів російської архітектури 17 — 1-ї пол. 18 ст. та елементів класицизму. Цегляна, тинькована. Фасади мають виражене вертикальне і горизонтальне членування. Об'ємно-просторова композиція складається з восьмигранної у плані центральної частини з 5 баньками на глухих барабанах, півкруглої апсиди та триярусної, квадратної у плані, дзвіниці шатрового завершення. Об'єми поєднані невеликим одноповерховим притвором. Високий цоколь, обмежений профільованим карнизом, відіграє роль стилобату. Нижній ярус восьмерика акцентований великими арочними вікнами, які прикрашені лиштвом кілеподібного завершення. Дверні прорізи поміщені у портали, що складаються із розіграного трикутного фронтона, антаблемента та півколон, поставлених на високі бази. В поле фронтона вписані стилізовані арки. Ці композиції надають фасадам урочистості та репрезентативності. Кути восьмерика закріплені рустованими пілястрами. Верхній ярус вирішений у вигляді аттика з картинами між арочними прорізами у перспективних обрамуваннях. Мотив арок кілеподібного малюнку використаний у кокошниках, які слугують основою для барабанів з баньками.

Триярусна дзвіниця вирішена не менш урочисто з використанням елементів російського зодчества та класицизму: портали вікон, кокошники, видовжені прорізи у перспективних арочних обрамуваннях. На кожній грані шатра улаштовані декоративні ніші у півциркульних порталах.

Яруси фасадів храму розмежовані профільованими розвинутими карнизами з антаблементами. Всі прямокутні прорізи притвору та апсиди оздоблені фронтонами зі стилізованими замковими каменями-ромбами.

У 1859 в результаті перебудови дзвіниця набула сучасного вигляду.

Фасади храму тиньковані, покриті фарбою блакитного кольору, декоративні деталі виділені білим.

Первісно в інтер'єрі храму вся поверхня центрального склепіння вище карнизу була покрита розписом: над карнизом проходив орнаментальний пояс шириною 0,6 м, вище — пофарбування синім кольором з розтяжкою до блакитного. На цьому тлі були виписані хмаринки та херувими, у zenіті склепіння — Святий Дух з розбіжними від нього променями. У 4 сегментах куполу зображені євангелісти у рамах. Укоси віконних прорізів покривав орнаментальний розпис із зображенням хреста у zenіті.

Нижче карнизу над дверними і віконними прорізами, обрамованими рамами, розміщувалися 6 композицій також у рамах. Верхня частина тріумфальної арки була прикрашена кесонами з декоративними розетками та орнаментальним розписом. На склепінні вівтаря — зображення Бога Саваофа. У приміщенні під дзвіницею було виписано: лівобіч — фігура апостола Петра, правобіч — фігура апостола Павла. Зверху, у люмені, — Ісус Христос.

Ці та інші розписи, в т. ч. і зображення самого храму, і хресного ходу, виконані у 2-й пол. 19 ст., відновлено у 1987.

У зв'язку з ліквідацією військових поселень з 1857 церква поступово втратила значну кількість своїх парафіян, які з'їжджалися до ікони чудотворної Володимирської Божої Матері і джерела не тільки з Чугуєва, Харкова, а й з віддалених міст та губерній Російської імперії. З 1862

в храмі за штатом були тільки священник та диякон. Вони проживали у дерев'яних будинках, зведених поряд з храмом у 1850-х рр. 1882 парафіяни побудували для священника та інших членів причту окремі кам'яні будинки.

У 1884 при храмі відкрито церковнопарафіяльну опіку, 22 жовт. — церковнопарафіяльну школу для хлопчиків і дівчаток. Вона містилась в окремому приміщенні. Навчали у ній протоієрей О. Іларіонов та дяк М. Семейкін. У 1884 у ній навчалось — 44 хлопчика і 26 дівчат. В 1903 заснована ремісничка школа для глухонімих, на освяченні якої 19 трав. був присутній архієпископ Харківський і Охтирський Арсеній, похрестивши кожного учня, а будівлю — Образом Озерянської Божої Матері. Керував школою священник Кочетоської церкви Є. Проскурников. В цій школі навчалися лише хлопчики.

1910 навколо церкви зведено залізну огорожу на кам'яному фундаменті, вартість якої становила 1700 руб.

Церква була діючою до 1934, але таємне хрещення дітей продовжувалося до 1937. За часів радянської влади церква, як і багато інших, була закрита. У 1935 з храму знято хрести і куполи. Під час німецько-радянської війни (1941—45) храм використовувався то як морг для нацистів, то як госпіталь для радянських бійців. Будівля була побита численними осколками, один нерозірваний снаряд знешкоджено лише через півстоліття. Спробі її знесення зашкодило те, що церква була відмічена на військових картах як стратегічний об'єкт, що не підлягає знищенню.

11 трав. 1957 будівлю храму передали Раймістпромкомбінату для переоблаштування його у валковий цех. У 1960—70-і рр. Володимирсько-Богородична церква використовувалася як склад. На той час вже були частково втрачені всі розписи стін, куполу, іконостас, церковне начиння.

Зусиллями ентузіастів питання відновлення пам'ятки постійно піднімалося на різних щаблях радянської влади. Серед активістів були родичі професора філософії М. Грота, похованого біля огорожі церкви.

1974, УСНРУ під керівництвом В. Дубовицького проведено

проектно-вишукувальні роботи на реставрацію пам'ятки архітектури 19 ст. У 1984 церква передана на баланс ВУВГ «Донець» (начальник М. Ніколаєнко). Це був єдиний випадок у радянській державі, коли церковну споруду передали на баланс підприємства. М. Ніколаєнко вирішив відновити храм силами ВУВГ «Донець». Відповідальним за реставраційні роботи призначили інженера цього виробничого управління С. Комарова. З 1983 розпочалися підготовчі роботи, потім — відновлювальні, які проходили з деякими труднощами: доставка необхідних матеріалів, переказ коштів через банки, пошуки 4 мм міді для хрестів. Проблемним був пошук майстра для виготовлення напівсфер під хрести, які зробили за особливою технологією — методом видавлювання. Їх виконали робітники ВУВГ «Донець» і Чугуївського заводу паливної апаратури за ескізами С. Комарова. Метал для хрестів доставили з Донецького металургійного комбінату, зірки виготовив харківський завод «Електроважмаш».

1987 художники-реставратори Київського МГСНРД відновили стіні розписи.

Роботи з реставрації закінчилися у 1987. Спочатку у церкві відкрили картинну галерею ім. І. Рєпіна. Але на прохання віруючих та вимогу Харківської єпархії храм став діючим. 19 груд. У 1989, після 52-річної перерви, відбулося перше богослужіння. Божественну літургію служив митрополит Харківський і Богодухівський Никодим. Надалі, у 1991, встановили іконостас, виготовлений майстрами м. Харкова. З нові дзвони вагою 248, 140 та 45 кг відлили у м. Воронежі на ливарно-механічному заводі, відродивши втрачену технологію лиття.

Тепер церква ікони Володимирської Божої Матері є діючою. Серед пам'яток культової архітектури Харківщини 3-ї чв. 19 ст. церква вирізняється своєрідним об'ємно-просторовим рішенням, виразним силуетом, органічним зв'язком з природним довкіллям.

*Олена Конакова,
Катерина Черкасова.*

106.1. Могила Грота М. Я., 1899 (іст.). В огорожі церкви.

Міститься в огорожі церкви Володимирсько-Богородичної церкви, із північно-східного боку.

Грот Микола Якович [30(18).04.1852, Гельсінкі (Фінляндія) — 12(23.05).06.1899), смт Кочеток, Харківська обл.] — російський психолог і філософ. Народився в сім'ї професора російської словесності та історії Гельсінгфорського університету, академіка та віце-президента Петербурзької АН Я. Грота. Навчався в Ларінській гімназії (м. Санкт-Петербург, РФ), стажувався у Берліні та Страсбурзі. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. З 1826 працював в Україні: професор Ніжинського історико-філологічного інституту, з 1883 — Новоросійського університету в Одесі, з 1886 — професор Московського університету, 1888 — голова Московського психологічного т-ва. М. Грот — засновник 1889 і перший редактор (до 1899) часопису «Вопросы философии и психологии». На початку своєї наукової діяльності — позитивіст, згодом зазнав впливу ідей А. Шопенгауера.

Автор багатьох праць з філософії і психології: «До питання про реформу логіки, спроба нової теорії розумових

106.1. Могила Грота М. Я.

106.1. Могила Грота М. Я.
Меморіальна дошка.

процесів» (1882), «Дж. Бруно і пантеїзм» (1885), «Значення відчуттів у призначенні і діяльності людини» (1889).

У смт Кочеток розміщувалася дача вченого. Тут він помер і похований.

У 1900 на могилі встановлений надгробок у вигляді брили з чорного лабрадориту (0,7 × 0,57 × 1,0 м). Угорі брилу увінчує хрест (1,5 × 0,7 × 0,2 м). Надгробна споруда за радянських часів втратила хрест, який було встановлено вдруге у 2001 правнучкою М. Грота — Г. Крахмальовою.

Сергій Куделко,
Володимир Погорілий.

107. ГОРОДИЩЕ «КОЧЕТОК-1», 2-а пол. 8—10 ст., 12 ст. (археол.). У південно-східній частині селища, на високому (25—30 м) корінному мисі правого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону), на відстані бл. 1 км нижче за течією від місця впадіння прит. р. Велика Бабка.

Вперше нанесене на археологічну карту Харківської губернії Д. Багалієм, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив О. Федоровський на поч. 20 ст. Досліджував Г. Свистун у 2004—05.

Займає площу розмірами бл. 150 тис. кв. м. Досліджено 40 кв. м. Дослідження велися на лінії оборони цитаделі.

Загалом городище мало дві лінії оборони. Фортифікації з використанням в якості будівельного матеріалу місцевого пісковику та пропеченої глини були збудовані населенням салтово-маяцької археологічної культури 8—10 ст. Вали склалися з кам'яних брил та тесаних блоків. Вал зберігся на вис. бл. 2,5 м, рів у формі трапеції і сягав глибини бл. 1,0 м. Збереглася канава від вертикально вкопаних в неї кілків. В тілі оборонних споруд виявлено поодинокі фрагменти салтово-маяцької кераміки. Зі сторони Сіверського Дінця зберігся ескарп вис. бл. 2,0 м, який на сьогодні густо заріс деревами зі значним підліском.

На бермі лінії оборони цитаделі була виявлена давньоруська кераміка 12 ст. На денці одного з горщиків виявлене тавро у вигляді двозуба руського князя Мстислава Великого.

107. Кладка внутрішнього панцира.

107. Розріз зовнішнього валу.

107. Давньоруська кераміка.

На сьогодні мис, на якому розташоване городище, дещо змінив свої контури внаслідок прокладеної тут дороги. Для її спорудження схили мису були підрізані.

На наш час збереглася невелика частина валів та ровів. Територія пам'ятки використовується під водогони, огороди та плодовий сад. Великої шкоди пам'ятці завдає антропогенний вплив.

Матеріали досліджень зберігаються в ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

108. ГОРОДИЩЕ «КОЧЕТОК-2», 7—3 ст. до н. е., 8—10 ст., 17—18 ст. (археол.). За 1,5 км на північний схід від селища.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Обстежив А. Федоровський (поч. 20 ст.), А. Дегтяр у 1978, Г. Свистун у 2004—05.

Займає площу розмірами 3,24 га. На підвищенні (до 20—25 м), природно захищене з трьох боків глибокими ярами. На цих ділянках — ескарп, що переходить зі сторони поля в рів. На вразливій ділянці фортеці збудовано 3 лінії оборони, які розміщені підковоподібно, впритул одна до одної, за схемою — рів-вал. Наймасивнішою з них є внутрішня — третя лінія, вали якої мають розміри: вис. бл. 5,0 м, шир. до 8,0 м. Приблизно таку ж ширину має і рів цієї лінії. Друга лінія оборони менш потужна. Вис. валу тут складає бл. 3,0 м, ширина — бл. 5,0 м та приблизно такого ж параметру рів. Такі ж незначні розміри першої лінії. Вис. її валу бл. 1,5 м, ширина бл. 3,0 м. Рів на сьогодні майже заплив і про його наявність свідчить невелика заглиблена смуга вздовж валу. Заг. довжина захисних споруд з напільного боку складає бл. 220 м.

108. Оборонні споруди.

Городище має внутрішні дві лінії оборони, які розташовані по колу також впритул одна до одної, як і зовнішні три лінії. Діаметр захищеної цими спорудами території (за зовнішніми параметрами) складає бл. 65—70 м. Вали четвертої і п'ятої ліній незначні за висотою і не перевищують 1,5 м (внутрішній) і 1,0 м (зовнішній). Рови спостерігаються на поверхні у вигляді незначного поглиблення поверхні вздовж валів.

На всіх лініях оборони обладнані ворітні прорізи, які перебувають на одній лінії і пролягають з боку поля в центр фортифікації і далі, по схилу, до яру.

На городищі наявний культурний шар скіфської доби 7—3 ст. до н. е. та салтово-маяцької археологічної культури 8—10 ст. Знайдено характерні для раннього залізного віку фрагменти ліпленого глиняного посуду і фрагмент глиняного пряслиця. Наявні фрагменти керамічних виробів салтово-маяцької культури: стінки гончарних посудин, серед яких гофрована стінка червоноглиняної амфори та прясло, виготовлене зі стінки червоноглиняної посудини. Окрім цього, наявні окремі знахідки 17—18 ст. — фрагменти посудин, гральна фішка «креймах» та сплющені під час пострілу круглі свинцеві кулі, церковні прикраси. Загальна потужність культурних відкладень складає 0,6 м. З них 0,2 м припадає на салтово-маяцьку культуру, решта 0,4 м — на добу раннього залізного віку.

Окрім артефактів вищезазначених часів, серед підйомного матеріалу знаходилася кераміка зрубної культури та інших культур епохи бронзи, що не піддавалася точному культурно-хронологічному визначенню.

Проводилося шурфування. Під лісом.

Матеріали досліджень зберігаються у ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Геннадій Свистун.

109. МОГИЛА ГРОТА О. М., 1965 (іст.). На старому селищному кладовищі.

Грот Олексій Миколайович [1880 м. Москва (РФ) — 1965, смт Кочеток, Чугуївський р-н] — художник, селекціонер-аматор.

Народився у відомій родині Гротів. Дід — Грот Яків Карлович (1812—93) — російський філолог, почесний член Харківського університету, професор (1840). 1827—53 — викладав літературу в Гельсінгфоргському університеті, 1853—62 — завідував кафедрою словесності в Олександрівському ліцеї. З 1889 — віце-президент Петербурзької АН. Батько — Грот Микола Якович (1852—99) — засновник та

перший редактор журналу «Вопросы философии и педагогики» (1889—99). Викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті.

Навчався на фізико-математичному факультеті Харківського університету (1903). У 1903 О. Грот вступив до Петербурзької Академії мистецтв. За участь в революційному русі 1905 виключений з лав студентів. Продовжував займатися живописом, брав участь в художніх виставках (1905, 1906, 1908). 1908 виїхав до Парижу, навчався в майстерні А. Матісса.

1910 повернувся до Харкова, брав активну участь у пересувних виставках. Разом з Е. Штейнбергом створив художню студію, яка відіграла значну роль в розвитку художньої освіти і життя Харкова. В різний час студію відвідували В. Єрмилов, В. Милашевський та ін. Як живописець О. Грот працював на засадах нової, як на той час, естетики фовізму, яку сповідував А. Матісс. Яскраві за кольором, динамічні, сповнені орнаментальністю твори 1910-х рр. стверджують поетичний початок, гармонію природи і людини.

1914—15 мешкав у Москві. 1916—17 — служив в армії, по закінченні повернувся до Харкова. Запрошений до Всеукраїнської секції художників-самоуків в якості викладача, якою головував наприкін. 1920-х рр. (м. Харків). Ґрунтуючись на здобуті в майстерні А. Матісса навички та великий інтелектуальний багаж знань виховав покоління художників, які пізніше отримали професійну освіту. Серед них Г. Мелехов, В. Савенков, П. Шигимага та ін.

Від 1930 постійно проживав у родинному маєтку у смт Кочеток. Під час німецько-радянської війни (1941—45) втратив дітей (сина і дочку), які були вивезені на роботу в Німеччину і не повернулися додому. Після війни викладав у Кочетоцькому лісовому технікумі. Захопився садівництвом. Експериментував як селекціонер.

Найвідоміші твори: «Під грушею», «Фарби весняного місяця», «Фарби зимового сонця», «Хвіртка до мого саду», «Букет», «Осіньню повіяло», «Похмурні далі», «Лісове болото».

Більшу частина творів О. Грота втрачено. Поодинокі збережені роботи зберігаються в ХХМ І. Ю. Рєпіна, приватних колекціях.

109. Могила Грота О. М. Загальний вигляд.

109. Могила Грота О. М. Меморіальна дошка.

Могили обмежено бетонним бордюром. Навколо — металева кована огорожа. На огорожі — табличка з чорного лабрадориту з меморіальним написом.

Сергій Куделко,
Наталя Мархайчук.

110. МОГИЛА КОМАРОВА С. Л., 1998 (іст.). Вул. Чугуївська, нове кладовище.

Комаров Сергій Лук'янович (11.10.1925, м. Харків — 20.07.1998, смт Кочеток, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — директор Музею води, краєзнавець.

Закінчив школу із семирічним терміном навчання. Після навчання у технічному училищі при заводі ім. В. О. Малишева (м. Харків) отримав спеціальність токаря. Працював у Середній Азії в гірничорудній промисловості, брав участь у геологорозвідувальних експедиціях. 1953 закінчив курси підготовки гірських майстрів при Свердловському

110. Могила Комарова С. Л.

інституті технологічного навчання. 1973 закінчив Таджицький державний університет, отримавши спеціальність економіста. Працював начальником кар'єру на підприємстві «Таджик Золото».

1975 вийшов на пенсію, переїхав до смт Кочеток. Працював інженером у ВУВГ «Донець».

Ініціатор і організатор створення Музею води, який розпочав роботу з 1982. Перший громадський директор. Фонди музею налічували понад 2 тис. експонатів про воду взагалі, про історію Сіверського Дінця, про будівництво водогінної станції в селищі і т. ін. Первісно заклад звався «Музей бойової та трудової слави виробничого управління водного господарства «Донець».

Відповідальний за реставраційні роботи храму 19 ст. на честь ікони Володимирської Божої Матері (смт Кочеток). Церква реставрована за фотографіями 1908 та дореволюційними малюнками на кошти Чугуївського заводу паливної апаратури, УТОПІК та ін.

З 1996 ветеран війни.

На могилі встановлено чорну гранітну плиту (1,1 × 0,5 × 0,2 м). З її чолового боку міститься малюнок круглої форми, виконаний в техніці гравірування, який розділений на дві частини: інформаційну — портрет небіжчика, меморіальний напис і пейзажну — сонце, гори, купола храму, навколо яких зображено воду і епітафія. Навколо могили металева огорожа (2,5 × 2,0 × 1,0 м).

Валентина Філоненко.

111. МОГИЛА СОКОЛА І. М., 1981 (іст.). На старому селищному кладовищі.

Сокол Іван Мефодійович (02.03.1919, Полтавська обл. — 21.11.1981, смт Кочеток, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — заслужений лісовод (з 1992 лісівник), кандидат сільськогосподарських наук.

Народився у селянській родині. 1950—81 — директор Чугуївського лісгоспу, одночасно директор Чугуєво-Бабчанського лісного технікуму (з 2007 коледж).

У 1962 І. Сокол закінчив Українську сільськогосподарську академію в м. Києві. Захистив дисертацію на тему: «Вплив випасу худоби на природне відновлення лісу».

Нагороджений нагородами Міністерства лісового господарства, перехідним Червоним прапором, отримав звання Заслужений лісовод УРСР.

На могилі було встановлено надмогильну плиту (0,12 × 1,3 × 0,7 м) з чорного граніту та скісну стелу (1,5 × 0,7 × 0,12) з того ж матеріалу. З чолового боку стели вигравіювано фотопортрет з присвятним написом.

111. Могила Сокола І. М.

Могили розташовано на території родинного поховання, яке оточено металевою огорожею.

Валентина Марьонкіна.

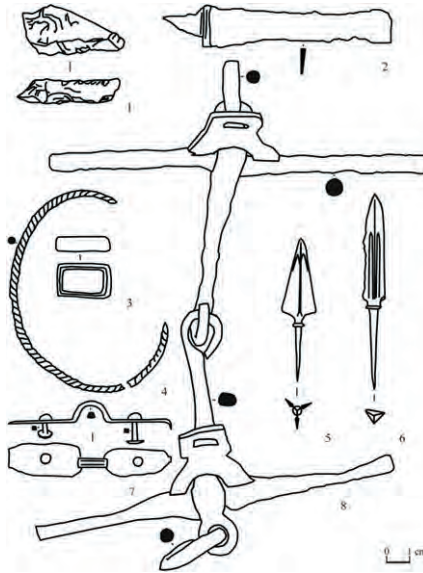
112. МОГИЛЬНИК ГРУНТОВИЙ «КОЧЕТОК», 8—10 ст. (археол.). За 2,5 км на північний схід від смт Кочеток. На території яру Сопоків, що впадає в заплаву правого

берега р. Велика Бабка (права прит. Сіверського Дінця). У підпорядкуванні Кочетоцького лісництва (квартали 198, 175).

Відкрив та дослідив Г. Свистун у 2009, 2012.

Орієнтована площа 150 × 100 м. На території могильника фіксуються розкриті та пограбовані кремаційні поховання. Глибина поховань варіюється від 0,2—0,8 м. Виявлено могили за обрядом кремації. В 10 комплексах (похованнях та тайничках) і навколо них виявлені предмети озброєння (шаблі, сокири, вістря списів та стріл, фрагменти кольчуги тощо), побуту (клепані казани, серпи, ножі, коси тощо) та елементів одягу і прикрас (намисто, бубонці, каблучки, браслети, фібули тощо) салтівської археологічної культури. Також зустрічалися фрагменти керамічного посуду (амфор, столових глечиків та ін.) цієї археологічної культури, фрагменти людських кісток та

кремаційний попіл. Окрім цього виявлені фрагменти ліпного глиняного посуду доби бронзи без конкретного культурно-хронологічного визначення та пенківської археологічної культури 5—7 ст.

112. Прорисовки знахідок з Кочетоцького могильника:
1. Камінь; 2. Ніж; 3. Обойма;
4. Браслет; 5, 6. Вістря стріл;
7. Петля від колчану; 8. Вудила з цвяхоподібними псаліями.
1 — кремій; 2, 5-8 — залізо;
3, 4. — бронза.

112. Схема розташування могильника ґрунтового «Кочеток».

112. Пограбований тайничок.

Поверхня вкрита листяним лісом з густим підліском. Інтенсивно грабується.

Матеріали досліджень зберігаються у ХММ І. Ю. Репіна (м. Чугуїв) та МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Геннадій Свистун.

113. МУЗЕЙ ВОДИ ВУВГ «ДОНЕЦЬ», 1982 (іст., мист.). Вул. Чугуївська, 32. У приміщенні Громадсько-культурного центру.

Замовником Громадсько-культурного центру виступила Кочетоцька водогінна станція (тепер ВУВГ «Донець») під керівництвом начальника М. Ніколаєнка. У квіт. 1979 розпочато будівництво, в якому брали участь ПМК-38 тресту Чугуївсьільбуд, пізніше ПМК-40. У листоп. 1980 відкрито Кочетоцький Громадсько-культурний центр на 450 місць у новозбудованій двоповерховій будівлі, в якій у 1982 до 50-ї річниці підприємства

за сприяння інженера С. Комарова відбулося урочисте відкриття першого в УРСР Музею води. У берез. 1987 постановою колегії Міністерства культури УРСР музею присвоєно звання народного. Первісно заклад іменувався як музей бойової та трудової слави водогінної станції. З 1993 директором Музею води призначено І. Лисяк.

Музей налічує понад 2 тис. експонатів. В одній кімнаті зібраний матеріал про історію водогінної станції, починаючи з 1932 і до сьогодення. Другий зал вміщує матеріал про воду, її значення, водні ресурси р. Сіверського Дінця.

Щороку його відвідують понад 6 тис. чол., проводиться по 140 екскурсій. Музей відвідували такі видатні люди, як тричі Герой Радянського Союзу І. Кожедуб, народна артистка України А. Кудлай. Також були екскурсанти з Англії, Німеччини, США, Китаю та ін.

113. Музей води ВУВГ «Донець». Вул. Чугуївська, 32. Загальний вигляд.

113. Декоративне панно на фасаді будинку Музею води. Фрагмент.

Вхід до музею прикрашає подібна до льодової ажурна кристалічна решітка. Її композицію складають електронна орбіта молекули води, форми води і пару. Автором проекту є С. Комаров. На торцевому фасаді будівлі, ліворуч від входу до музею, розташоване декоративне панно. Автор невідомий.

113. Вхід до музею. Фрагмент.

Вписана в прямокутник тематична композиція підкреслює напрям роботи музею. Поєднання сучасних і міфологічних мотивів та образів спрямоване на відображення значення води. Змістовним центром і композиційною віссю панно є фігура давньоримського бога морів і потоків Нептуна, який розмістився на хвилях поруч із морською раковиною. Обабіч Нептуна — 2 сирени, що ототожнюються з чарівною, але небезпечною морською поверхнею. Їх фігури, розміщені одна від одної дзеркально, різноспрямовані відповідно осі симетрії. Обабіч композицію фланкують сцени на сучасні мотиви — трудівники, які приймають «дари морів» (рибалка ліворуч та робітниця праворуч). Об'єднуючим просторовим елементом виступає символічне зображення стихії води — розташовані по периметру тематичної композиції умовні хвилі. У верхній частині панно — декоративна стрічка. Цікавою деталлю є те, що гирло раковини, на яку спирається Нептун, є частиною невеличкого водограю, з якого струмить вода.

Лариса Колесникова,
Наталія Мархайчук,
Володимир Тарасов.

114. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). Вул. Донецька. Біля селищного кладовища.

Відкрито 17 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не встановлено.

114. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного восьмикінцевого хреста (3,0 × 1,5 × 0,15 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) із присвятим написом.

Лариса Колесникова.

115. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ НАЦИЗМУ, 2009 (іст.). Біля траси Чугуїв—Кочеток, в урочищі Золотий яр.

Відкрито 11 серп. 2009 до 66-ї річниці визволення Чугуєва від нацистських окупантів за ініціативи Чугуївської РДА, голови громадської організації «Перемога» Н. Іванової на кошти місцевих меценатів.

Під час нацистської окупації (1941—43) розстріляно бл. 300 мешканців смт Кочеток.

У 2000-х рр. місцевими краєзнавцями зібрано й записано свідчення очевидців нацистського окупаційного режиму у Кочетку, які підтверджують точну топографію місця масових розстрілів. Один з них І. Коробченко свідчив, що під лісом у т. зв. Золотому яру німцями було розстріляно понад 80 чол.

115. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного чотирикінцевого дерев'яного хреста (4,2 × 1,5 × 0,08 м) без інформативних написів. Підніжжя хреста укріплене гранітними брилами.

Лариса Колесникова.

116. ПОСЕЛЕННЯ «КОЧЕТОК-4», 4—3 тис до н. е. (археол.). На південний схід від смт Кочеток (на іншому березі річки), неподалік від ґрунтової дороги, що тягнеться на північний схід від с. Клугино-Башкирівка вздовж соснового лісу.

Обстежив співробітник ДП ОАСУ «САС» К. Пеляшенко, під час наукової археологічної експертизи у 2009.

Площа поселення: 100 × 50 м. Остаточна потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти прикрашених ліплених керамічних виробів, дрібні шматки глиняної обмазки. Також зафіксовано неповний розвал ліпного горщика з роз трубоподібним вінцем, прикрашеним «перлинами» та штампованим орнаментом на тулубі.

Територія поселення задернована, з південного заходу на північний схід перерізає кабель зв'язку та ЛЕМ.

Ярослав Ліхоловтов.

117. ПОСЕЛЕННЯ «КОЧЕТОК. ЛІСОВА ДАЧА», 2-а пол. 8—10 ст. (археол.). На правому схилі безіменної правої притоки р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Відкрив К. Пеляшенко у 2007.

Орієнтовні розміри поселення 250 × 100 м. Потужність культурних на шарувань — до 0,6 м. Речовий матеріал — уламки кераміки, які характерні для пам'яток салтівської культури.

Під лісом.

Матеріали досліджень зберігаються МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Костянтин Пеляшенко.

118. СЕЛИЩЕ-5, 2-а пол. 4—3 тис. до н. е., 2-а пол. 17—15 ст. до н. е., 16—12 ст. до н. е., 12—8 ст. до н. е. (археол.). При впадінні р. Велика Бабка в Сіверський Донець (прит. Дону), на правих їхніх берегах.

Відкрив та частково досліджував Г. Свистун у 2005.

Займає площу розмірами: бл. 360000 кв. м. Потужність культурного

шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліплених керамічних виробів, крем'яні знаряддя праці та нуклеус.

Пам'ятка, згідно з підйомним матеріалом, свідчить про приналежність поселення до ямково-гребінцевої, багатоваликівної, зрубної та бондарихінської археологічних культур.

Частково під лісом, частково розорюється.

Матеріали досліджень зберігаються в ІА НАН України, ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).

Геннадій Свистун.

119. СЕЛИЩЕ, 7—3 тис. до н.е., 3—поч. 1 тис. до н.е., 5—3 ст. до н.е. (археол.). На дюнах лівого берега р. Сіверський Донець, на правому березі р. Велика Бабка (прит. р. Сіверський Донець).

Уперше згадується Д. Багалієм у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Площу та потужність культурного шару не встановлено.

Багатошарова пам'ятка, згідно архівних та бібліографічних даних, віднесена до епохи неоліту, бронзи та раннього залізного віку.

Задерноване. Місце зберігання матеріалів досліджень невідоме.

Геннадій Свистун.

120. СЕЛИЩЕ, 4—2 тис. до н.е. (археол.). На лівому та правому берегах р. Велика Бабка, при впадінні її у Сіверський Донець.

Уперше згадується Д. Багалієм 1902 у пояснювальному тексті до археологічної карти Харківської губернії, яка була представлена на 12 Археологічному з'їзді (1902, Харків).

Досліджували І. Луцкевич, А. Федоровський, І. Костюченко, Є. Пузаков та Г. Свистун.

Площа бл. 360000 кв. м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліплених керамічних виробів, крем'яні знаряддя праці та нуклеус.

Пам'ятка, згідно підйомного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до ямково-гребінцевої, багатоваликівної, зрубної та бондарихінської археологічних культур.

Частково розорюється, частково під лісом.

Матеріали досліджень зберігаються в ІА НАН України, ХММ І. Ю. Рєпіна.

Геннадій Свистун.

121. СЕЛИЩЕ, 5—3 ст. до н.е., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 18—19 ст. (археол.). У південно-східній окраїні смт Кочеток, зі східної сторони городища Кочеток-1. Межі селища з південної, східної та західної сторін фіксуються абрисами корінного мису.

Відкрив Г. Свистун у 2004.

Площа, на якій був виявлений підйомний матеріал, складає бл. 250000 кв. м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліплених та гончарних керамічних виробів, точильних каменів, металевих виробів, обпаленої обмазки, архітектурно-декоративної кераміки та фаянсового і скляного посуду.

Пам'ятка, згідно підйомного матеріалу, свідчить про приналежність поселення до скіфської культури раннього залізного віку, салтово-маяцької археологічної культури та часу заселення Слобожанщини в пізньому середньовіччі.

Поверхня поселення частково використовується під сільгоспнасадження, частково — знаходиться під лісом і колючим чагарником.

Матеріали досліджень зберігаються в ІА НАН України, ХММ І. Ю. Рєпіна.

Геннадій Свистун.

122. СЕЛИЩЕ, 5—7 ст. (археол.). На південній околиці селища, на надзаплавній терасі зі східного схилу яру, на правому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Відкрив та обстежив Г. Свистун у 2007.

Площа бл. 300 кв. м. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліплених горщиків пенківської культури.

Розкопки не проводились. Частина селища підтоплена заболоченим струмком, що протікає по яру. Вся поверхня вкрита листяним лісом з густим підліском.

Матеріали обстеження зберігаються в ІА НАН України, ХММ І. Ю. Рєпіна.

Геннадій Свистун.

123. ЧУГУЄВО-БАБЧАНСЬКИЙ ЛІСНИЙ КОЛЕДЖ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ СОКОЛ І. М., НАВЧАЛИСЯ ЦИЛЮРИК А. В., ОЛЬШАНСЬКИЙ О. А., БАЛАКІН В. М., КАРМАНОВ О. О., ТРЕТЯК М. І., ЛУЗАН В. М. (іст.). Вул. Чугуївська, 43.

Приводом до заснування у 1922 чугуївської профшколи лісівників при місцевому Чугуєво-Бабчанському навчально-дослідницькому лісництві став лист Харківського інституту сільського господарства і лісівництва № 603 від 30 січ. 1922 про потребу у створенні спеціалізованого навчального закладу з лісівництва. Перший набір до профшколи відбувся у 1922 в кількості 23 учнів, які закінчили семирічну школу. Ініціатива відкриття належала проф. Б. Шустову і лісничому Кочетокського лісництва С. Тюкову. Першими директорами профшколи були М. Ягниченко (1922—25) і О. Шарапов (1925—30), за правління яких розчищено майданчики біля школи, утворено алеї з лип, тополь, горобини, фруктовий сад з мічурінськими сортами яблук і груш, закладено дендропарк. У 1924 відбувся перший випуск.

Навчання проходило в дерев'яному будинку, в якому до 1917 розташовувалася школа для глухонімих. Приміщення, в котрих відбувався навчальний процес, складалися із секції для навчання, до якої входило 8 кімнат і невеликий коридор, та побутової секції з 2 кімнат для студентів: одна слугувала гуртожитком, друга — їдальнею.

У 1928 школу було переведено на трирічний термін навчання, а в 1929 реорганізовано в Чугуєво-Бабчанський лісний технікум. Відкрилися 3 відділення з підготовки спеціалістів: лісокультурне, лісоексплуатаційне і лісоорганізаційне. Тоді ж в однопверховому будинку освітнього закладу навчання проходило у 6 аудиторіях. У 1931 перший випуск технікуму налічував 31 випускника. Технікум став постійною базою для підвищення кваліфікації лісничих, об'їждчиків, лісників та ін. спеціалістів лісового господарства. З 1931 набір студентів був доведений до 50, а починаючи з 1932 по 1940 закінчували лісний технікум щороку до

40—50 осіб. З 1936 технікум підпорядковувався Головному управлінню лісоохорони і лісонасаджень.

У 1930 при технікумі Всеукраїнським управлінням лісами було започатковано школу лісного учнівства з дворічним терміном навчання. На навчання приймалися учні після закінчення 4 класів загальноосвітньої школи. Школа готувала бригадирів лісового господарства. З 1934 до Чугуєво-Бабчанського лісного технікуму приєднали Краснокутську школу.

1935 до цього навчального закладу влився Кам'янець-Подільський лісний технікум з усім своїм майном. Сюди ж були переведені і студенти.

За період діяльності (1930—37) директора Д. Скоробагатка були збудовані 3 дерев'яні приміщення: одноповерхове (жіночий гуртожиток), двоповерхове (чоловічий гуртожиток) і бібліотека. Двоповерховий будинок використовувався ще й під аудиторії. 1937 Д. Скоробагатко був репресований і розстріляний.

З листоп. 1941 с. Кочеток окуповано нацистськими військами, внаслідок чого німці спалили навчальний комплекс, гуртожиток, знищили дендропарк, розграбували майно та обладнання. У 1943 після звільнення с. Кочетка військами РСЧА від нацистських окупантів Чугуєво-Бабчанський лісний технікум поновив свою діяльність. З лют. 1944 у технікумі розпочали навчання 90 студентів. 1947 запроваджується підготовка спеціалістів заочної форми навчання.

З верес. 1949 в цьому закладі, окрім лісівників, розпочато підготовку і техніків-механіків за спеціальністю «Механізація сільськогосподарської роботи». Для практичних занять обладнано майстерню, лабораторію, автотракторний парк.

У 1952—53 збудовано новий триповерховий, цегляний будинок у монументальних формах, які були характерні для періоду постконструктивізму. При будівництві використані елементи, що підкреслюють переважаючу вертикальну направленість композиції. Головний фасад симетричний, має чітке горизонтальне і вертикальне членування, стримане оздоблення. Центральний ризаліт на 5 віконних осей завершений

трикутним фронтоном. У його поле поміщено слухове вікно, яке оздоблене стилізованою аркою із замковими каменями. Парадний вхід акцентований масивним порталом, окресленим півколонами зі спрощеними капітелями. Над входом двері балкону другого поверху обмежені спареними пілястрами, що підтримують антаблемент зі стилізованим невеликим карнизом у вигляді фронтону. Гладкі простінки з віконними прорізами чергуються з широкими рустованими пілястрами. Завершує композицію головного фасаду увінчувальний профільований карниз, у центральній частині — на кронштейнах. Бічні і дворові фасади виконані у більш простих формах.

123. Вул. Чугуївська, 43. Первісна будівля технікуму. Фото 1930-х рр.

123. Вул. Чугуївська, 43. Загальний вигляд. Фото кін. 1950-х рр.

123. Вул. Чугуївська, 43. Головний фасад. Фото 2010-х рр.

У цій будівлі розмістився навчальний корпус на 18 аудиторій з лабораторіями, спортивним та актовим залами. Студенти були забезпечені

3 гуртожитками для проживання, їдальнею. З 1956 розпочалася підготовка кваліфікованих спеціалістів з бухгалтерського обліку.

У 1989 введений до експлуатації новий навчальний корпус з комп'ютерним класом. Обладнаний оздоровчий пункт, побутовий комплекс. З цього ж часу розпочалося навчання у відділенні мисливствознавства. Створено унікальну матеріальну базу спецдисциплін егерської справи. Базою для підготовки мисливствознавців стало державне мисливське господарство «Печенізьке», в лісах якого водилися олені, кабани, косулі та інші дикі тварини. Обладнана єдина на Харківщині майстерня, де студенти вивчають таксидермію. У технікумі працювали майстерні, де студенти здобували навички практичної роботи з таких робітничих професій, як водій, тракторист, звальщик лісу.

У 2007 технікуму надано статус лісного коледжу. 2011 заклад згідно з наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1591 від 30.12.2011 «Про передачу вищих навчальних закладів із сфери управління Держлісагенства до сфери управління МОН» перейшов до підпорядкування Міністерства освіти і науки, як державний вищий навчальний заклад I рівня акредитації.

У Чугуєво-Бабчанському коледжі працював (1950—81) Сокол Іван Мефодійович (1919—81) — директор Чугуївського лісгоспу, одночасно директор Чугуївсько-Бабчанського лісного технікуму, заслужений лісівник УРСР, кандидат сільськогосподарських наук.

Навчалися:

1939 — Балакін Василь Микитович (1919—66) — Герой Радянського Союзу (1945), капітан РСЧА. На фронті з 1941. Під час німецько-радянської війни (1941—45) відзначився у серп. 1944 при форсуванні р. Вісла, захопленні та утриманні плацдарму. Указом від 24 берез. 1945 присвоєно звання Героя Радянського Союзу, нагороджений медаллю «Золота Зірка». Після війни проживав і працював у м. Коростишів (Житомирська обл.).

1953 (з відзнакою) — Цілюрик Анатолій Васильович (нар.

1935) — доктор біологічних наук, професор кафедри лісівництва Національного університету біоресурсів і природокористування України, академік Лісівничої академії наук України, член-кореспондент Української академії аграрних наук. Автор бл. 150 наукових праць, 5 монографій, 9 підручників та посібників, 49 методичних розробок та ін. наукової, науково-популярної та навчально-методичної літератури.

1955—58 — Ольшанський Олександр Андрійович (нар. 1940) — російський письменник. 1961—63 навчався у Літературному інституті ім. О. М. Горького (м. Москва, РФ), член спілки письменників СРСР (з 1979), 1979—81 — заступник головного редактора Головної редакції художньої літератури Держкомвидаву СРСР. На сьогодні працює керівником семінару прози на Вищих літературних курсах. Опублікував книги (зб. оповідань і повістей) «Сто п'ятий кілометр» (1977), «Китовый ус» (1981), дилогію «PrRR» та ін.

1980—82 навчався на відділенні механізації — Карманов Олександр Олексійович (1963—87) — воїн-афганець, прапорщик. Працював водієм у санепідемістанції. Загинув від ворожої кулі під час супроводу військової колони в ДРА. Нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно). Похований у м. Чугуєві.

1980—83 — Лузан Володимир Миколайович (1965—86) — воїн-афганець, ст. сержант. Брав участь у 28 бойових операціях і супроводі військових колон в Афганістані. Загинув підірвавшись на міні. Нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно). Похований в рідному с. Хатне (Великобурлуцький р-н, Харківська обл.).

1986 закінчив технікум Третяк Микола Іванович (1967—86) — воїн-афганець. Загинув від осколкових поранень гранати у бою в гірській ущелині, біля населеного пункту П'явущт (ДРА). Нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно). Похований в рідному с. Лубянка (Луганська обл.).

На центральному фасаді будівлі, ліворуч від входу встановлено 2 меморіальні дошки випускникам закладу: верхня пластикова —

з воїнам-афганцям: М. Третяку, О. Карманову, В. Лузану та нижня з чорного граніту — Герою Радянського Союзу В. Балакіну.

*Олена Конакова,
Ярослав Ліхольтов,
Анатолій Троян.*

С. ЛЕБ'ЯЖЕ,
ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

124. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1946 (іст.). Вул. Миру. Біля Будинку культури.

Поховано 127 воїнів РСЧА зі складу 353-го стрілецького полку 47-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули у листоп. 1941 в боях за село; 12-го танкового корпусу (3-я танкова армія, Західний фронт), 3-ї гвардійської стрілецької дивізії (13-й гвардійський стрілецький корпус, 2-а гвардійська армія, Південний фронт), які загинули в боях з нацистськими окупантами у лют. 1943 за визволення села. Відомі прізвища 42 воїнів.

1946 останки загиблих воїнів було перенесено з місць первісних поховань і поховано в братській могилі.

1954 на могилі встановлено скульптуру «Воїн з автоматом», яку у 1969 замінено новою «Воїн з прапором».

124. Братська могила радянських воїнів.

1988 біля братської могили встановлено скульптуру «Воїн з автоматом» (вис. — 3,0 м) із залізобетону,

відлиту на ХСФ. Постамент (1,4 × 1,45 × 1,35 м) з цегли. На могилі плита (2,95 × 1,5 м) із залізобетону. Перед постаментом — меморіальна металева дошка (0,7 × 1,2 м). Перед пам'ятником міститься його композиційний елемент — вінок із залізобетону.

Навколо братської могили огорожа із металевих ланцюгів.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

125. КУРГАН (археол.). За 2,2 км на південний схід від південної околиці села, біля балки Леб'яжа, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дона).

Відкрив В. Бородулін у 1977. Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 1,0 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

126. КУРГАН (археол.). За 0,7 км на захід від західної околиці села, праворуч від асфальтованої дороги до с. Пушкарне, біля балки Леб'яжа, на схилі лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дона).

Відкрив В. Бородулін у 1977. Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 0,5 м, діам. 20 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

127. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 2,75 км на південний схід від південної околиці села, біля балки Леб'яжа, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дона).

Відкрив В. Бородулін у 1977. Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається з курганів, розташованих дугоподібним ланцюжком у напрямку з півночі на південь, з відстанню між насипами 40—60 м. Вис. 0,8—2,0 м, діам. 25—35 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

128. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,95 км на південь від південної околиці села, ліворуч

від асфальтованої дороги до с. Коробочкине, біля балки Леб'яжа, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається 4 курганів, розташованих дугоподібним ланцюжком у напрямку з заходу на схід, з відстанню між насипами 50—80 м. Вис. 0,3—1,0 м, діам. 15—30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

129. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,35 км на південь від південної околиці села, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Коробочкине, біля балки Леб'яжа, на схилі лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Складається 3 курганів, розташованих ланцюжком у напрямку з півночі на південь, з відстанню між насипами 70—80 м. Вис. 0,4—0,5 м, діам. 20—30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

130. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). На околицях села, на лівому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Провів розвідки В. Бородулін у 1977.

Один курган розміщений за 0,5 м, на захід від західної околиці села. Група із 3 курганів за 1,0 км на південь від південної околиці села, у полі. Група із 4 курганів за 2,0 км на південь від південної околиці села, у полі. Один курган за 2,0 км на південний схід від південної околиці села біля польової дороги. Група із 3 курганів за 2,5 км на південний-схід від південної околиці села, у полі біля дороги.

Складається з 12 курганів. Вис. 0,8—2,0 м. Діам. до 40 м.

Поверхня розорюється.

Ірина Сніжко.

131. МОГИЛА БІЛОУСА Н. М., 1972 (іст.). На сільському кладовищі.

Білоус Нестор Микитович [4.11.1889, с. Лебеже, Зміївський пов., Харківська губ. (тепер с. Леб'яже,

Чугуївський р-н, Харківська обл.) — 15.03.1972, с. Леб'яже, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — свідок та автор щоденника подій Голодомору 1932—33, жертва репресій.

Закінчив 3 класи церковнопарафіальної школи у с. Лебеже (із серед. 1960-х рр. — Леб'яже). Учасник Першої світової війни, воював на території Польщі, зазнав тяжкого поранення. Працював колгоспним сторожем у Лебежему. 3 черв. 1935 — берез. 1936 обіймав посаду голови місцевого колгоспу. До моменту арешту (серп. 1937) — загосп.

Щоденник вів із 1911 по 1934. Занотовував особисті речі — одруження, народження дітей, описував події із життя села під час Української революції (1917—21), Голоду 1921—22 та НЕПу. Найбільше уваги у щоденнику приділено колективізації та розкуркуленню, грабівницьким хлібозаготівлям і спротиву селянства, перебігу подій Голодомору 1932—33. Щоденник виявлено у галузевому архіві СБУ у 2000-х рр., а пізніше оприлюднено.

131. Могила Білоуса Н. М.

На початку серп. 1937 заарештовано Н. Білоуса органами ДПУ з вилученням щоденника. У листоп. 1937 спецколегією Харківського обласного суду винесено вирок про ув'язнення автора щоденника на 6 років у виправно-трудових таборах за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР, з обмеженням у правах на 2 роки (звільнений з табору в лют. 1947). У квіт. 1949 особлива

нарада при МДБ СРСР ухвалила постанову про заслання Н. Білоуса на довічне поселення у м. Ігарка Красноярського краю (РФ). 1954 повернувся із заслання.

Реабілітований президією Харківського обласного суду 12 лип. 1958 за другою репресією за відсутністю в його діях складу злочину. 30 лип. 2008 Харківська обласна прокуратура переглянула справу Н. Білоуса і на підставі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», винесла рішення про його повну реабілітацію.

1972 на могилі покладено металеву гробницю (0,2 × 1,5 × 0,7 м) та встановлено чотирикінцевий хрест (2,2 × 1,4 × 0,04 м) з металевих труб. По центру хреста — металокерамічна меморіальна дошка (0,18 × 0,11 м) з вигравіюваним фотопортретом та інформативним написом.

Лариса Колесникова.

132. МОГИЛА БУХАЛО М. Ф., 2001 (іст.). На сільському кладовищі.

Бухало Марфа Филімонівна [14.01.1921, с. Лебеже, Лебежанський пов., Харківська губ. (тепер с. Леб'яже, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — 05.06.2001, с. Леб'яже, Чугуївський р-н, Харківська обл.] —

132. Могила Бухало М. Ф.

Герой Соціалістичної Праці (1948), ланкова.

Закінчила Лебежанську семирічну школу. Після завершення німецько-радянської війни (1941—45) трудову діяльність розпочала у колгоспі «Червоний колос» ланковою польової бригади.

У 1946 її ланка отримала рекордний урожай озимої пшениці.

У 1948 Указом Президії Верховної Ради СРСР присвоєно М. Буфало звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджена орденом Леніна, медалями.

2001 на могилі покладено надмогильну плиту (0,1 × 1,6 × 0,8 м) з мармурової крихти та встановлено скісну стелу (1,5 × 0,7 × 0,12 м) на прямокутному постаменті (0,20 × 0,89 × 0,40 м) з того ж матеріалу.

З чолового боку стели у лівому верхньому куті — металокерамічна дошка овальної форми з вигравіюваним фотопортретом, по центру — дошка (0,17 × 0,3 м) з інформативним написом.

Могила розташована на території родового поховання та оточена металевою огорожею (вис. 0,8 м).

*Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.*

133. МОГИЛА САМОФАЛА В. П., 2017 (іст.). Вул. Молодіжна. На сільському кладовищі.

Самофал Валерій Петрович (11.01.1969, с. Леб'яже, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 24.10.2017, м. Мар'їнка, Донецька обл.) — ст. солдат ЗСУ.

Біографія невідома. Водій 92-ї ОМБр.

Загинув 24 жовт. 2017 від кулі снайпера біля м. Мар'їнки, Донецької обл.

Указом Президента України № 98/2018 від 6 квіт. 2018 «Про відзначення державними нагородами України», за особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, зразкове виконання військового обов'язку, нагороджений орденом «За мужність» III ст. (посмертно).

На могилі встановлено стелу (вис. 1,8 м) прямокутної форми з чорного граніту на постаменті з того ж матеріалу із видруктованим

фотографічним знімком, на якому в повний зріст зображений В. Самофал, вдягнений у військову форму на фоні БТР-4, та присвятним написом.

133. Могила Самофала В. П.

У лівому верхньому куті стели зображено шестикінцевий хрест. Територію навколо могили викладено тротуарною плиткою.

Ярослав Ліхолетов.

134. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

Пам'ятний знак відкрито 4 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору 1932—33. Кількість загиблих не з'ясовано.

Процес організації і перебігу подій Голодомору в с. Леб'яже досить докладно описано у щоденнику місцевого мешканця Н. Білоуса (опубліковано у 2000-х рр.), що лягло в основу низки джерел для вивчення причин та наслідків Голодомору. Цінність джерела полягає і в тому, що поданий матеріал є типовим не тільки для сіл Чугуївщини, а й для всієї тогочасної України.

Пам'ятний знак виконано у вигляді дерев'яного чотирикінцевого хреста (3,3 × 2,1 × 0,15 м) оригінальної форми. Міцність конструкції забезпечується кріпленням частин компонентів знака з дерев'яними втулками. У нижній частині — металева дошка прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятним написом.

134. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Пам'ятний хрест міститься на території кладовища, яке оточено низькою бетонною огорожею.

Лариса Колесникова.

**СМТ МАЛІНІВКА,
ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ МАЛІНІВСЬКОЇ
ОТГ**

135. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—1943, 1947, 2008 (іст.). Майд. 1 Травня.

Поховано 371 воїнів РСЧА зі складу 169-ї стрілецької дивізії, які захищали село у жовт. 1941 (38-а армія, Південно-Західний фронт), а також радянські військовополонені, розстріляні нацистськими окупантами у 1941 на території концтабору, який перебував у смт Малинівка та воїни 106-ї танкової бригади 12-го танкового корпусу, 62-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули при звільненні села у лют. 1943. Відомі прізвища 199 воїнів.

1947 останки воїнів з первісних місць поховань було перенесено до братської могили. 1957 на могилі було встановлено залізобетонну скульптуру «Офіцер з вінком» (вис. 3,0 м), відлиту на ХСФ. Постамент (2,0 × 2,0 × 2,0 м) з цегли, на ньому встановлено дошку (0,8 × 0,8 м) з епітафією і переліком прізвищ похованих воїнів. З чолового боку біля підніжжя пам'ятника — 5 меморіальних дощок з епітафією і прізвищами похованих радянських воїнів.

135. Братська могила радянських воїнів. Загальний вигляд.

2005 ліворуч від братської могили встановлено стелу (2,2 × 1,35 × 6,8 м), на якій закріплено 10 меморіальних дощок. На першій — епітафія, на інших — перелік прізвищ загиблих воїнів-односельців у роки Другої світової війни.

22 черв. 2008 пошуковою групою СПП «Воєнні меморіали «Схід» проведено допоховання останків 2 воїнів РСЧА, які були поховані неподалік місця загибелі у лют. 1943 у городі садиби № 7 по вул. Матросова. На місці допоховання встановлено дерев'яний хрест.

135. Дерев'яний хрест на місці допоховання.

Територію братської могили вкрито бетонними плитами, влаштовані квітники. Встановлено невисоку металеву огорожу.

Лариса Колесникова,
Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.

136. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—45 (іст.). У лісі, неподалік в/ч А-2467.

Під час німецько-радянської війни (1941—45) мешканці смт Малинівка знайшли у лісі 2 поранених радянських льотчиків, які померли від ран. Поховання відбулося на місці загибелі.

Прізвища воїнів залишилися невідомими.

У 1980-х рр. за ініціати́ви керівництва розташованої поруч військової частини проведено упорядкування поховання. На могили покладено гранітні плити (1,2 × 0,8 м), між якими встановлено прямокутну стелу (1,0 × 0,8 × 0,1 м) із мармурової крихти на гранітній основі. З чолового боку стели прикріплено пластикову меморіальну дошку з епітафією, вгорі зображення червоної п'ятикутної зірки. На основі вмонтовано ще одну пластикову дошку з написом.

136. Братська могила радянських воїнів.

Поховання оточено невисокою металевою огорожею (2,0 × 2,0 м). Навколо хвойні насадження.

Лариса Колесникова.

137. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,25—0,4 км на південь від південної околиці села, на лівому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону), ліворуч від дороги на с. Стара Гнилиця.

Відкрив В. Бородулін у 1983, обстежив Г. Свистун у 2007, провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Складається з 5 курганів, розташованих ланцюжком на відстані 50—70 м один від одного. Вис. 0,2—0,8 м, діам. 15—40 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорується.

В'ячеслав Бородулін,
Іван Придятько.

138. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,2—1,5 км на південь від південної околиці селища, на лівому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежили В. Бородулін у 1983, Г. Свистун у 2007.

Складається з 2 курганів, які розташовані з північного сходу на південний захід за 0,3 км один від одного.

Під час інвентаризації нерухомих пам'яток археології Чугуївського р-ну у 2008 Г. Свистуном було встановлено, що поверхні курганів знищено під час будівництва винно-горілчаного заводу «Прайм».

Іван Придятько.

139. МОГИЛА ЛУГОВСЬКОГО В. В., 1984 (іст.). На селищному кладовищі.

Луговський Віктор Васильович (29.12.1964, смт Малинівка, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 08.08.1984, пров. Кабул, ДРА) — воїн-афганець. мол. сержант.

Народився у родині робітників. Закінчив у 1979 середню восьмирічну школу в смт Малинівка (тепер Малинівський ліцей № 2). У 2012 в знак вшанування пам'яті В. Луговського на головному фасаді будівлі встановлено меморіальну дошку. Після закінчення школи працював трактористом в радгоспі «Репінський».

11 трав. 1983 призваний до лав Радянської армії Чугуївським РВК. У навчальному підрозділі зв'язку опанував спеціальність радіотелеграфіста. Наприкін. листоп. 1983 служив у розвідувальному підрозділі,

139. Могила Луговського В. В.

в якому займався супроводом колон в Афганістані. Неодноразово брав участь у десятках бойових рейдах, засідках, розвідці пунктів дислокації та баз постачання супротивника.

Загинув від ворожої кулі 8 серп. 1984 в районі населеного пункту Калай-Фазі (пров. Кабул, ДРА) під час бойової операції.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квіт. 1985 В. Луговський нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно).

На могилі встановлено скісну стелу ($1,6 \times 0,6 \times 0,08$ м) із сірого граніту та надмогильну плиту ($0,04 \times 1,2 \times 0,6$ м) з того ж матеріалу. З чолового боку стели вгорі вмонтовано металокерамічний фотопортрет овальної форми та вигравіювано п'ятикутну зірку із присвятним написом.

Навколо поховання металева ого-рожа ($0,8 \times 2,0 \times 3,0$ м).

Ярослав Ліхолетов.

140. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЗАГИБЛИМ ВОЇНАМ-АФГАНЦЯМ, 2011 (іст.). Майд. 1 Травня, парк.

За даними Малинівської селищної ради 44 особи із смт Малинівка брали участь у радянсько-афганській війні (1979—89). Один з них — В. Луговський загинув 1984 під час бойової розвідки у пров. Кабул (ДРА). Похований на Малинівському селищному кладовищі. У 1985 нагороджений орденом Червоної Зірки (посмертно).

140. Пам'ятний знак воїнам-афганцям.

2011 на честь воїнів-афганців споруджено пам'ятний знак у вигляді прямокутної стели ($1,2 \times 0,6 \times 0,7$ м) з чорного граніту, яку встановлено на постаменті ($1,13 \times 0,5 \times 0,2$ м) з того ж матеріалу. Основа з цегли, облицьована плиткою. З чолового боку стели угорі вигравіювано зображення гірського ландшафту і бойового гелікоптера, внизу — бронетранспортер та осколки від вибуху. У центральній частині — присвятний напис. Перед постаментом підмурок для покладання квітів з цегли, облицьований керамічною плиткою.

Територія навколо пам'ятного знака викладена тротуарною плиткою, влаштований квітник у вигляді кола.

Лариса Колесникова.

141. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На селищному кладовищі.

Встановлено 4 трав. 2008 з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

141. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного восьмикінцевого хреста ($3,0 \times 1,1 \times 0,18$ м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми ($0,2 \times 0,4$ м) з присвятним написом.

*Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.*

142. ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ НАЦИСТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ 1941—43 (іст.). У лісі, за 0,2 км від вул. Заозерної.

Під час нацистського окупаційного режиму (1941—43) у смт Малинівка було розташовано 2 концтабори для радянських військовополонених.

Один з них містився у центрі селища, на місці кол. Архангело-Михайлівського храму (у 2000-х рр. збудована нова будівля). Перед відступом нацистів у лют. 1943 бл. 200 військовополонених було знищено і поховано у братській могилі в центрі села. Другий містився на околиці, біля вул. Заозерної. На цьому місці були розстріляні нацистами бл. 1 тис. чол. Остаточну кількість розстріляних військовополонених воїнів РСЧА не з'ясовано.

У 2008 за ініціативи місцевої громади на місці розстрілу радянських військовополонених під час нацистської окупації (1941—43) смт Малинівка у лісосмузі було встановлено пам'ятний дубовий шестикінцевий хрест (вис. 3,0 м). З чолового боку посередині хреста прикріплено чорну металеву дошку ($0,2 \times 0,4$ м) з присвятним написом. Підніжжя хреста укріплено бутовим каменем.

У 2016 неподалік вул. Заозерної на місці розташування другого концтабору встановлено пам'ятний знак жертвам нацистських концтаборів у вигляді асиметричної, угорі ламаної форми стели із чорного граніту ($1,0 \times 0,5 \times 0,15$ м) на прямокутному постаменті ($0,2 \times 0,8 \times 0,3$ м) з того ж матеріалу. Праворуч із чолового боку стели вигравіювано зображення 3 ліхтарів на високих опорах.

142. Пам'ятний хрест на місці розстрілу радянських військовополонених.

142. Пам'ятний знак жертвам нацистських концтаборів.

Ліворуч від них зображення протягнутих долонь рук в'язнів до птаха, які обмежені залізним колючим дротом, що символізує бажання їх отримати свободу. На постаменті — присвятний напис.

Навколо стели дерев'яна огорожа (вис. 1,0 м). Пам'ятні знаки розташовані у лісі на відстані 0,5 км один від одного.

Лариса Колесникова.

143. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЯКОВУ ОСТРЯНИЦІ, 2007 (іст.).

За 4,0 км на південний захід від центру селища, навпроти склозаводу та лікєро-горілчаного заводу «Прайм», в полі.

Відкрито у 2007 на честь засновника м. Чугуїв — Я. Остряниці. На церемонії відкриття та освячення кургану були присутні представники громадськості, місцеві жителі, керівництво селищної ради та священнослужителі.

Яків Остряниця (? — 6.05.1641) — один з керівників козацько-селянського повстання 1638 («Острянина повстання»). Вперше згадується в документах як полковник реєстрових козаків під час походу в 1633 разом з військом Речі Посполитої на Чернігово-Сіверщину. Після придушення повстання Павлюка 1637 прибув на Запорізьку Січ, де на поч. 1638 був обраний гетьманом нереєстрового козацтва. Навесні 1638 почалося повстання нереєстрових козаків на чолі з Я. Остряницею і К. Скиданом, яке підштовхнуло до масового селянського виступу на Київщині і Полтавщині. У кін. трав. — поч. черв. 1638 під проводом Я. Остряниці та Д. Гуни козаки взяли участь у «Жовнинській битві» (нині с. Жовнине, Черкаська

обл.) проти С. Потоцького та Я. Вишневецького. Після невдалої оборони Острянин і частина повстанців відступили на Слобідську Україну, де з дозволу московського уряду оселилися на Чугуївському городищі (тепер м. Чугуїв, Харківська обл.), інша частина повстанців відійшла за р. Дніпро і тримала оборону понад місяць. Подія дістала назву — «Старицька оборона».

Брав участь у боротьбі проти короточасних набігів татар. Під час заворушення, в зв'язку з загостренням відносин між рядовим козацтвом і козацькою старшиною, Остряниця був убитий.

143. Пам'ятний знак Якову Остряниці. Загальний вигляд.

Пам'ятний знак у вигляді кургану (земляного насипу) (вис. ~ 7,5—8,0 м) зі зрізаним верхів'ям, який увінчує залізний хрест (вис. 3,0 м). До вершини кургану веде похила доріжка, встипана піском (довж. ~ 35—40 м).

Ярослав Ліхолетов.

144. ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКУ Т. Г., 2001 (мист.). Майд. 1 Травня, парк.

Автори — ск. І. Ястребов, арх. В. Панежда.

Розміри: заг. вис. — 2,5 м; бюст (0,7 × 0,6 × 0,5 м) з граніту. Пам'ятник споруджено за ініціативи Народного-демократичної партії та НДО «Нова Україна». Урочисте відкриття відбулося 24 серп. 2001.

Увінчує пам'ять великого українського поета, художника і мислителя Т. Шевченка (1814—61).

На високому квадратному в плані обкладеному кахлем постаменті (вис. 1,8 м), розміщеному в центрі триступеневого стилобату, встановлено бюст Т. Шевченка, вирізьблений з сірого граніту. Автор створив образ

великого діяча української культури за мотивами світлина, з якої художник виконав офортний автопортрет 1860. Митця зображено без головного убору, в традиційному чоловічому костюмі серед. 19 ст. Риси обличчя ретельно відтворені. Постава голови, спрямований вдалечінь погляд, стиснуті вуста створюють образ вольової людини, філософа-інтелігента.

144. Пам'ятник Шевченку Т. Г.

З чолового боку постаменту крилатий вислів Т. Шевченка з прикінцевих строк віршу «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм» та факсимільний розчерк поета.

Наталя Мархайчук.

145. ПАМ'ЯТНИК ПЕРСОНАЖАМ ФІЛЬМУ «ВЕСІЛЛЯ В МАЛІНІВЦІ», 2013 (мист.). Вул. Пушкіна, 1. Біля будинку культури.

Автор — ск. С. Гурбанов. Заг. вис. — 1,7 м.

Пам'ятник присвячений персонажам музичної комедії режисера А. Тутишкіна «Весілля в Малинівці» — ад'ютанту Попандопуло та рядовому «Сметана». У 1967 на студії «Ленфільм» за сценарієм харків'янина Л. Юхвіда був знятий фільм, який отримав приз за кращий комедійний ансамбль акторів на Всесоюзному кінофестивалі у Ленінграді (1968). У фільмі ролі цих персонажів виконали актори М. Водяний та О. Смирнов, які стали прототипами образів скульптурної групи. Окремі епізоди з фільму знімалися в Малинівці.

4 серп. 2013 за ініціати́ви місцевої селищної ради встановлено пам'ятник у рамках фестивалю обрядового і сучасного дійства «Весілля в Малинівці — плюс», який проходить щорічно з 2011 за підтримки Чугуївської РДА.

Двофігурну бронзову композицію ад'ютанта Попандопуло (1,7 × 0,8 × 0,7 м) та рядового «Сметана» (1,56 × 0,88 × 0,75 м), що сидить на скрині (0,46 × 1,1 × 0,55 м) з бронзи встановлено на площадці (30,1 кв. м), викладеній сірою бруківкою. З чолового боку скрині закріплено бронзову інформаційну дошку (0,2 × 0,4 м) з написом.

Скульптор задумав групу як жанровий епізод, передбачив фотографування із постатями відомих персонажів. У першому ескізі Попандопуло аргументує свою жадібність маузером, що спрямований у небо. «Сметана» не хоче віддавати своє добро і сидючи на скрині захищає щойно вкрадені речі. В остаточному варіанті краще пророблена психологічна характеристика персонажів: танцюючий Попандопуло із зайвим біноклем та сумний статичний «Сметана», який згадав про справедливість, коли вислизає його здобич. Композиція розрахована на швидке сприйняття усіма мешканцями села. Високе дерево також включено у цю сцену як вертикальна домінанта, бо без дерева невисока група малопомітна з-за глядачів. Витвір сприяє гумористичним настроям під час офіційної реєстрації шлюбів у селищному загсі.

На час відкриття тонування групи було живописним, багатокольоровим. У 2017 обидві статуї пофарбовані графітною сумішшю і група втратила свою багатобарвність. Гумористична композиція підпорядкована оточуючим спорудам і перш за все Будинку культури.

145. Пам'ятник персонажам фільму «Весілля в Малинівці». Загальний вигляд.

145. Персонаж «Попандопуло».

145. Персонаж «Сметана».

Під час серпневих весільних фестивалів у Малинівці скульптурна група використовується як художній об'єкт для різноманітних заходів і жартів. На території Харківщини — це рідкісний і неповторний художній витвір з народною посмішкою до деяких особистостей доби визвольних змагань (1917—21).

Володимир Путятін.

146. СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VI», 2 тис. до н. е., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст. (археол.). У західній частині селища, на лівому березі

р. Сіверський Донець (прит. Дону), на схилі надзаплавної тераси.

Відкрив І. Костюченко у 1949.

Площу пам'ятки та потужність культурного шару не встановлено. Пам'ятка є поселенням доби бронзи та салтово-маяцької культури. Знайдено фрагменти ліпного посуду, чорного на зламі, а також уламки гончарного посуду і фрагменти червоноглиняних амфор.

Ймовірно, частково забудовано, частково розорюється городами.

Місце зберігання матеріалів обстеження невідоме.

Олексій Лантєв.

147. СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VII», 2 — 4 ст., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст. (археол.). У західній частині селища, на лівому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону), на схилі надзаплавної тераси в межах села.

Відкрив І. Костюченко у 1949.

Площу пам'ятки та потужність культурного шару не встановлено. Пам'ятка, вірогідно, є поселенням із відкладеннями черняхівської та салтово-маяцької культур. Знайдено фрагменти ліпного, а також уламки гончарного посуду, серед яких відзначено денце сірого посуду на підставці.

Ймовірно, частково забудовано, частково розорюється городами.

Місце зберігання матеріалів обстеження невідоме.

Олексій Лантєв.

148. СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VIII», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст. (археол.). У західній частині селища, в урочищі «Лоза», на схилі надзаплавної тераси, на лівому березі р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Відкрив І. Костюченко у 1949.

Площу пам'ятки та потужність культурного шару не встановлено. Пам'ятка належить до салтово-маяцької культури. Знайдено фрагменти гончарного посуду, що мав домішки до тіста у вигляді шамоту (інколи крупного) та піску. Вінця горщиків відігнуті назовні, по скошеній верхній гребінцевим штампом нанесено орнамент. По плечикам і стінкам — лінійний орнамент. Також був знайдений фрагмент глечика з орнаментом у вигляді вертикально проліскованих ліній, фрагмент ручки червоноглиняної амфори.

Ймовірно, частково забудовано, частково розорюється городами.

Місце зберігання матеріалів обстеження невідоме.

Геннадій Свистун.

149. СЕЛИЩЕ, 5—7 ст., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст. (археол.). На північно-західній околиці селища, на лівому березі р. Сіверський Донець (права прит. Дону). Північний та північно-східний кордон селища визначає безіменний струмок, що впадає в р. Сіверський Донець.

Відкрив та обстежив Г. Свистун у 2007.

Площа бл. 45 га. Потужність культурного шару не встановлено. Знайдено фрагменти ліпного та гончарного посуду, точильних каменів, обпаленої обмазки.

Пам'ятка, згідно з підйомним керамічним матеріалом, свідчить про приналежність селища до пеньківської, салтово-маяцької археологічних культур та часу заселення Слобожанщини в пізньому середньовіччі.

Розорюється. Розкопки не проводилися.

Матеріали обстеження зберігаються в ХММ І. Ю. Репіна.

Геннадій Свистун.

С. МИКОЛАЇВКА, ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

150. КУРГАН (археол.). За 2,5 км на північ від села, на високому лівому корінному березі вологої балки Леб'яжа, праворуч за 0,5 км на схід від ґрунтової дороги у напрямку із с. Ново-Миколаївка на с. Леб'яже Чугуївського р-ну.

Виявив і обстежив В. Дідик, провів візуальний огляд О. Лаптев у 2008.

Вис. 1,0 м, діам. 40 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Віктор Дідик.

151. КУРГАН (археол.). За 1,0 км на північний схід від села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Обстежили В. Дідик і О. Лаптев у 2008.

Висота 1,0 м, діам. 30 м. Форма — округла.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Іван Білько.

152. КУРГАН (археол.). За 0,65 км на північ від північної околиці села, у верхів'ї балки Леб'яжа, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дона).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 1,0 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

153. КУРГАН (археол.). За 2,35 км на північ від східної околиці села, у верхів'ї балки Леб'яжа, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 1,0 м, діам. 40 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

154. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,75 км на північний захід від села, та за 0,5 км на схід від шосейної дороги у напрямку до с. Леб'яже.

Виявили і обстежили В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Складається з 4 курганів. Вис. 0,2—0,5 м, діам. 20—30 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Галина Кулик.

155. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,85 км на північ від північно-західної околиці села.

Виявив і обстежив В. Дідик у 2008.

Розміри вис. 0,3—1,0 м, діам. 15—30 м. Форма — округла.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Насипи курганів розорюються.

Олена Бабич.

С. МОСЬПАНОВЕ, ЦЕНТР СІЛБРАДИ

156. КУРГАН (археол.). За 2,125 км на захід від західної околиці села, праворуч від ґрунтової дороги на с. Мосьпанове.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 0,3 м, діам. 40 м.

156. Курган № 3. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Галина Кулик.

157. КУРГАН (археол.). За 0,25 км на захід від західної околиці села, 0,55 км на південь від дамби ставка, праворуч від ґрунтової дороги на с. Мосьпанове.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 0,3 м, діам. 30 м.

157. Курган № 4. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Владислав Резніков.

158. КУРГАН (археол.). На західній околиці села, за 0,2 км на південь від господарчого двору, на правому березі р. Крайня Балаклійка (прит. р. Балаклійка).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки

1973, провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Вис. 0,7 м, діам. 30 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводились. Розорюється.

Владислав Резніков.

159. КУРГАН (археол.). На західній околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 2,0 м, діам. 80 м.

159. Курган № 6. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Владислав Резніков.

160. КУРГАН (археол.). За 0,5 км на захід від південно-західної околиці села, ліворуч від ґрунтової дороги на с. Мосьпанове.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 0,7 м, діам. 30 × 50 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

160. Курган № 9.

Галина Кулик.

161. КУРГАН (археол.). За 0,75 км на південь від південної околиці села.

161. Курган № 10. Вигляд з півдня.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 1,7 м, діам. 50 м.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Задернований.

Галина Кулик.

162. КУРГАН (археол.). За 0,75 км на південь від південної околиці села, та за 0,72 м на захід від місця впадіння р. Вовчий Яр в р. Крайня Балаклійка (прит. р. Балаклійка).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

Вис. 1,0 м, діам. 50 м.

162. Курган № 14. Вигляд із заходу.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Галина Кулик.

163. КУРГАН, 3 тис. до н. е. — 1 тис. (археол.). За 0,5 км на схід від східної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

Вис. 0,3 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводились. Розорюється. На поверхні насипу візуально зафіксовано фрагмент ліпної неорнаментованої кераміки доби бронзи.

Галина Кулик.

164. КУРГАН 3 тис. до н. е. — 1 тис. (археол.). За 1,5 км на південь від південної околиці села, праворуч від ґрунтової дороги на с. Мосьпанове.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Вис. 3,0 м, діам. 50 м.

164. Курган № 15. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Поверхня кургану задернована, порушена окопом, який був тут під час німецько-радянської війни (1941—45).

Геннадій Свистун.

165. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,5 км на захід від західної околиці села, 0,8 км на північний захід від ставка.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

165. Курган № 7. Вигляд зі сходу.

165. Курган № 8. Вигляд зі сходу.

Складається з 2 курганів. Вис. 1,2—1,3 м, діам. 35—40 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.
Владислав Резніков.

166. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (ареол.). За 1,125 км на схід від східної околиці села, праворуч ґрунтової дороги в с. Мосьпаново.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

166. Курган № 16.

166. Курган № 17.

166. Курган № 18.

Складається з 3 курганів, розташованих ланцюжком з північного заходу на південь. Вис. 0,3—1,7 м, діам. 30—35 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.
Владислав Резніков.

167. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,75 км на північ від господарчого двору на північній околиці села, біля перехрестя ґрунтових доріг.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик, В. Резніков у 2008.

167. Курган № 20.

167. Курган № 21.

Складається з 2 курганів. Вис. 0,7—1,0 м, діам. 40 м та 40 × 100 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.
Галина Кулик.

168. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «ШИНКАРЕВІ МОГИЛИ» (археол.). За 2,0 км на захід від західної околиці села, та за 0,2 км на південь від господарчих споруд.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Складається з 2 курганів. Вис. 1,4—2,0 м, діам. 60 м.

168. Курган № 1. Вигляд із заходу.

168. Курган № 2. Вигляд із заходу.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Розкопки не проводились. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

Галина Кулик,
Ярослав Ліхолетов.

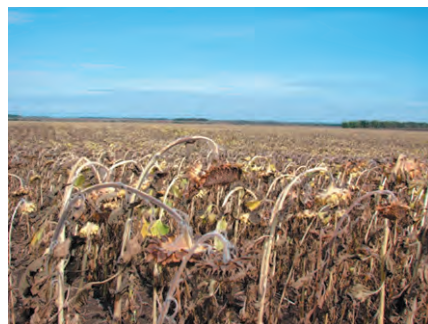
169. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 тис. до н. е. — 1 тис. (археол.). За 0,8—1,2 км на південний захід від південної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Складається з 3 курганів. Вис. 1,5—2,0 м, діам. 50—100 м.

169. Курган № 11. Вигляд зі сходу.

169. Курган № 12. Вигляд зі сходу.

169. Курган № 13. Вигляд зі сходу.

Розкопки не проводилися. Культурна приналежність не визначена. Розорюються.

Галина Кулик.

170. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1942—43, 2015 (іст.). В центрі села, біля Будинку культури.

Складається з братської могили радянських воїнів та пам'ятного знаку воїнам-афганцям.

Братська могила радянських воїнів 1942—43 (іст.). В центрі села, біля Будинку культури.

Поховано 79 воїнів РСЧА зі складу 646-го стрілецького полку (6-а армія, Південно-Західний фронт), 31-ї та 277-ї окремих стрілецьких дивізій (38-а армія, Південно-Західний фронт), які вели бої біля с. Мосьпанове з нацистськими окупантами в берез.-квіт. 1942, а також з частин 6-го гвардійського кавалерійського (6-а армія, Південно-Західний фронт) та 34-го стрілецького корпусів (Південно-Західний фронт), які визволяли село 5 лют. 1943. Відомі прізвища 71 воїнів.

1957 на могилі встановлено пам'ятник із залізобетонною скульптурною групою «Воїн та партизанка» (вис. 3,0 м) виготовлений на ХСФ, яку розміщено на триступневому цегляному постаменті (2,45 × 1,2 × 1,6 м). Стилобат теж триступневий, на верхній сходинці якого, по кутах периметру, розташовані траурні вази. Перед пам'ятником на осі симетрії — символічний вінок із залізобетону. З чолового боку постаменту — меморіальні дошки з епітафією та прізвищами загиблих воїнів. Прилеглу територію упорядковано, огорожено. До пам'ятника веде бетонна доріжка.

170. Братська могила радянських воїнів. Загальний вигляд.

Ліворуч від братської могили — висока горизонтальна стела (1,5 × 3,0 × 0,2 м), на якій розміщено 6 меморіальних дощок білого кольору з мармуру (0,5 × 1,0 м). Над 5 вертикальними дошками з прізвищами загиблих воїнів-земляків міститься горизонтальна дошка з присвятно-меморіальним написом.

Навколо огорожа з металевих ланцюгів.

Пам'ятний знак воїнам-афганцям, 2015 (іст.) Праворуч від братської могили.

Встановлений у 2015 за ініціативи місцевої громади.

Пам'ятний знак у вигляді прямокутної стели із чорного граніту (1,17 × 0,5 × 0,045 м) на постаменті з того ж матеріалу та на цегляному підвищенні, облицьованому керамічною плиткою.

170. Пам'ятний знак воїнам-афганцям.

З чолового боку угорі стели вигравіювано бойовий гвинтокрил на фоні гір, у нижній частині БТР-60 на фоні гір та прикордонного стовпця. У центрі стели — присвятний напис.

До пам'ятного знаку веде доріжка викладена тротуарною плиткою.

Світлана Кондрашова,
Ярослав Ліхолітов,
Тетяна Романова.

171. МОГИЛА МАСЛОВА Р. Є., 1943 (іст.). На сільському кладовищі.

Маслов Ростислав Євгенович (?—1943, с. Мосьпанове, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — ст. лейтенант. Загинув за звільнення с. Мосьпанове від нацистських окупантів у 1943.

1958 на могилі було встановлено обеліск (2,2 × 0,7 × 0,7 м) з цегли, поштукатурений. У кін. 1980-х рр. пам'ятник замінено. Покладено надмогильну плиту (1,8 × 0,7 м) з мармурової крихти та встановлено прямокутну стелу (1,5 × 0,7 × 0,15 м) з того ж матеріалу.

171. Могила Маслова Р. Є.

З чолового боку у верхній центральній частині стели розміщено виділену червоною фарбою п'ятикутну зірку. Під нею вмонтовано прямокутну мармурову дошку з присвятним написом. Навколо могили металева огорожа (вис. 1,2 м).

Світлана Кондрашова,
Юрій Палкін.

172. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТ- ВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2003

(іст.). На сільському кладовищі.

Встановлений 10 серп. 2003 до 70-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Один із перших пам'ятних знаків за цією тематикою, встановлених у Чугуївському р-ні. Остаточну кількість загиблих у с. Мосьпанове не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді чотирикінцевого дерев'яного хреста (4,5 × 1,5 × 0,2 м). У нижній частині прикріплено дерев'яну дошку (0,15 × 0,75 м) із присвятним написом.

Лариса Колесникова.

с. Нова Гнилиця, ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

173. БРАТСЬКА МОГИЛА РА- ДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1946 (іст.). Вул. Центральна.

Поховано 46 воїнів РСЧА 617-го стрілецького полку (38-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули у жовт.-листоп. 1941 при обороні села від нацистських окупантів і частин 111-ї стрілецької дивізії (7-а гв. армія, Степовий фронт), 6-го гвардійського кавалерійського корпусу (6-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули в боях при обороні й визволенні села у лют. 1943, також воїни 95-го медико-санітарного батальйону 6-ї стрілецької дивізії, 807-го стрілецького полку. Відомі 32 прізвища.

Згідно з рішенням виконкому Граківської сільради, до якої в той час входило село, у 1946 жителі села перенесли останки загиблих радянських воїнів, з первісних місць поховання і поховали їх у братській могилі. На могилі було встановлено обеліск.

1969 на могилі (5,0 × 6,0 м) встановлено залізобетонну скульптуру «Воїн з автоматом і каскою» (вис. 1,75 м), виготовлену на ХСФ.

Скульптуру розташовано на цегляному прямокутному постаменті (1,1 × 1,8 × 1,65 м). З чолового боку на постаменті — меморіальна дошка з епітафією.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

173. Братська могила радянських воїнів.

174. КУРТАННИЙ МОГИЛЬ- НИК (археол.). За 0,5 км на захід від с. Нова Гнилиця, ліворуч від шосей- ної дороги Ізюм—Харків.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежив В. Дідик у 2008.

3 кургани, витягнуті ланцюжком з півдня на північ, на відстані 35—50 м один від одного. Вис. 0,2—1,5 м, діам. — 15—40 м. Культурну приналежність не визначено.

Розкопки не проводилися. Розорується.

Наталія Левченко.

с. НОВОПОКРОВКА, ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ

175. БРАТСЬКА МОГИЛА РА- ДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1950 (іст.). Вул. Дворянська. У сквері, біля селищної ради.

Поховано 149 воїнів РСЧА зі складу 12-го танкового корпусу разом з частинами 62-ї гвардійської стрілецької дивізії (3-я танкова армія, Воронежський фронт), які загинули у лют.-берез. 1943 в боях з нацистськими окупантами при обороні селища та 122-ї, 124-ї (21-а армія, Південно-Західний фронт), 126-ї гвардійських стрілецьких полків 41-ї гвардійської стрілецької дивізії разом з частинами 303-ї стрілецької дивізії, які загинули 12—13 серп. 1943. Відомо 141 прізвище радянських воїнів.

1950 на братській могилі (7,0 × 7,0 м) останки загиблих воїнів перенесено з первісних місць поховання до братської могили, на якій встановлено обеліск.

1955 пам'ятник замінено з відлигою на ХСФ скульптурою «Офіцер

з вінком». Урочисте відкриття відбулося в трав. 1957 в ознаменування 12-ї річниці Перемоги.

175. Братська могила радянських воїнів.

Залізобетонну скульптуру (2,5 × 1,5 × 1,5 м) встановлено на квадратному постаменті з потинькованої цегли (1,8 × 1,5 × 1,5 м) та на стилобаті (3,7 × 3,47 × 0,5 м). З чолового боку постаменту вмонтовано 2 меморіальні дошки з мармурової крихти з іменами загиблих. Біля підніжжя пам'ятника на стилобаті — меморіальна дошка із мармуру (0,4 × 0,6 м) з епітафією.

*Світлана Кондрашова,
Тетяна Романова.*

176. КУРТАН (археол.). За 3,1 км на північ від північно-східної околи- ці селища, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Кам'яна Яруга та ліво- руч від автотраси Чугуїв—Харків, на узвишші правого берега р. Студенок (прит. р. Уди).

Виявив В. Ревенко у 2003. Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Вис. 0,6 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорується.

В'ячеслав Ревенко.

177. КУРТАН (археол.). За 0,2 км на північ від східної околиці селища, праворуч від асфальтованої дороги з смт Нова Покровка до с. Василів Хутір, на схилі лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Ревенко у 2003, О. Лаптев у 2007.

Вис. 1,0 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Задернований.

В'ячеслав Ревенко.

178. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,8 км на захід від північно-західної околиці селища, праворуч від асфальтованої дороги з смт Нова Покровка до смт Введенка, на схилі лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Ревенко у 2003, О. Лаптев у 2007.

Складається з 3 курганів, розташованих ланцюжком у напрямку зі сходу на захід, за 50—60 м один від одного. Вис. 0,5—1,2 м, діам. 25—40 м. Найвищий курган (найзахідніший у ланцюжку) має власну назву «МОГИЛА СОЛЬКА».

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

179. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 3,5 км на північ від північно-східної околиці селища, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Кам'яна Яруга та ліворуч від автотраси Чугуїв—Харків, на узвишші правого берега р. Студенок (прит. р. Уди).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Ревенко у 2003, О. Лаптев у 2007.

Складається з 5 курганів, розташованих звивистим ланцюжком у напрямку з заходу на схід, за 30—150 м один від одного. Вис. 0,3—1,4 м, діам. 15—35 м. Курган № 7 (найбільш південний) при висоті 0,7 м має насип розмірами 40 × 25 м, витягнутий з півночі на південь.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

180. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,55 км на північ від східної околиці селища, на узвишші лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Ревенко у 2003, О. Лаптев у 2007.

Складається з 2 курганів, розташованих у напрямку з півдня на північ, за 50 м один від одного. Вис. 0,7—0,8 м, діам. 25—30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється. Насип південного кургану пошкоджений при спорудженні меліоративної системи.

В'ячеслав Ревенко.

181. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На селищному кладовищі, біля центрального входу.

Відкрито 29 квіт. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

181. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

Чотирикінцевий фігурний хрест (вис. 2,0 м) із залізобетону встановлено на прямокутному постаменті

(1,0 × 0,8 × 0,8 м) із декоративним оздобленням та на основі (0,2 × 1,1 × 0,9 м) з того ж матеріалу. З чолового боку постаменту вмонтовано 2 металеві дошки: угорі овальної форми (0,30 × 0,15 м), внизу — прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з інформативним та присвятним написами.

Перед пам'ятним знаком покладено гранітну плиту рожевого кольору. Територія кладовища оточена металевою огорожею.

Лариса Колесникова.

182. ПОСЕЛЕННЯ, 12—8 ст. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 2—4 ст., 8—10 ст. (археол.). В межах села, біля житлових будинків №№ 34—44 по вул. Центральна, на піщаному підвищенні першої надзаплавної тераси лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Виявив І. Левицький у 1936. Дослідили І. Левицький 1936, Ю. Кухаренко 1949, Б. Шрамко 1960.

Приблизна площа 190 × 300 м. Потужність культурного шару 0,4—0,45 м.

У 1949 роботами Ю. Кухаренка розкрито 520 кв. м.

Досліджено 1 наземне глинобитне житло (3,4 × 4,9 м) черняхівської культури. На поселенні знайдені залишки залізоплавильного горну (0,9 × 0,75 м, вис. 0,72 м), що належить до салтівської культури.

Досліджено культурні шари бондарихінської та лісостепової культури скіфського часу, черняхівської та салтівської культур. На поселенні виявлено 20 ямних поховань, здійснених за обрядом трупоспалення, в яких знайдено кераміку черняхівської та салтівської культур. Також виявлене зруйноване поховання за обрядом трупопокладення 8—10 ст., із західною орієнтацією розміщення небіжчика та інвентарем у вигляді столового кухля. Досліджено 2 комплекси залізних речей, до складу яких входили зброя (шаблі, списи), елементи кінської збруї, датовані 8—10 ст.

Розорюється, частково забудоване.

Матеріали досліджень зберігаються в МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна та ІА НАНУ. Матеріали розкопок І. Левицького 1936 зберігалися в ХІМ ім. М.Ф. Сумцова та втрачено під час німецько-радянської війни (1941—45).

*Олексій Лаптев,
Іван Резніченко.*

183. ПОСЕЛЕННЯ, 8—10 ст. (археол.). На південній околиці села, на городах садиб по вул. Леонова, на північному березі оз. Подовського (Подвойського) на лівому березі р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Відкрив І. Костюченко у 1949.

Розміри не визначено. Потужність культурного шару не встановлено. Відзначено знахідки ліпної шамотованої кераміки з прямими вінцями, прикрашеними насічками та вдавненнями. Знайдено уламки амфор та гончарної кераміки салтівської культури, уламок пряслиця та точильний камінь.

Матеріали досліджень зберігаються в ІА НАНУ.

Олексій Лаптев.

184. ПОСЕЛЕННЯ, 12—8 ст. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст. (археол.). За 0,4 км на південний схід від східної околиці села, на піщаному мису першої надзаплавної тераси лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця), на краю кар'єру.

Відкрив І. Костюченко 1949 (поселення «Лаптево-II»), провели візуальний огляд Є. Пузаков 1958 (поселення «Ново-Покровське-2»), Б. Шрамко 1959 (поселення та могильник «Нова Покровка»), А. Дегтярь 1977 (могильник «Нова Покровка»), Г. Сви-стун та О. Лаптев 2007, проводив розвідки з шурфуванням Б. Шрамко 1960. Поселення відкрите двічі (1949, 1958), а 1959 було помилково інтерпретоване.

Приблизні розміри: 600 × 300 м. Потужність культурного шару та кількість шурфів невідомі. Знайдено ліпну кераміку бондарихінської культури; ліпну кераміку та металеві вироби (залізні ніж та булавка, бронзові вістря стріл) скіфського часу; гончарну кераміку, пряслиця зі стінки сосуду, залізний гак салтівської культури. Також фіксувалися сліди залізорудного виробництва у вигляді шлаків.

Між 1949 та 1958 поселення почало руйнуватися кар'єром, а до 1977 його залишки були засаджені хвойним лісом.

Матеріали досліджень зберігаються в ІА НАНУ, МАЕСУ при ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

Іван Резніченко.

185. ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст. (археол.). За 0,3 км на південний схід від села, на піщаному підвищенні першої надзаплавної тераси лівого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця), на краю кар'єру.

Відкрив І. Левицький у 1936, досліджував Ю. Кухаренко у 1949.

Приблизні розміри: 90 × 250 м. Потужність культурного шару 0,4—0,5 м. Досліджено 140 кв. м. Виявлено одне наземне глинобитне житло (3,4 × 4,9 м) із залишками великої кількості шматів глиняної обмазки від стін. Знайдено фрагменти гончарної, лискової та шерехатої черняхівської кераміки, глиняні прясла та грузила.

Розорюється.

Матеріали досліджень зберігаються в ХІМі.

Іван Резніченко.

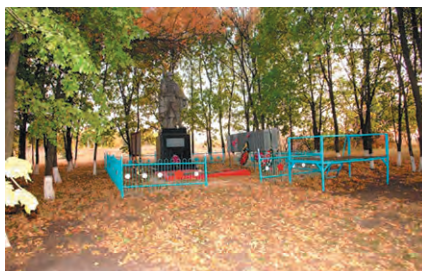
С. ПІЩАНЕ, ВЕЛИКОБАБЧАНСЬКА СІЛЬРАДА

186. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43, 1954 (іст.). В центрі села.

Поховано 366 воїнів РСЧА 13-ї гвардійської стрілецької дивізії (38-а армія, Південно-Західний фронт), 143-го гвардійського стрілецького полку 48-ї стрілецької дивізії (6-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули в боях при обороні й визволенні села у берез.-квіт. 1942 та у серп. 1943. Відомі прізвища 309 воїнів.

1954 останки загиблих радянських воїнів було перенесено з місць поховання до братської могили.

1975 на могилі замість обеліску 1954 встановлено типовий пам'ятник «Воїн з автоматом». Скульптуру з мармурової крихти (вис. 2,5 м) відлито на ХСФ, встановлено на чорному цегляному постаменті квадратної форми (1,8 × 1,8 × 1,8 м).

186. Братська могила радянських воїнів.

На постаменті меморіальна дошка з епітафією. Ліворуч і праворуч від пам'ятника на металевих конструкціях силумінові меморіальні дошки (0,5 × 1,0 м) з переліком прізвищ загиблих воїнів, епітафією і переліком прізвищ воїнів-земляків.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

187. КУРГАН (археол.). За 0,35 км на південь від південної околиці села, неподалік від сільського кладовища, ліворуч від асфальтованої дороги до с. Велика Бабка, на узвишші правого берега р. Непокрита (прит. р. Велика Бабка).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежили В. Ревенко у 2004, О. Лаптев у 2008.

Вис. 0,3 м, діам. — 15 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

188. ПОСЕЛЕННЯ «ПІЩАНЕ-1», 7—3 ст. до н. е. (археол.). За 1—1,5 км на південний захід від села, на високому мисі правого берега р. Велика Бабка (прит. Сіверського Дінця), який утворений злиттям мокрого яру (на південний схід від поселення) з долиною річки.

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Займає площу 8 га та має розміри 800 × 100 м. Потужність культурного шару не визначена. На поверхні візуально зафіксовано фрагменти ліпленого посуду скіфського часу, кістки тварин.

Розкопки не проводилися. Поверхня розорюється. Через поселення з південного сходу на північний захід проходить ґрунтова дорога та ЛЕМ.

188. Поселення «Піщане-1». Вигляд з північного боку.

Середина поселення навпіл розділена лісосухою, яка тягнеться з південного заходу на північний схід.

Матеріали обстеження зберігаються в ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Олексій Лаптев.

**С. ПУШКАРНЕ,
ЧКАЛОВСЬКА ОТГ**

189. КУРГАН (археол.). За 0,5 км на південний схід від південної околиці села, праворуч від асфальтованої дороги до с. Леб'яже, на схилі лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 0,2 м, діам. 30 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

190. КУРГАН (археол.). За 2,4 км на південний схід від південної околиці села, праворуч від асфальтованої дороги з с. Леб'яже до с. Коробочкине, на узвишші лівого берега р. Сіверський Донець (прит. Дону).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 0,6 м, діам. 25 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

**С. РТИЩІВКА,
ГРАКІВСЬКА СІЛРАДА**

191. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 2,0 км на південний захід від села, біля витоків балки.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів візуальний огляд В. Дідик у 2008.

Складається з 2 курганів, які розташовані ланцюжком з північного заходу на південний схід, з відстанню 44 м один від одного. Вис. 0,5 м, діам. 25—30 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Інтенсивно розорюється.

Іван Придятько.

**С. СВИТАНОК,
ВВЕДЕНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА**

192. КУРГАН (археол.). За 2,25 км на схід від східної околиці села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Вис. 1,0 м, діам. 30 м.

Розкопки не проводилися. Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

*Галина Кулик,
Владислав Резніков.*

193. МОГИЛА КАРАСИКА О. І., 2014 (іст.). На сільському кладовищі.

Карасик Олександр Іванович (28.02.1967, с. Кислівка, Куп'янський р-н, Харківська обл. — 3.09.2014 с. Новозар'ївка, Старобешівський р-н, Донецька обл.) — мол. сержант ЗСУ.

Біографія невідома. Командир відділення 92-ї ОМБр.

Загинув внаслідок артилерійського удара з РСЗВ БМ-21 «Град» та мінометів по колоні зведеного підрозділу 92-ї бригади в 5,0 км. від с. Комісарівка (Старобешівський р-н, Донецька обл.).

Розміри поховання — 2,0 × 3,0 м. Встановлено дерев'яний хрест з присвятим написом на могилі та дошку пам'яті у м. Куп'янськ.

Указом Президента України № 282/2015 «Про відзначення державними нагородами України» від 23 трав. 2015 «За особисту мужність і героїзм, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі під час російсько-української війни» нагороджений орденом «За мужність» III ст. (посмертно).

Ярослав Ліхолетов.

**С. СТАРА ГНИЛИЦЯ,
МАЛИНІВСЬКА ОТГ**

194. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 (іст.). Вул. Дружна, у сквері.

Поховано 295 воїнів зі складу 62-ї гвардійської, 127-ї стрілецької дивізій 273-го кавалерійського полку, які загинули при визволенні села від нацистських окупантів у лют. 1943. Відомо 148 прізвищ.

У 1959 на могилі було встановлено скульптуру «Офіцер з вінком» відлиту на ХСФ, яку в 2011 замінено. Скульптура воїна з автоматом (вис. 2,5 м) із залізобетону міститься на квадратному постаменті (2,5 × 1,65 × 1,65 м) та на трьохсхідчастій основі. Постамент та основа із цегли, потиньковані та пофарбовані зеленою фарбою. З трьох боків до постаменту вмонтовано гранітні меморіальні дошки з епітафією та переліком прізвищ похованих воїнів.

194. Братська могила радянських воїнів.

До братської могили веде доріжка, викладена тротуарною плиткою.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

195. КУРГАН (археол.). За 2,75 км на південь від південної околиці села, праворуч від залізниці.

Виявили співробітники Інституту із землевпорядкування ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів розвідку та обстежив В. Бородулін у 1977. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Вис. 1,5 м, діам. 40 × 100 м. Форма — овальна.

Розкопки не проводилися. Розорюється.

Кирило Мизгін.

196. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТ- ВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008

(іст.). На сільському кладовищі.

Встановлено 30 квіт. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного хреста (3,0 × 1,2 × 0,12 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятим написом.

Лариса Колесникова.

с. СТАРА ПОКРОВКА,
ЦЕНТР СІЛЬРАДИ

197. БРАТСЬКА МОГИЛА РА- ДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1949

(іст.). Вул. Миру.

Поховано 149 воїнів РСЧА із підрозділів 111-ї стрілецької дивізії (7-а гвардійська армія, Степовий фронт) та з частин 152-ї стрілецької дивізії (6-а армія, Південно-Західний фронт), які загинули в боях при визволенні села від нацистських окупантів у лют., серп. 1943. Відомі прізвища 53 воїнів.

1949 останки полеглих воїнів були перенесені з первісних місць поховань до братської могили.

1975 на могилі встановлено пам'ятник «Воїн з автоматом», відлитий на ХСФ. Залізобетонну фігуру воїна (вис. 2,5 м) на низькому плінті встановлено на квадратному у плані цегляному постаменті (2,0 × 2,0 × 2,0 м) прямокутної форми, який розташований на односходинковому стилюваті. Обабіч постаменту — цегляні стели. Стели і постаментиньковані.

197. Братська могила радянських воїнів.

На лівобічній стелі (довж. 1,4 м) — дати початку і кінця німецько-радянської війни. На правобічній (довж. 5,0 м) — 2, розташовані одна над одною, мармурові дошки: верхня (0,3 × 0,5 м) з епітафією, нижня (0,5 × 0,5 м) — з переліком прізвищ загиблих воїнів. Перед пам'ятником територію упорядковано, доріжки викладено тротуарною плиткою, влаштовано клумбу.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

198. КУРГАН (археол.). За 1,7 км на південний схід від східної околиці села, на дачній ділянці, на узвишші правого берега р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Обстежив В. Ревенко у 2003.

Вис. 1,0 м, діам. 40 м. Розкопки не проводилися.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розорюється.

В'ячеслав Ревенко.

199. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТ- ВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008

(іст.). На сільському кладовищі.

Встановлено 20 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак у вигляді дерев'яного чотирикінцевого хреста (2,5 × 1,5 × 0,15 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятим написом.

Лариса Колесникова.

200. СЕЛИЩЕ, 2—4 ст. (археол.). За 0,2 км на північ від західної околиці села, праворуч від дороги, що веде до мосту через р. Уди (прит. Сіверського Дінця).

Виявив та провів розвідки І. Костюченко у 1949. У 1950-60-і рр. селище досліджувалося скіфо-слов'янською експедицією ХДУ (Б. Шрамко, В. Михеев, Б. Зайцев).

Приблизні розміри: 50 × 300 м. Потужність культурного шару — 0,6—0,7 м. На поверхні знайдено скупчення шматів глиняної обмазки жител, кружальна кераміка, глиняні

біконічні прясла, уламки зернотерок та кістки свійських тварин.

Розкопки не проводились. Розорюється.

Матеріали обстеження зберігаються в ІА НАНУ та ХІМ ім. М.Ф. Сумцова.

*Ярослав Ліхолетов,
Іван Серьогін.*

с. СТУДЕНОК,
ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

201. КУРГАННИЙ МОГИЛЬ- НИК (археол.).

За 1,75 км на південь від села, ліворуч від ґрунтової дороги у напрямку Волохів Яр—Іванівка.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провів візуальний огляд В. Дідик у 2008.

Складається з 3 курганів, розташованих ланцюжком з південного сходу на північний захід, з відстанню 15—30 м один від одного. Вис. 0,3—0,8 м, діам. 20—25 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводились. Розорюється.

Іван Придятько.

с. ТЕРНОВА,
ВВЕДЕНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

202. БРАТСЬКА МОГИЛА РА- ДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943 (іст.).

Вул. Центральна, біля НВК.

Поховано 239 воїнів РСЧА зі складу 501-го, 728-го стрілецьких полків, частини 12-го і 15-го танкових корпусів, 62-ї гвардійської стрілецької, 160-ї, 180-ї стрілецьких дивізій, 122-го, 126-го гвардійських стрілецьких полків, 41-ї гвардійської стрілецької дивізії, які звільняли село у лют.-берез., серп. 1943. Відомі всі прізвища.

1957 на братській могилі встановлено типовий пам'ятник «Воїн з автоматом», відлитий на ХСФ. Залізобетонну скульптуру воїна (вис. 2,5 м) розміщено на прямокутному в плані двоступеневому цегляному постаменті (2,8 × 1,1 × 1,1 м). З чолового боку нижньої частини закріплено меморіальну дошку з епітафією.

202. Братська могила радянських воїнів.

Перед пам'ятником на похилій стелі — 5 меморіальних дощок з білого мармуру. У верхній частині кожної дошки — дати початку і кінця німецько-радянської війни (1941—45) і червона зірка, під ними — прізвища похованих радянських воїнів. По кутах периметра пам'ятки встановлено залізобетонні траурні вази. Навколо братської могили металева огорожа.

*Світлана Кондрашова,
Тетяна Романова.*

203. КУРГАН (археол.). За 0,4 км на північний захід від господарсько-го двору (східна околиця села), за 1,25 км від лівого берега р. Роганки (прит. Уди), на полі.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд Г. Кулик та В. Резніков у 2008.

Вис. 4,0 м, діам. 50 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Задернований. На поверхні зафіксовані залишки бетонної частини геодезичного знака триангуляції.

Владислав Резніков.

204. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,93 км на північ від села, за 1,5 км на південь від залізничної станції Зелений Колодязь, на правому корінному березі р. Роганка (прит. р. Уди).

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» у 1973. Провів візуальний огляд В. Дідик під час інвентаризації у 2008.

Складається з 6 курганів, які витягнуті ланцюжком з південного сходу на північний захід на відстані від 50—110 м один від одного.

Вис. 0,3—1,2 м, діам. 20—35 м. Форма насипів — округла.

Розкопки не проводились. Поверхня курганів розорюється.

Віктор Дідик, Кирило Мизгін.

205. МОГИЛА БЛУДОВА М. О., 2016 (іст.). На сільському кладовищі.

Блудов Максим Олександрович (21.11.1992, с. Тернова, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 28.07.2016, с. Вірівка, Добропільський р-н, Донецька обл.) — солдат ЗСУ.

2000—08-х рр. навчався в Тернівській ЗОШ І-ІІІ ст., закінчив 9 класів. 2009—11-х рр. у Харківській вечірній школі № 5, закінчив 10 та 11 класи. Працював в Товаристві «СТА» в смт Безлюдівка.

З 9 лист. 2015 проходив військову службу в ЗСУ. З 28 черв. 2016 — служба за контрактом. 28 лип. 2016 трагічно загинув у зоні проведення АТО.

Похований в с. Тернова.

205. Могила Блудова М. О.

На могилі встановлено восьмикінцевий дерев'яний хрест (вис. 1,5 м) з зображенням «Розп'яття Христового» і церковними скороченнями. У центральній частині прикріплено пластикову дошку (0,3 × 0,4 м) із присвятним написом.

Ярослав Ліхолетов.

206. ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст. (археол.). За 0,4 км на захід від села, на надзаплавній терасі правого берега р. Рогань, біля її впадіння в р. Уди.

Відкрив та обстежив І. Луцкевич на поч. 30-х рр. 20 ст.

Приблизні розміри: 30 × 150 м. Потужність культурного шару не з'ясовано. На поверхні знайдені фрагменти кружальної кераміки.

Місце зберігання матеріалів обстеження невідомо.

Іван Серьогін.

**С. ТЕТЛЕГА,
ЗАРОЖНЕНСЬКА СІЛЬРАДА**

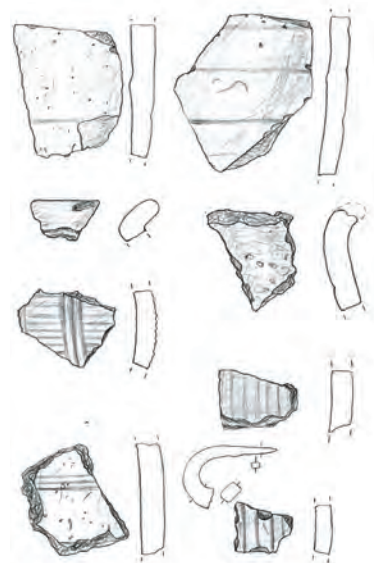
207. ПОСЕЛЕННЯ «ТЕТЛЕГА-1», 8—10 ст. (археол.). На північно-західній околиці села, за 0,9 км на північ від школи в с. Зарожне, на низькому мисі лівого берега р. Тетлега (прит. Сіверського Дінця).

Провів візуальний огляд О. Лаптев у 2007.

Займає площу розмірами: 150 × 300 м. Потужність культурного шару не визначено. На поверхні візуально зафіксовано уламки гончарного посуду, амфор, фрагмент середньовічного залізного кресала.

207. Поселення «Тетлега-1». Вигляд з північного заходу.

207. Поселення «Тетлега-1». Прорисовки фрагментів посуду.

Розкопки не проводилися. Пам'ятка частково задернована (ділянка біля річки), частково забудована (східна частина поселення), через територію поселення пролягає ґрунтова дорога і ЛЕМ (з півночі на південь).

Матеріали дослідження зберігаються у ХММ І. Ю. Рєпіна (м. Чугуїв).
Олексій Лантєв.

СМТ ЧКАЛОВСЬКЕ,
ЦЕНТР СЕЛИЩНОЇ РАДИ ЧКАЛОВСЬКОЇ
ОТГ

208. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—43 (іст.). Вул. Свободи. В центрі села, біля клубу.

Поховано 162 воїна зі складу 199-ї (26-а армія, Південно-Західний фронт), 119-ї (Західний фронт), 183-ї стрілецьких дивізій (27-а армія, Північно-Західний фронт) та 6-го гвардійського кавалерійського корпусу (12-а армія, Південний фронт), які загинули у груд. 1941, трав. 1942, лют. 1943 при обороні й визволенні села від нацистських окупантів. Відомо 63 прізвища.

1967 на могилі встановлено скульптуру із залізобетону «Воїн з автоматом» (вис. 2,75 м) на цегляному постаменті (1,5 × 1,4 × 1,4 м).

208. Братська могила радянських воїнів.

За пам'ятником чотирикутна асиметрична стела із залізобетону і цегли (5,8 × 2,2 × 4,2 × 0,65 м) із барельєфним зображенням бою. На ній ліворуч вмонтовано мармурову меморіальну дошку із прізвищами загиблих радянських воїнів-односельців. Перед скульптурою вічний вогонь у вигляді п'ятикутної зірки.

*Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.*

209. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС, 2014 (іст.). На розі вул. Свободи та Чкалова.

Меморіальний комплекс складається з 2 пам'ятних знаків. Відкрито 28 трав. 2014 за ініціативи місцевої громади.

209. Меморіальний комплекс. Загальний вигляд.

Пам'ятний знак воїнам-афганцям, 2014. (іст.).

Присвячений воїнам-односельцям, які були учасниками радянсько-афганської війни (1979—89).

Пам'ятний знак являє собою гранітну прямокутну брилу (1,2 × 0,65 × 0,5 м). З чолового боку закріплено 2 дошки з полірованого чорного граніту. На верхній дошці присвятний напис. На нижній — вигравіювано зображення бойового гелікоптера МІ-24 на фоні афганських гір.

209. Пам'ятний знак воїнам-афганцям.

Ліворуч пам'ятника встановлено 2 прикордонних стовпці із зображенням гербів.

Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи, 2014 (іст.).

Присвячений загиблим ліквідаторам аварії на ЧАЕС (1986).

Пам'ятний знак у вигляді гранітної прямокутної брили (1,28 × 0,75 × 0,50 м). З чолового боку закріплено дошку з чорного полірованого граніту, на якій вигравіювано дзвін на фоні т. зв. «Мирного атому» із присвятним написом.

209. Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи.

Праворуч пам'ятника встановлено меморіальну дошку (0,9 × 0,02 м) з чорного полірованого граніту на металевих опорах (вис. 1,14 м). Вгорі над нею закріплено захисний металевий козирок. На дошці — присвятний напис та перелік прізвищ ліквідаторів.

Єлизавета СухOVERША.

210. МОГИЛА ВДОВИЧЕНКА С. В., 1962 (іст.). На селищному кладовищі.

Вдовиченко Семен Васильович [1895, с. Красна Яруга, Краснояружський пов., Курська губ. (тепер Курська обл.) — 03.01.1962, смт Чкаловське, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — Герой Соціалістичної Праці (1948), ст. механік.

Народився в сільській родині. Мав початкову освіту. Оволодів спеціальністю слюсаря, працював ним у 1915—28. Служив у РСЧА на кораблях Чорноморського флоту. 1929 був призначений ст. механіком радгоспу

№ 5 у смт Чкаловське. 1941 займався евакуацією радгоспної техніки до Воронежської області. 1943 повернувшись із евакуації брав участь у відбудові радгоспного господарства.

За одержання високого врожаю озимої пшениці по 31,47 ц з 1 га з площі 80,77 га Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 квіт. 1948 присвоєно С. Вдовиченку звання Героя Соціалістичної Праці

Нагороджений орденом Леніна, медалями, значком «Відмінний механік радгоспів Міністерства м'ясної і молочної промисловості СРСР».

На могилі встановлено надгробок з присвятним написом.

Валентина Марьонкіна.

211. МОГИЛА ДМИТРЕНКО Х. М., 1998 (іст.). На сільському кладовищі.

Дмитренко Христина Матвіївна [1912, с. Волохів Яр, Балаклійський пов., Харківська губ. (тепер Чугуївський р-н, Харківська обл.) — 27.09.1998, смт Чкаловське, Чугуївський р-н, Харківська обл.] — Герой Соціалістичної Праці (1948), ланкова.

Народилась в сільській родині. Отримала початкову освіту. 1929 розпочала трудову діяльність у сільськогосподарській комуні с. Волохів Яр, виконуючі різні роботи. 1936 переїхала до радгоспу № 5 Чугуївського р-ну. Була призначена ланковою рілницької бригади. Під її орудою члени ланки вирощували високі врожаї зернових культур: своєчасно готували ґрунт під посів, вносили органічні та хімічні добрива, використовували погодні умови.

211. Могила Дмитренко Х. М.

1948 за рекордний врожай жита по 35,2 ц з 1 га з площі 30 га Президією Верховної Ради СРСР присвоєно Х. Дмитренку звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджена орденом Леніна, медалями. Брала участь у громадському і політичному житті села, району, вибиралась депутатом місцевої ради народних депутатів, Республіканської профспілки працівників радгоспів.

На могилі покладено гробничку. На невеликому постаменті з поличками встановлено чотирикінцевий фігурний хрест (вис. 1,4 м) із залізобетону, пофарбований. З чолового боку хреста закріплено металокерамічну дошку овальної форми з фото-портретом та присвятним написом.

Могила розташована на території родинного поховання, яке оточено металевою огорожею.

Валентина Марьонкіна.

212. МОГИЛА МАКАШОВОЇ П. Г., 2004 (іст.). На селищному кладовищі.

Макашова Поліна Григорівна (28.08.1919, с. Коробочкине, Чугуївський р-н, Харківська обл. — 23.03.2004, смт Чкаловське, Чугуївський р-н, Харківська обл.) — Герой Соціалістичної Праці (1958).

Трудову діяльність розпочала в 11-річному віці у наймах. З 1935 працювала пастухом та свинаркою у Чкаловському відділенні радгоспу № 5. Під час німецько-радянської війни (1941—45) перебувала в таборі біля м. Куп'янська.

Після звільнення району у 1943 П. Макашова повернулася працювати в радгосп.

212. Могила Макашової П. Г.

За високі показники у вирощуванні великого поголів'я худоби та свиней Президією Верховної Ради СРСР від 28 лют. 1958 П. Макашовой

присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджена орденом Леніна, Трудового Червоного Прапора, медалями.

На могилі встановлено кам'яний хрест (вис. 1,6 м) на тумбі (0,2 × 0,25 м) та бетонна гробничка, прикрашена рослинним орнаментом. У верхній частині хреста зображено «Розп'яття», нижче прикріплено фото та дошка з присвятним написом.

Ярослав Ліхолетов.

213. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На селищному кладовищі.

За даними селищної ради остаточно кількість загиблих під час Голодомору 1932—33 не з'ясовано.

Пам'ятний знак відкрито 3 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору у вигляді дерев'яного чотирикінцевого хреста (2,5 × 1,2 × 0,15 м).

213. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,3 × 0,4 м) з присвятним написом.

Лариса Колесникова.

С. ЮРЧЕНКОВЕ,
ЧКАЛОВСЬКА ОТГ

214. БРАТСЬКА МОГИЛА 1920, 1942—43, 1951 (іст.). В центрі села, в парку.

У братській могилі поховано 3 організаторів першої сільськогосподарської артіль «Ранкова зоря»

та 53 воїни РСЧА зі складу 34-ї, 81-ї стрілецьких дивізій (21-а армія, Південно-Західний фронт), 12-го танкового корпусу (3-я танкова армія, Воронежський фронт), 3-ї стрілецької дивізії (38-а армія, Південно-Західний фронт), 64-го стрілецького корпусу, які загинули в боях з нацистськими окупантами в трав. 1942, лют. 1943 та померли від ран у польовому шпиталі, загинули під час бомбардування німецькою авіацією. Відомі прізвища 24 радянських воїнів.

Могили організаторів артілі створено у 1920, братську могилу радянських воїнів у 1951.

1952 на могилі (8,5 × 2,8 м) встановлено пам'ятник із відлитою на ХСФ типовою скульптурою «Воїн з каскою і автоматом». Залізобетонну скульптуру (вис. 2,5 м) розміщено на високому постаменті з цегли (3,0 × 1,85 × 1,85 м). З чолового боку якого прикріплено одна над одною 2 мармурові дошки (0,3 × 0,5 м) із присвятними написами. Постамент містить ся на двосхдинковому стилобаті.

214. Братська могила.

В 1990-х рр. споруджено горизонтальні цегляні стели (2,9 × 1,6 × 1,5 × 0,25 м), які розташовані симетрично обабіч пам'ятника. Із зовнішнього боку стел — по 3 дошки з прізвищами загиблих радянських воїнів-односельців. З внутрішнього боку стел вмонтовано накладні залізобетонні барельєфи, фарбовані «під бронзу». На лівобічній стелі розташоване погруддя 2 червоноармійців, на правобічній — ордена Перемоги та погруддя радянського воїна в касці і партизана.

Братська могила міститься в зеленій зоні парку.

Світлана Бахтіна,
Світлана Кондрашова,
Валентина Філоненко.

215. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 0,3—0,8 км на південний захід від села, на високому правому корінному березі р. Великий Бурлук (прит. Сіверського Дінця), праворуч від шосейної дороги у напрямку с. Базаліївка, біля сучасного кладовища.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Складається з 4 курганів, витягнутих ланцюжком у напрямку з північного заходу на південний схід. Відстань між насипами 30—60 м.

Вис. 0,3—2,1 м, діам. 20—55 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Михайло Любичев.

216. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК (археол.). За 1,25 км на північний захід від села, праворуч шосейної дороги у напрямку с. Базаліївка.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Складається з 2 курганів. Вис. 0,8—1,0 м, діам. 30—40 м.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Розкопки не проводилися. Розорюється.

Михайло Любичев.

217. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «ЮРЧЕНКОВЕ» (археол.). За 1,25 км на південний схід від села, на високому правому березі вологої балки, по дну якої протікає струмок через територію села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Провели візуальний огляд В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Складається з 2 курганів. Вис. 1,4—2,0 м, діам. 45—50 м. Форма насипів округла. Площа курганів: № 7 — 0,3846 га; № 8 — 0,3316 га.

Культурно-хронологічну приналежність не визначено. Поверхня курганів інтенсивно розорюється.

Михайло Любичев.

218. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 тис. до н. е. — 1 тис. (археол.). За 1,0—2,0 км на південь від південно-східної околиці села, праворуч від шосейної дороги у напрямку с. Лелюківка та с. Отрадне Шевченківського р-ну.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973.

Складається з 4 курганів (№ 9—12), Курган № 9 має висоту насипу 2,0 м із діаметром насипу 50 м. Курган № 10 має висоту насипу 1,4 м із діаметром насипу 45 м. Кургани розташовані ланцюжком у широтному напрямку.

Курганні насипи інтенсивно розорюються.

Михайло Любичев.

219. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 ст. до н. е. — 1 тис. (археол.). За 2,0—3,0 км на південний захід від села.

Картографовано ХФ «УКРЗЕМ-ПРОЕКТ» під час геодезичної зйомки у 1973. Обстежили В. Дідик та О. Лаптев у 2008.

Складається з 19 курганів (№ 13—31). Вис. 0,4—4,5 м, діам. 20—80 м.

Розкопки не проводилися. Насипи курганів № 13 та № 29 задерновані, решта розорюються.

Михайло Любичев.

220. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008 (іст.). На сільському кладовищі.

Встановлено 8 трав. 2008 до 75-ї річниці Голодомору з метою вшанування пам'яті односельців, померлих під час Голодомору 1932—33. Збереглися свідчення уродженців с. Юрченкове: К. Білоконя, Героя Радянського Союзу (1944), М. Ніколаєнка, які підтверджують про зростаючу смертність у ці роки. Остаточну кількість загиблих не з'ясовано.

Пам'ятний знак представлений у вигляді металевого чотирикінцевого хреста (2,5 × 1,5 × 0,07 м). У центральній частині прикріплено металеву дошку прямокутної форми (0,2 × 0,3 м) з присвятним написом.

Лариса Колесникова,
Валентина Марьонкіна.

220. Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33.

221. ШКОЛА, В ЯКІЙ НАВЧАЛИСЯ КОРНЕЙКО В. Х., БІЛОКІНЬ К. Ф. (іст.). Вул. Шкільна, 8-а.

Заснована в серед. 19 ст. З архівних документів відомо, що школа працювала з 1868 як Юрченково-Слобідська народна школа з трирічним періодом навчання. Знаходилась в центрі села поблизу церкви. 1905 побудовано нову дерев'яну будівлю школи, яку у 1909 обкладено цеглою. Мала назву Юрченківська церковно-приходська школа. Будівля школи одноповерхова, цегляна прямокутна у плані. Виконана у простих формах. Головний фасад асиметричний, підкреслений великим ризалітом із парадним входом. Стіни виконані з червоної цегли. Декоративне оздоблення відсутнє.

У 1914 неподалік від школи почали зводити нову другу будівлю, яка призначалася для лікарні. З 1917 — загальноосвітня слобідська народна школа з семирічним терміном навчання. Навчалось 97 учнів. 1923—26 недобудований будинок для лікарні було завершено і обладнано для шкільного навчання. З 1940 до 1971 діяла як середня школа. Розміщувалась у двох будівлях.

Під час німецької окупації села 1942—43 один з будинків було частково зруйновано, велику шкільну бібліотеку розграбовано. 5 верес. 1944 школу було знову відкрито, діяла як середня загальноосвітня школа, в якій навчалось

221. Школа, в якій навчалися Корнейко В. Х., Білоконь К. Ф. Вул. Шкільна, 8-а. Загальний вигляд 1-ї та 2-ї будівлі.

221. Загальний вигляд 2-ї будівлі.

221. Головний фасад 1-ї будівлі.

221. Фрагмент головного фасаду 1-ї будівлі.

400—500 дітей щорічно, з педагогічним колективом — 22 вчителів. З 1971 — восьмирічна, з 1993 — Юрченківська загальноосвітня школа І-ІІ ст.

У школі навчалися:

Наприкін. 1930-х рр. закінчив 9 класів — Корнейко Василь Харитонович (1924—44) — Герой Радянського

Союзу (1944), гв. молодший лейтенант РСЧА. Народився в с. Юрченкове. У лип. 1942 евакуйований до Узбецької РСР.

З жовт. 1942 у лавах РСЧА на фронтах німецько-радянської війни (1941—45). Влітку 1943 під Харковом був поранений. Командир кулеметного взводу 60-го гвардійського стрілецького полку (20-а гвардійська стрілецька дивізія, 37-а армія, 3-й Український фронт). 27 берез. 1944 загинув у бою під час оборони плацдарму на західному березі р. Південний Буг біля с. Нетягайлівка (Вознесенський р-н, Миколаївська обл.). Похований у братській могилі на майд. 1 Травня в м. Вознесенськ (Миколаївська обл.).

У 1920-х рр. навчався — Білоконь Кузьма Філімонович (1915—2005) — Герой Радянського Союзу (1944), полковник, льотчик штурмової авіації. Здійснив 170 бойових вильотів. Після війни працював викладачем в Оренбурзькому та Чугуївському військових училищах. Нагороджений трьома орденами Червоного Прапора, орденом Олександра Невського, Вітчизняної війни (1-го та 2-го ст.), медалями. Присвоєно звання Почесного громадянина смт Печеніги (Харківська обл.). Проживав у м. Харкові. Похований на місцевому кладовищі № 3.

221. Меморіальна дошка.

На фасаді ліворуч від входу до першого будинку школи, встановлено меморіальну дошку з чорного полірованого граніту В. Корнейку та К. Білоконю. Дошка складається з трьох частин: на двох нижніх вигравіювано фотопортрети, на верхній — присвятний текст.

Олена Конакова,
Ярослав Ліхолетов,
Валентина Марьонкіна.

НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

НАРИС ПРО М. ЧУГУЇВ

- ДАХО, ф. 3, оп. 267, спр. 440, ф. 4, оп. 139, спр. 866; ф. 3, оп. 31, спр. 67.
- Авербух С. И. Город ратной славы // *Время*. — 2009. — 5 ноябр.
- Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина: Путеводитель. — 3-е изд., доп. — Х.: Прапор, 1988.
- Бабенко Л. И. Отчёт о работе археологической экспедиции Харьковского исторического музея в полевом сезоне 1996 г. // *НА ІА НАНУ*. — 1996. — № 1996/64.
- Багалій Д. І. Історія Слобідської України. — Х.: Видавець Олександр Савчук, 2018.
- Безогодов А. А. Христиане-поморцы Украины: краткий обзор и постановка вопроса / *Старообрядничество Украины та Росії: минуле та сучасне: матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, 1—3 жовт. 2004 р. — К., 2004.
- Бучастая С. И., Свистун Г. Е., Шевченко О. А. Планировка и конструкция фортификаций Чугуевской крепости: сравнительный анализ археологических и письменных источников // *Stratum plus*. №5 (2005-2009) *Русское время. Культурная антропология. Археология*. — Кишинёв. Университет «Высшая антропологическая школа», 2009.
- Бучаста С. І. Початок створення інфраструктури міста Чугуєва як центру військового поселення (1817—1826 рр.) / С. Бучаста // *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. — Переяслав-Хмельницький, 2012. — Вип. 28.
- Бучаста С. І. Система розселення поселеної кавалерії у Слобідсько-Українській губернії у 1817—1822 рр. / С. Бучаста // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. — Х., 2013. — Вип. 46.
- Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського військового поселення кавалерії у 1817—1857 рр. / С. Бучаста // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. — Луганськ, 2014. — № 7.
- Єремеев П. Старообрядничество Харьковской губернии: социальные структуры та статистика (1825—1917 рр.). — Х.: Раритети України, 2018.
- Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — 2-е изд. — Х.: Прапор, 1990.
- Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Колеватов О. О. Слобідсько-Українські військові поселення російської армії в 1817—1832 рр.: адміністративно-господарська структура: Дис. канд. іст. наук / Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Чернігів, 2007.
- Костюченко И. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в северо-восточной части Харьковской обл. // *НА ІА НАНУ*. — 1949. № 1949/12.
- Левинтов Н. Военные поселения в России XIX в. / О Чугуевском военном поселении // *Исторический журнал*. — 1940. — № 6.
- Левченко А. Чугуєв — маленький город большой истории. — Б. и., 2012.
- Обзор Харьковской губернии за 1895 г. — Х., 1895.
- Отчет Чугуевской городской управы за 1896 г. — Х.: Тип.-лит. Аршавской 1897.
- Офіційний сайт Чугуївської міської ради та її виконавчого комітету [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguev-rada.gov.ua/info/page/508>.
- Повстання в Чугуєві // Головінов В. П., Гомон П. Л. Духовні джерела Слобожанщини. — Х., 1998.
- Подвиги во имя Отчизны. Очерки о Героях Советского Союза — харьковчанах. — Х.: Прапор, 1974.
- Починская И. В. Из истории введения единоверия в России: новый источник о процессе воссоединения с официальной церковью стародубских старообрядцев // *Вестник Томского государственного университета*. — Томск, 2019. — № 441.
- Русина О. В. Україна під татарами і Литвою // *Україна крізь віки: У 15 т.* — К.: Альтернативи, 1998. — Т. 6.
- Свистун Г. Є. Чугуївське городище: Археологічні дослідження в 2009 р. — Х.: Мачулін, 2009.
- Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х.: Типография университета, 1857. — Отд. 2.
- Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х.: Типография университета, 1857. — Отд. 4.
- Чисельність наявного населення України на 1 січ. 2018 р. — К.: Державна служба статистики України, 2018.

Чугуевский район — в северо-восточной части Харьковской обл. УССР // УСЭ. — К., 1985.

Чугуїв: 36. Архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Чугуев сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

Чугуїв: учора, сьогодні, завтра. — Х.: Регион. центр содействия бизнесу, 2004.

Чугуївський район // Довідник юного краєзнавця Харківщини. — Х., 2005.

Шевченко О.А. Голодомор в Чугуеве 1932—1933 г.г. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://repin.in.ua/ru/articles/golodomor-v-chugueve-1932-1933-gg>.

Шевченко О. О. Інкорпорація старообрядництва в офіційне православ'я (на прикладі старообрядницької общини м.Чугуєва) // Чернігівські старожитності. Зб. наук. праць. — Чернігів: Десна Поліграф, 2018. — Вип. 5 (8).

Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. — Х.: Типография университета, 1882.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. Звіт про археологічні розвідки в Харківській області та в м. Харкові в 2008 р. // НА МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — 2009. — ф. 1, оп. 2, спр. 32.

Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. — Х.: Типография университета, 1882.

Ярещенко А. Наш рідний край: і нарекли його Чугуєвом: іст. м. Чугуєва // Прапор. — 1982. — № 11.

Пам'ятки історії та культури м. Чугуєва

1.

Военное училище. Харьковская обл., г. Чугуев, пл. Ленина // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Госпиталь. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Р. Люксембург, 24 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Офицерская гостиница. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 1 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Торговые ряды. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Р. Люксембург, 25 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Шляховий палац. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Леніна, 2-а // ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бучаста С. І. — 25.12.2006.

Андрусенко Г. Б. Архитектурные памятники Чугуева: Исследования // 3 фондів Чугуївського Художньо-меморіального музею І. Репіна [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/arhitekturnye-pamyatniki-chugueva>.

Бондаренко Б. А. Каменная летопись: Архитектурные памятники Харьковщины: Очерк-путеводитель. — Х.: Прапор, 1972.

Бучаста С. І. Шляховий палац у Чугуєві — пам'ятка історії Українського військового поселення першої половини XIX сторіччя // Історичне пам'яткознавство. Розділ VII. — Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. // Центр пам'яткознавства НАН України. — К., 2014. — Вип. 25 [Електронний ресурс] — Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/-Buchasta.

Маршала А. Ю. Особливості архітектури Покровського собору у м. Чугуєві як пам'ятки класицизму // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. — Вип. 21/2015. — Т. 1.

Маршала А. Ю. Пам'ятки доби військових поселень в архітектурному ансамблі м. Чугуєва // Дев'ятнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства». — Х.: Майдан, 2013.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Пилявский В. И. Новгородские военные поселения: Историко-архитектурный очерк / Новгородский исторический сборник. — Новгород, 1959. — Вып. 9.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу

Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архитектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2006. — Т. 3.

Чугуїв: 36. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Чугуев сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

Шевченко О. А. Храмы Чугуева [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/en/node/193>.

Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. — Х.: САГА, 2007.

1.1.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.

Госпиталь. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Р. Люксембург, 24 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

РДВІА, ф. 349, оп. 40, спр. 1536; ф. 349, оп. 40, спр. 1543.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архитектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Список генералам по старшинству: Исправлено по 1-е февраля. — СПб.: Военная типография, 1840.

1.2.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.

Офицерская гостиница. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 1 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

ЦДІАУ, ф. 1353, оп. 1, спр. 723; спр. 666; спр. 750; ф. 445, оп. 1, спр. 201.

Лаврентьева М. Е. Воспоминание об Е. И. фон Гельфрейх. 23 апр. 1788—1888. — СПб., 1888.

Левченко А. В. Чугуев. Маленький город в большой истории. — Х.: Факт, 2012.

Савинов С. Концерт Шаляпина в Чугуеве / Нива. — Нью-Йорк, 1955. — № 4.

Чугуевцы. Стихи и воспоминания офицеров Русской Императорской Армии / сост. А. Левченко. — Чугуев, 2009.

1.3.

Покровский собор. Харьковская обл., г. Чугуев, пл. Ленина // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Андрусенко Г. Б. Архитектурные памятники Чугуева [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/arhitekturnye-pamyatniki-chugueva>.

Бондаренко Р. І. Лукомський Георгій Крисентійович / Енциклопедія історії України НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2009. — Т. 6.

Бучаста С. І. Інженер генерал-майор К. Ф. Детлов. (1789—1840) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/uk/node/174>.

Бучаста С. І. Будівля торгових лавок військового поселення XIX сторіччя у Чугуєві: історія будівництва та існування // Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст. — Х.: Курсор, 2013. — Вип. 3.

Вольська Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.

Гончарова С. Зазвнят ли колокола на Покровском соборе? // Красная звезда. — 2004. — 14 апр. — №30 (10183).

Зінченко А. Я. Рєпін думав інакше... // Красная звезда. — 2003. — 17 мая. — №40 (9985).

Мінаєва Г. У відповідь на лист чугуївської релігійної громади // Красная звезда. — 2004. — 17 янв. — № 6 (10055).

Ряполов В. М. Проект реставрации памятники архитектуры XIX ст. Покровский собор в Чугуеве. Том. Короткі історико-бібліографічні дослідження // Науковий архів ХММ І. Ю.Рєпіна. — ф. 1., оп. 1., спр. 4/6. Інститут «Укрпроектреставрація». — рукопис. — Х., 1988.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Покровский собор, Чугуїв [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://stejka.com/ukr/xarkovskaja/4uguev/cathedral/pokrovskij_sobor/.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Свято-Покровский собор, г. Чугуев [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://izum.church.ua/ru/chuguevskoe-blagochinie/svyatopokrovskij-xram-g-chuguev/>.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. / Редкол.: А. Ф. Парамонов (пред.) и др. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. / Редкол.: А. Ф. Парамонов (пред.) и др. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2006. — Т. 3.

Чугуїв: 36. архівних документів і матеріалів / Упоряд: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьева, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Шевченко О.А. Храмы Чугуева [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/en/node/193>.

Шёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии (репринтное издание книги 1882 г.) — Х.: САГА, 2007.

Яковлев С. Возрождение. Свято-Покровский собор: реконструкция продолжается // Вестник Чугуевщины. — 2014. — 18 июл. — №28 (10908).

1.3.1.

Інформаційно-довідковий ресурс ХММ І. Ю. Рєпіна [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/uk/articles/nevrozhay-vidboga-golod-vid-lyudey>.

Голодомор 1932—1933 років на Харківщині. — Х.: Оригінал, 2008.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.

Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Упорядник Т. Поліщук. — Х.: Вид. часопису «Березіль», 2006.

1.4.

Торговые ряды. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Р. Люксембург, 25 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Бучаста С. І. Історична довідка на пам'ятку архітектури та містобудування архітектури та містобудування «Торгові ряди» розташованої за адресою: Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Музейна, 28. — 15 листоп. 2017 // Архів КЗ «ХХМ ім. І. Ю. Рєпіна».

Бучаста С. І. Будівля торгових лавок військового поселення XIX сторіччя у Чугуєві: історія будівництва та існування // Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст. — Х.: Курсор, 2013. — Вип. 3.

Бучастая С. И. Генерал-майор К.Ф. Детлов (1789—1840). — Публікації Художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/inzhener-general-mayor-kf-detlov-1789-1840>.

Лопатко В. М., Бучастая С. И. Историческая справка о Торговых рядах. — Архів КЗ «ХХМ І. Ю. Рєпіна».

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Чугуєв сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

1.5.

РДВІА, ф. 846, оп. 16, спр. 17404; ф. ВУА, оп. 1, спр. 17687, ч. 1.

ЦДІАК України, ф. 445, оп. 1, спр. 201; ф. 1323, оп. 1, спр. 14; спр. 344; ф. 1352, оп. 1, спр. 257; оп. 2, спр. 92; ф. 1353, оп. 2, спр. 1261; спр. 1263; ф. 2017, оп. 1, спр. 250.

Шляховий палац. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Леніна, 2-а / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бучаста С. І. — 25.12.2006.

Архітектурні пам'ятки Харківщини. Упоряд. В. Корж. — Х.: Прапор, 1967.

Бондаренко Б. А. Каменная летопись. Архитектурные памятники Харьковщины (очерк-путеводитель). — Х.: Прапор, 1972.

Бродский И. А., Москвинов В. М. Новое о Репине. — Л.: Художник РСФСР, 1969.

Бучаста С. І. Будівля торгових лавок військового поселення ХІХ сторіччя у Чугуєві: історія будівництва та існування // Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст. — Х.: Курсор, 2013. — Вып. 3.

Бучаста С. І. Інженер генерал-майор К. Ф. Детлов (1789—1840) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/uk/node/174>.

Бучаста С. І. Шляховий палац у Чугуєві — пам'ятка історії Українського військового поселення першої половини ХІХ сторіччя. // Історичне пам'яткознавство. Розділ VII. — Праці Центру пам'яткознавства: 36. наук. пр. — України. — К.: Центр пам'яткознавства НАН, 2014. — Вып. 25.

Император Александр I. Последние годы царствования, болезнь, кончина и погребение. По личным воспоминаниям лейб-хирурга Д. К. Тарасова. — Петроград: Тип. Т-ва А. С. Суворина «Новое время», 1915.

Никитенко А. В. Записки и дневник. — СПб., 1904. — Т. 1.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1987.

Пилявский В. И. Новгородские военные поселения: Историко-архитектурный очерк // Новгородский исторический сборник. — Новгород, 1959. — Вып. 9.

Репин И. Е. Далекое близкое. — М.: Искусство, 1964.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Русский биографический словарь: Аарон — император Александр II. — Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А. А. Половцева. — СПб.: тип. И. Н. Скороходова, 1896. — Т. 1.

Русский биографический словарь: Нааке-Накенский — Николай Николаевич Старший. — Изд. Императорским Русским Историческим Обществом. — СПб.: Тип. Гл. упр. уделов, 1914. — Т. 11.

Русский биографический словарь: Шебанов-Шютц. — Изд. Императорским Русским Историческим Обществом. — СПб.: Тип. Гл. упр. уделов, 1911. — Т. 23.

Чугуїв: 36. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьева, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Чугуєв сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

Шильдер Н. К. Император Александр Первый. Его жизнь и царствование: В 4 т. — СПб.: Изд. А. С. Суворина, 1897—1898 г.г. — Т. 1.

Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии (Репринтное издание книги 1882 г.) — Х.: САГА, 2007.

1.6.

Военное училище. Харьковская обл., г. Чугуєв, пл. Леніна // Матеріали

Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

ДАХО, ф. 3, оп. 267, спр. 75.

Волков С. В. Примечания // Вооруженные силы на юге России. Янв.-июн. 1919. — М.: Центрполиграф, 2003.

Герои Советского Союза: Крат. биограф. словарь: В 2 т. — М.: Воениздат, 1988. — Т. 2.

ЕІУ: У 10 т. — К.: Наук. думка, 2004. — Т. 2.

Євтимович В. Олелько Сергійович Остапура Степовий // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1937. — Ч. 7.

Зинченко А. Корпус военных топографов // Красная звезда. — 2002. — 10 авг. — № 64 (9906).

Історія міст і сіл УРСР: Харківська обл. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Кедровський В. Початки національного війська // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879—1926). — К.: Фенікс, 1992.

Левченко А. Загадка воинской святыни // Вечерний Харьков. — 2005. — 12 янв.

Левченко А. Между руинами и дворцами // Вечерний Харьков. — 2005. — 6 сент.

Левченко А. Некто в генеральской форме... // Вечерний Харьков. — 2007. — 16 янв.

Левченко А. Первая конница независимой Польши // Вечерний Харьков. — 2005. — 15 мая.

Левченко А. Юнкера «Гнезда Орлова» // Вечерний Харьков. — 2005. — 9 авг.

Литвин М., Науменко Ю. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: генерали і адмірали / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів; Х.: САГА, 2007.

Парамонов А. Харьков. Харьковская область: Путеводитель. — Х.: Библекс, 2008.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія

українського державника. — К.: Темпора, 2009.

Ткачук А. Крах спроб Центральної Ради використати військові формування у 1917 році // УІЖ. — 1967. — Ч. 8.

Троян А. Т. Чугуївське піхотне юнкерське училище (1910 — Чугуївське військово училище): Випускники // Харьковский историко-археологический сборник. — Х.: Мачулін, 2013. — Вип. 13.

Чугуев сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

Шемет С. Полковник П. Болбочан // Хліборобська Україна. — 1922/23. — Кн. 4.

Шостак Н. Юнкера. Чугуев. Возвращение... // Вечерний Харьков. — 2005. — 9 авг.

Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии / (репринтное издание книги 1882 г.) — Х.: САГА, 2007.

2.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Леніна / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Романова Т. І. — 30.05.2014.

ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наукова думка, 1987.

3.

Братська могила радянських воїнів Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Зінченка (с. Башкирівка) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 05.10.2009.

Облікова картка військового поховання № 1093 від 25 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.

ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.

Данилова М. Вспомним всех поименно // Красная звезда. — 1975. — 9 мая.

Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна

пошуково-видавнична наук. ред. Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наук. ред. Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Книга Скорботи України. Харківська область. — Х.: Комунальний заклад «Обласна пошуково-видавнична наук. ред. Книги Пам'яті України», 2007. — Т. 3.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

4.

Будинок, у якому проживав І. Ю. Репін, художник. Харківська обл., Харківський р-н, м. Чугуїв, вул. Р. Люксембург, 8 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бучаста С. І. — 25.12.2006.

Дома поселян. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Харьковская и др. // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури Чугуївської міськради.

ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 344.

Казанцева Н. Ю. Нові пам'ятники історії та культури Харківської області (Оглядова довідка за матеріалами періодичних видань за 2007 рік) / Харківська обласна універсальна наукова бібліотека. Сектор інформації з питань культури і мистецтва. — 2011. — Вип. 11. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000133>.

5.

Андрусенко Г. Б. Каталог произведений И. Е. Репина, выполненных в Чугуеве 1850— 1880 гг. Живопись. Графика. — Архів КЗ «Художньо-меморіальний музей І. Ю. Репіна», ф. 22, оп. 1, спр. 3.

Бучаста С. І. Будинок-музей І. Ю. Репіна в Чугуєві в контексті історії військових поселень першої половини XIX ст. // 20 Сумцовські читання: Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій. — Х., 2014. [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2014/article.html?n=897>.

Данилюк Ю. З. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и деятельностью известных художников, скульпторов, архитекторов // Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К.[Б. И.], 1984. — Вып. 2.

Грабарь И. Э. Репин: В 2 т. — М.: АН СССР, 1963. — Т. 1.

ЕІУ: У 10 т. — К.: Наук. думка, 2010. — Т. 7.

Лист І. Ю. Репіна В. Д. Поленову. 21 лип. 1874 р. // Репин И. Е. Письма к художникам и художественным деятелям. — М.: Искусство, 1952.

Ляковская О. И. Е. Репин: жизнь и творчество. — М.: Искусство, 1982.

Москвинов В. Н. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное издательство, 1959.

Новое о Репине. — Л.: Художник РСФСР, 1969.

Репин И. Е. Далекое близкое. — М.: Искусство, 1964.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Черкасова Е. Т. Архитектурная культура региона. — Х.: Форт, 2008.

Чугуев: сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

Шатилова Ж. В память о Враче и Человеке // Новости Чугуева. — 2007. — 23 июн.

5.1.

Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1988.

Митці України: Енциклоп. довідник. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992.

Москвинов В. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное издательство, 1959.

Ляковская О. И. Е. Репин: жизнь и творчество. — М.: Искусство, 1982.

6. Иванова А. Учись и помни // Красная звезда. — 2004. — 31 янв.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
Книга памяти о советских воинах, погибших в Афганистане: В 2 т. — М.: Военное издательство, 1999. — Т. 2.
Подвиги во имя Отчизны. Очерки о Героях Советского Союза — харьковчанам. — Х.: Прапор, 1974.
Проект Берег вічності. Чугуївська ЗОШ І-ІІІ ст. № 3. Виконавець організація «Юні друзі».
Чугуїв: 36. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкрат'єва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.
Чугуєв: сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.
Шкверко І. П. Біль пам'яті: Книга пам'яті про воїнів Харківщини, загиблих в Афганістані. — Х.: Оригінал, 1995.
Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии (репринтное издание). — Х.: САГА, 2007.
7. Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.
Воинская казарма. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 42 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
ДАХО, ф. 19, оп. 1, спр. 266.
Дома непоселенных унтер-офицеров. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 15, 17 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
Жилой дом. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, д. 4, 7 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
Жилой дом. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, д. 8, 10 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
Офицерская гостиница. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 1 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
Пожарная команда. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 11 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 344; ф. 1352, оп. 1, спр. 18; ф. 1353, оп. 1, спр. 666; ф. 1353, оп. 1, спр. 723; ф. 1353, оп. 1, спр. 750.
Бондаренко Б. А. Каменная летопись. Архитектурные памятники Харьковщины (очерк-путеводитель). — Х.: Прапор, 1972.
Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817—1857 рр. / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Історичні науки. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). — Луганськ, 2014. — № 7.
Маршала А. Ю. Особливості архітектури Покровського собору у м. Чугуєві як пам'ятки класицизму // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. — Вип. 21/2015 — Т. 1.
Маршала А. Ю. Пам'ятки доби військових поселень в архітектурному ансамблі м. Чугуєва // Дев'ятнадцяті Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства». — Х.: Майдан, 2013.
Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.
Пилявский В. И. Новгородские военные поселения (Историко-архитектурный очерк) // Новгородский исторический сборник. — Новгород, 1959. — Вып. 9.
Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.
Статистическое описание и история Чугуевского уланского полка. — 1835.
Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х.: Типография Университета, 1857. — Отд. 2.
- Цубенко В. Л. Внутрішнє управління Українського (Харківського) військового поселення кавалерії / В. Л. Цубенко // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції [Науковий потенціал України 2007]. — К., 2007. — Ч. 1.
Чугуїв: 36. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкрат'єва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.
Чугуєв: сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.
Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии (репринтное издание книги 1882 г.) — Х.: САГА, 2007.
- 7.1. Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 г. Б. г., б. м.
Воинская казарма. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 42 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
ДАХО, ф. 4, оп. 30, спр. 45.
Пажи за 185 лет: биографии и портреты бывших пажей с 1711 по 1896 г. / собрал и издал О. фон Фрейман. — Фридрихсгамн: Тип. Акц. о-ва, 1894—1897.
Список генералам по старшинству. Исправлено по 21 декаб. 1852 г. — СПб., 1852.
ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 723.
Вольська Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.
Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.
- 7.2. Жилой дом. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 8, 10 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.
Вольская Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний

ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». Х.: ХНУБА, 2014.

Чугуєв сквозь века. Сб. статей. — Х.: «Райдер», 2001. — Вып. 1.

7.3.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.

ДАХО, ф. 19, оп. 1, спр. 266.

Жилой дом. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, д. 4, 7 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 344; ф. 1352, оп. 1, спр. 18; ф. 1353, оп. 1, спр. 666; ф. 1353, оп. 1, спр. 723; ф. 1353, оп. 1, спр. 750.

Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817–1857 рр. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Історичні науки. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). — Луганськ, 2014. — № 7.

Офицеры русской императорской армии [Електронний ресурс] — http://ria1914.info/index.php?title=Зыбин_Иннокентий_Андреевич.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Чугуїв сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

7.4.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.

ДАХО, ф. 19, оп. 1, спр. 266.

Жилой дом. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, д. 4, 7 //

Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 344; ф. 1352, оп. 1, спр. 18; ф. 1353, оп. 1, спр. 666; ф. 1353, оп. 1, спр. 723; ф. 1353, оп. 1, спр. 750.

Андрусенко Г. Б., Бучастая С. И., Шевченко О. А. Чугуїв сквозь века / Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. № 1.

Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817–1857 рр. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Історичні науки. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). — Луганськ, 2014. — № 7.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

7.5.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. Б. г., б. м.

Дома непоселенных унтер-офицеров. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 15 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Бучаста С. І. Початок створення інфраструктури міста Чугуєва як центру військового поселення (1817–26 рр.) // Наукові записки з української історії: 36. наук. ст. — Переяслав-Хмельницький, 2012. — Вып. 28.

Бучаста С. І. Склад інфраструктури Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення кавалерії у 1817–57 рр. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Історичні науки. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). — Луганськ, 2014. — № 7.

Вольська Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.

chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

7.6.

Атлас статистический округов Украинского военного поселения на 1852 год. — Б. г., б. м.

ДАХО, ф. 4, оп. 30, спр. 45.

Отчет по военным поселениям за 1826 год. — СПб.: Тип. Главного штаба его императорского величества по военному поселению, 1827.

Пожарная команда. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 11 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

ЦДІАК України, ф. 1353, оп. 1, спр. 951.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

7.7.

ДАХО, ф. 4, оп. 138, спр. 81.

Особняк. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Гвардейская, 11 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Бучастая С. Тайна старого дома [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/notes/светлана-бучастая/тайна-старого-дома/18320297035-34188/>.

Зинченко А. Я. Чугуев. Путеводитель. — Х.: Прапор, — 1990.

Вольська Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.

Дилевські [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Russkaya_diaspora_sbornik.pdf.

Дилевський Микола Михайлович [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24290.

Меморіальна дошка, присвячена пам'яті А. О. Бурцева в Чугуєві / Нові пам'ятники історії та культури Харківської області. — Вип. 11. — Х., 2011 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000133>.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА. — 2014.

Шатилова Ж. В пам'ять о Враче и Человеке // Новости Чугуева. — 2007. — 23 июн.

8.

ДАХО, ф. 3, оп. 255, спр. 32; оп. 225, спр. 32; оп. 267, спр. 382; спр. 75, арк. 19; спр. 123; спр. 166; спр. 230; спр. 75; оп. 259, спр. 17.

Бучаста С. И. Становление органов местного самоуправления в Чугуеве в 70-е годы XIX века и их роль в организации жизни населения // Архив Художньо-меморіального музею І. Ю. Репіна.

Венгловський С. А. Ілля Репін. Біографічна повість. — Вип. 69. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1987.

БСЭ. — М.: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1972. — Т. 9.

РЕИУ. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. — Т. 2.

СИЭ. — М.: Изд-во «Советская Энциклопедия», 1964.

Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.

История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1976.

Москвинов В. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное изд-во, 1959.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Отчет Чугуевской городской управы за 1896 г. — Х.: Тип.-лит. Х. М. Аршанской, 1897.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Чугуїв: 36. архівних документів та матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Харьковский календарь на 1872 год. — Х., 1872.

8.1.

Городская управа. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Харьковская, 112 / Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Ескадронна школа з ескадронним комітетом, каплицею та майстернею (Будинок дитячої та юнацької творчості) / Паспорт об'єкта культурної спадщини; Бучаста С. І., директор Комунального закладу «Художньо-меморіальний музей І. Ю. Репіна» Харківської обласної ради. — 20.01.2017.

Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.

История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1976.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

Москвинов В. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное изд-во, 1959.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Руководство к учреждению школ для кантонистов среднего возраста по методам взаимного обучения и управлению оными. — СПб.: Типогр. Штаба Поселенных войск // Разные положения о военном поселении. — 1819. — Кн. 10.

Чугуїв: 36. архівних документів та матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Чугуев: сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып.1.

9.

Дома поселян. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Харьковская и др. // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Архітектурні пам'ятки Харківщини: Фотоальбом. — Х.: Прапор, 1967.

Бондаренко Б. А. Каменная летопись. Архитектурные памятники Харьковщины (очерк-путеводитель). — Х.: Прапор, 1972.

Бучаста С. І. Особливості перепланування населених пунктів Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення. 1817—1857 рр. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. — Чернігів: ЧНПУ, 2014. — Вип. 123.

Вольская Н. Согласие камня с мечтой художника [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chuguevnews.info/index.php/2012-12-16-21-40-10/1260-2014-08-08-06-47-02>.

Данилюк Ю. З. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и деятельностью известных художников, скульпторов, архитекторов // Матеріали к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. — К., 1984. — Вып. 2.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1987.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архітектурний опорний план». — Х.: ХНУБА, 2014.

Черкасова Е. Т. Архитектурная культура региона. — Х.: Форт, 2008.

Чугуев сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вып. 1.

10.

Гриченко И. Т., Головин Н. М. Ради жизни на земле. — Х., 1980.

Дубров Б. И. Солдатская слава. — К., 1987.

Книга пам'яті України. Харківська область. Переможці. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наук. ред. Книги пам'яті України, 2013. — Т. 3 (26).

11.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Груб-ник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

12.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, м. Чугуїв, вул. Леонова / ХІМ: паспорт 2.4.1455-2.20.24; Бельченко Л. М. — 23.12.1974. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Меморіальний комплекс на честь загиблих воїнів-визволителів. Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Леонова, сквер «Слави» / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 16.10.2013.

3-я гвардейская танковая. — М.: Воениздат, 1982.

Герои Второй мировой войны. Харківська область. — Х., 2016.

Зинченко А. Я. Чугуев: путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.

История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1976.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Освобождение городов. — М.: Воениздат, 1985.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наукова думка, 1987.

13.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури Чугуївської міськради.

Інформаційно-довідковий ресурс [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://crb.chuguev.info/index_2_1.html.

Нові пам'ятники історії та культури Харківської області (Оглядова довідка за матеріалами періодичних видань за 2007 р.) / Харківська обласна універсальна наукова бібліотека. Сектор інформації з питань культури і мистецтва. — 2011. — Вип. 11. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000133.pdf>.

14.

Інформаційно-довідковий ресурс Чугуївської міської ради [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguev-rada.gov.ua/news/id/5588>.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Дейнеко Руслан Юрійович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/5/deyneko.htm>.

15.

Лист Харківського обласного військового комісаріату від 06.06.2017, № 420/ВР [інформація про загиблих (померлих) військовослужбовців учасників АТО Збройних Сил України, які поховані на території району чи були призвані РВК] з додатком.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури і туризму Чугуївської міськради.

Інформаційно-довідковий ресурс Чугуївської РДА [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevrda.gov.ua/novosti/1130-ukrajina-oplakue-svoijkh-siniv>.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Демиденко Вадим Леонідович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/5/demidenkovad.htm>.

16.

Матеріали відділу культури і туризму Чугуївської міськради.

Рішення IV сесії Чугуївської міської ради XXIII скликання від 31.07.1998 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguev-rada.gov.ua/info/page/1341>.

Книга Пам'яті України. Харківська область. Переможці. — Х.: Обласна

пошуково-видавнична наук. ред. Книги Пам'яті України, 2013. — Т. 3 (26).

Мищенко Всеволод Іванович // Герои страны [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=26084/.

17.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури Чугуївської міськради.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Пудов Олексій Анатолійович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/19/pudov.htm>.

18.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури Чугуївської міськради.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Самусьов Дмитро Миколайович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/21/samusev.htm>.

19.

ДАХО, ф. 3, оп. 255, спр. 32; ф. 3, оп. 255, спр. 32; ф. 3, оп. 267, спр. 123; ф. Р-3779, оп. 1, спр. 39; ф. Р-3779, оп. 3, спр. 28, 78; ф. 19, оп. 1, спр. 374.

Особняк Селивановых. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. К. Либкнехта, 35 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Бучастая С. И. Становление органов местного самоуправления в Чугуеве в 70-е годы XIX века и их роль в организации жизни населения // Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/stanovlenie-organov-mestnogo-samoupravleniya-v-chugueve-v-70-e-gody-xix-veka-i-ih-rol-v>.

Бучастая С. И. И. Е. Репин. Родословная гения // Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/ru/articles/ie-repin-rodoslovnaya-geniya>.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області

- «Історико-архітектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.
20. Красная звезда. — № 13. — 2008. — 13 февр.
Красная звезда. — № 14. — 2008. — 17 февр.
21. Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури та туризму Чугуївської міськради.
Стафеев С. Списки погибших в эвакогоспиталях Чугуева [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://repin.chuguev.net/Gospit.htm/>.
Памятный знак воинам ВОВ, г. Чугуев [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/43215>.
22. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей / Під ред. В. М. Миколюка — К.: Азимут-Україна, 2006.
Чернобыль. Зона отчуждения / Сост. О. Криштопа. — Х.: Белгород : Клуб семейного досуга, 2011.
Чернобыль. Книга пам'яті померлих та загинувших внаслідок Чорнобильської катастрофи ліквідаторів, евакуйованих і переселенців, які мешкали в Харківській області. — Х.: Оригінал, 1997.
23. Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. — Х.: Прапор, 1983.
Вовк О. І. Духовно-релігійні пошуки І. Ю. Рєпіна у дзеркалі сучасної біографістики. — Х.: САГА, 2012.
Данилюк Ю. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и деятельностью известных художников, скульпторов, архитекторов // Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Харьковская область. — К., 1984. — Вып. 2.
Москвинов В. Н. Репин на Харьковщине. — Х., 1959.
Репин Илья Ефимович // Православная энциклопедия Харьковщины. — Х., 2009.
- Репинские места Чугуевщины / Чугуевский художественно-мемориальный музей И. Е. Репина [Буклет]. — Х.: Облполиграфиздат, 1988.
24. Місце розташування будинку, де народився І. Ю. Рєпін, художник. Харківська обл., м. Чугуїв, вул. Рєпіна / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Романова Т. І. — 02.06.2014.
Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. — Х.: Прапор, 1983.
Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. — Х.: Прапор, 1966.
Данилюк Ю. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и деятельностью известных художников, скульпторов, архитекторов // Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Харьковская область. — К., 1984. — Вып. 2.
Зинченко А. Я. Чугуев: путеводитель. — Х.: Прапор, 1979.
Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.
Репинские места Чугуевщины. Чугуевский художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. Буклет. — Х.: Облполиграфиздат, 1988.
25. Книга Скорботи України. Харківська область. — Х.: Комунальний заклад «Обласна пошуково-видавнича наук. ред. Книги Пам'яті України, 2007. — Т. 3.
26. Пам'ятник І. Ю. Рєпіну. Харківська обл., Харківський р-н, м. Чугуїв, вул. К. Лібкнехта, у сквері біля районного будинку культури / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 14.10.2009.
Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. — Х.: Прапор, 1983.
- Белічко Ю. В. Україна в творчості І. Ю. Рєпіна. — К.: Мистецтво, 1963.
Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. — Х.: Прапор, 1966.
Енциклопедія українознавства: У 11 т. / Гол. ред. В. Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1973. — Т. 7.
Ермонская В. В. Матвей Генрихович Манизер. — М.: Изд-во Академии Художников СССР, 1961.
Зинченко А. Я. Чугуев. — Х.: Прапор, 1979.
Історія міст і сіл УРСР: В 26 т. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
Москвинов В. Н. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное издательство, 1959.
Репинские места Чугуевщины. Чугуевский художественно-мемориальный музей И. Е. Репина: Буклет. — Х.: Облполиграфиздат, 1988.
Типовые статьи о памятниках истории, археологии, градостроительства и архитектуры, монументального искусства. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1985.
27. Поселення «Клугіно-Башкирівка-3». Харківська обл., Чугуївська міськрада, м. Чугуїв / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 17.11.2009.
Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. Звіт про археологічні розвідки в Харківській області та в м. Харкові в 2008 р. (в 4 част.) // Архів МАЕСУ. — 2009. — ф. 1, оп. 2, спр. 32. — Ч. 1.
28. Поселення «Чугуїв, вул. Чапаєва». Харківська обл., Чугуївська міськрада, м. Чугуїв / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 18.04.2010.
29. Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
30. ДАХО, ф. 40, оп. 15, спр. 112.
ЦАМО РФ, оп. А-83627, спр. 7523; спр. 6611; спр. 4279.

Бахтіна С. А. Матеріали до відновлення некрополів Харківщини — нашої безцінної духовної і культурної спадщини // Некрополь Слобожанщини: Зб. наук статей з пам'яткоохоронної роботи. — Х.: Курсор, 2012.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

Стафеев С. А. Преображенское кладбище г. Чугуева // Некрополь Слобожанщини: Зб. наук статей з пам'яткоохоронної роботи. — Х.: Курсор, 2012.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Чугуїв: Зб. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

30.1.

Церковь иконы Божьей Матери «Всех скорбящих радость» сколокольней. Харьковская обл., г. Чугуев, ул. Октябрьской революции, д. 5 // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Бабак О. В., Гончарова К. Ю., Шуліка В. В. Чугуївська монументальна спадщина та її реставрація. Розпис храму Ікони Богородиці «Усіх Скорботних Радість» у м. Чугуєві. «Святий Миколай», з фондів Чугуївського Художньо-меморіального музею ім. І. Ю. Рєпіна / Слобожанське культурне надбання: Збірка статей молодих учених. — Х.: Курсор, 2008. — Вип. 1.

Булацелов В. Храм Всех Скорбящих Радосте отмечает 160-летие и престольный праздник // Красная звезда. — 2014. — 8 ноябр. — №45 (10873).

Дубянский Г. Из истории храма цвета небесной лазури // Красная звезда. — 2014. — 29 ноябр. — № 48 (10876).

Дубянский Г. Как протоиерей Василий спасал в годы войны наших солдат // Красная звезда. — 2015. — 9 мая. — №18 (10898).

Православные храмы и монастыри Харьковской губернии 1681—1917 гг. Альбом-каталог / Ред. А. Ф. Пармонов. — Х.: ХЧМГУ, 2007.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание

Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2006. — Т. 3.

Реферат до звіту «Розробка науково-проектної документації розділу Генерального плану м. Чугуєва Харківської області «Історико-архитектурний опорний план», розділ 2 «Аналіз існуючої архітектурно-містобудівної ситуації міста Чугуїв». — Х.: ХНУБА, 2014.

Чугуев сквозь века. Сб. статей. — Х.: Райдер, 2001. — Вип. 1.

Чугуїв: Зб. архівних документів і матеріалів / Упоряд.: Л. М. Момот, В. Г. Панкратьєва, В. В. Швець. — Х.: Фоліо, 1993.

Шевченко О. А. Церковь «Всех Скорбящих Радосте» // Красная звезда. — 2004. — 7 июл. — №55 (10104).

Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. (репринтное издание книги 1882 г.) — Х.: САГА, 2007.

30.1.1.

Чернобыльская катастрофа в документах, фактах та долях людей / під ред. В. М. Миколюка. — К.: Азимут-Україна, 2006.

Чернобыль. Книга пам'яті померлих та загиблих внаслідок Чернобыльської катастрофи ліквідаторів, евакуйованих і переселенців, які мешкали в Харківській області. — Х.: Оригінал, 1997.

30.1.2.

Преображенське кладовище. Пам'ятник київським гусарам та корнету Беклемішеву Сергію. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище №1 (колишнє Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 25.12.2006.

Левченко А. Киевские гусары: история одного памятника // Красная звезда. — 2003. — 16 апр.

Левченко А. Чугуїв. Маленький город в большой истории. — Чугуїв, 2012.

30.2.

Могила Героя Радянського Союзу Ачкасова Якова Михайловича.

Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище №1 (колишнє Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 25.12.2006.

Герои Советского Союза: Крат. биограф. словарь: В 2 т. — М.: Воениздат, 1987. — Т. 1.

Книга Пам'яті України. Харківська область. Переможці. — Х: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2008. — Т. 1(24). — С. 117.

Подвиги во имя Отчизны. — Х.: Прапор, 1985.

30.3.

Преображенське кладовище. Могила прапорщика Вареци Олександра Анатолійовича. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище №1 (колишнє Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 25.12.2006.

Вареца Олександр Анатолійович / Чорні тюльпани: Харківська область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichkekal01.blogspot.com/2013/07/blog-post_21.html.

Шкверко І. П. Біль пам'яті: Книга пам'яті про воїнів Харківщини, загиблих в Афганістані. — Х.: Оригінал, 1995.

30.4.

Преображенське кладовище. Могила повного кавалера орденів Слави Зозулі Михайла Петровича. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище №1 (колишнє Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 25.12.2006.

Кавалеры ордена Славы трех степеней: Крат. биограф. словарь. — М.: Воениздат, 2000.

30.5.

Преображенське кладовище. Могила Карманова Олександра Олексійовича, прапорщика. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище №1 (кол. Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»:

облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А., Бахтіна С. А. — 23.03.2012.

Карманов Олександр Олексійович / Чорні тюльпани: Харківська область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichikal01.blogspot.com/2013/07/blog-post_21.html.

30.6.

Могила лейтенанта медичної служби Кришталь Ігоря Миколайовича. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище № 1 (кол. Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 14.03.2012., Бахтіна С. А. — 14.03.2012.

Кришталь Ігор Миколайович / Чорні тюльпани: Харківська область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichikal01.blogspot.com/2013/07/blog-post_21.html.

Український Союз ветеранів Афганістана. Харьковский областной Союз ветеранов Афганістана (воинов-интернационалистов) // Лист № 120 від 23.04.2012.

30.7.

Преображенське кладовище. Могила Кузьміна Миколи Олександровича, партизана, командира загону. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, Чугуївське міське кладовище № 1 (кол. Преображенське) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А.; Бахтіна С. А. — 14.03.2012.

Книга Пам'яті України: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Скорботи України: У 3 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2007. — Т. 3.

Історія міст сіл УРСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

30.8.

Могила Героя Радянського Союзу В. П. Музикіна Харківська обл., Чугуївський р-н, м. Чугуїв, Преображенське кладовище / ХІМ: 2.4-2.20.30.; Шрамко Г. В. — 23.02.1984. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Могила Музикіна В. П., Героя Радянського Союзу. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, кладовище № 1 (Преображенське кладовище) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 05.03.2012.

Герої Другої світової війни. Харківська область. — Х., 2016.

Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь в 2 т. — М.: Воениздат, 1987. — Т. 2.

Книга Пам'яті України. Харківська область. Переможці. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2008. — Т. 1(24).

Подвиги в ім'я Вітчизни. — Х.: Прапор, 1971.

30.9.

Преображенське кладовище. Могила Остапенка Віктора Івановича, підполковника, військового радника в збройних силах Афганістана. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Стафеев С. А. — 25.12.2006.

Остапенко Віктор Іванович / Чорні тюльпани: Харківська область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichikal01.blogspot.com/2013/07/blog-post_21.html.

30.10.

Могила Героя Радянського Союзу П. О. Панежди. Харківська обл., Чугуївський р-н, м. Чугуїв / ХІМ: 2.4.2073-2.20.24. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Могила Панежди П. О., Героя Радянського Союзу. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, кладовище № 1, кол. Преображенське / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 05.03.2012.

Боевые звёзды киевлян. — К.: Политиздат Украины, 1983.

Герої Другої світової війни. Харківська область. — Х., 2016.

Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь в 2 т. — М.: Воениздат, 1988. — Т. 2.

Переможці. Книга Пам'яті України. Харківська область. — Х.: Комунальний

заклад «Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України», 2008. — Т. 24.

30.11.

Могила Репіної Т. С., матері художника Репіна І. Ю. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, кладовище № 1, колишнє Преображенське / ХІМ: паспорт; Бельченко Л. М. — 15.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Могила Репіної Т. С., матері художника Репіна І. Ю. Харківська обл., м. Чугуїв, пл. Жовтня, кладовище № 1, (Преображенське кладовище) / ОКЗ «ХНМЦОКС»: облікова картка об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 05.03.2012.

Андрусенко Г. Б. Художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. — Х.: Прапор, 1983.

Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. — Х.: Прапор, 1966.

Бучастая С. И., Сабодаш Е. Н., Шевченко О. А. Новые данные по генеалогии рода И. Е. Репина и новый взгляд на происхождение художника // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. — Вип. 17.

Данилюк Ю. З. Памятники и памятные места, связанные с жизнью и деятельностью известных художников, скульпторов, архитекторов // Материалы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Харьковская область. — К., 1984. — Вып. 2.

Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1979.

Московинов В. Репин на Харьковщине. — Х.: Харьковское книжное издательство, 1959.

Репинские места Чугуевщины. Чугуевский художественно-мемориальный музей И. Е. Репина. Буклет. — Х.: Облполиграфиздат, 1988.

31.

Свистун Г. Е. Отчет о работе Северскодонечкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2007 году на территории г. Чугуева // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2007. — ф. 14, оп. 1, спр. 7.

32. Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 г. // НА ІА НАНУ. — 2004. — № 2004/35.
- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ІА НАНУ. — 2005. — № 2005/34.
33. Свистун Г. Е. Отчет об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ІА НАНУ. — 2005. — № 2005/34.
- Поселення Минутка. Харківська обл., Чугуївський р-н, м. Чугуїв / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бабич О. В. — 30.08.2016.
34. Свистун Г. Е. Отчет о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2007 году на территории г. Чугуева // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2007. — ф. 14, оп. 1, спр. 7.
35. Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. Звіт про археологічні розвідки в Харківській області та в м. Харкові в 2008 р. // НА МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — 2009. — ф. 1, оп. 2, спр. 32.
36. Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 году // НА ІА НАНУ. — 2004. — № 2004/35.
- Свистун Г. Е. Отчёт о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2006 году // НА ІА НАНУ. — 2006. — № 2006/30.
- Свистун Г. Е. Отчёт о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2007 году // НА ХММ І. Ю. Репіна. — № 2007/32.
37. Свистун Г. Е. Отчет об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 году // НА ІА НАНУ. — 2004. — № 2004/35.
38. Свистун Г. Е. Отчет о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2007 году на территории г. Чугуева // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2007. — ф. 14, оп. 1, спр. 7.
39. Костюченко И. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в северо-восточной части Харьковской обл. // НА ІА НАНУ. — 1949. — № 1949/12.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
40. ЦДІАК України, ф. 1965, оп. 1, спр. 49.
- Бабенко Л. И. Отчёт о работе археологической экспедиции Харьковского исторического музея в полевом сезоне 1996 г. // НА ІА НАНУ. — 1996. — № 1996/64.
- Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губернии) в XVI — XVIII ст., собранные в разных архивах и отредактированные Д. И. Багалеем. — Х.: Тип. К. П. Счасни, 1886.
- Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные археографическою комиссиею: В 11 т. — СПб., 1875. — Т. 9.
- Книга Большому Чертежу. — Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1950.
- Ласковский Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. — СПб.: Б. и., 1865. — Ч. 3.
- Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. — К.: Наук. думка, 1991.
- Разрядная книга 1475—1598. — М.: Изд. АН СССР, 1966.
- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 г. // НА ІА НАНУ. — 2004. — № 2004/37.
- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ІА НАНУ. — 2005. — № 2005/34.
- Свистун Г. Е. Отчёт о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2006 г. // НА ІА НАНУ. — 2006. — № 2006/30.
- Свистун Г. Е. Отчет о работе Северскодонецкой археологической экспедиции Художественно-мемориального музея И. Е. Репина в 2007 году на территории г. Чугуева // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2007. — ф. 14, оп. 1, спр. 7.
- Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.
- Хлебников Б. В. История 32-го драгунского Чугуевского Её Величества полка 1613—1893. — СПб.: Паровая Скоропечатня П. О. Яблонского, 1893.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
41. ЦАМО, ф. 157 іап, оп. 518811, спр. 2.
- ЦАМО, ос. спр. № 456617.
- Авиация и космонавтика. — 1983. — № 2.
- Авиационная энциклопедия в лицах. — М.: Барс, 2007.
- Бессмертные подвиги. — М.: Воениздат, 1980.
- Булкин С. П. Герои Отечества. — 2-е изд., испр. и доп. — Донецк: Донбас, 1977.
- Буров А. В. Огненное небо. — Л.: Лениздат, 1974.
- Вестник противозвоздушной обороны. — 1973. — № 8.
- Войска противозвоздушной обороны страны в Великой Отечественной войне. — М.: Воениздат, 1981.
- Герои Советского Союза: Крат. биограф. словарь: В 2 т. — М.: Воениздат, 1987. — Т. 1.

Звід пам'яток історії та культури України: У 28 т. — К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури України при видав. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. — Кн. 1. — Ч. 1.

Иноземцев И. Г. Воздушные таны в небе Ленинграда. — Л.: Знание, 1970.

Иноземцев И. Г. Таны в северном небе. — М.: Воениздат, 1981.

История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ АН УССР, 1976.

Крылатые годы. Страницы истории Харьковского высшего военного авиационного ордена Красной Звезды училища летчиков имени дважды Героя Советского Союза С. И. Грицевца: Докум. очерк. — Х.: Прапор, 1990.

Крылья Родины. — 1984. — № 11.

Макашов А. И. На семи холмах: история города орловского края Мценска. — Тула: Приокское кн. изд., 1988.

Подвиги, ставшие легендой. — Донецк: Донбас, 1985.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба: Сторінки історії та сьогодення. 1930—2010. — Х.: Видав. «Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба», 2010.

Чугуєв: город, который мы любим: Фотоальбом / авт. текста Р. А. Гноевой, В. Н. Писаренко; фото В. С. Ильчакова. — Х.: Золотые страницы, 2013.

42.

Матеріали сектору охорони культурної спадщини відділу культури Чугуївської міськради.

Чугуївський районний будинок культури [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=d7eba449-29ab-d39b-67dc-58ee584516ef>.

43.

Бардюк Т. Вековой юбилей: [Чугуєв. общеопр. шк. № 1 — 100 лет] // Новості Чугуєва. — 2007. — 21 апр.

Герої Другої світової війни. Харківська область. — Х., 2016.

Інформаційно-довідковий ресурс Чугуївської ЗОШ № 1 ім. І. Ю. Рєпіна [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://school1chug.blogspot.com/p/blog-page.html>.

Кришталь Ігор Миколайович / Чорні тюльпани. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichekal01.blogspot.com/2013/07/blog-post_21.html.

Кришталь Ігорь Николаевич [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://afgan.ru/memorial/627kryshstal-ig-nik-afgan-.html>.

Літературна Харківщина. — Х.: Майдан, 1995.

Подвиги в ім'я Вітчизни. — Х.: Прапор, 1971.

НАРИС ПРО ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

ДАХО, Ф. Р. 3744, оп. 1, спр. 3; Ф. Р. 3746, оп. 1, спр. 30.

Багалей Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонова, 1905. — Т. 1.

Багалій Д. І. Історія Слобідської України. — Х.: Видавець Олександр Савчук, 2018.

Буйнов Ю. В. Отчет предскифского отряда скифо-славянской эксп. ХГУ о разведках в 1976 г. // НА ІА НАНУ. — 1976. — 1976/111.

Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. — Х.: Прапор, 1966.

Военно-статистическое обозрение Российской империи. Харьковская губерния. — СПб., 1850. — Т. 12. — Ч. 1.

Голубева І. В. Дослідження пам'яток Золотої Орди на території

Харківської області // Старожитності Лівобережного Подніпров'я: зб. наук. праць. — К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015.

Ельников М. Золотоординські часи на українських землях. — К.: Наш час, 2008.

Зинченко А. Я. Чугуєв: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1979.

Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.

Ізюмська єпархія [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://izum.church.ua/ru/pechenezhskoe-blagochinie/xram-vladimirskoj-ikonobozhij-materi-pgt-kochetok/>.

Исаев С. И., Левченко В. Н. Герои — освободители Харьковщины. — Х.: Прапор, 1988.

Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна

пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Костюченко И. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в северо-восточной части Харьковской обл. // НА ІА НАНУ. — 1949. — № 1949/12.

Луцкевич І. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області // Археологія. — 1948. — Т. 2.

Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в 16—18 ст. — Х., 1886. — Т. 1.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

Михеев В. К. Отчет о археологических раскопках и разведках в 1961 г. // НА ІА НАНУ. — 1962. — 1961/24 а.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Откуда Родом [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.otkudarodom.ua/ru/paramonov-f-istoriya-s-kochetok>.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1987.

Плетнева С. А. Отчет к открытому листу № 8 Сев.-Донецкого отряда Южно-Русской экспедиции за 1957 г. // НА ІА НАНУ. — № 1957/17.

Подвиги во имя Отчизны. Очерки о Героях Советского Союза — харьковчанам. — Х.: Прапор, 1974.

Протибільшовицькі повстання в Україні в 1921 р. Літопис Червоної Калини. — Львів. 1929/30 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/04/1921.html>.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою // Україна крізь віки: у 15 т. — К.: Альтернативи, 1998.

Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2006.

Соціально-економічне становище Чугуївського району за січ.-листоп. 2018 р. Статистичний бюлетень // Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Харківській області. — 2018.

Стреляна А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Х.: Точка, 2012.

Федоровский А. С. Археологические разведки в окрестностях г. Волчанска. — Волчанск, 1916.

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. — Х.: Прапор, 1965.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. Результати досліджень у м. Харків і Харківській обл. у 2009—2010 рр. (за матеріалами наукових експертиз) // АБУ у 2009 р.

Щербак В.О. Острянин Яків // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2010. — Т. 7.

Пам'ятки історії та культури Чугуївського району

1.

ЦАМО РФ, ф. 38 а, оп. 8973, спр. 9. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Базаліївська с/рада, с. Базаліївка, вул. Харківська / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 08.01.2014.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

2.

Курган. Харківська обл., Чугуївський р-н, Базаліївська с/р, с. Базаліївка, № 25 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Дідик В. В. — 30.06.2008.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

3.

Курган. Харківська обл., Чугуївський р-н, Базаліївська с/р, с. Базаліївка, № 43 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Дідик В. В. — 30.06.2008.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схеми планов землекористування Чугуївського району Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

4.

Курган. Харківська обл., Чугуївський р-н, Базаліївська с/р, с. Базаліївка, № 44 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Дідик В. В. — 30.06.2008.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Схеми планов землекористування Чугуївського району Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская обл. — К.: Наук. думка, 1977.

5.

Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

6.

Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Схеми землекористувачів Чугуївського і Печенєжського районів Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

7.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII

Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

8.

Багале́й Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

9.

Багале́й Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

10.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Стреляная А. Голод 30-х глазами очевидцев // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб. — № 95.

11.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковской области. — К.: Наук. думка, 1977.

12.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковской области. — К.: Наук. думка, 1977.

13.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

14.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

15.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Введенська с/рада, смт. Введенка, вул. Кірова / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 09.10.2009. ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. — Х.: Прапор, 1965.

16.

Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.

Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Упорядник Т. Поліщук. — Х.: вид. Часопису «Березіль», 2006.

17.

Плетнева С. А. Отчет к открытому листу № 8 Сев-Донецкого отряда

Южно-Русской экспедиции за 1957 год // НА ІА НАНУ. — № 1957/17.

Михеев В. К., Любичев М. В. Работы Введенского отряда // Михеев В. К., Колода В. В., Любичев М. В. Отчет о работе Средневековой археологической экспедиции ХГУ за 1990 г. // НА ІА НАНУ. — № 1990/226.

18.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

Михеев В. К. Отчет о археологических раскопках и разведках в 1961 г. // НА ІА НАНУ. — 1962. — 1961/24 а.

19.

Введенская церковь. Харьковская обл., Чугуевский р-н, с. Введенка // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Слободян В. Дерев'яна церква Введення 1777 р. / Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель. — Вісник ін-ту Укрзахідпроектреставрація, 1996. — Т. 4.

Прогулка от Введенки до Боровой [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://xt.ht/xtreport/-Progulka-ot-Vvedenki-do-Borovoii>.

Таранушенко С. А. Монументальная деревянная архитектура Правобережной Украины. — К., 1976.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Церква у с. Введенка Чугуївського району Харківської області [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://derevkhramy.livejournal.com/129163.html>.

20.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Великобабчанська с/рада, с. Велика Бабка / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Великобабчанська с/рада, с. Велика Бабка / ХІМ: паспорт 2.4.1460-2.20.24; Бельченко Л. М. —

- 07.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
- ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 99.
- Журавльов Є. Зустріч з героями // Червона Зірка. — 1967. — 13 черв.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Наук. ред. Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- Старченко В. С. Звіт про роботу з перепоховання останків радянських військовослужбовців, загиблих на території Харківська обл., під час Великої Вітчизняної війни (квіт.-жовт. 2014) — Х., 2014.
- Старченко В. С. Летопись организационного движения по поиску и перезахоронения останков советских воинов на территории Харьковской области 1990—2010 гг. — Х., 2010.
- 21.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского района Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- 22.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского района Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- 23.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского района Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 24.
- Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
- Головин С. Чтобы помнили... // Красная звезда. — 2008. — 17 мая.
- Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
- Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.
- 25.
- Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчет о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. (бассейне рек Тетлега и Большая Бабка (правые притоки Северского Донца) // НА ІА НАНУ. — 2007/134.
- Поселення «Велика Бабка-1». Харківська обл., Чугуївський р-н, Великобабчанська с/р. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкту культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- 26.
- Буйнов Ю. В. Отчет предскифского отряда скифо-славянской эксп. ХГУ о разведках в 1976 г. // НА ІА НАНУ. — Х., 1976. — 1976/111.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 27.
- Буйнов Ю. В. Отчет предскифского отряда скифо-славянской эксп. ХГУ о разведках в 1976 г. // НА ІА НАНУ. — Х., 1976. — 1976/111.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 28.
- Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега и Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Х.: Чугуев, 2008. // Науковий архів НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.
- 29.
- Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Волоховоярська с/рада, с. Волохів Яр / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 08.01.2014.
- ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 8; ф. 6 А, оп. 5252, спр. 225.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- 30.
- Багалеї Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 31.
- Багалеї Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
- Курган № 8. Харківська обл., Чугуївський р-н, Волохово-Ярська с/р, с. Волохів Яр / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 18.03.2009.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 32.
- Багалеї Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
- Курган № 20. Харківська обл., Чугуївський р-н, Волохово-Ярська с/р, с. Волохів Яр / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 18.13.2009.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по

43. Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Кургани № 35-36. Харківська обл., Чугуївський р-н, Волохово-Ярська с/р, с. Волохів Яр / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 18.13.2009.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
44. Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
45. Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
46. Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
47. Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
48. Лист Харківського обласного військового комісаріату від 06.06.2017, № 420/ВР [інформація про загиблих (померлих) військовослужбовців учасників АТО Збройних Сил України, які поховані на території району чи були призвані РВК] з додатком.
Матеріали відділу культури Чугуївської РДА.
Волохово-Ярський навчально-виховний комплекс — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://volokhiv-yar.at.ua/index/vipuskniki/0-34>.
Мисла Мирослав Іванович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.wikiwand.com/uk/%D0%9C%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>.
49. Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
Головин С. Чтобы помнили... // Красная звезда. — 2008.
Голодомор 1932—1933 років на Харківщині. — Х.: Оригінал, 2008.
Єгорова З. За дослідження Голодоморів в Україні // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб.
Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.
Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Упорядник Т. Поліщук. — Х.: Вид. часопису «Березіль», 2006.
50. Схеми планов землекористувачів Чугуївського і Печенєжського районів Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
51. Схеми планов землекористувачів Чугуївського і Печенєжського районів Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
52. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Граківська с/ ради с. Гракове / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.
Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА.
ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 9.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
Старченко В. С. Летопись организационного движения по поиску и перезахоронения останков советских воинов на территории Харьковской области 1990—2010 гг. — Х., 2010.
Харківщина в годы Великой Отечественной войны. — Х.: Прапор, 1965.
53. Курган № 13. Харківська обл., Чугуївський р-н, Граківська с/р, с. Гракове / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Дідик В. В. — 03.03.2009.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

54.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

55.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х., 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

56.

Облікова картка військового поховання № 9 від 25 трав. 1992 // Матеріали Чугуївського РВК.

Сердеченко Сергей Иванович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://afgan.ru/memorial/237serdechenko-si-afgan-.html>.

Сердеченко Сергій Іванович / Черные тюльпаны: Харьковская область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnnichekal01.blogspot.ru/2013/07/blog-post_21.html.

57.

Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.

Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

58.

Святотроицкая церковь. Харьковская обл., Чугуевский р-н,

с. Граково // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — Х.: Тип. Харьковского университета, 1857. — Отд. 4.

Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. В 3 т. — Х.: ХЧМГУ: САГА, 2005. — Т. 2.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

59.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Есхарівська с/рада, смт. Есхар / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Черкаско В. В., Філоненко В. П. — 12.07.2007.

Облікова картка військового поховання № 1095 // Матеріали Чугуївського РВК.

Давидюк С. Приїжджаючи до загиблого друга // Червона зірка. — 1979. — 29 верес.

Данилюк Е. М. Гордимся своим отцом [М. А. Сиротенко] // Красная звезда. — 1980. — 26 янв.

Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Наукова редакція Харківського обласного видання Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Коваленко В. Горить земля // Красная звезда. — 1975. — 28 авг.

Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1978.

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. — Х.: Прапор, 1965.

60.

Книга Большому Чертежу. — Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1950.

Ляпушкин И. И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху жезла // МИА. — 1961. — № 104.

Плетнёва С. А. Отчёт к открытому листу № 8 Северо-Донецкого

отряда Южно-Русской экспедиции за 1957 г. // НА ІА НАНУ. — 1957/17.

Плетнёва С. А. Средневековые поселения верховья Северского Донца // КСИИМК. — М., 1960. — Вып. 79.

Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 г. // НА ІА НАНУ. — 2004/35.

Свистун Г. Е. Каганово ли Кабаново городище? // Проблемы дослідження пам'яток Східної України: Матеріали І-ї Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвяченої 85-річчю Луганського обласного краєзнавчого музею. — К., 2005.

Шрамко Б. А. Отчёт о работе Скифо-славянской экспедиции Харьковского государственного университета в 1959 г. // НА ІА НАНУ. — 1959/29.

61.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

62.

Лист від відділу культури Чугуївської районної адміністрації Харківської області від 21.03.2018.

Герої Чугуївської землі // Красная звезда. — 2010. — 29 мая.

Книга Пам'яті України. Харківська обл. Переможці. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2013. — Т. 3 (26).

Литвинов Василий Илларионович [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://az-libr.ru/route/route.php?Persons/000/Src/0003/14cb2616.shtml>.

Лобода В. Ф. Солдатская слава. — М.: Воениздат, 1967. — Кн. 2.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

63.

Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА.

Плотина Эсхара. 152 стрелковая дивизия форсировала р. Северский

Донец [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/4579>.

64.

Багалеї Д. І. Об'яснителний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Кургани (№ 1, № 4) Харківська обл., Чугуївський р-н, Зарожнянська с/р, с. Зарожне / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 10.12.2007.

Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега с. Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Харьков, Чугуев, 2008 // НА НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

65.

Багалеї Д. І. Об'яснителний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Історична довідка: Кургани № 2-3: Харківська обл., Чугуївський р-н, с. Зарожне, Зарожнянська с. р., / ОКЗ «ХНМЦОКС»; О. О. Лаптев.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

66.

Багалеї Д. І. Об'яснителний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Схеми планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

67.

Акт захоронения от 8.07.1995. с. Тетлега Чугуевского района // Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Зарожнянська с/рада, с. Зарожне, в центрі села / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 30.09.09.

Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА.

ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 99.

Єлізарова А. Запам'ятовується надовго: [Братські могили воїнів] // Червона Зірка. — 1975. — 9 лип.

Ісаєв С. І., Левченко В. Н. Герої — освободителі Харківщини. — Х.: Прапор, 1988.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Калинин В. В., Макаренко Д. Г. Герої подвигів на Харківщині. Х.: Прапор, 1970.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

68.

Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Шляхом встановлення історичної правди // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб.

69.

Аникина Т. И. Ефрем Осипович Мухин 1766 — 1850 (к столетию со дня смерти) // Клиническая медицина. — 1951. — Т. 29. — № 1.

Букин Ю. В. Русский анатом Е. О. Мухин (1766—1850) // Архив анатомии, гистологии и эмбриологии. — 1953. — Т. 30. — Вып. 4.

Квасов Д. Г. Физиологические идеи Е. О. Мухина (1766—1850) // Физиологический журнал СССР. — 1954. — Т. 40. — № 1.

Могилюк В. Віхи встановлення медицини степової столиці // Народне слово. 2009. — 3 лют.

Народжені Україною. Меморіальний альманах: У 2 т. — К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. — Т. 1.

70.

Поселення «Зарожне». Харківська обл., Чугуївський р-н, Зарожнянська с. р., с. Зарожне / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 17.10.2007.

Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега с. Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Харьков, Чугуев, 2008 // НА НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

71.

Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчет о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. (бассейне рек Тетлега и Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)) // НА ІА НАНУ. — 2007. — № 2007/134.

Поселення «Зарожне-2». Харківська обл., Чугуївський р-н, Зарожнянська с/р / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 10.12.2007.

72.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схеми планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

73.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

- Михеев В. К. Отчет об археологических разведках и раскопках в 1961 г. // НА ІА НАНУ. — 1961/24 а.
74. Поселення «Зауддя». Харківська обл., Чугуївський р-н, Введенська сел. рада, с. Зауддя / ОКЗ «ХНМЦОКС»; паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 03.09.2008.
75. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Зарожненська с/рада, с. Зелений Колодязь, в центрі села / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 05.10.2009.
- ЦАМО РФ, ф. 413, оп. 10373, спр. 101.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1967.
- Калинин В. В., Макаренко Д. Г. Герои подвигов на Харьковщине. — Х.: Прапор, 1970.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- Памятники истории и культуры Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1987.
76. Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
77. Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Курганна група (2). Харківська обл., Чугуївський р-н, Введенська сел/р, с. Зелений Колодязь. Кургани № 1-2 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Дідик В. В. — 04.11.2008.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
78. Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Пеляшенко К. Ю. Звіт про археологічні розвідки в Харківській області та в м. Харкові в 2008 р. (в 4 частинах). — Ч. I // Архів МАЕСУ, ф. 1, оп. 2, спр. 32.
- Шрамко І. Б., Голубева І. В., Задніков С. А., Окатенко В. М., Пеляшенко К. Ю. Археологічні розвідки в м. Харків і Харківській обл. у 2008 р. // АДУ 2008. — К., 2009.
79. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Іванівська с/рада, с. Іванівка, в центрі села / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 12.04.12.
- Облікова картка військового поховання №1074 від 25 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 20.
- Памятники истории и культуры Украинской ССР. — К.: Наук. думка, 1987.
- Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.
80. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Іванівська с/рада, с. Іванівка, в центрі села / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Черкаско В. В., Філоненко В. П. — 20.07.07.
- История городов и сёл Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ, 1976.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
- Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.
81. Курган № 3. Харківська обл., Чугуївський р-н, Іванівська с. р., с. Іванівка / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Кулик Г. М. — 01.12.2011.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
82. Курганна група (кургани № 1-2). Харківська обл., Чугуївський р-н, Іванівська с. р., с. Іванівка / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Книш І. О. — 25.05.2011.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

83.
Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.
Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.
Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
84.
Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.
Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.
Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
85.
Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.
Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.
86.
Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.
Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
87.
Кургани (№ 4-6). Харківська обл., Чугуївський район, Кам'яноярська сільська рада, с. Кам'яна Яруга / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 28.02.2011.
Схеми планов землекористувачів Чугуєвського і Печенежського районів Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
88.
Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.
Бородулин В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского музея и областного общества охраны памятников истории и культуры в 1977 г. // НА ІА НАНУ. — 1977. — № 1977/31.
Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
89.
Бородулин В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского музея и областного общества охраны памятников истории и культуры в 1977 г. // НА ІА НАНУ. — 1977. — № 1977/31.
Схеми планов землекористувачів Чугуєвського і Печенежського районів Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
90.
Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Кам'яноярська с/рада, с. Кам'яна Яруга / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 20.01.2014.
Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА.
Облікова картка військового поховання № 1075 від 25 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.
ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.
Воинский мемориал в с. Каменная Яруга [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/42773>.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
91.
Матеріали відділу культури і туризму Чугуївської РДА.
Облікова картка військового поховання № 6 від 25 трав. 1992 // Матеріали Чугуївського РВК.
Книга памяти о советских воинах, погибших в Афганистане: В 2 т. — М.: Военное издательство, 1999. — Т. 2.
Михайлов Александр Васильевич [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://afgan.ru/memorial/84mihaylov-al-vas-1964-84afgan.html>.
- Михайлов Олександр Васильович / Черные тюльпаны: Харьковская область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichkal01.blogspot.ru/2013/07/blog-post_21.html.
92.
Інформаційно-довідкові матеріали Кам'яноярської сільради Чугуївського р-ну станом на верес. 2018.
Голодомор 1932—1933 років на Харківщині. — Х.: Оригінал, 2008.
Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців / Упор. Т. Поліщук. — Х.: Вид. Часопису «Березиль», 2006.
93.
Поселення «Кам'яна Яруга-1». Харківська обл., Чугуївський р-н, Кам'яноярська с. р. с. Кам'яна Яруга / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 17.10.2007.
Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега с. Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Харьков, Чугуев, 2008 // НА НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

94. Поселення «Кам'яна Яруга-2». Харківська обл., Чугуївський р-н., Кам'яноярузька с. р. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 17.10.2007.
95. Поселення «Кам'яна Яруга-3». Харківська обл., Чугуївський р-н, с. Кам'яна Яруга / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 12.11.2007.
96. Поселення «Кам'яна Яруга-4». Харківська обл., Чугуївський р-н, Кам'яноярузька с. р., с. Кам'яна Яруга / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 12.11.2007.
97. Волостная управа. Харьковская обл., Чугуевский район, с. Коробочкино // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА. РДВІА, ф. 349, оп. 40, спр. 11704; ф. 349, оп. 40, спр. 1172; ф. 349, оп. 40, спр. 1174; ф. 349, оп. 40, спр. 1175. ЦДІАК України, ф. 1323, оп. 1, спр. 238, ф. 1323, оп. 1, спр. 40; ф. 1353, оп. 1, спр. 540.
- Архитектура школ военных кантонистов в округах военного поселения 2-й уланской дивизии / Маршала А. Ю. // Весник БарГУ. — Барановичи, 2016. — Вып. 4.
- Бучаста С. І. Особливості перепланування населених пунктів Слобідсько-Українського (Українського) військового поселення. 1817—1857 рр. / Бучаста С. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. — Чернігів: ЧНПУ, 2014. — Вип. 123.
- Бучаста С. І. Початок створення інфраструктури міста Чугуєва як центру військового поселення (1817—1826 рр.) / С. І. Бучаста // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. — Переяслав-Хмельницький, 2012. — Вип. 28.
- Герард А. И. Описание герардова способа построения кирпичных зданий // Земледельческий журнал. — 1829. — № XXV.
- Колеватов О. Будівництво в Слобідсько-Українських військових поселеннях у першій третині XIX ст. / О. Колеватов // Сіверянський літопис. — 2009. — № 1.
- Отчет по военным поселениям за 1826 год. — СПб.: Типография Главного Штаба Его императорского Величества по военному поселению, 1827.
- Памятники градостроительства и архитектуры УССР: В 4 т. — К.: Будівельник, 1986. — Т. 4.
- Усенко П. Г. Ламберт Карл Йосифович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2009. — Т. 6.
- Путь лежит на восток. Экскурсии по области // Все про Харків. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://guide.kharkov.ua/ru/100.html>.
- Цубенко В. Л. Територіальний устрій Українського (Харківського) військового поселення кавалерії. 1817—1857 рр. / В. Л. Цубенко // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. — Одеса: Астропринт, 2006. — Вип. 8.
98. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Коробочкинська с/рада, с. Коробочкине / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Л. В. Юрченко. — 02.02.2016.
- Облікова картка військового поховання № 1076 від 5 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Вид. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т.— Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг.: Сборник документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.
99. Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схеми планов землекористувачей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
100. Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схеми планов землекористувачей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
101. Схеми планов землекористувачей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Курганна група (№ 1-3). Харківська обл., Чугуївський р-н, Коробочкинська сільська рада, с. Коробочкине / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 24.02.2011.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
102. Кургани (2) № 4-5. Харківська обл., Чугуївський р-н, Коробочкинська с/р, с. Коробочкине / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 24.02.2011.
- Схеми планов землекористувачей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Груб-ник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

103.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Герої не вмирають. На Харківщині відкрили пам'ятник Солдатам неоголошених воєн // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://uanews.kharkiv.ua/society/2018/02/13/177707.html>.

На Харківщині з'явився унікальний пам'ятник «Солдатам неоголошених воєн» // Время [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://timeua.info/post/obshestvo/naharkovshine-poyavilsya-unikal-nyj-pamyatnik-soldatam-neob-yavlennyh-vojn-10647.html/>.

104.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Лапчинська Н. Голодомор 1932—1933 років в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.golodomor.kharkov.ua/>.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

105.

ЦАМО РФ, ф. 1131, оп. 67094, спр. 28; ф. 1138, оп. 1, спр. 7.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Кочеток с/р, смт. Кочеток / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт пам'ятки культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 20.01.2014.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, смт Кочеток, Кочеток с/р / ХІМ: паспорт 2.4.1474-2.20.24; Бельченко Л. М. — 09.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Харківщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941-1943 гг. Сборник документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.

106.

Андреев И. Святиня на крутом берегу // Красная звезда. — 2013. — 16 февраля.

Православные храмы и монастыри Харьковской губернии 1681—1917: Альбом-каталог / Сост. А. Парамонов // Харьковский частный музей городской усадьбы. — Х.: Райдер, 2007.

Парамонов А. Ф. Владимирско-Богородичный храм в с. Кочеток. — Х.: Райдер, 2008.

Стреляна А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Харків: Вид-во «Точка», 2012.

Стреляна А. Храм над Донцом // Красная звезда. — 2002. — 17 апр.

Степанова С. Кочеток и художник // Красная звезда. — 2004. — 3 апр.

Филарет (Гумилевский Д. Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. — Х.: Сага, 2006. — Т. 2, 3.

Церковь Рождества Богородицы с колокольней. Харьковская обл., Чугуевский район // Матеріали Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. — Х.: Тип. университета, 1882.

Щелков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии (репринтное издание книги 1882 г.). — Х.: САГА, 2007.

106.1.

Могила Грота Миколи Яковича, професора. 1899 р. Харківська обл., Чугуївський район, Кочеток сел. рада, смт Кочеток, вул. Донецька, 9 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт пам'ятки культурної спадщини; Бахтіна С. А. — 14.10.2009.

Борисова Т. М., Дяченко М. Т., Уманський М. В. Історичні та пам'ятні місця Харківщини. — Х.: Прапор, 1966.

Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.

Ивановский И. Н. Очерк жизни и деятельности Н. Я. Грота. — М.: Тип. Товарищества И. Н. Кушнерев и К°, 1900.

Крахмалева Г. С. Н. Я. Грот // Дворянский вестник. — М.: Издание Российского дворянского собрания, 2001. — № 3-4 (82-83).

Николай Яковлевич Грот в очерках, воспоминаниях и письмах товарищей и учеников, друзей и почитателей. — СПб: Тип. Министерства путей сообщения Товарищества И. Н. Кушнерев и К°, 1900.

Памятники истории и культуры Украинской ССР: Каталог-справочник. — К.: Наук. думка, 1987.

Советский Энциклопедический Словарь / Под ред. А. М. Прохорова. — М.: Советская Энциклопедия, 1988.

Суходольский Г. В. Памяти выдающегося русского философа и психолога Н. Я. Грота (1852—1899) // Клио: журнал для ученых. — СПб., 1999. — № 1 (7).

Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон /: В 41 т. — СПб.: Семеновская Типо-Литография (И. А. Ефрона). — 1893. — Т. 9А.

Энциклопедический словарь / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон /: В 41 т. — СПб.: Семеновская Типо-Литография (И. А. Ефрона), 1905. — Т. 1 А.

107.

Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Городище Кочеток-1. Харківська обл., Чугуївський р-н, Кочеток сел/р, смт Кочеток / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Корохіна А. В. — 15.03.2007.

Каталог выставки XII АС в г. Харькове. Отдел древностей добытых из раскопок и случайных находок. — Х., 1902.

Парамонов А. Ф. Владимирско-Богородичный храм в с. Кочеток. — Х.: Райдер, 2008.

- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 году // НА ІА НАНУ. — № 2004/35.
- Свистун Г. Е. Отчет об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 г. // НА ІА НАНУ. — № 2005/34.
- Федоровский А. С. Археологические разведки в окрестностях г. Волчанска. Волчанск: Типография А. В. Туманова, Духовная улица, собственный дом, 1916.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 108.
- Багалея Д. И. Объяснительный текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда. — М., 1905.
- Городище Кочеток-2. Харківська обл., Чугуївський р-н, Кочетоцька селищна рада, смт Кочеток / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Корохіна А. В. — 15.03.2007.
- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 году // НА ІА НАНУ. — 2004. — № 2004/35.
- Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ІА НАНУ. — 2005. — № 2005/34.
- Парамонов А.Ф. Владимирско-Богородичный храм в с. Кочеток. — Х.: Райдер, 2008.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 109.
- Крахмалева Г. Академик Яков Карлович Грот. Наброски к портрету // Культурна спадщина Слобожанщини: Історія та краєзнавство. — Число 4 (2005).
- Півненко А. О. М. Грот — художник і педагог // Наукова конференція «Художнє життя першої третини 20 ст.: Тези доповідей і повідомлень. — Х., 1993.
- Прокатова Т. Алексей Грот // Anima rerum (Душа вещей): Журнал предметного искусства и антиквариата. — 2009. — № 5.
- Прокатова Т. Алексей Грот — ученик Матисса // Праці пам'яткоохоронців: Ювілейна збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. — Х.: Курсор, 2012. — Вип. 2.
- 110.
- Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1990.
- Звоницкий Э. У истоков чистой воды: Музей воды в Кочетке // Красное знамя. — 1985. — 30 июля.
- Некрополи Слобожанщины: 36. наук. статей з пам'яткоохоронної роботи — Х.: Курсор, 2012. — Вип. 1.
- Кузнецов Ю. Музей воды // Ленинська зміна. — 1982. — 26 жовт.
- Сидоров С. Музей водопостачання // Вечірній Харків. — 1982. — 6 жовт.
- Стреляная А. М. Храм над Донцом // Красная звезда. — 2001. — 17 апр.
- Шумейко С. Унікальні музеї: Виробниче управління водопровідного господарства «Донець» // Червона зірка. — 1984. — 14 січ.
- 111.
- Інформаційно-довідковий ресурс Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cblk.at.ua/index/istorija/0->
- Стреляная А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Х.: Точка, 2012.
- 112.
- Могильник ґрунтовий «Кочеток». Кочетокське лісництво квартали 198, 175. Харківська обл. Чугуївський р-н, Кочетоцька сел. р., смт Кочеток / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Кулик Г. М. — 16.11.2009.
- Свистун Г. Е. Отчет о научно-охранных раскопках на Чугуевском городище в 2009 г. // НА ІА НАНУ. — № 314/2009.
- 113.
- Інформаційно-довідковий ресурс Кочетка [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://kochetok.at.ua/index/muzej_quot_vody_quot/0-15.
- Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
- Стреляная А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Х.: Точка, 2012.
- 114.
- Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
- Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
- Стреляная А. Голод 30-х глазами очевидцев // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб. — № 95.
- Стреляная А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Х.: Точка, 2012.
- 115.
- Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1979.
- Кочеток в роки ВОВ [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://kochetok.at.ua/index/kochetok_v_roki_vov/0-37.
- На границе Чугуева и Кочетка появился памятный знак невинно убиенным в годы оккупации // Медиа группа объектив [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://archive.objectiv.tv/110809/30130.html>.
- Путятін В. Д. Пам'ятний знак невинно загиним мешканцям смт Кочеток Кочетоцької селищної ради Чугуївського району // Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини: 36. науково-популярних статей до 70-річчя від дня народження. — Х.: Курсор, 2011.
- Стреляная А. М. Кочеток у минулому і сучасному. — Х.: Точка, 2012.
- 116.
- Поселення «Кочеток-4». Харківська обл., Чугуївський р-н., смт Кочеток, Кочетоцька сел. р. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В.В. — 18.04.2010.
- Шрамко І.Б., Голубева І.В., Задніков С.А., Пеляшенко К.Ю. Результати досліджень у м. Харків і Харківській обл. у 2009—2010 рр. (за матеріалами наукових експертиз) // АБУ у 2009 р.
- 117.
- Поселення Кочеток. Лісова дача. Харківська обл., Чугуївський р-н,

Кочетоцька селищна рада, сел. Кочеток / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 28.05.2008.

Шрамко І. Б., Голубєва І. В., Задніков С. А., Окатенко В. М., Пеляшенко К. Ю. Звіт про археологічні розвідки в Харківській області та м. Харків в 2007 р. / ДП ОАСУ «Слобідська археологічна служба». — 2008. — № 314-19/04-347.

118.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 г. // ІА НАНУ. — 2006. — № 2005/34.

119.

Багалеї Д. І. Об'яснительний текст к Археологической карте Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. — М.: Товарищество типографий А. И. Мамонтова, 1905. — Т. 1.

Каталог выставки XII АС в г. Харькове. Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок. — Х., 1902.

120.

Каталог выставки XII Археологического съезда в г. Харькове. Отдел древностей, добытых из раскопок и случайных находок. — Х., 1902.

Костюченко І. П. Отчёт о разведочных раскопках в окрестностях г. Волчанска Харьковской обл. // ІА НАНУ. — 1951/16.

Пузаков Е. В. Отчёт об археологических исследованиях в бассейне р. Северского Донца в 1964 г. // ІА НАНУ — 1964/69.

Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 г. // ІА НАНУ — 2005/34. — 2006.

Сибилєв Н. В. Древности Изюмщины. — Изюм, 1926—1930. — Вып. 2.

121.

Свистун Г. Е. Отчет об археологических разведках в Лесостепной зоне долины Северского Донца в 2004 г. // ІА НАНУ. — 2004/37. — 2005.

122.

Свистун Г. Е. Отчёт о разведках в Чугуевском районе Харьковской области в 2007 г. // ІА ХММ І. Ю. Репіна. — 2008.

123.

Балакін Василь Микитович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=41145.

Інформаційно-довідковий ресурс Чугуєво-Бабчанського лісного коледжу [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://cblk.at.ua/index/istorija/0-5>.

Карманов Олександр Олексійович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://afgan.ru/memorial/519karmanov-al-al-afgan-.html>.

Книга памяти о советских воинах, погибших в Афганистане: В 2 т. — М.: Военное издательство, 1999. — Т. 1.

Циліурік Анатолій Васильович [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BB%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%BA_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2-%D0%B8%D1%87.

124.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Леб'язька с/р, с. Леб'яже, вул. Леніна, 50 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт пам'ятки культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 20.01.2014.

Облікова картка військового поховання № 1078 // Матеріали Чугуївського РВК.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Пам'ятники історії і культури Української ССР. — К.: Наук. думка, 1987.

Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни. Іюнь 1941—1943 гг.: Збірник документів і матеріалів. — Х.: Прапор, 1965.

125.

Бородулін В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского музея и областного общества охраны памятников истории и культуры в 1977 г. // ІА НАНУ. — 1977. — 1977/31.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наукова думка, 1977.

126.

Бородулін В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского музея и областного общества охраны памятников истории и культуры в 1977 г. // ІА НАНУ. — 1977. — 1977/31.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наукова думка, 1977.

127.

Бородулін В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского музея и областного общества охраны памятников истории и культуры в 1977 г. // ІА НАНУ. — 1977. — 1977/31.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наукова думка, 1977.

128.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

129.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

130.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубнік-Буйнова Л. П. Справочник по

археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

131.

Оцифрований щоденник жителя с. Леб'яже Н. М. Білоуса // Голодомор 1932—1933 рр. Харківська обл. Свідчення. Документи [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://golodomor.kharkov.ua/docs.php?pager=1&doc=780>.

Логвиненко Л. Нестор Літописець із Леб'язого // Сільські Вісті — 2015. — 26 лист. — № 127 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/19322/print.php?n=29703>.

Люди правди: Нестор Білоус / Матеріали Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/lyudi-pravdi-nestor-bilous>.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Нестор-літописець Голодомору / Українська правда. Історична правда [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/11/21/145944/>.

Циганюк В., Головін С. Нестор-літописець з Лебежого // Красная звезда. — 2008. — 5 нояб. — № 89.

132.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.

Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

133.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Самофал Валерій Петрович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/21/samofal.htm>.

134.

Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.

Головін С. Чтобы помнили...// Красная звезда. — 2008. — 17 мая.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців / Упорядник Т. Поліщук. — Х.: Вид. Часопису «Березіль», 2006.

135.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Малинівська с/р, смт Малинівка / ХІМ: паспорт 2.4.1476-2.20.24; Бельченко Л. М. — 10.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Малинівська с/р, смт Малинівка / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт пам'ятки історії; Юрченко Л. В., Бахтіна С. А. — 08.01.2014.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.

Облікова картка військового поховання № 1081 // Матеріали Чугуївського РВК.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Старченко В. С. Звіт про роботу з перепоховання останків радянських військовослужбовців, загиблих на території Харківської області під час Великої Вітчизняної війни (трав.-верес. 2008). — Х., 2008.

Харківщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг.: Сборник документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.

136.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради від 19.11.2018.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

137.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И. Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. (бассейне рек Тетлега и Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)) // НА ХММ І. Ю. Репіна. — Харьков, Чугуев. — 2008.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

138.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

139.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.

Книга памяти о советских воинах, погибших в Афганистане: В 2 т. — М.: Военное издательство, 1995. — Т. 1.

Луговской Виктор Васильевич [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://afgan.ru/memorial/708lugovskoy-vik-vas-afgan-.html>.

- Луговський Віктор Васильович / Черные тюльпаны: Харьковская область [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://probnichekal01.blogspot.ru/2013/07/blog-post_21.html.
140.
Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.
Розвідник з Малинівки // Красная звезда. — 1999. — 23 янв.
141.
Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.
Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вистави очевидців. Упорядник Т. Поліщук. — Х.: Вид. Часопису «Березиль», 2006.
Турчинов Е. Это не должно повториться // Красная звезда. — 2008. — 25 трав.
142.
Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.
Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941—1944) / Упоряд. М. Г. Дубик. — К., 2000.
Зинченко А. Я. Чугуев: Путеводитель. — Х.: Прапор, 1979.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 1993. — Т. 13.
Книга Скорботи України. Харківська область: У 3 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2007. — Т. 3.
Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
Шаульський М. Узникам концлагерей в Малиновке посвящается // Вестник Чугуевщины. — 2016. — № 18.
143.
Щербак В. О. Острянин Яків // Энциклопедия истории Украины: у 10 т. / Институт истории Украины НАН Украины. — К.: Наук. думка, 2010. — Т. 7.
- Щербак В. О. Антифеодальные реформы на Украине напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. — К.: Наук. думка. — 1989.
Інформаційно-довідковий ресурс «Родовід» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://uk.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81:341691>.
Інформаційно-довідковий ресурс «История города Чугуева» [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ilchakov.net.ua/prof/90_9.html.
Острианин // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>.
144.
УРЕ: У 17 т. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1964. — Т. 16.
Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1.
145.
Розпорядженням голови Чугуївської РДА від 5.08.2011 р. № 551 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://chuguevsovet.at.ua/news/2011-08-22-872>.
Миславский В. Н. Харьков и кино. Фильм.-биограф. справочник. — Х.: Форсинг, 2004.
Путятин В. Д. Тенденции развития декоративной скульптуры Харькова 1920—1990-х годов // Вісник Харківського художньо-промислового інституту. — Х., 2000. — Вип. 3.
Путятин В. Д. Пам'ятки монументального мистецтва Слобожанщини. — Х.: Курсор, 2011.
Свадьба в Малиновке под дождём // Красная звезда. — 2013. — № 33. — 10 авг.
Славные традиции Слобожанского края // Время регионов. Харьковщина. — 2013. — № 32.
Харківщина: Туристичні відкриття. — Х.: ОКЗ «ХОТІЦ», 2017.
146.
Костюченко І. П. Інвентарний опис археологічних знахідок, виявлених Харківським загonom Антської Лівобережної експедиції в 1949 р. // НА ІА НАНУ. — 1949/11а.
Лаптев О. О. Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р.
- І. П. Костюченко // Древности. — Х., 2012. — Вип. 11.
147.
Костюченко І. П. Інвентарний опис археологічних знахідок, виявлених Харківським загonom Антської Лівобережної експедиції в 1949 р. // НА ІА НАНУ. — 1949/11а.
Лаптев О. О. Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р. І. П. Костюченко // Древности. — Х., 2012. — Вип. 11.
148.
Костюченко І. П. Отчёт об археологической разведке, проведённой 1949 г. в северо-восточной части Харьковской области // НА ІА НАНУ. — 1949/11а. — 1949.
Лаптев О. О. Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р. І. П. Костюченко // Древности. — Х., 2012. — Вип. 11.
149.
Свистун Г. Е. Отчёт об археологических раскопках и разведках в лесостепной зоне долины Северского Донца в 2005 году // НА ХММ І. Ю. Репіна. — 2006.
150.
Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
151.
Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
152.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
153.
Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

- [illegible]

167. Кургани № 20-21. Харківська обл., Чугуївський р-н, Мосьпанівська с/р, с. Мосьпанове / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 07.10.2008.
Схеми планов землекористувачів Чугуївського і Печенежського району Харківської області з нанесенням пам'яток археології. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археології України. Харківська область. — К.: Наук. думка. — 1977.
168. Кургани №№ 1-2. Харківська обл., Чугуївський р-н, Мосьпанівська с/р, с. Мосьпанове / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 02. 10.2008.
Схеми землекористувачів Чугуївського і Печенежського районів Харківської області з нанесенням пам'яток археології. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археології України. Харківська область. — К.: Наук. думка, 1977.
169. Кургани. Харківська обл., Чугуївський р-н, Мосьпанівська с/р, с. Мосьпанове, № 11-13 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 06.10.2008.
Схеми землекористувачів Чугуївського і Печенежського районів Харківської області з нанесенням пам'яток археології. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археології України. Харківська область. — К.: Наук. думка, 1977.
170. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Мосьпанівська с/р, с. Мосьпанове / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 02.02.2016.
Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА. ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 9. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни. Іюнь 1941—1943 гг.: Сб. документів і матеріалів. — Х.: Прапор, 1965.
171. ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 9, спр. 99; ф. 6 А, оп. 5252, спр. 225.
Облікова картка військового поховання № 1083 від 25 трав. 1992 // Матеріали Чугуївського РВК.
Могила Р. Є. Маслова, старшого лейтенанта. 1943. Харківська обл., Чугуївський р-н, Мосьпанівська с/рада, с. Мосьпанове, сільське кладовище. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини. Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 16.10.2009.
Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
172. Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
Головін С. Не треба плутати Голодомор з голодом // Красна зірка. — 2008. — 25 нояб.
Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
173. Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Чкаловська сел/рада, с. Нова Гнилиця / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.
Облікова картка військового поховання № 1071 від 25 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.
ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 9. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни. Іюнь 1941—1943 гг.: Сб. документів і матеріалів. — Х.: Прапор, 1965.
174. Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
Схеми планов землекористувачів Чугуївського і Печенежського районів Харківської області з нанесенням пам'яток археології. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
175. Облікова картка військового поховання № 1084 // Матеріали Чугуївського РВК.
Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська сел./рада, с. Нова Покровка / ХІМ: паспорт 2.4.1480-2.20.24; Бельченко Л. М. — 13.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, смт Новопокровка, Новопокровська сел/рада / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.
ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.
Історія міст і сіл Української ССР. Харківська область. — К.: Глав. ред. УСЭ АН УССР, 1976.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Харків: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

- Харківщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сб. документов и материалов». — Х.: Прапор, 1965.
176.
Курган № 9. Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська с/р, с. Нова Покровка. Курган № 9 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
177.
Курган № 10. Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська с/р, с. Нова Покровка. Курган № 10 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
178.
Кургани «могила Солька» (3). Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська с/р, с. Нова Покровка. Кургани № 1-3. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
179.
Кургани (5). Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська с/р, с. Нова Покровка. Кургани № 4-8 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
180.
Кургани. Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська с/р, с. Нова Покровка. Кургани № 11-12 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
181.
Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
- Головин С. Чтобы помнили...// Красная звезда. — 2008. — 17 мая.
- Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
- Шляхом встановлення історичної правди // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб.
182.
Селище Новопокровка. Харківська обл., Чугуївський р-н, Новопокровська сел/р, с. Нова Покровка / ХІМ.: паспорт 1.1.1446 — 2.20.24; Л. П. Велика — 09.02.1976. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Шрамко Б. А. Отчет о работе скифо-славянской экспедиции Харьковского Госуниверситета в 1960 г. // Архів МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — ф. 1, оп. 1, спр. 11-а.
- Брайчевская А. Т. Железоплавильные горны в Новой Покровке // КСИА АН СССР. — К., 1956. — № 6.
- Колода В. В. Черная металлургия Днепро-Донского междуречья во второй половине I тыс. н. е. — Х.: РЦНИТ, 1999.
- Ю. В. Новопокровский могильник и поселение // Археологія. — К., 1952. — Т. 6.
- Любичев М. В. Черняховская культура днепро-донецкой лесостепи: история исследования и основные проблемы изучения. — Х., 2000.
- Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР (материалы к составлению археологической карты) // МИА. — М., 1960. — № 82.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
183.
Костюченко И. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в Северо-восточной части Харьковской обл. // НА ІА НАНУ. — 1949/11а.
- Лаптев О. О. Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р. І. П. Костюченка // Древности. — Х., 2012. — Вып. 11.
184.
Дегтярь А. К. Отчет об археологических разведках в бассейне р. С. Донец в 1977 году // НА ІА НАНУ. — 1977/47.
- Костюченко И. П. Отчет об археологической разведке, проведенной в 1949 г. в Северо-восточной части Харьковской обл. // НА ІА НАНУ. — 1949/11а.
- Лаптев О. О. Салтівські пам'ятки Харківщини в розвідках 1949 р. І. П. Костюченка // Древности. — Х., 2012. — Вып. 11.
- Пузаков Е. В. Отчет об археологических исследованиях Харьковского Государственного исторического музея в бассейне реки Северского Донца в 1958 году // НУ ІА НАНУ. — 1958/17.
- Шрамко Б. А. Отчет о работе скифо-славянской экспедиции Харьковского Гос. университета в 1959 г. // НА ІА НАНУ. — 1959/29.
- Шрамко Б. А. Отчет о работе скифо-славянской экспедиции Харьковского Госуниверситета в 1960 г. // НА ІА НАНУ. — 1960/27.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
185.
Любичев М. В. Черняховская культура Днепро-Донецкой лесостепи: история исследования и основные проблемы изучения. — Х.: Изд-во ХГАДТУ, 2000.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
186.
ДАХО, ф. 2, оп. 122, спр. 28.
- Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н,

Великобачанська с/рада, с. Піщане / ХІМ: паспорт 2.4.1484 – 2.20.24; Бельченко Л. М. — 13.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Великобачанська с/рада, с. Піщане / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.

Облікова картка військового поховання № 1100 // Матеріали Чугуївського РВК.

ЦАМО РФ, ф. 38 А, оп. 8973, спр. 99.

Журавльова С. Зустріч з героями [Про командира винищувального полку О. В. Хирного, якого поховано у братській могилі] // Червона зірка. — 1967. — 13 черв.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сб. документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.

187.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

188.

Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега и Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Х.: Чугуев, 2008 // НА НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Поселення «Піщане-1». Харківська обл., Чугуївський р-н, Великобачанська сільська рада, с. Піщане / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 19.11.2007.

189.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

190.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

191.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

Курганна група. Харківська обл. Чугуївський район, Граківська сільська рада, с. Ртищівка, кургани № 1-2 / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Книш І. О. — 24.02.2009.

192.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

193.

Лист Харківського обласного військового комісаріату від 06.06.2017, № 420/ВР [інформація про загиблих (померлих) військовослужбовців учасників АТО Збройних Сил України, які поховані на території району чи були призвані РВК] з додатком.

Книга Пам'яті полеглих за Україну: Карасик Олександр Іванович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/14/karasik.htm>.

Інформаційно-довідковий ресурс «НЕКРОПОЛЕ» [Електронний ресурс] — Режим доступу:

<https://nekropole.info/ru/person/view?id=4332466&l=ua>.

194.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Малинівська сел. рада, с. Стара Гнилиця / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.

Облікова картка військового поховання № 1090 від 25 лип. 1991 // Матеріали Чугуївського РВК.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 18.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

195.

Курган № 1. Харківська обл., Чугуївський р-н, Старогнилицька сел/р, с. Стара Гнилиця / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Резніков В. В. — 29.09.2008.

Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

196.

Матеріали відділу освіти, культури, спорту та молоді Малинівської селищної ради.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Шляхом встановлення історичної правди // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб.

197.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н,

- Старопокровська с/рада, с. Стара Покровка / ХІМ: паспорт 2.4.1487-2.20.24; Бельченко Л. М. — 14.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Старопокровська сільрада, с. Стара Покровка, вул. Жовтнева / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Юрченко Л. В. — 02.02.2016.
- Облікова картка військового поховання № 1091 // Матеріали Чугуївського РВК.
- История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ АН УССР, 1976.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 18.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг.: Сб. документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.
- 198.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 199.
- Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.
- Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.
- Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.
- Шляхом встановлення історичної правди // Красная звезда. — 2007. — 24 нояб.
- 200.
- Махно Е. В. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. — МИА. — 1960. — № 82.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- Селище. Харківська обл., Чугуївський р-н, Старопокровська сільрада, с. Стара Покровка / ХІМ: паспорт 1.1.1450-2.20.24; Бородулін В. Г. — 01.03.1976. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».
- 201.
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Курганна група (№№ 1-3). Харківська обл., Чугуївський р-н., Іванівська с.р., с. Студенок, ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Книш І. О. — 25.05.2011.
- 202.
- Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Введенська сел/рада, с. Тернова / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Філоненко В. П., Бахтіна С. А. — 13.10.2009.
- ЦАМО РФ, ф. 1138, оп. 1, спр. 7.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг.: Сб. документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнича наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.
- 203.
- Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 204.
- Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».
- Схемы планов землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 205.
- Матеріали відділу культури та туризму Чугуївської РДА.
- Книга Пам'яті полеглих за Україну: Блудов Максим Олександрович [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/2/bludov.htm>.
- 206.
- Луцкевич І. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області // Археологія. — 1948. — Т. 2.
- Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.
- 207.
- Колода В. В., Свистун Г. Е., Квитковский В. И., Лаптев А. А. Отчёт о совместных археологических разведках в Харьковской области в 2007 г. [в бассейне рек Тетлега с. Большая Бабка (правые притоки Северского Донца)]. — Харьков, Чугуев, 2008 // НА НДАЛ ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.
- Поселения «Тетлега», Харківська область, Чугуївський район, с. Тетлега, Зарожненська с. р., ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Лаптев О. О. — 17.10.2007.
- 208.
- Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Чкаловська сел/рада, сел. Чкаловське / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Філоненко В. П. — 09.10.2009.
- Облікова картка військового поховання № 1092 // Матеріали Чугуївського РВК.
- Грачев М. Огненный разъезд [Памяти воинам 199-й стрелковой дивизии, павшим в боях за село] // Красная звезда. — 1971. — 28 дек.
- История городов и сел Украинской ССР. Харьковская область. — К.: Глав. ред. УСЭ АН УССР, 1976.
- Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.
- Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна

пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 18.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Красная звезда. — 1967. — 14 дек. — № 1146 (4325).

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сб. документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.

209.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Открыли памятники чернобыльцам и афганцам [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://izvestia.kharkov.ua/tv-proekty/hi/1245/1163473.html>.

210.

Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

211.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

212.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Дикань А. Золотые звезды Харьковщины. — Х.: Поліграфіст, 2009.

213.

Матеріали відділу освіти, культури і спорту Чкаловської селищної ради.

Головін С. Не треба плутати Голодомор з голодом // Красная звезда. — 2008. — 25 нояб.

Головін С. Чтобы помнили...// Красная звезда. — 2008. — 17 мая.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

214.

Братська могила радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, Юрченківська сільрада, с. Юрченкове

/ ХІМ: паспорт 2.3,4.1491-2.20.24; Бельченко Л. М. — 14.01.1975. — Матеріали ОКЗ «ХНМЦОКС».

Братська могила борців за радянську владу і радянських воїнів. Харківська обл., Чугуївський р-н, с. Юрченкове, в центрі села. / ОКЗ «ХНМЦОКС»: паспорт об'єкта культурної спадщини; Бахтіна С. А., Юрченко Л. В. — 08.01.2014.

Облікова картка військового поховання № 1096 // Матеріали Чугуївського РВК.

ЦАМО РФ, ф. 413, оп. 10372, спр. 98.

Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 1997. — Т. 13.

Книга Пам'яті України. Харківська область: У 20 т. — Х.: Обласна пошуково-видавнична наукова редакція Книги Пам'яті України, 2003. — Т. 20.

Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг.: Сб. документов и материалов. — Х.: Прапор, 1965.

215.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

216.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

217.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

218.

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Шрамко Б. А., Михеев В. К., Грубник-Буйнова Л. П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. — К.: Наук. думка, 1977.

219.

Схемы землепользователей Чугуевского и Печенежского районов Харьковской области с нанесением памятников археологии. — Х.: ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ», 1973.

Матеріали поточного архіву відділу пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС».

220.

Матеріали сектору з питань внутрішньої політики апарату Чугуївської райдержадміністрації станом на 26 лист. 2007.

Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. Харківська область. — Х.: Фоліо, 2008.

Столиця відчаю. Голодомор 1932—1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. Упорядник Т. Поліщук. — Х.: Вид. Часопису «Березіль», 2006.

221.

Лист від відділу культури Чугуївської районної адміністрації Харківської області від 21.03.2018. — Додаток.

Мій рідний край Чугуївщина. — Х.: Золоті сторінки, 2013.

Корнейко Василий Харитонович [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://orthodoxy.cafe/index.php?topic=385670.15540>.

Белоконь Кузьма Филимонович // Авиаторы Второй мировой [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://allaces.ru/p/people.php?id=5974>.

Герои Советского Союза: Крат. биограф. словарь: В 2 т. — М.: Воениздат, 1987. — Т. 1.

СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ

арк. — аркуш (у посиланнях)	кол. — колишній	с — секунда
арх. — архітектор (з прізвищем)	коп. — копійка	с. — сторінка
археол. — археологія (у назвах статей)	крб. — карбованець	св. — святий (з іменем)
архіт. — архітектура (у назвах статей)	лип. — липень	свт. — святитель (з іменем)
берез. — березень	листоп. — листопад	серед. — середина
бл. — близько	лют. — лютий	серп. — серпень
верес. — вересень	м — метр	січ. — січень
вис. — висота	м. — місто (з назвою)	ск. — скульптор (з прізвищем)
вул. — вулиця	мист. — мистецтво (у назвах статей)	сл. — слобода (з назвою)
га — гектар	містобуд. — містобудування (у назвах статей)	смт — селище міського типу (з назвою)
гв. — гвардія, гвардійський	млн — мільйон	спр. — справа
груд. — грудень	мм — міліметр	справж. — справжній
год. — година	м-н — мікрорайон	ст. — станція (з назвою)
губ. — губернія	н. е. — нова ера	ст. — століття (з числом)
дес. — десятина	наприкін. — наприкінці	ст. — ступінь
діам. — діаметр	обл. — область	с-ще — селище (з назвою)
дівоч. — дівоче	оп. — опис	т. — том
довж. — довжина	пл. — площа	т. зв. — так званий
жовт. — жовтень	пов. — повіт (з назвою)	т. ін. — таке інше
заг. — загальний	пол. — половина	тис. — тисяча, тисячоліття (з числом)
зб. — збірник	поч. — початок	трав. — травень
ім. — імені	прит. — притока	трет. — третина
ін. — інші	пров. — провінція	у т. ч. — у тому числі
інж. — інженер	пров. — провулок	ф. — фонд
іст. — історія (у назвах статей)	просп. — проспект	хв. — хвилина
кв. м — квадратний метр	псевд. — псевдонім	худ. — художник (з прізвищем)
квіт. — квітень	р. — річка (з назвою)	хут. — хутір (з назвою)
кг — кілограм	р-н — район	ч. — частина
киш. — кишляк	рр. — роки	чв. — чверть
кін. — кінець	руб. — рубль	черв. — червень
км — кілометр	с. — село (з назвою)	чол. — чоловік
		шир. — ширина

АБРЕВІАТУРИ

АВУ — Археологічні відкриття в Україні	ГВАП — Гвардійський винищувально-авіаційний полк	ЛЕМ — Лінія електромереж
АД — Авіаційна дивізія	ГО — Громадське об'єднання	МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна — Музей археології та етнографії
АЕ — Авіаційна ескадрилья	ГУРТ — Гігантський український радіотелескоп	Слобідської України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
АЕС — Атомна електростанція	ГШАД — Гвардійський штурмовий авіаційна дивізія	МВС — Міністерство внутрішніх справ
АН — Академія наук	ГШАК — Гвардійський штурмовий авіаційний корпус	МГСНРД — Міжобласна госпрозрахункова спеціалізована науково-реставраційна дільниця
АН СССР — Академія наук Союзу Советских Социалистических республик	ГШАП — Гвардійський штурмовий авіаційний полк	МЗС — Міністерство закордонних справ
АН УРСР — Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки	ДАХО — Державний архів Харківської області	МІА — Матеріали и исследования по археологии СССР
АС — Археологический съезд	Держстрах — державне страхування	НА ІА НАН України — Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
АТО — Антитерористична операція	ДКПП — Дорожній контрольно-пропускний пункт	НА НДАЛ ХНПУ — Науковий архів науково-дослідної археологічної лабораторії при Харківському Національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди
БарГУ — Барановичский государственный университет	ДНЗ — Дошкільний навчальний заклад	НА ХММ І. Ю. Рєпіна — Науковий архів Художньо-меморіального музею І. Ю. Рєпіна
Білоруська РСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка	ДП — Дочірнє підприємство	НАНУ — Національна академія наук України
БМП — Бойова машина піхоти	ДП ОАСУ «Слобідська археологічна служба» — Дочірнє підприємство Охоронна археологічна служба України «Слобідська археологічна служба»	НБК — Навчально-виховний комплекс
БСЭ — Большая Советская Энциклопедия	ДРА — Демократична Республіка Афганістан	НДАЛ — Науково-дослідна археологічна лабораторія
БТР — Бронетранспортер	ДССУ — Державна служба статистики України	НДО — Народно-демократичне об'єднання
в. о. — Виконувач обов'язків	ЕІУ — Енциклопедія історії України	НК (ЧК) — Надзвичайна Комісія (Чрезвычайная комиссия)
в/ч — Військова частина	ЗАГС — Запис актів громадського стану	НКВС — Народний комісаріат внутрішніх справ
ВА — Винищувальна авіація	ЗОШ — Загальноосвітня школа	НКО — Народний комітет оборони
ВАБ — Винищувальна авіаційна бригада	ЗС СРСР — Збройні сили Союзу Радянських Соціалістичних Республік	НТУ «ХПІ» — Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».
ВАД — Винищувальна авіаційна дивізія	ЗСПР — Збройні Сили Півдня Росії	ОКЗ «ХНМЦОКС» — Обласний комунальний заклад «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»
ВАП — Винищувально-авіаційний полк	ЗСУ — Збройні сили України	ОМБр — Окрема механізована бригада
ВАТ — Відкрите акціонерне товариство	ІА НАНУ — Інститут археології Національної академії наук України	ООС — Операція об'єднаних сил
ВБА — Винищувально-бомбардирувальна авіація	Казахська РСР — Казахська Радянська Соціалістична Республіка	ОТГ — Об'єднана територіальна громада
ВВАУЛ — Військове вище авіаційне училище льотчиків	КЕЧ — Квартирно-експлуатаційна частина	
ВГО — Всеукраїнське громадське об'єднання	КЗ — Комунальний заклад	
ВГОІ — Всеукраїнська громадська організація інвалідів	КК — Космічний корабель	
ВДНГ — Виставка досягнень народного господарства	Концтабір — Концентраційний табір	
ВЛКСМ — Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді	КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу	
ВПС — Військово-повітряні Сили	КПУ — Комуністична партія України	
ВПС ЧА — Військово-повітряні Сили Червоної армії	КСИА АН СССР — Краткие сообщения Института археологии АН СССР	
ВУВГ «Донець» — Виробниче Управління водопровідного господарства «Донець»	КСИИМК — Краткие сообщения Института истории и материальной культуры	

АБРЕВІАТУРИ

ОШАП — Окремий штурмовий авіаційний полк	ТОВ — Товариство з обмеженою відповідальністю	ХНМУ — Харківський національний медичний університет
ПМК — Пересувна механізована колона будівельної бригади	УАП — Учбовий авіаційний полк	ХНПУ — Харківський національний педагогічний університет
ППО — Протиповітряна оборона	УГА — Українська Галицька Армія	ХНУ ім. В. Н. Каразіна — Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
РА — Радянська армія	Узбецька РСР — Узбецька Радянська Соціалістична республіка	ХНУБА — Харківський національний університет будівництва та архітектури
Раднарком — Рада народних комісарів	УІЖ — Український історичний журнал	ХОДА — Харківська обласна державна адміністрація
Райвиконком — районний виконавчий комітет	Украинская ССР — Украинская Советская Социалистическая Республика	ХСФ — Харківська скульптурна фабрика
РВК — Районний військовий комісаріат	Українська РСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка	ХТЗ — Харківський тракторний завод
РГК — Резерв Головного командування	УНА — Українська національна армія	ХУПС — Харківський університет повітряних сил
РДА — Районна державна адміністрація	УНР — Українська Народна Республіка	ХФ «УКРЗЕМПРОЕКТ» — Республіканський проектний інститут із землевпорядкування «УКРЗЕМПРОЕКТ»: Харківський філіал
РДВІА — Російський Державний військово-історичний архів	УПЦ (МП) — Українська православна церква (Московський патріархат)	ХХМ — Харківський художній музей
РЕІУ — Радянська енциклопедія історії України	УРЕ — Українська радянська енциклопедія	ХЧМУ — Харьковский частный музей городской усадьбы
РНК — Рада Народних Комісарів	УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка	ЦАМО РФ — Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації
РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка	УСНРУ — Українське спеціалізоване науково-реставраційне управління	ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України (м. Київ)
РСДРП(б) — Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків)	УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка	Центробалт — Центральний комітет Балтійського флоту
РСФРР — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка	УССР — Украинская Советская Социалистическая Республика	ЦК ЛКСМУ — Центральний комітет Ленінського комуністичного союзу молоді України
РСФСР — Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика	УСЭ — Украинская советская энциклопедия	ЦР — Центральна Рада
РСЧА — Робітничо-селянська Червона армія	УТР-2 — (український Т-подібний радіотелескоп 2-ї модифікації) — Т-подібний радіотелескоп декаметрових хвиль)	ЦРЛ — Центральна районна лікарня
РФ — Російська Федерація	ХВО — Харківський військовий округ	ЧАЕС — Чорнобильська атомна електростанція
РЦНИТ — Региональный центр новых информационных технологий	ХГАДТУ — Харьковский государственный автодорожный технический университет	ЧВАУЛ — Чугуївське військове авіаційне училище льотчиків
СБУ — Служба безпеки України	ХГУ — Харьковский государственный университет им. А. М. Горького	ЧОП — Частина особливого призначення
СИЭ — Советская историческая энциклопедия	ХДАДМ — Харківська державна академія дизайну та мистецтв	ШАД — Штурмова авіаційна дивізія
СПТУ — Середнє професійно-технічне училище	ХДУ — Харківський державний університет	ШАК — Штурмовий авіаційний корпус
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік	ХІМ — Харківський історичний музей	ШАП — Штурмовий авіаційний полк
СССР — Союз Советских Социалистических Республик	ХММ І. Ю. Рєпіна — Художньо-меморіальний музей І. Ю. Рєпіна	
СШ — Середня школа		
США — Сполучені Штати Америки		

ПОКАЖЧИК ВУЛИЦЬ

м. ЧУГУЇВ

Аграрна площа, № 5	68, 74, 76, 78, 68, 74, 76, 78,	Калмицька вулиця	51, 81	№ 34	66
Гвардійська вулиця,	15, 23, 24, 26, 33, 37, 51, 53, 57, 58	Комарова бульвар	71	№ 35	70
№ 1	24, 26	Кременецька вулиця,	67	№ 40	66
№ 4	52, 55	№ 1	67	Терешкової вулиця	69, 74, 75
№ 7	52, 56	Леонова вулиця	19, 52, 53, 67, 177	Фортечний узвіз вулиця	24, 28, 31
№ 8	54	Литвинова вулиця		№ 5	24, 28, 31
№ 10	54	№ 34	46	Харківська вулиця,	84, 109, 183
№ 11	52, 58	Музейна вулиця,	24–26, 32, 46, 48, 65, 72	№ 60	65
№ 13	73, 93	№ 8	46, 48, 65, 72	№ 62	65
№ 15	57	№ 24	24–26	№ 64	65
№ 20	94,	№ 28	24, 32, 171	№ 66	65, 66
№ 38	52, 53, 54	Осинівська вулиця,	72	№ 68	65, 66
№ 42	52, 53	№ 48	49	№ 72	65, 66
№ 52	53, 59	Репіна вулиця	73	№ 74	65, 66
Жаданівського вулиця,	73	Садова вулиця	80	№ 76	65, 66
№ 8	73	Соборна площа,	13, 33, 39, 46, 118, 121	№ 112	61, 64
Задонецький провулок	74	№ 2	36, 37	Чапаєва вулиця,	74, 178
Зінченка вулиця	46, 173	№ 2-а	23, 33	№ 18	74
(с. Клутино-Башкирівка)		Старонікольська вулиця,	94		

ЧУГУЇВСЬКИЙ Р-Н

смт Введенка		с. Кам'яна Яруга		Пушкіна вулиця,	153
Олега Горбачова вулиця	114	Центральна вулиця	132	№ 1	153
Озерна вулиця,	114, 115	с. Коробочкине		с. Нова Гнилиця	
№ 19	114, 115	Шкільний майдан,	136, 137, 102, 134	Центральна вулиця	159
с. Велика Бабка		№ 6	102, 134	смт Новопокровка	
Перемоги вулиця	116	смт Кочеток		Дворянська вулиця	159
с. Волохів Яр		Донецька вулиця,	138, 139, 145	с. Стара Гнилиця	
Соборна вулиця	118	№ 9	139	Дружна вулиця	162
с. Гракове		Осіння вулиця,	138, 139	с. Стара Покровка	
Перемоги вулиця,	121, 123	№ 12	138, 139	Миру вулиця	163
№ 9-а	123	Чугуївська вулиця,	143, 144, 146, 147	с. Тернова	
смт Есхар		№ 32	144	Центральна вулиця	163
Молодіжна вулиця	124	№ 43	146, 147	смт Чкаловське	
с. Зарожне		с. Леб'яже		Свободи вулиця	165
Молодіжна вулиця,	126, 127	Миру вулиця	148	Чкалова вулиця	165
№ 43	127	Молодіжна вулиця	150	с. Юрченкове	
с. Зелений Колодязь		смт Малинівка		Шкільна вулиця,	168
Гагаріна вулиця	129	1 Травня майдан	150, 152, 153	№ 8-а	168
с. Іванівка		Заозерна вулиця	152		
Центральна вулиця	129, 130				

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абдулін Ренат Мустаф'євич 76
Авербух С. І. 169
Азеф Євно Фішелевич 41
Аксьонов Володимир
Вікторович 86
Акульцин Григорій 29
Александрюк Віктор Ілліч 86
Амелін Олексій Степанович 86
Амосов Н. О. 23, 53
Андрій Первозваний 28
Андрусенко Галина Борисівна 48,
116, 169–171, 173, 175, 178, 180, 221
Антонов-Овсієнко Володимир
Олександрович 40
Аракчєєв Олексій Андрійович
Астаф'єв Олександр Сергійович
(Остапура-Степовий) 40
Афанасьєв Борис Михайлович 86
Ачкасов Яків Михайлович 18, 179

Б

Бабак О. В. 179
Бабенко Леонід Іванович 7, 83, 169,
181
Бабенко Олексій Федорович 86
Бабич Олена Вікторівна 122, 122,
134, 137, 155, 181, 221
Багалій Дмитро Іванович 97, 169, 182
Баданов Василь Михайлович 42
Базилевський Гаврило
Макарович 42
Балакін Василь Микитович 18,
146–148, 195, 218
Балакірев П. 63
Бальмен Яків Петрович де 36, 101
Баранов Михайло Дмитрович 86,
192
Барвінський Віктор
Олександрови 107
Бардюк Тетяна Дмитрівна 182
Бахтіна Світлана Анатоліївна 71, 79,
167, 173, 177–180, 183–185, 189–191,
193, 195, 196, 199, 202, 203, 221
Башкіров В'ячеслав Пилипович 86
Безверхий Олексій Ігнатович 86
Безгодов Олексій
Олександрович 169
Белєвцов Валерій Сергійович 221
Белічко Юрій Васильович 178
Белозьоров Іван Павлович 86
Бельченко Людмила
Михайлівна 177, 180, 185, 193,
196, 200, 201, 202, 203
Бихтєєв М. 104

Білецький Антон Федосійович 85,
86
Білокінь Кузьма Филімонович 104,
168, 219
Білоконь Іван Гаврилович 104
Білоус Нестор Микитович 103, 149,
150, 196, 218
Білько Іван Володимирович 132,
134, 155, 221
Блоха (Здобудь-Воля) Костянтин
Якович 42
Блудов Максим
Олександрович 164, 202, 219
Богослов Іван Єфремович 86
Болбочан Петро Федорович 42, 172,
173
Болдирєв Василь Миколайович 41
Бондарєв Финоген
Афанасійович 39, 49, 72
Бондаренко Борис Андрійович 170,
172, 174, 176
Бондаренко Федір Миколайович
(Никифорович) 73
Борисов Сергій Петрович 73
Борисова Тамара Михайлівна 178,
180, 182, 193
Борковський Л. І. 16
Боровитинов 139
Борових Андрій Єгорович 87
Бородулін В'ячеслав
Георгійович 67, 83, 99, 114, 118,
122, 128, 132, 137–149, 151, 162,
202, 221
Бочарова Аграфена Степанівна 47
Брауде Семен Якович 105
Бродський Йосип
Олександрович 172
Бродський Ісаак Ізраїлевич 73
Брокгауз Фрідріх Арнольд 193, 197
Бронський В'ячеслав
Михайлович 42
Брюллов Олександр Павлович 23,
53
Бузінов Вадим Миколайович 87
Буйнов Юрій Володимирович 99,
113, 118, 182, 185
Булацелов Василій 179
Булгаков Андрій Пантелійович 87
Булюбаш Микола Павлович 39
Бунаков Іван Михайлович 14, 49,
72, 73
Бурківський Олександр Оттович 42
Буров А. В. 181
Бурцев Андрій Олександрович 46,
59, 61, 68, 176, 215

Бухало Марфа Филімонівна 103,
149, 218
Бучаста Світлана Іванівна 19, 25,
26, 28, 31, 33, 36, 45, 48, 53–59, 61,
63, 65, 67, 71, 136, 169–177, 180,
192, 221

В

Вадбольський князь 23, 53
Вайсберг Іван Дмитрович 75, 76
Вареца Олександр
Анатолійович 50, 179
Василій (Яровицький Василь
Варсонофійович) 50
Васильчиков І. В. 36
Васін Валентин Петрович 87
Васько Олександр Федорович 87
Вдовиченко Семен Васильович 103,
165
Вербицький Дмитро
Гаврилович 103, 130
Виборнов Олександр Іванович 87
Вишнівський Олександр
Володимирович 43
Вікторов Григорій Петрович 87
Вовкобой Петро Романович 43
Волков Олександр
Олександрович 19
Волошин Григорій Андрійович 87
Вольська Н. 171, 174–176
Воронов 28
Воронова Віра Миколаївна 76
Воронько Олександр Григорович 87
Воротніков Олександр
Степанович 42
Врангель Петро Миколайович 41
Враський (Фенстер) Ієремія
Якович 16, 40, 41
Вронська Т. 172

Г

Гаген Микола Олександрович 18
Гаркавий М. 104
Гастелло Микола Францевич 85
Гельфрейх Єгор Іванович 27, 171
Герард Антон Іванович 135, 136, 192
Герасимов О. 41
Герман Іван Мойсейович 87
Гнезділов Іван Федорович 87
Гноєвий Роман Анатолійович 182
Говорущенко Антон 29
Головин Н. М. 177
Головін Сергій Якович 185, 187,
196, 200, 203
Головінов В. П. 169

- Голубева Ірина Володимирівна 74, 129, 170, 178, 181-183, 190, 195
Гомон П. Л. 169
Гончар Іван Олексійович 87
Гончаренко Аверкій Матвійович 43
Гончарова К. Ю. 179
Гопник Хаскель Мойсейович 87
Горленко Іліодор Михайлович 76
Грабар Ігор Еммануїлович 73, 173
Гребеньов Аркадій Дмитрович 88
Григор'єв Антон 29
Гриньов Микола Васильович 88
Грицевець Сергій Іванович 84, 85, 93
Гриченко І. Т. 177
Грот Микола Якович 107, 140, 141, 142, 193, 217
Грот Олексій Миколайович 107, 142, 194
Грот Яків Костянтинович 142
Грубник-Буйнова Лариса Петрівна 170, 177, 178, 181, 183-196, 198-204
Грущенко Ганна Іванівна 103
Гудима Віталій Оксентійович 43
Гузов Петро Фомич 88
Гуня Дмитро Тимошович 99, 153
Гурбанов Сейфаддін Алі-огли 137, 153
Гуренко Дмитро Григорович 104
Гуров Костянтин Фролович 88
- Д**
Давиденко Костянтин Сергійович 88
Давидюк С. 88
Даміан 114
Данилов Федір Іванович 78
Данилова М. 91, 173
Данилюк Е. М. 188
Данилюк Юрій Зиновійович 176, 178, 180
Дев'єр 30
Дегтяр Анатолій Костянтинович 98, 142, 161, 200
Дегтяр Микола Іванович 88
Демиденко Вадим Леонідович 68, 177
Денікін Антон Іванович 16, 40, 42
Денчик Микола Федорович 88
Детлов Карл Федорович 29, 33, 34, 65, 171, 172
Дикань Олексій Петрович 182, 191, 196, 203
Дилевська Марія Василівна 61
Дилевська Олександра Олександрівна 61
Дилевський Микола Іванович 61, 175
Дилевський Микола Михайлович 61, 176
Дилевський Сергій Миколайович 61
- Дідик Віктор Васильович 99, 109-113, 122, 129, 130, 134, 155, 159, 162-164, 167, 183, 188, 190, 221
Дмитренко Христина Матвіївна 103, 166
Добровольський Георгій Тимофійович 88
Добродецький Анатолій Васильович 88
Докашенко Микола Григорович 88
Донець-Захаржевський Григорій Єрофійович 9
Дорін Олександр Іванович 76
Дорофеева Інна Борисівна 19
Дорохов Руфін 36
Доу Дж. 36
Дранищев Євгеній Петрович 88
Дубенок Геннадій Сергійович 88
Дубик Марина Григорівна 197
Дубров Б. І. 177
Дудніченко Віктор Маркович 88
Дюбю (Дюбют) Лев Львович 23, 65
Дюков Григорій 138
Дяченко Микола Тимофійович 178, 180, 182, 193
Дьякова Олена Василівна 221
- Е**
Ефрон Ілля Абрамович 193, 197
- Є**
Євтимович Варфоломій Пимонович 43, 172
Євтушенко Лариса Павлівна 221
Єгорова З. 187
Єдкін Віктор Дмитрович 88
Єлизавета Олексіївна 36
Єльников Михайло Васильович 182
Єрмонська Віра Василівна 178
Єрьомін Олександр Климентійович 88
Єсипенко Микола Романович 49
Єшин Василь Васильович 134
- Ж**
Железняков (Железняк) Анатолій Григорович 40
Жердій Євгеній Миколайович 88
Жуга Альона Василівна 221
Жуковський Василь Андрійович 35
- З**
Заболотний Аркадій Мойсейович 43
Задніков Станіслав Анатолійович 74, 81, 170, 178, 181, 183, 190, 195, 221
Зайцев Борис Петрович 163
Зайцев Георгій Михайлович 17
Залевський Володимир Миколайович 88
Звоницький Е. 194
Згурський Дмитро Степанович 29
- Зейн Еммануїл Олександрович 41
Зибін Інокентій Андрійович 39, 41, 56
Зінченко Анатолій Якович 169, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 188, 193, 194, 197
Зінкович Митрофан Іванович 17
Знаменський Семен Петрович
Зозуля Михайло Павлович 18
Зоммер Михайло Карлович 40
- І**
Іван IV Грозний (Рюрикович Іван Васильович) 49
Іванов Віктор Павлович 88
Іванова Анастасія 174
Іванова Надія Геннадіївна 145
Івановський І. Н. 193
Ігнат'єв Микола Петрович 88
Ігнащенко Анатолій Федорович 49
Ізюмов Микола Григорович 28
Іларіонов Олексій 140
Іларіонова Зоя Анатоліївна 95, 221
Іоанн (Вересов) 74
Іоанн (Жадановський) 78
Іриней (Середній Іван Петрович) 116
Ісаєв Станіслав Іванович 182, 189
Іщенко Василь Каленикович 88
- К**
Казанцева Наталія Юріївна 173
Каледін Олексій Максимович 16, 40
Калінін Веніамін Васильович 189, 190
Калмиков Іван Павлович 42
Карманов Олександр Олексійович 50, 51, 148, 179, 180, 195
Касьян Ніна Григорівна 19, 31, 33, 45, 78, 221
Катрич Олексій Миколайович 89
Качемцева Любов Володимирівна 26, 54, 58, 67, 221
Квітковський Віктор Ігорович 185
Кирилов М. К. 74, 76
Кисляк Микола Олександрович 89
Кларк М. 23, 53
Клеверберг 76
Клейн Борис Григорович 73
Клейнмихель П. А. 23, 53
Клубов Олександр Федорович 89
Книш Ірина Олександрівна 190, 201, 202
Кожанов Петро Павлович 89
Кожедуб Іван Микитович 17, 71, 85, 86, 89, 93, 144, 182
Козич Іван Семенович 89
Козлов Микола Олександрович 89
Колесникова Лариса Миколаївна 19, 32, 68, 69, 78, 95, 107, 113, 114, 117, 121-123, 127, 131,

- 133, 138, 145, 149-153, 159, 160, 163, 166, 167, 221
- Колеватов Олексій 169, 192
- Колісник Василь Артемович 89
- Колісниченко Валентин Сергійович 72
- Колода Володимир Васильович 184, 185, 189, 192, 196, 200, 201, 203
- Комаров Сергій Лук'янович 140, 143, 144
- Комельков Михайло Сергійович 89
- Комендат Вадим Петрович 18
- Компанієць 15
- Конакова Олена Вікторівна 25, 26, 28, 31, 33, 45, 48, 51, 53-59, 61, 65, 67, 71, 78, 94, 116, 124, 136, 140, 148, 168, 221
- Кондрашова Світлана Іванівна 46, 63, 68, 93, 109, 114, 117, 118, 122, 124, 127, 129, 130, 138, 148, 151, 158, 159, 161-165, 167, 221
- Кононенко Микита Никифорович 18, 89
- Кононенко Микола Іванович 215, 59, 61
- Корибут-Вишневецький Єремія-Михайло 100
- Корк Август Іванович 42
- Корнейко Василь Харитонович 104, 168, 204
- Коробченко І. І. 145
- Корохіна Анастасія Вікторівна 194
- Косма 114
- Костюченко Іван Петрович 7, 74, 83, 98, 146, 154, 161, 163, 169, 181, 182, 195, 197, 200
- Костюченко Іван Порфирійович 7, 74, 83, 98, 146, 154, 161, 163, 169, 181, 182, 195, 197, 200
- Кот Сергій Іванович 46, 221
- Котляров Михайло 29
- Коцеба Григорій Андрійович 89
- Кочубей 103
- Кравцов Дмитро Степанович 89
- Кравцов Микола Микитович 50
- Крайненко Є. І. 14, 72
- Крамаренко Петро Павлович 43
- Крат Михайло Миколайович 43
- Крахмальова Галина Сергіївна 141
- Крицин Володимир Миколайович 72
- Крицин Н. 104
- Кришталь Ігор Миколайович 95, 180, 182
- Криштопа Олег 178
- Кропоткін Дмитро Миколайович 63
- Кубійович Володимир 178
- Кудар Петро Сергійович 89
- Куделко Сергій Михайлович 19, 46, 63, 68, 73, 107, 141, 143, 221
- Кудлай Алла Петрівна 144
- Кузін Косьма Микитович 29
- Кузін Олександр Косьмович 29
- Кузнецов Ю. 194
- Кузьменко Василь Олександрович 103, 130
- Кузьмін Микола Олександрович 180
- Кулик Галина Михайлівна 118-120, 128, 129, 151, 155-158, 162, 164, 190, 194, 221
- Куликовський Іван 29
- Курилко Галина Володимирівна 71
- Кустов Ігор Єфремович 90
- Кустодієв Борис Михайлович 73
- Кухаренко Юрій Володимирович 160, 161
- Куценко Пилип Євдокимович 131
- Л**
- Лавренко Євген Михайлович 19
- Лаврентьева Мальвіна Єгорівна 171
- Лавриненков Володимир Дмитрович 90
- Лазарев Василь Григорович 90
- Ламанов Іван Іванович 102
- Ламберт Карл Осипович 134, 135, 192
- Лаптев Олексій Олексійович 98, 99, 109, 110, 114, 117, 118, 125, 126, 128, 131-134, 136, 137, 154, 155, 159, 160-162, 164, 165, 167, 185, 189, 191-193, 197, 200, 201, 203, 221
- Лапчинська Ніна Василівна 171, 184, 185, 187, 188, 193
- Ласковський Ф. 181
- Левашев Д. М. 63
- Левинтов Н. 169
- Левицький Іван Федорович 98, 160, 161
- Левченко Артем Володимирович 169, 171, 172, 179
- Левченко Віталій Миколайович 182, 189
- Левченко Наталя Юріївна 125, 130, 136, 137, 159
- Леонов Олексій Архипович 19, 90
- Лермонтов Михайло Юрійович 36
- Лизогубов П. І. 63
- Лисенко Микола Віталійович 19
- Лисяк Ірина Василівна 144
- Литвин М. 172
- Литвинов Василь Іларіонович 18, 104, 125, 188
- Литвинов Володимир Григорович 18
- Лихолетов Петро Якович 90
- Лінивий Петро Кузьмич 72
- Ліхолетов Ярослав Володимирович 19, 46, 48, 49, 70, 71, 74, 78, 93, 94, 107, 116, 119, 123, 125, 133, 145, 148, 150, 152, 153, 157, 158, 162-164, 166, 168, 221
- Лобода Віктор Федорович 188
- Лодигенський Іван 8, 83
- Лозенко Іван Аркадійович 90
- Лозовський Віктор Артемійович 90
- Лопатко Володимир Михайлович 116, 171
- Лубенцов Іван Олексійович 63
- Луговський Віктор Васильович 151, 152, 197
- Лузан Володимир Миколайович 148
- Лука (Наседкін) 50
- Лукомський Георгій Крисентійович 28, 171
- Луцкевич Іван Миколайович 98, 146, 164, 182, 202
- Любичев Михайло Васильович 114, 167, 184, 200, 201, 221
- Ляпушкін Іван Іванович 98, 124
- Лясковська Ольга Антонівна 173
- М**
- М'який Михайло Васильович 18
- Макаренко Віталій Семенович 42
- Макаренко Дмитро Григорович 189, 190
- Макаренко Микола Федорович 90
- Макаров Олег Григорович 90
- Макаров Сергій Васильович 90
- Макашов Олексій Іванович 182
- Макашова Поліна Григорівна 103, 166
- Малиновський Євгеній Андрійович 41
- Мальцев Петро Миколайович 94
- Мамонтов Анатолій Іванович 182-187, 189, 191, 193, 195
- Манізер Матвій Генріхович 18, 73
- Мановський Сергій Миколайович 76
- Маресьєв Олексій Петрович 86
- Марія Олександрівна 36
- Мартінов Євген Васильович 90
- Мартінов Олександр Васильович 90
- Маруся (Марія Никифорова) 16, 102
- Мархайчук Наталя Віталіївна 49, 71, 72, 74, 76, 143, 145, 153, 221
- Марченко Іван Тимофійович 90
- Марченко Тетяна Львівна 19, 54-56, 59, 221
- Маршала Альона Юріївна 170, 174, 192
- Марьонкіна Валентина Геннадіївна 28, 46, 51, 61, 67, 121, 123, 131, 143, 150, 152, 166-168, 221
- Маслов Ростислав Євгенович 158, 199
- Матукін Анатолій Лаврентійович 72
- Матюхін Георгій Юхимович 63
- Махно Євгенія Володимирівна 200, 202
- Мельников Олексій Прокопович 27
- Меланко Яна Ігорівна 221
- Мизгін Кирило Валерійович 81, 82, 118, 125, 126, 129, 131, 162, 164, 221
- Микола II (Романов Микола Олександрович) 27, 40, 41
- Микола I (Романов Микола Павлович) 11, 35, 38

- Миколук Володимир
Михайлович 178, 179
Мисла Мирослав Іванович 120, 187
Митрофанов Федір Васильович 91
Михайлик Яків Данилович 91
Михайло Федорович (Романов) 9
Михайлов О. М. 81
Михайлов Олександр
Васильович 133, 191
Михеев Володимир Кузьмич 98,
114, 128, 163
Мілорадович М. А. 36
Мінаєва Галина Миколаївна 171
Мінут А. І. 65
Містров Михайло Петрович 78
Містрова 78
Мішковський Євген Васильович 44
Міщенко Всеволод Іванович 18, 67,
69
Молотов В'ячеслав Михайлович 103
Момот Людмила Михайлівна 170–
172, 174, 176, 179
Морозов Стефан 29
Московинів Володимир
Миколайович 173, 180
Мосолов Георгій Костянтинович 91
Мочалін І. М. 75
Мошинський Євген Іванович 44
Мстислав Великий (Мстислав
Володимирович Великий) 98, 141
Музикін Василь Пилипович 18, 95,
180
Муравйов Михайло Артемович 42, 45
Мурашко Микола Іванович 47
Мурашко Олександр
Олександрович 73
Мусієнко Іван Олександрович 91
Мусоргський Модест Петрович 49,
73
Мухін Василь Пилипович 91
Мухін Єфрем Йосипович 106, 127,
128
- Н**
Нагорний Віктор Сергійович 91
Нагорний Григорій Іванович 17,
104
Назимов Костянтин Савелійович 91
Науменко Ю. 172
Неверовський Д. П. 36
Невіанд Н. 63
Неклюдов Олексій М. 76
Неклюдова Марія Григорівна 76
Нефедов Володимир Андрійович 91
Никитенко А. В. 172
Никифоров Кіндратій 29
Никодим 140
Никонів Наум Архипович 44
Нікітін Олексій Петрович 29, 30
Ніколаєнко Михайло Васильович 140
Нікольська Олена Михайлівна 35
Новгородов Володимир
Євгенович 63, 124, 221
- Новиков Олександр Євдокимович 91
Нордман-Северова Наталія
Борисівна 47
- О**
Окatenко Віталій
Миколайович 190, 195
Окинчиць Й. З. 135
Олександр І 36
Олександр ІІ 14, 36, 39
Олександр ІІІ (Романов) 27
Олександр Невський 28, 29, 168
Олександров Степан
Васильович 107
Олефір Ілля Миколайович 121
Олійник Григорій Микитович 91
Олійник Микола Миколайович 107,
221
Ольховський Ілля Кіндратович 114
Ольшанський Олександр
Андрійович 148
Омелянович-Павленко Іван
Володимирович 43
Онопченко Микола Маркович 91
О'Рурк Володимир Єгорович 25
Осмаков І. 84
Остапенко Віктор Іванович 180
Осташко Т. 172
Остриця Яків (справж. Іскра-
Остринин Яків Стефан) 9, 153
Оффенберг Федір Петрович 27
- П**
Павлов 33
Павлова Є. 11
Павлов Іван Петрович 41
Палкін Юрій Іванович 158, 221
Панежда Петро Олексійович 18
Панкратьєва Валентина
Григорівна 170-172, 174, 176, 179
Парамонов Андрій Федорович 171,
172, 179, 193, 194
Пассек Вадим Васильович 7
Пеляшенко Костянтин
Юрійович 74, 99, 145, 170, 178,
181, 183, 190, 195, 221
Пересада-Суходольський Михайло
Степанович 44
Пересьолкова Яна Геннадіївна 46,
73, 93, 221
Персанов Леонтій Іванович 14, 72
Персидський О. І. 23
Петлюра Симон Васильович 172
Петро І (Романов Петро
Олексійович) 10
Пилаєв Євген Олексійович 91
Пилявський Володимир
Іванович 170, 172
Писаренко В. Н. 182
Пискарєв П. 104
Пихтерев Я. Г. 14
Підтикан Іван Дмитрович 91
- Плетньова Світлана
Олександрівна 98, 114
Погребняк Олександр Іванович 76
Подольський Михайло 75
Поленов Василь Дмитрович 48, 173
Полігалов Павло Андрійович 91
Поліщук Тамара Вікторівна 171,
184, 187, 191, 196, 197, 204
Половцев А. А. 172
Попков Віталій Іванович 91
Потоцький «Ревера» Станіслав 100
Потьомкін Григорій
Олександрович 11
Починська Ірина Вікторівна 169
Придятько Іван Васильович 151,
162, 163, 221
Прогнимак Віктор 31
Прокопенко Георгій
Миколайович 91
Пронін Василь Михайлович 42
Проскурников Євген 140
Протозанов Тарас Михайлович 41
Пугачова В. 50
Пудов Олексій Анатолійович 69,
177
Пузаков Євген Васильович 98, 146,
161, 195, 200
Пуршев В. 76
Путятін Володимир Дмитрович 72,
137, 154, 194, 197, 221
Пушкін Лев 36
Пушкін Олександр Сергійович 36
- Р**
Раєвський Андрій Феодосійович 36
Раєвський Василь Феодосійович 36
Раковський (Сганчев) Християн
(Хрисю) Георгійович 42
Расказов Григорій Якович 114
Рашевський Іван Григорович 19
Ревенко Вячеслав Іванович 99,
117-120, 125, 126, 132, 148, 149,
155, 159-163 221
Резніков Владислав
Валерійович 118-120, 128, 129,
151, 155-157, 162, 164, 178, 185-187,
190, 195, 198, 199, 202, 221
Резніченко Іван Іванович 91
Резніченко Іван
Олександрович 160, 161, 221
Репкін Лука 29
Рерберг Єгор Іванович 28
Резников Сергій Вікторович 61, 71
Репін Василь Юхимович
Репін Ілля Юхимович 47
Репін Юрій Іллєч 47
Репін Юхим Васильович 47
Репіна (Бочарова) Тетяна
Степанівна 47
Репіна (Шевцова) Віра
Олексіївна 47
Репіна Віра Іллівна 47
Репіна Надія Іллівна 47

Рибаков Борис Олександрович 98, 124
 Рибалко Павло Семенович 114
 Рижов Іван Іванович 29
 Римський-Корсаков Микола Андрійович 73
 Ришков Іван Іванович 104
 Розетті Петро 29, 36
 Романенко Іван Іванович 86
 Романова Тетяна Ігорівна 72, 158, 159, 164, 173, 178, 221
 Роттермунд-Вейс 102
 Рубан Олександр Микитович 103
 Рубець Олександр Іванович 19
 Русина Олена Володимирівна 169, 183
 Ряполов Віктор Михайлович 116, 171

С

Сабодаш Олена Миколаївна 180
 Саввин Григорій Костянтинович 63
 Савельєв Ілля Якович 71
 Савельєв Яків Микитович 71
 Савіна Наталія Львівна 57
 Савінов Сергій Якович 57
 Савінов Яків Андрійович 57
 Савченко Володимир Павлович 44
 Сазонов Євген Данилович 72
 Самофал Валерій Петрович 150, 196
 Самусєв Дмитро Миколайович 70
 Свистун Геннадій Євгенович 8, 79–84, 89, 99, 124, 141, 142, 144–146, 151, 154–156, 161, 169, 180, 181, 185, 188, 189, 192, 194–197, 201, 203, 221
 Сволінський Адам Троянович 54
 Семейкін Михайло Андрійович 140
 Сердюченко Сергій Іванович 122, 188
 Сержантов Іван Якович 92
 Серьогін Іван Євгенійович 74, 163, 164, 221
 Сидоренков Василь Кузьмич 92
 Сидоров С. 194
 Симоненко Олексій Федорович 92
 Сиромятникова З. В. 104
 Сиротин В'ячеслав Федорович 92
 Сибільов Микола Вікентійович 195
 Сідак В. 172
 Скоблін Микола Володимирович 42
 Сковорода Григорій Савович 106
 Скоробагатько Д. Р. 147
 Скоропадський Павло Петрович 42
 Скрипка В. 116
 Слободян В. 184
 Смолюков 28, 135
 Сніжко Ірина Анатоліївна 121, 122, 136, 137, 149, 221
 Сокол Іван Мефодійович 143, 147
 Соловійов Євгеній Степанович 92
 Спесивцев Анатолій Іванович 72
 Спиридонов Никифор 8

Стариков Савва 29
 Старченко Віктор Сергійович 185, 187, 196
 Стасов Василь Петрович 13, 23, 28, 37, 38, 47, 53, 61, 64, 65
 Стасов Володимир Васильович 49
 Стафеев Сергій Анатолійович 75, 178–180
 Степанов Костянтин Захарович 86
 Степанова С. 193
 Стогов Микола Ілліч 92
 Столипін Петро Аркадійович 41
 Столяров Микола Іванович 92
 Страхов Адольф Йосипович (Браславський) 73
 Стреляна Антоніна Михайлівна 184, 193, 194
 Стрепетова Поліна (Пелагея) Антипівна 49
 Сумцов Михайло Федорович 35, 113, 160, 163
 Сурнєв Микола Григорович 92
 Суховерша Єлизавета Олегівна 137, 165, 221
 Суходольський В'ячеслав Володимирович 44
 Суходольський Геннадій Володимирович 193
 Счасни К. П. 181

Т

Таранов Григорій 29
 Таранушенко Стефан Андрійович 116, 186
 Тарасов Володимир Володимирович 145, 221
 Тарасов Д. К. 172
 Телешевський Михайло Захарович 92
 Ткаченко Євдокія Григоріївна 104
 Ткаченко Петро Тимофійович 138
 Ткачук Андрій Павлович 172
 Ткачук Павло Васильович 72
 Толстой Лев Миколайович 36, 49, 73
 Тон Костянтин Андрійович 23, 53, 65
 Торопов 28
 Тохтамин 99
 Третьак Миколай Іванович 148
 Троян Анатолій Трудович 19, 45, 76, 95, 107, 130, 131, 148, 173, 221
 Тугусов Павло Іванович 73
 Туманов 194
 Турчинов Євген Іванович 197
 Тутишкін Андрій Петрович 153
 Тюков Сергій Елеримович 146

У

Удовиченко Микола Іванович 44
 Удовиченко Олександр Іванович 45
 Уланов І. Л. 31, 47, 49

Уманський Михайло Васильович 178, 180, 182, 193
 Уманський Терентій Хомич 67

Ф

Фарафонтєв Афанасій Якович 27
 Федоренко Василь Іванович 92
 Федоровський Олександр Семенович 98, 141, 142, 146
 Федорчук Іван Олександрович 92
 Филипченко Анатолій Васильович 92
 Філонович Василь Захарович 45
 Фіалковський Адам Йосипович 76
 Філарет (Гумілевський) Дмитро Григорович 169, 170, 171, 174, 179, 181, 184, 188, 193
 Філіпов В. 104
 Філоненко Валентина Павлівна 109, 114, 117, 118, 122, 124, 127, 129, 130, 133, 136, 138, 143, 151, 159, 161–163, 165, 167, 173, 177, 178, 180, 184, 188–190, 199, 202, 203, 221
 Філософов 36
 Фісун Лариса Антонівна 33, 63, 67, 221
 Флавицький Н. 36
 Фок Яків Олександрович 41
 Фрейман Отто Оттович 174
 Фролов Олександр Павлович 92
 Фурсов Михайло Іванович 18

Х

Хамін Олександр Миколайович 40
 Хлебников Б. В. 181
 Ховрін Микола Олександрович 40
 Хорват 29

Ц

Цветков Костянтин Миколайович 18
 Цебриков 135
 Цилюрик Анатолій Васильович 147, 195
 Цубенко Валерія Леонідівна 174, 192

Ч

Черкаско Вікторія Валеріївна 188, 190
 Черкасова Катерина Тимофіївна 25, 26, 28, 31, 33, 36, 48, 54, 55, 58, 59, 67, 71, 78, 116, 124, 136, 140, 173, 176, 221
 Чернолихова О. 116
 Чертков Іван 78
 Чичибабін Борис Олексійович 95
 Чуvin Микола Іванович 92

Ш

Шабельський Іван Петрович 27
 Шавернева З. Ф. 14
 Шаляпін Федір Іванович 21, 24, 26, 27, 57
 Шаманов Іван Никифорович 14, 78

- Шаміль 36
 Шандула Володимир
 Никифорович 104
 Шаповал Микола Юхимович 45
 Шарапов О. М. 146
 Шаронов Михайло Федорович 92
 Шатилова Ж. 173, 176
 Шаульський Михайло 197
 Шахова Тетяна Петрівна 78
 Швець Володимир Васильович 170-
 172, 174, 176, 179
 Шевельов Павло Федорович 92
 Шевцов Олександр Григорович 93
 Шевченко Ольга Олексіївна 31, 78,
 169, 170, 171, 175, 179, 180, 221
 Шевченко Тарас Григорович 101,
 197
 Шемет Сергій Михайлови 173
 Шидловський 29
 Шильдер Н. К. 172
 Шишкань Ілля Минович 93
 Шкверко І. П. 174, 179
 Шопенгауер Артур 141
 Шостак Надія 173
 Шрамко Борис Андрійович 98, 113,
 124, 160, 161, 163, 170, 177, 178,
 181, 183-188, 190-204
 Шрамко Галина Василівна 180
 Шрамко Ірина Борисівна 178, 181,
 183, 190, 195
 Шрейдер 30, 135
 Шрейдер Єгор 28, 29, 33, 34
 Штакеншнейдер Андрій Іванович 65
 Штауберт Олександр Єгорович 23,
 53, 65
 Шуліка Вячеслав Вікторович 179,
 221
 Шульга Леся Володимирівна 49, 221
 Шумейко Сергій Борисович 194
 Шумілов Михайло Степанович 42
 Шустов Борис Олексійович 146
- Щ**
 Щегловитов Іван Григорович 41
 Щелков Костянтин Петрович 170,
 174, 193
 Щербак Віталій Олексійович 183,
 197
 Щербина С. 104
- Ю**
 Юзефович Дмитро Михайлович 36
 Юзефович Михайло
 Володимирович 36
 Юнаків Микола Леонтійович 19
 Юрченко Людмила Василівна 183-
 185, 187, 191-193, 195, 196, 199-203,
 221
 Юхвід Леонід Аронович 153
- Я**
 Яблонський П. О. 181
 Явникова Ніна Олександрівна 50
 Яворницький Дмитро Іванович 73
 Ягниченко М. М. 146
 Яголдай (Єголдай) Сарайович 99
 Яковлев С. 171
 Якушкін Третяк 8, 84
 Янчевський Микола
 Миколайович 45
 Янькова Марія Олександрівна 78
 Ярещенко Артур Петрович 170
 Ястребов Віктор Павлович 73, 127,
 153
 Яцина Олег Анатолійович 5, 19,
 107, 221

Постатейний покажчик

м. ЧУГУЇВ

1.	АНСАМБЛЬ СОБОРНОЇ ПЛОЩІ 17—19 ст. На території городища Чугуєва.	21	7.5.	Будинки для 16 непоселених унтер-офіцерів 1824—26. Вул. Гвардійська, 15.	57
1.1	Будинок бригадного командира з надвірною будівлею, 1839. Вул. Музейна, 24.	24	7.6.	Будинок ескадронних лавок та пожежної команди, 1826. Вул. Гвардійська, 11.	58
1.2	Будинок корпусного командира 1847—50, в якому перебував Шаляпін Ф. І. Вул. Гвардійська, 1.	26	7.7.	Особняк Дилевських кін. 19 — поч. 20 ст., в якому містилась лікарня і працювали Кононенко М. І., Бурцев А. О. Вул. Гвардійська, 52.	59
1.3.	Покровський собор 1826—34. Вул. Фортечний узвіз, 5.	28	8.	ШКОЛА З ЕСКАДРОННИМ КОМІТЕТОМ 1824—26, В ЯКІЙ ПЕРЕБУВАВ РЕПІН І. Ю. Вул. Харківська, 112.	61
1.3.1.	Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—33, 2008. Вул. Фортечний узвіз, 5.	31	8.1.	Майстерні 1824—26. Вул. Харківська, 112.	64
1.4.	Торгові ряди, 1835. Вул. Музейна, 28.	32	9.	ЖИТЛОВІ БУДИНКИ ДЛЯ РЯДОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЦІВ 20-х рр. 19 ст. Вул. Харківська, 60, 62, 64, 66, 68, 72, 74; 76, вул. Старонікольська, 34, 40; вул. Музейна, 8.	66
1.5.	Шляховий палац, 1819, 1839. Пл. Соборна, 2-а.	33	10.	ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, В ЯКОМУ МЕШКАВ МІЩЕНКО В. І. Вул. Кременецька, 1.	67
1.6.	Штаби військових поселень, 1831, Чугуївське піхотне юнкерське училище, 1865. Пл. Соборна, 2.	36	11.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	67
2.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943. Пл. Соборна, у сквері.	46	12.	МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС НА ЧЕСТЬ ЗАГИБЛИХ ВОЇНІВ-ВИЗВОЛИТЕЛІВ 1943, 1949, 1991. Вул. Леонова.	67
3.	БРАТСЬКІ МОГИЛИ РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943—44, 1983. Клугино-Башкирівка. Вул. Зінченка.	46	13.	МОГИЛА БУРЦЕВА А. О., 1991. Міське кладовище № 1, пл. Аграрна, 5.	68
4.	БУДИНОК, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ БУРЦЕВ А. О. Вул. Литвинова, 34.	46	14.	МОГИЛА ДЕЙНЕКА Р. Ю., 2014, 2019. На міському кладовищі № 5.	68
5.	БУДИНОК 1824—25, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ РЕПІН І. Ю. З РОДИНОЮ, ГОСТЮВАВ МУРАШКО М. І. Вул. Музейна, 8.	46	15.	МОГИЛА ДЕМИДЕНКА В. Л., 2014. На міському кладовищі № 4.	68
5.1.	Пам'ятник Репіну І. Ю., 1990. Вул. Музейна, 8.	48	16.	МОГИЛА МІЩЕНКА В. І., 2006. Чугуївське міське кладовище № 5.	69
6.	БУДИНОК ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНОГО УЧИЛИЩА, 1873. Вул. Осинівська, 48.	49	17.	МОГИЛА ПУДОВА О. А., 2017. Чугуївське міське кладовище № 5.	69
7.	ГВАРДІЙСЬКА ВУЛИЦЯ, поч. 19 ст.	51	18.	МОГИЛА САМУСЄВА Д. М., 2016. На міському кладовищі № 4.	70
7.1.	Будинок для 2 одружених та 4 неодружених обер-офіцерів з надвірною будівлею 1842—43. Вул. Гвардійська, 38, 42.	53	19.	ОСОБНЯК САВЕЛЬЄВИХ поч. 20 ст. Вул. Старонікольська, 35.	70
7.2.	Будинки для офіцерського складу військового поселення 1844—48. Вул. Гвардійська, 8, 10.	54	20.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЗАГИБЛИМ ВОЇНАМ-АФГАНЦЯМ, 2009. Бульв. Комарова.	71
7.3.	Будинок для проживання 2 одружених офіцерів 1854—55. Вул. Гвардійська, 4.	55			
7.4.	Будинок для проживання 2 одружених офіцерів 1848—50, в якому проживала родина Савінових. Вул. Гвардійська, 7.	56			

21.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ, ЯКІ ПОМЕРЛИ ВІД РАН У ШПИТАЛЯХ, 1997. Мікрорайон Авіатор, 58-а.	71	30.2.	Пам'ятний знак ліквідаторам Чорнобильської катастрофи, 2001. Пл. Аграрна, 5.	78
22.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЛІКВІДАТОРАМ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ, 1997. Бульв. Комарова.	71	31.	СЕЛИЩЕ «ГРЕМ'ЯЧЕ», 5—7 ст.	79
23.	ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ БУДИНКУ, В ЯКОМУ ПРОЖИВАВ РЕПІН І. Ю. Вул. Осинівська.	72	32.	СЕЛИЩЕ «ЗАЧУГОВСЬКЕ», 8—10 ст., 17—18 ст.	79
24.	ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ БУДИНКУ, В ЯКОМУ НАРОДИВСЯ РЕПІН І. Ю. Вул. Репіна.	73	33.	СЕЛИЩЕ МИНУТКА, 5—3 ст. до н. е.	80
25.	ПАМ'ЯТНЕ МІСЦЕ СТРАТИ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1942. Вул. Жаданівського, 8.	73	34.	СЕЛИЩЕ «ПРЕОБРАЖЕНСЬКЕ», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст.	80
26.	ПАМ'ЯТНИК РЕПІНУ І. Ю., 1956. Вул. Гвардійська, 13.	73	35.	СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВ, ВУЛ. ФРУНЗЕ», 15—12 ст. до н. е.	81
27.	ПОСЕЛЕННЯ «КЛУГІНО-БАШКИРІВКА-3», 15—12 ст. до н. е., 8—10 ст.	74	36.	СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-1», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст.	81
28.	ПОСЕЛЕННЯ «ЧУГУЇВ, ВУЛ. ЧАПАЄВА», 3—5 ст.	74	37.	СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-2», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст.	82
29.	ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст.	74	38.	СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-3», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст.	82
30.	ПРЕОБРАЖЕНСЬКЕ КЛАДОВИЩЕ, 1825. Пл. Аграрна, 5.	74	39.	СЕЛИЩЕ «ЧУГУЇВСЬКЕ-4», 15—12 ст. до н. е.	83
30.1.	Церква ікони Божої Матері «Усіх Скорботних Радість» із дзвіницею, 1854. Пл. Аграрна, 5.	76	40.	ЧУГУЇВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ, 8—10, 17—18 ст.	83
			41.	ЧУГУЇВСЬКА ВІЙСЬКОВА АВІАЦІЙНА ШКОЛА ПІЛОТІВ. Вул. Харківська.	84
			42.	ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОННИЙ БУДИНОК КУЛЬТУРИ, 1962. Вул. Гвардійська, 13.	93
			43.	ШКОЛА № 1, В ЯКІЙ НАВЧАЛИСЬ МУЗИКІН В. П., ЧИЧИБАБІН Б. О., КРИШТАЛЬ І. М. Вул. Гвардійська, 20.	94

ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

с. Базаліївка, Чкаловська ОТГ

1.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43. Вул. Харківська, у сквері.	109	12.	ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІЇВКА» 2, 15—12 ст. до н. е., 6—7 ст.	113
2.	КУРГАН.	109	13.	ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІЇВКА-3», 12—8 ст. до н. е., 19—20 ст.	113
3.	КУРГАН.	109	14.	СЕЛИЩЕ, 12—9 ст. до н. е., 6—4 ст. до н. е.	113
4.	КУРГАН.	109		смт Введенка, центр селищної ради	
5.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	109	15.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1946. Вул. Олега Горбачова.	114
6.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	110	16.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. Біля селищного кладовища.	114
7.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	110	17.	ПОСЕЛЕННЯ «ВВЕДЕНКА-1», 2 тис. до н.е., 5—3 ст. до н. е., 5—7 ст., 8—9 ст.	114
8.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	111	18.	СЕЛИЩЕ, 5—3 ст. до н. е.	114
9.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	112	19.	ЦЕРКВА ВВЕДЕНСЬКА, 1777. Вул. Озерна, 19.	114
10.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	113			
11.	ПОСЕЛЕННЯ «БАЗАЛІЇВКА», 12—8 ст. до н. е., 6 — поч. 5 ст. до н. е.	113			

**с. Велика Бабка,
центр сільради**

20.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43, 1948, 1993. Вул. Перемоги.	116
21.	КУРГАН.	117
22.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	117
23.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	117
24.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	117
25.	ПОСЕЛЕННЯ «ВЕЛИКА БАБКА-1», 2 тис. до н. е., 8—10 ст.	117
26.	СЕЛИЩЕ 12—8 ст. до н. е.	118
27.	СЕЛИЩЕ 5—4 тис. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст.	118
28.	СЕЛИЩЕ 3—1 тис. до н. е., 3—4 ст.	118

**с. Волохів Яр,
центр сільради**

29.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43. Вул. Соборна.	118
30.	КУРГАН.	118
31.	КУРГАН.	118
32.	КУРГАН.	118
33.	КУРГАН.	119
34.	КУРГАН.	119
35.	КУРГАН.	119
36.	КУРГАН.	119
37.	КУРГАН.	119
38.	КУРГАН.	119
39.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	119
40.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	119
41.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	119
42.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
43.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
44.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
45.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
46.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
47.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	120
48.	МОГИЛА МИСЛИ М. І., 2016. Сільське кладовище.	120
49.	ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2006, 2008. Вул. Соборна, біля Свято-Троїцького храму.	121

**с. Гаврилівка,
Чкаловська ОТГ**

50.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	121
51.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	121

**с. Гракове,
центр сільради**

52.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 2000. Вул. Перемоги.	121
53.	КУРГАН.	122
54.	КУРГАН ТА МАЙДАН, 3 тис. до н. е. — 1 тис.	122
55.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	122
56.	МОГИЛА СЕРДЕЧЕНКА С. І., 1983. На сільському кладовищі.	122
57.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007. На сільському кладовищі.	123
58.	СВЯТО-ТРОЇЦЬКИЙ ХРАМ, 1810—11. Вул. Перемоги, 9-а.	123

**смт Есхар,
центр селищної ради**

59.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943. Вул. Молодіжна.	124
60.	КАБАНОВЕ (СТАРОПОКРОВСЬКЕ) ГОРОДИЩЕ, 8—10 ст.	124
61.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	124
62.	МОГИЛА ЛИТВИНОВА В. І., 1984. На селищному кладовищі.	125
63.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ 152-ї СТРИЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ, 1978. На північно- західній околиці села, біля греблі ДРЕС-2.	125

**с. Зарожне,
центр сільради**

64.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	125
65.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	126
66.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	126
67.	МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1943, 1947, 2015. Вул. Молодіжна, у сквері.	126
68.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	128
69.	ПАМ'ЯТНИК МУХІНУ Є. Й., 2016. Вул. Молодіжна, 43.	128
70.	ПОСЕЛЕННЯ «ЗАРОЖНЕ-1», 7—3 ст. до н. е.	128

71.	ПОСЕЛЕННЯ «ЗАРОЖНЕ-2», 2 тис. до н. е., 8—10 ст.	128	92.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007, 2018. На сільському кладовищі.	133
с. Зауддя, Введенська селищна рада			93.	ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-1», 17—13 ст. до н. е.	133
72.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	128	94.	ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-2», 7—3 ст. до н. е.	134
73.	ПОСЕЛЕННЯ «ВВЕДЕНКА», 5—3 ст. до н. е.	128	95.	ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-3», 3—поч. 5 ст.	134
74.	ПОСЕЛЕННЯ «ЗАУДДЯ», 6—4 ст. до н. е.	129	96.	ПОСЕЛЕННЯ «КАМ'ЯНА ЯРУГА-4», 3—5 ст.	134
с. Зелений Колодязь, Введенська селищна рада			с. Коробочкине, Чкаловська ОТГ		
75.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1946. Вул. Гагаріна.	129	97.	АНСАМБЛЬ ЗАБУДОВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ПЛОЩІ с. КОРОБОЧКИНЕ, 1-а пол. 19 ст. Майд. Шкільний, 6.	134
76.	КУРГАН.	129	98.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1945. Майд. Шкільний, біля НВК.	136
77.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	129	99.	КУРГАН.	136
78.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	129	100.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	136
с. Іванівка, Чкаловська ОТГ			101.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 тис. до н. е. — 1 тис. до н. е.	137
79.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1956, 1964. Вул. Центральна.	129	102.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	137
80.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1947.	130	103.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ВОЇНАМ НЕОГОЛОШЕНИХ ВІЙН, 2018. Майд. Шкільний.	137
81.	КУРГАН.	130	104.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	137
82.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	130	смт Кочеток, центр селищної ради		
83.	МОГИЛА ВЕРБИЦЬКОГО Д. Г., 1992. На сільському кладовищі.	130	105.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1947. Вул. Донецька.	138
84.	МОГИЛА КУЗЬМЕНКА В. О., 1992. На сільському кладовищі.	130	106.	ВОЛОДИМИРСЬКО-БОГОРОДИЧНА ЦЕРКВА 1854—59. Вул. Осіння, 12.	138
85.	МОГИЛА КУЦЕНКА П. Є., 1968. На сільському кладовищі.	131	106.1.	Могила Грота М. Я., 1899. В огорожі церкви.	141
86.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2007. На сільському кладовищі.	131	107.	ГОРОДИЩЕ «КОЧЕТОК-1», 2-а пол. 8—10 ст., 12 ст.	141
с. Кам'яна Яруга, центр сільради			108.	ГОРОДИЩЕ «КОЧЕТОК-2», 7—3 ст. до н. е., 8—10 ст., 17—18 ст.	142
87.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	131	109.	МОГИЛА ГРОТА О. М., 1965. На старому селищному кладовищі.	142
88.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	131	110.	МОГИЛА КОМАРОВА С. Л., 1998. Вул. Чугуївська, нове кладовище.	143
89.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «КОРАЙЧЕВА МОГИЛА».	132	111.	МОГИЛА СОКОЛА І. М., 1981. На старому селищному кладовищі.	143
90.	МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1943, 2015, 2017. Вул. Центральна.	132			
91.	МОГИЛА МИХАЙЛОВА О. В., 1984. На сільському кладовищі.	133			

112.	МОГИЛЬНИК ГРУНТОВИЙ «КОЧЕТОК», 8—10 ст.	143	смт Малинівка, центр селищної ради Малинівської ОТГ		
113.	МУЗЕЙ ВОДИ ВУВГ «ДОНЕЦЬ», 1982. Вул. Чугуївська, 32.	144	135.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—1943, 1947, 2008. Майд. 1 Травня.	150
114.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. Вул. Донецька.	145	136.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—45. У лісі, неподалік в/ч А-2467.	151
115.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ НАЦИЗМУ, 2009. Біля траси Чугуїв—Кочеток, в урочищі Золотий яр.	145	137.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	151
116.	ПОСЕЛЕННЯ «КОЧЕТОК-4», 4—3 тис до н. е.	145	138.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	151
117.	ПОСЕЛЕННЯ «КОЧЕТОК. ЛІСОВА ДАЧА», 2-а пол. 8—10 ст.	145	139.	МОГИЛА ЛУГОВСЬКОГО В. В., 1984. На селищному кладовищі.	151
118.	СЕЛИЩЕ-5, 2-а пол. 4—3 тис. до н. е., 2-а пол. 17—15 ст. до н. е., 16—12 ст. до н. е., 12—8 ст. до н. е.	145	140.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЗАГИБЛИМ ВОЇНАМ-АФГАНЦЯМ, 2011. Майд. 1 Травня.	152
119.	СЕЛИЩЕ, 7—3 тис. до н. е., 3—поч. 1 тис. до н.е., 5—3 ст. до н. е.	146	141.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На селищному кладовищі.	152
120.	СЕЛИЩЕ, 4—2 тис. до н. е.	146	142.	ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ ЖЕРТВАМ НАЦИСТСЬКИХ КОНЦТАБОРІВ 1941—43. У лісі, за 0,2 км від вул. Заозерної.	152
121.	СЕЛИЩЕ, 5—3 ст. до н. е., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 18—19 ст.	146	143.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЯКОВУ ОСТРЯНИЦІ, 2007. За 4,0 км на південний захід від центру селища, в полі.	153
122.	СЕЛИЩЕ, 5—7 ст.	146	144.	ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКУ Т. Г., 2001. Майд. 1 Травня.	153
123.	ЧУГУЄВО-БАБЧАНСЬКИЙ ЛІСНИЙ КОЛЕДЖ, В ЯКОМУ ПРАЦЮВАВ СОКОЛ І. М., НАВЧАЛИСЯ ЦИЛЮРИК А. В., ОЛЬШАНСЬКИЙ О. А., БАЛАКІН В. М., КАРМАНОВ О. О., ТРЕТЯК М. І., ЛУЗАН В. М. Вул. Чугуївська, 43.	146	145.	ПАМ'ЯТНИК ПЕРСОНАЖАМ ФІЛЬМУ «ВЕСІЛЛЯ В МАЛИНІВЦІ», 2013. Вул. Пушкіна, 1.	153
с. Леб'яже, Чкаловська ОТГ			146.	СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VI», 2 тис. до н. е., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст.	154
124.	БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1946. Вул. Миру.	148	147.	СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VII», 2—4 ст., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст.	154
125.	КУРГАН.	148	148.	СЕЛИЩЕ «МАЛИНІВКА-VIII», 2-а пол. 8 — поч. 10 ст.	154
126.	КУРГАН.	148	149.	СЕЛИЩЕ, 5—7 ст., 2-а пол. 8 — поч. 10 ст., 17—18 ст.	155
127.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	148	с. Миколаївка, Чкаловська ОТГ		
128.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	149	150.	КУРГАН.	155
129.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	149	151.	КУРГАН.	155
130.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	149	152.	КУРГАН.	155
131.	МОГИЛА БІЛОУСА Н. М., 1972. На сільському кладовищі.	149	153.	КУРГАН.	155
132.	МОГИЛА БУХАЛО М. Ф., 2001. На сільському кладовищі.	149	154.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	155
133.	МОГИЛА САМОФАЛА В. П., 2017. Вул. Молодіжна. На сільському кладовищі.	150	155.	КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	155
134.	ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	150			

с. Мосьпанове, центр сільради		183. ПОСЕЛЕННЯ, 8—10 ст.	161
156. КУРГАН.	155	184. ПОСЕЛЕННЯ, 12—8 ст. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 8—10 ст.	161
157. КУРГАН.	155	185. ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст.	161
158. КУРГАН.	155	с. Піщане, Великобабчанська сільрада	
159. КУРГАН.	156	186. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1942—43, 1954. В центрі села.	161
160. КУРГАН.	156	187. КУРГАН.	161
161. КУРГАН.	156	188. ПОСЕЛЕННЯ «ПІЩАНЕ-1», 7—3 ст. до н. е.	161
162. КУРГАН.	156	с. Пушкарне, Чкаловська ОТГ	
163. КУРГАН, 3 тис. до н. е. — 1 тис.	156	189. КУРГАН.	162
164. КУРГАН 3 тис. до н. е. — 1 тис.	156	190. КУРГАН.	162
165. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	156	с. Ртищівка, Граківська сільрада	
166. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	157	191. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	162
167. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	157	с. Світанок, Введенська селищна рада	
168. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «ШИНКАРЕВІ МОГИЛИ».	157	192. КУРГАН.	162
169. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК 3 тис. до н. е. — 1 тис.	157	193. МОГИЛА КАРАСИКА О. І., 2014. На сільському кладовищі.	162
170. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС 1942—43, 2015. В центрі села, біля Будинку культури.	158	с. Стара Гнилиця, Малинівська ОТГ	
171. МОГИЛА МАСЛОВА Р. Є., 1943. На сільському кладовищі.	158	194. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943. Вул. Дружна.	162
172. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2003. На сільському кладовищі.	159	195. КУРГАН.	162
с. Нова Гнилиця, Чкаловська ОТГ		196. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	163
173. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941, 1943, 1946. Вул. Центральна.	159	с. Стара Покровка, центр сільради	
174. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	159	197. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1949. Вул. Миру.	163
сmt Новопокровка, центр селищної ради		198. КУРГАН.	163
175. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943, 1950. Вул. Дворянська.	159	199. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.	163
176. КУРГАН.	159	200. СЕЛИЩЕ, 2—4 ст.	163
177. КУРГАН.	159		
178. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	160		
179. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	160		
180. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	160		
181. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На селищному кладовищі.	160		
182. ПОСЕЛЕННЯ, 12—8 ст. до н. е., 5—3 ст. до н. е., 2—4 ст., 8—10 ст.	160		

с. Студенок, Чкаловська ОТГ			210. МОГИЛА ВДОВИЧЕНКА С. В., 1962. На селищному кладовищі.	165
201. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	163	211. МОГИЛА ДМИТРЕНКО Х. М., 1998. На селищному кладовищі.		166
с. Тернова, Введенська селищна рада			212. МОГИЛА МАКАШОВОЇ П. Г., 2004. На селищному кладовищі.	166
202. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1943. Вул. Центральна.	163	213. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На селищному кладовищі.		166
203. КУРГАН.	164	с. Юрченкове, Чкаловська ОТГ		
204. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.	164	214. БРАТСЬКА МОГИЛА 1920, 1942—43, 1951. В центрі села.		166
205. МОГИЛА БЛУДОВА М. О., 2016. На сільському кладовищі.	164	215. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.		167
206. ПОСЕЛЕННЯ, 4 ст.	164	216. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК.		167
с. Тетлега, Зарожненська сільрада			217. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК «ЮРЧЕНКОВЕ».	167
207. ПОСЕЛЕННЯ «ТЕТЛЕГА-1», 8—10 ст.	164	218. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 тис. до н. е. — 1 тис.		167
сmt Чкаловське, центр селищної ради Чкаловської ОТГ			219. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК, 3 до н. е. — 1 тис.	167
208. БРАТСЬКА МОГИЛА РАДЯНСЬКИХ ВОЇНІВ 1941—43. Вул. Свободи.	165	220. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ 1932—33, 2008. На сільському кладовищі.		167
209. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС, 2014. На розі вул. Свободи та Чкалова.	165	221. ШКОЛА, В ЯКІЙ НАВЧАЛИСЯ КОРНЕЙКО В. Х., БІЛОКІНЬ К. Ф. Вул. Шкільна, 8-а.		168

АВТОРСЬКИЙ СКЛАД

Андрусенко Галина Борисівна
Бабич Олена Вікторівна
Бахтіна Світлана Анатоліївна
Білько Іван Володимирович
Бородулін В'ячеслав Георгійович
Бучаста Світлана Іванівна
Дідик Віктор Васильович
Дьякова Олена Василівна
Євтушенко Лариса Петрівна
Задніков Станіслав Анатолійович, канд. іст. наук
Іларіонова Зоя Анатоліївна
Касьян Ніна Григорівна
Качемцева Любов Володимирівна
Колесникова Лариса Миколаївна
Конакова Олена Вікторівна
Кондрашова Світлана Іванівна
Кот Сергій Іванович, канд. іст. наук
Куделко Сергій Михайлович, канд. іст. наук, проф.
Кулик Галина Михайлівна
Лаптев Олексій Олексійович
Левченко Наталя Юріївна
Ліхолетов Ярослав Володимирович
Любичев Михайло Васильович, д-р іст. наук, доц.
Мархайчук Наталя Віталіївна, канд. мист., доц.
Марченко Тетяна Львівна, канд. арх., доц.
Марьонкіна Валентина Геннадіївна

Мизгін Кирило Валерійович, канд. іст. наук
Новгородов Володимир Євгенович
Олійник Микола Миколайович
Палкін Юрій Іванович
Пеляшенко Костянтин Юрійович, канд. іст. наук
Пересьолкова Яна Геннадіївна
Погорілий Володимир Миколайович
Придятько Іван Васильович
Путятін Володимир Дмитрович
Ревенко В'ячеслав Іванович
Резніков Владислав Валерійович, канд. іст. наук
Резніченко Іван Олександрович
Резников Сергій Вікторович
Романова Тетяна Ігорівна
Свистун Геннадій Євгенович
Серьогін Іван Євгенійович
Сніжко Ірина Анатоліївна, канд. іст. наук
Суховерша Єлизавета Олегівна
Тарасов Володимир Володимирович, канд. іст. наук, доц.
Троян Анатолій Трудович
Філоненко Валентина Павлівна
Фісун Лариса Антонівна
Черкасова Катерина Тимофіївна, д-р арх., проф.
Шевченко Ольга Олексіївна
Шульга Леся Володимирівна
Яцина Олег Анатолійович, канд. іст. наук

АВТОРИ ІЛЮСТРАЦІЙ

Бахтіна Світлана Анатоліївна
Белевцов Валерій Сергійович
Боярчук Світлана Віталіївна
Бучаста Світлана Іванівна
Дідик Віктор Васильович
Жуга Альона Василівна
Конакова Олена Вікторівна
Лаптев Олексій Олексійович
Меланко Яна Ігорівна
Петренко Євгенія Вікторівна
Путятін Володимир Дмитрович
Свистун Геннадій Євгенович
Черкасова Катерина Тимофіївна
Шуліка Вячеслав Вікторович
Юрченко Людмила Василівна

Зміст

НАРИС ПРО м. ЧУГУЇВ.....	7
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ м. ЧУГУЄВА.....	21
НАРИС ПРО ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН	97
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ	109
НАУКОВО-ДОВІДКОВИЙ АПАРАТ	169
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	169
СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ.....	204
ПОКАЖЧИК ВУЛИЦЬ.....	207
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	208
ПОСТАТЕЙНИЙ ПОКАЖЧИК.....	214

**ЗВІД
ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ:
ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ**

м. ЧУГУЇВ І ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

Енциклопедичне видання

Упорядники: Л. М. Колесникова, Я. В. Ліхолєтов

Редактори: Л. М. Колесникова, О. В. Конакова, С. М. Куделко, Я. В. Ліхолєтов, Н. В. Мархайчук,
В. Г. Марьонкіна, Я. Г. Пересьолкова, Є. О. Суховерша, А. Т. Троян

Редактор *Л. П. Гобельовська*
Дизайн та верстка *Ю. Ф. Власова*

Annotation

This book is the second of a series of encyclopaedic editions scheduled by the regional editorial board of Kharkiv's "The Code of Ukraine's Historical and Cultural Memorials. Kharkiv region".

The authors of the articles are historians, archaeologists, architects, ethnographers, museologists, memoirs and other specialists. For scientists, museum workers, teachers, students of the humanities, ethnographers, all those who are interested in the past and present of the Kharkiv region.

Підписано до друку 25.11.2019. Формат 60 x 84/8.
Папір крейдований матовий. Гарнітура minion pro. Друк офсетний.
Умов.-друк. арк. 26,04.
Наклад прим. Зам. №0080.

Видавництво «Точка»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 764-03-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК №1790 від 19.05.2004 р.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua

